Prof. Dr. Aysel Aziz

SOSYAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ VE TEKNİKLERİ

10. Baskı

nobel

Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş
9. Basım

SOSYAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ VE TEKNİKLERİ

Prof. Dr. Aysel AZİZ

nobel

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ.

YAYIN NO.: 253
Sosyal Bilimler No.: 19
ISBN : 978-605-133-155-3
© Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş 9. Basım, Kasım 2014

SOSYAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ VE TEKNİKLERİ
Prof. Dr. Aysel AZİZ

Copyright 2014, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ye aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Dizi Editörü: Naim Dilek -naim@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Gönül Ekici -gonul@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sevgi Pınar Özen -pinar@nobelyayin.com-
Basım Sorumlusu: Halil Yeşil
Baskı ve Cilt: Göktuğ Ofset İstanbul Cd. Sedef Sk. No:1 İskitler - Ankara
0.312 341 38 08 Sertifika No: 29767

Dağıtım: Volkan Kurt -volkankurt@nobelyayin.com- +90 312 418 20 10
Emrah Dursun -emrah@nobelyayin.com-
Çetin Erdoğan -cetin@nobelyayin.com-
Serhat Geçkaldı -serhat@nobelyayin.com-
Tanıtım: Sadık Küçükakman -sadik@nobelyayin.com-
Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-
Onur Uysal -onur@nobelyayin.com-
Emre Akkuş -emre@nobelkitap.com-
Sipariş: -siparis@nobelyayin.com
e-satış: -esatis@nobelkitap.com-

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Aziz, Aysel.

Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri / *Aysel AZİZ*
Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş 9. Basım, XX+266 s., 160x235 mm
Kaynakça ve dizin var.
ISBN 978-605-133-155-3
1. Araştırma Yöntemleri 2. Araştırma Teknikleri 3. Metodoloji

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ.
Ankara Dağıtım Kültür Mah. Mithatpaşa Cad. No.: 74 B-01/02 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 30 20 / www.nobelyayin.com nobel@nobelyayin.com
Merkez İOSB Abdülkadir Geylani Cad. No.: Z/A Ostim / ANKARA Tel/Faks: 0312 386 00 91

www.nobelkitap.com

Sabır, destek ve anlayışları için
eşim Ergün, kızlarım İdil ve Elvan'a ...

9. BASIM İÇİN...

En son önsözü 6. Basımda 2011 yılında yazmıştım. O basımda kitapta önemli değişiklikler; güncellemeler yapmıştım. Aradan geçen 3 yıl içerinde yapılan yeni basımlarda ise herhangi bir değişiklik yapmadığım için o basımlar için önsöz de yazma gereğini duymamıştım. 9. basımda ise kitap tümüyle gözden geçirildi; eklemeler, çıkarmalar, düzeltmeler yapıldı.

Önce kitap metni yeniden gözden geçirildi; yanlış sözcükler düzeltildi, anlaşılması zor cümleler basitleştirildi. En önemlisi yeni konu eklemeleri yapıldı; yeni olmayan, ancak şimdiye kadar ele alma gereğini duymadığım, yeni bir araştırma yöntem ve veri toplama tekniğini, "eylem araştırması" bölümünü, akademik çevremden gelen uyarıları dikkate alarak, ekledim. Kitaptan belli meslek gruplarının yararlanabileceğini, farklı meslek gruplarında uygulamaya yönelik olarak yapılan araştırmalarda yardımcı olabileceği ve bu dersi alan öğrencilerin ilerideki profesyonel yaşamlarında uygulama olanağı bulabilecekleri düşüncesiyle bu konuyu, araştırarak ve kendi öğretim üyeliği deneyimleriyle de birleştirerek, yorumlayarak kitabın kapsamına aldım. Böylece de bir boşluğu doldurduğumu, bir eksikliği giderdiğimi sanıyorum.

Kitaba eklediğim bir diğer konu, giderek daha da önem kazanan *'araştırma etiği'* konusu. Konuyla ilgili, özellikle kaynak alıntılarında üzerinde önemle durulmuş olmasına karşın, ayrı bir başlık altında işin "dürüstlük" boyutuna vurgu yaparak yeniden ele alma gereğini duydum. Son zamanlarda, özellikle İnternetin veri kaynağı olarak sunduğu zengin olanaklar, araştırmacıların kimilerini bilmeyerek, çoğunluğun ise bilerek bu kaynağı "bilimsel hırsızlık" derecesinde kötü niyetle kullanmaları bu konuda eğitimin gereğini bir kez daha ortaya koydu. Üniversitelerde önlisans, lisans ve yüksek lisans programlarında öğrencilerin ödev, seminer, mezuniyet projeleri, proje ve tez gibi araştırma isteyen çalışmalarında özellikle dikkat etmeleri gereken hususlar, bir kez daha ve önemli hususların altı çizilerek anlatıldı. Özellikle son zamanlarda bu konuyla ilgili bir takım firmaların ortaya çıkması, araştırma etiğini daha da önemli hale getirdi.

Araştırma yöntem ve teknikleri farklı boyutları olan ve yalnızca sosyal bilimler alanında bile çok geniş bir bilimler yelpazesini kapsayan bir alan. Verilen örneklerde sosyal bilimin her alanından örnekler verilemedi.

Her zaman eksikliğini duyduğum, ancak kitabın fazla kapsamlı olmasını istemediğimden, özellikle araştırmanın son aşamaları olan raporlaştırmanın, metin yazmanın incelikleri üzerinde durulmadı, sunum tekniklerine yer verilemedi. Bu gibi konuların ayrı çalışmalarda ele alınması gerektiğine inanıyorum. Bunları yazmamın nedeni, konunun gelişmeye çok açık olduğu ve ileriki basımlarda daha farklı düzenlemelerin; eklemelerin, çıkarmaların olacağı sinyalini şimdiden vermek. Aksini düşünmek, araştırma yöntemleri ve teknikleri gibi dinamik, sürekli değişmeye açık bir konunun dondurulması, kısırlaştırılması dolayısıyla işlevsiz duruma gelmesi anlamına gelir. Bunun da "bilim insanı" olma kimliğiyle bağdaşmayacağı açıktır.

Bu basımda yaptığım önemli değişikliklerden biri de ön eklerde yer verdiğim yeni basım önsözleriyle ilgili... Bundan önceki basım önsözlerini - ilk önsöz hariç- diğerlerinin kaldırılmasının, onların yerine yeni basımla ilgili gelişmeleri anlatan yeni basım önsözünün yer almasının daha uygun olacağı kararına vardım. Bu kararı almamın en önemli nedeni, eski basımlardaki önsözlerin yeni basım okuyucusunu fazla ilgilendirmeyeceği düşüncesi... Bunu yaparken zorlandığımı da itiraf etmeliyim. Çünkü o önsözlerde o basım için ne gibi değişikliklerin yapıldığı ve kimlerin o basım için yardımcı olduğuyla ilgili bilgiler de yer alıyordu. Tüm bunları bir kalemde silmiş gibi oldum. Gerçi ilgili basımlarda bu bilgiler var, isteyen eski basımlarda bu bilgileri görebilir, ancak yine de o önsözlerdeki açıklamalar ve özellikle de kitabın farklı basımlarında bana yardımcı olanların adlarını çıkarmak bana vefasızlık gibi geldi!

9. basıma kadar bana her zaman destek veren **Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'ı, Prof. Dr. Cevat Geray**'ı, kitabın ilk basımını yapan İLAD başkanı **Hıfzı Topuz**'u, ABD'de bulunduğum sırada bana her türlü desteği veren **Prof. Dr. George Gerbner**'i, içerik çözümleme yöntemini kendisinden öğrendiğim **Klauss Krippendorff**'u, **Nancy Signorelli'yi**, kütüphane Müdürü **Filiz Çermen**'i, asistanım **İlknur Kalay**'ı, çeşitli üniversitelerde yöneticilik görevlerim sırasında bana her türlü desteği veren sekreterlerimi, isimlerini burada teker teker anamadığım dostları bir kez daha teşekkürlerimle anmak istiyorum.

9. Basımda yakın destek gördüğüm iki akademisyene burada özellikle teşekkür etmek istiyorum. İlki kitaba yeni eklediğim *"Eylem Araştırmaları"* konusunda beni uyaran, hatta yazmam için beni teşvik eden, Doğu Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi **Doç. Dr. Bahire Özad.** Kendisi bu konuda hem fikir verdi, hem de kaynak sağladı. Diğer akademisyen ise, eski bir dost, akademisyen kısa bir süre de olsa aynı eğitim kurumunda, aynı odayı paylaştığım Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi **Prof. Dr. Sacide Vural**. Araştırma kitabını baştan sona okuyarak, bir anlamda redaksiyonu yaptı, kaynaklar sağladı. Kimi konuları eklememi

önerdi. Bir kısmını yerine getiremedim. Çünkü kitap çok yüklenecekti. Ama ayrı bir çalışmayla bu eksikliği gidereceğimi sanıyorum. Bahire Özad'a ve Sacide Vural'a tekrar teşekkürler.

Son teşekkürlerim ise kitabın kapak tasarımında yardımcı olan Işık Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü öğretim üyelerinden **Doç. Dr. Hatice Öz**'e... ve kitabın ortaya çıkmasına emek veren Nobel Akademik Yayıncılık'ın tüm çalışanlarına... Özellikle de benimle yakın ilişki içerisinde çalışan sayfa tasarımcısı **Erdal Tarkan Kara**'ya ve kapak tasarımını gerçekleştiren **Sevgi Pınar Özen**'e. Sağolsunlar...

Prof. Dr. Aysel AZİZ
İstanbul, Ekim, 2014

ÖNSÖZ

İnsanın doğuşu ile başlayan toplumsal yaşamın giderek karmaşık duruma gelen yapısı, araştırmaya, incelemeye gereksinim göstermiştir. Tarihsel gelişimi içerisinde araştırma olgu ve süreci, her zaman başvurulan bir konu olmuştur. Önceleri pratik gereksinimlerle başlayan araştırma gereksinimi, bilim dallarının çoğalması ile önemini daha da duyurmuştur. Toplum bilimlerinin gelişmesi ile araştırma gereksinimi yalnızca pratik gereksinimleri karşılamak için değil, toplum-birey ilişkisinin her yönü ile ilgili olarak, bilimsel amaçla yapılmaya başlanmıştır.

Toplumun en küçük birimi olan insanın, birbiriyle olan ilişkilerinin temelinde iletişim yatar. Bireylerin oluşturduğu ve giderek sayıca ve tür olarak artan toplumsal birimlerde; aile, okul, dernek, çeşitli meslek grupları, siyasal partiler, din ve kültür vb. kurumların gerek kendi içlerinde ve gerekse birbirleriyle olan ilişkilerinde hep iletişim vardır. İletişim olgu ve sürecinin toplum yaşamı ile başlaması, bu konunun toplum yaşamını inceleyen diğer tüm bilim dallarının kullandığı yöntem ve tekniklerle ne denli ayrılmaz olduğunu ortaya koymaktadır.

Yirminci yüzyılın en büyük özelliği, çeşitli alanlarda ve özellikle elektronik alanındaki teknolojik gelişmelerdir. Bu gelişmelerin en belirgin, en hızlı görüldüğü alan ise "iletişim", olgu ve sürecidir. Böylece iletişim olgusunun içinde yar aldığı, büyük olsun küçük olsun tüm toplumsal yaşamı etkilenmektedir. Özellikle, iletişim kalıplarından araçlı iletişim (mektup, telgraf, telefon, teleks, faks gibi) ile kitlesel iletişim (gazete, radyo, televizyon, sinema, video gibi) de meydana gelen hızlı gelişmeler, toplumsal yaşamdaki iletişim olgu ve sürecinin önemini daha da arttırmaktadır.

"*Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim*" adlı bu çalışma, toplum bilimlerinde kullanılan yöntem ve teknikleri açıklarken, öncelikle iletişimin toplumsal yaşamdaki giderek artan bu önemine dikkatleri çekmeyi amaçlamıştır. Bu bakımdan çalışma, toplum bilimlerinde daha önce kullanılan, Türk ve yabancı yazında yer alan yöntem ve tekniklere iletişim olgu ve sürecinin önemini katarak anlatmaya çalışmaktadır. Gerçekte, çalışmanın "özgün" bir durumu yoktur. Ancak, çalışma bu konuda daha önce yayınlanmış çalışmaların benzeri de değildir. Öncelikle, araştırma yöntem ve tekniklerini

ya da daha bilimsel ele alışı biçimi ile "yöntembilim"e bakış açısı, iletişim olgu ve süreci açısından olmuştur. O kadar ki, konu ile ilgili örnekler bile özenle ve özellikle iletişim, kitle iletişim konularından alınmıştır. Bir başka nokta, bu çalışmaya 20 yılı aşkın araştırma birikiminin de aktarılmaya çalışılmış olmasıdır. Bu birikim içerisinde, çalışmada toplum bilimlerle ya da toplumsal araştırma konuları ile uğraşan araştırmacıların çalışmalarında gereksinim duyabilecekleri bilgiler (yöntem ve teknikler)e yer verilmeye çalışıldı. Bu açıdan bakıldığında, çalışmanın özgün olmamakla birlikte, konuyu farklı ele aldığı söylenebilir. Gerçekte yapılan ise, şimdiye değin toplumbilimin ve toplumsal yaşamın irdelenmesinde kullanılan yöntem ve tekniklerin "iletişim"in özellikleri göz önünde tutularak yeniden gözden geçirilmesinden başka bir şey değildir. Çalışmada toplumsal yaşamda giderek ağırlığını gösteren kamuoyu araştırmaları, toplumsal yaşamın bir parçası durumuna gelen kitle iletişim araçlarının etkileri, verdikleri iletilerin içeriklerinin çözümlenmesi ile ilgili araştırma yöntem ve tekniklerinde özen gösterilmesi gereken hususlar ağırlıklı olarak ele alındı.

Her çalışma gibi, bu çalışma da bir takım eksiklikleri, hataları ya da fazlalıkları beraberinde getirecektir. Bu gibi hata olanaksızdır. En iyi yol, bu çalışmadan yararlanacakların yargılarıdır. Amaç, araştırma yöntem ve tekniklerini hiç bilmeyene, biraz bilene ya da bazı konuları bilmeyenleri bilgilendirmek; konu ile ilgili daha geniş bilgi isteyenleri başka kaynaklara yönlendirmektir.

Çalışma, bir birikim ve gereksinim sonucu ortaya çıktı. Ancak, her çalışmada olduğu gibi bunda da pek çok kişinin, kurumun yardımını gördüm. Öncelikle, çalışmaya aktardığım ve özgün olarak adlandırdığım tüm birikim, akademik kariyerdeki araştırma çalışmaları, araştırmalar ve konu ile ilgili verdiğim derslerini sonucudur. Bu bakımdan, başta tüm öğrencilerim olmak üzere, akademik çalışmalarında bana yardımcı olan, yol gösteren AÜ SBF'deki başta Prof. Dr. Nermin Abadan Unat, Prof. Dr. Cevat Geray olmak üzere tüm hocalarımı, meslektaşlarımı; ABD'de Pennsylvania Üniversitesi Annenberg İletişim Okulu'nda bulunduğum sırada yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. George Gerbner, Prof. Dr. Klaus Krippendroff, Dr. Nancy Signorielli ve diğerlerini burada sevgi ve saygıyla anmak istiyorum.

Ayrıca, konu ile ilgili derslerimde bana yardımcı olarak hem yükümü azaltan, hem çalışmanın ilk düzeltmelerine özenle katılan araştırma görevlisi Nur Betül Çelik'e, çalışmanın kitap haline gelmesinde parasal desteği sağlayan Vakıfbank ile A.Ü.S.B.F ve BYYO Basımevinin tüm emek verenlerine teşekkür etmek isterim. Sağ olsunlar.

Prof. Dr. Aysel AZİZ
Ankara, Haziran 1990

İÇİNDEKİLER

9. BASIM İÇİN v
ÖNSÖZ ix
İÇİNDEKİLER xi
ŞEKİL LİSTESİ xix
KISALTMALAR xvii
GİRİŞ 1
BÖLÜM 1: BİLİM – TOPLUM BİLİMLERİ – TOPLUMBİLİM 3
1.1 Bilimin Tanımı 3
1.2 Aksiyomatik (Belit) Bilimler: Matematik ve Mantık 4
1.3 Pozitif Bilimler: Pozitivizm 5
1.3.1 Doğa Bilimleri 5
1.3.2 İnsan Bilimleri (Toplum Bilimleri) 5
1.3.3 Toplumbilim (Sosyoloji) 6
1.4 İnsan Bilimlerinin Tarihsel Gelişimi 6
1.4.1 René Déscartes 7
1.4.2 Auguste Comte 8
1.4.3 Emile Durkheim 9
1.4.4 Karl Marx 10
1.4.5 Herbert Spencer 10
1.4.6 Max Weber 10
1.5 Toplumsal ve Toplumbilimsel Çalışmalar 11
1.5.1 Toplumsal Çalışmalar (Alan Çalışmaları) 11
1.5.2 Toplumbilimsel Çalışmalar 12
1.5.3 Toplumsal – Toplumbilimsel Araştırma Karşılaştırması 12
1.6 Yöntembilim ve Diğer Bilim Dalları İlişkisi 13
1.6.1 Yöntembilim – İletişim İlişkisi 14
1.6.2 Yöntembilim – İstatistik İlişkisi 15

BÖLÜM 2: ARAŞTIRMA TASARIMI 17
2.1 Yöntembilimde Temel Kavramlar 17
2.2 Araştırma Türleri 25
2.2.1 Bilimsel – Uygulamalı Araştırmalar 25
2.2.2 Süresine Göre Araştırmalar 25
2.2.3 Amacına Göre Araştırmalar 26

2.3 Araştırma Tasarımı: Proje Önerisini Oluşturma 28
2.3.1 Araştırmanın Adı 29
2.3.2 Araştırmanın Konusu 29
2.3.3 Araştırmanın Amacı 30
2.3.4 Araştırmanın Önemi 31
2.3.5 Araştırmanın Yöntemi 31
2.3.6 Araştırmanın Evreni 33
2.3.7 Araştırmanın Gözlem Tekniği 33
2.3.8 Araştırmanın Kaynakçası 34
2.3.9 Çalışma Planı 34
2.3.10 Araştırmanın Zamanlaması 34
2.3.11 Araştırmanın Bütçesi 35
2.3.12 Ekler 35

BÖLÜM 3: ARAŞTIRMA SÜRECİ 37
3.1 Araştırma Konusunun Saptanması 37
3.2 Araştırma ile İlgili Ön Bilgilerin Verilmesi 38
3.3 Varsayımların Kurulması, Yaklaşım ve Modelin Seçilmesi 38
3.4 Araştırma Planının Yapılması 38
3.5 Verilerin Toplanması, Varsayımların Sınanması 39
3.6 Verilerin Çözümlenmesi, Bulguların Yorumu, Genel Sonuç 39

BÖLÜM 4: VARSAYIM VE DEĞİŞKENLER 41
4.1 Varsayım 41
4.1.1 Varsayımın Tanımı ve Öğeleri 41
4.1.2 Varsayımın Özellikleri 42
4.2 Değişkenler 44
4.2.1 Değişken Türleri 44
4.2.1.1 Değerlerine Göre Değişkenler 44
4.2.1.2 Denetim (Kontrol) Durumuna Göre Değişkenler 45
4.2.2 Değişkenler Arası İlişkiler 47
4.2.2.1 Olumlu - Olumsuz (Pozitif - Negatif) İlişkiler 47
4.2.2.2 Bakışımlı - Bakışımsız (Simetrik - Asimetrik) İlişkiler 47
4.2.2.3 Çizgisel (Doğrusal) - Çizgisel (Doğrusal) Olmayan İlişkiler 48

BÖLÜM 5: ÖRNEKLEME YÖNTEMİ 49
5.1 Örneklemin Tanımı ve Özellikleri 49
5.2 Örneklem Yöntemleri 50
5.2.1 Olası (İhtimali) Örnekleme 51
5.2.1.1 Basit Rastlantısal (Tesadüfi) Örnekleme 51
5.2.1.2 Dizgeli Rastlantısal (Sistematik Tesadüfi) Örnekleme 52
5.2.1.3 Katmanlı (Tabakalı) Rastlantısal Örnekleme 52

5.2.2 Küme Örneklemesi 53
5.2.3 Olasılıksız (İhtimali Olmayan) Örnekleme 53
5.2.3.1 Uygun Örnekleme 54
5.2.3.2 Kota Örnekleme 54
5.2.3.3 Boyutsal Örnekleme 55
5.2.3.4 Amaçlı Örnekleme 55
5.2.3.5 Kartopu Örnekleme 55
5.3 Örneklemin Büyüklüğü 56
5.4 Örneklem Oranı 57
5.5 Hata Payı 58
5.6 Güvenirlik ve Geçerlik 58

BÖLÜM 6: VERİ KAYNAKLARI
6.1 Yazımlanmış Kaynaklar 61
6.1.1 Yazılı Kaynaklar 62
6.1.2 Arşivler 63
6.1.3 İstatistik Raporları 65
6.1.4 Sözlü ve Görüntülü Yazımlanmış Kaynaklar 66
6.2 İnternet 67
6.2.1 İnternetten Yararlanma: Arama Motorları 69
6.2.2 İnternetten Yararlanmada Özen Gösterilmesi Gereken Hususlar 70
6.3 Yazımlanmamış Kaynaklar 71

BÖLÜM 7: VERİ TOPLAMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ 73
7.1 Dolaylı Gözlem (Veri Toplama) Yöntemi 73
7.1.1 Kaynak Taraması 74
7.1.2 Verilerin Toplanması 76
7.2 Dolaysız Gözlem (Veri Toplama) Yöntemi 78
7.2.1 Yoğun Gözlem Yöntemi: Monografiler 78
7.2.1.1 Belde Monografileri 79
7.2.1.2 Kuruluş Monografileri 79
7.2.1.3 Bireysel Monografiler 80
7.2.2 Monografilerde Veri Toplama Teknikleri 80
7.2.2.1 Basit Yoğun Gözlem 80
7.2.2.2 Sistematik Yoğun Gözlem 82
7.2.3 Yaygın Gözlem Yöntemi 82
7.2.3.1 Sormaca (Anket) Tekniği 83
7.2.3.2 Panel Tekniği 83
7.2.3.3 Görüşme (Mülakat) Tekniği 85
7.2.4 Deneyleme Tekniği 88
7.2.4.1 Tanım ve Tarihçe 88
7.2.4.2 Deneyleme Türleri 90

BÖLÜM 8: SORMACA TEKNİĞİ **93**
8.1 Soru Türleri 93
8.1.1 Yanıtların Serbest Olup Olmaması 94
8.1.1.1 Açık Uçlu Soru 94
8.1.1.2 Kapalı Uçlu Soru 95
8.1.1.3 Yarı Kapalı Uçlu Soru 96
8.1.1.4 Derecelendirmeli (Ölçekleme) Soru 97
8.1.1.5 Tartılı Ölçekleme 102
8.1.2 Soruların Niteliğine Göre 103
8.1.2.1 Olgusal Sorular 103
8.1.2.2 Görüş, Tutum ve Davranışlarla İlgili Sorular 103
8.2 Sormacanın Hazırlanması 103
8.2.1 Ön Hazırlık Çalışmaları 104
8.2.2 Soruların Diline ve İçeriğine İlişkin Özellikler 104
8.2.3 Soruların Yazım Biçimiyle İlgili Özellikler 108
8.3 Sormacanın Uygulanması 109
8.3.1 Anketör Uygulaması 110
8.3.2 Deneğin Doldurması 111
8.3.3 Posta Yolu Uygulaması 111
8.3.4 Telefonla Uygulama 116
8.3.5 İnternet Yoluyla Uygulama 117

BÖLÜM 9: SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMALARI **121**
9.1 Sözlü Tarih Çalışmalarının Tanımı, Tarihçesi ve Türleri 121
9.1.1 Sözlü Tarih Çalışmalarının Tanımı 121
9.1.2 Sözlü Tarih Çalışmalarının Tarihçesi 122
9.1.3 Sözlü Tarih Çalışması Türleri 124
9.2 Sözlü Tarih Çalışmalarında Tasarım ve Süreç 125
9.2.1 Sözlü Tarih Araştırma Tasarımı 125
9.2.2 Sözlü Tarih Çalışmalarında Aşamalar 125
9.2.2.1 Görüşme Öncesi Hazırlık Aşaması 126
9.2.2.2 Görüşmenin Yapılması Aşaması 127
9.2.2.3 Görüşme Sonrası Değerlendirme Aşaması 128

BÖLÜM 10: İÇERİK ÇÖZÜMLEME YÖNTEM VE TEKNİĞİ **131**
10.1 Kısa Tarihçe 131
10.2 İçerik Çözümlemesiyle İlgili Tanımlar 133
10.3 İçerik Çözümlemesinde Türler 134
10.3.1 Pragmatik Çözümleme 134
10.3.2 Anlam Bilimsel Çözümleme 134
10.3.3 İşaret Aracı Çözümleme 134

10.3.4 Günümüzde İçerik Çözümlemeleri Uygulamaları 135
10.3.4.1 Alan Çözümlemesi 135
10.3.4.2 Mesaj Çözümlemesi 135
10.4 İçerik Çözümleme Tekniğinin Öğeleri 136
10.4.1 Veri Toplama Aşaması 136
10.4.2 Birimleştirme 137
10.4.2.1 Örneklem Birimleri 137
10.4.2.2 Kayıtlama Birimleri 138
10.4.2.3 Sözlere İlişkin Birimler 138
10.4.2.4 Krippendorff'a Göre Birimler 139
10.4.3 İçerik Çözümlemesinde Örneklem 141
10.4.4 Kayıtlama Yönergesi 143
10.4.5 Çözümleme 144
10.4.6 Çıkarsama Yapmak ve Metnin Yazılması 145
10.5 İçerik Çözümlemesi Uygulamaları 145
10.5.1 Dünyadaki Uygulamalar 146
10.5.2 Türkiye'deki Uygulamalar 147

BÖLÜM 11: SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ (ANALİZİ) 149
11.1 Niteliksel Araştırmalar: Söylem Çözümlemesi 149
11.2 Söylem Çözümleme Süreci 152
11.3 Öznellik 153

BÖLÜM 12: EYLEM ARAŞTIRMASI 155
12.1 Eylem Araştırması Tanımı 155
12.2 Eylem Araştırmalarında Süreç 155
12.3 Eylem Araştırması Veri Toplama Teknikleri 158
12.4 Eylem Araştırması Farklılığı 160
12.5 Eylem Araştırması Yönteminin Yararları 160
12.6 Eylem Araştırmasında Güvenirlik ve Geçerlik 161

Bölüm 13: VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ (ANALİZİ) 163
13.1 Verilerin İşlenmesi 163
13.2 Merkezi Eğilim Ölçümleri 164
13.2.1 Ortalama 164
13.2.1.1 Aritmetik Ortalama 165
13.2.1.2 Tartılı Ortalama 166
13.2.1.3 Geometrik Ortalama 167
13.2.1.4 Varyans ve Standart Hata 167
13.2.2 Ortanca 168
13.2.3 Tepe Değeri 168

13.2.4 Ortalama, Ortanca ve Tepe Değeri Arasındaki İlişki 169
13.3 İstatistiksel Anlamlılık Testleri 170
13.3.1 Yanılma Düzeyi (Olasılığı) 171
13.3.1.1 Parametrik Testler 171
13.3.1.2 Parametrik Olmayan Testler 172
13.3.1.3 Regresyon ve Korelasyon Testleri 172
13.3.2 Faktör Çözümlemesi (Analizi) 174
13.3.2.1 Ki - Kare Testi: X^2 (Chi Square) 174
13.3.2.2 Ortalamalar Arası Farkın Anlamlılık Testleri 175
13.3.3 İndeksler 177

BÖLÜM 14: ARAŞTIRMANIN YAZILMASI (RAPORLAŞTIRMA) 179
14.1 Ana Metnin Yazılması 180
14.1.1 Biçimsel Özellikler 181
14.1.1.1 Bölümler 182
14.1.1.2 Bölüm Alt Başlıklarında Biçim 183
14.1.2 İçeriğe İlişkin Özellikler 186
14.1.2.1 Alıntıların Kullanılması 186
14.1.2.2 Dipnotların Yazılması 187
14.1.2.2.1 Kaynakça Belirtme Amaçlı Dipnotu 187
14.1.2.2.2 Ek Bilgi Verme Amaçlı Dipnotu 190
14.1.3 İstatistiksel Ölçümlenmiş Verilerin Sunulması 191
14.1.3.1 Tabloların (Çizelgelerin) Verilmesi 191
14.1.3.2 Grafiklerin Kullanılması 193
14.2 Yardımcı Metnin Yazılması 195
14.2.1 Ön Bölüm 195
14.2.2 Arka Bölüm (Ekler) 199

BÖLÜM 15: BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA ETİK 205
15.1 Araştırma Etiği İlkeleri 205
15.1.1 Dürüstlük 205
15.1.2 Mesleksel Etik 206
15.1.3 Sorumluluk 206
15.1.4 Uygun Yöntem ve Tekniklerin Kullanılması 207
15.1.5 Gizlilik
15.1.6 Bulguların Paylaşılması 207
15.2 Araştırmacının Özellikleri 208

BİTİRİRKEN... 211

EKLER **213**

EK 1: KAYNAKÇA **215**

EK 2: ÖRNEK SORMACA **221**
POPÜLER DİZİLERİN ETKİLERİ: "KURTLAR VADİSİ" ÖRNEĞİ 221

EK 3: ÖRNEK İÇERİK ÇÖZÜMLEME YÖNERGESİ **231**

EK 4: ÖRNEK İÇERİK ÇÖZÜMLEME KODLAMA KAĞIDI **235**

EK 5: ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ KÜÇÜK SÖZLÜĞÜ **239**

EK 6: DİZİN **261**

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Araştırma süreci 40
Şekil 2: Değişkenler arası ilişkilerin yönü 48
Şekil 3: Araştırma ve çalışma evrenleri 50
Şekil 4: Klasik usulde örnek kaynak tarama kartı 75
Şekil 5: Klasik usulde örnek bilgi / alıntı kartı (dipnot 38) 76
Şekil 6: Lewin'in "Deneyimden Öğrenme Döngüsü" 156
Şekil 7: Eylem Araştırmalarında Süreç; Diyalektik Döngü 157

KISALTMALAR

AAK	Aile Araştırma Kurumu
A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e. (k) (m) (ç)	adı geçen eser (kitap) (makale) (çoğaltma)
ANAP	Anavatan Partisi
APA	American Psychological Association/Amerikan Psikoloji Derneği
A.Ş.	Anonim Şirket
AT	Avrupa Topluluğu
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
BANAP	BAP, Büyük Anavatan Partisi, Büyük Vatan Partisi
BBC	British Broadcasting Corporation (Büyük Britanya Yayın Kurumu)
bkz.	bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BP	Birlik Partisi
BYYO	Basın Yayın Yüksekokulu
BVP	Büyük Vatan Partisi
çev.	çeviren
çoğ.	çoğaltma
C.V.İ.	Cevap Vermek İstemedi
d.	dipnotu
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
ed.	Edition / basım
et al	et alia / ve diğerleri
Fr.	frekans
Ibid.	Ibidem (yukarıdaki eser)
IDP	Islahatçı Demokratik Partisi
IMF	International Monotery Fund (Uluslararası Para Fonu)
IOHA	International Oral History Association (Uluslararası Sözlü Tarih Derneği)
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
KDV	Katma Değer Vergisi
KSSGM	Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü

KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme
loc. cit.	loco citato (adı geçen eser aynı sayfa)
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	Milliyetçi Demokratik Parti
Mes.	Mesajda
MLA	Modern Language Association/Modern Dil Derneği
M.Ö.	Miladdan Önce
n.	Number (sayı)
op.cit.	opere citato (adı geçen eser)
Prof.	Profesör
RP	Refah Partisi
s.	sayfa
ss.	sayfalar
SED	Sosyal Ekonomik Düzey
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
siy.par.,	siyasal parti
T.O.D.A.İ.E.	Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu (eski DİE)
TÜSES	Türkiye Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
TÜSİAD	Türkiye Sanayi İş Adamları Derneği
t.y.	tarih yok
U.A.Pol.İliş.	Uluslararası Politikaya İlişkin Tutum
UNDP	United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNESCO	United Nations Education, Science and Cultural Organisation (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
USA	United States of America (Amerika Birleşik Devletleri)
uyg.	uygulama
ülk.	ülke
vb.	ve böyle, bunlar
v.d.	ve diğerleri
y.a.g.e.	yukarıda adı geçen eser
y.a.g.k.	yukarıda adı geçen kitap
y.a.g.m.	yukarıda adı geçen makale
y.a.g. ç.	yukarıda adı geçen çoğaltma
y.y	yer yok

GİRİŞ

Araştırma yöntem ve teknikleri ya da bilimsel adı ile "yöntembilim", bilimlerin nasıl araştırılacağını, neye göre araştırılacağını; araştırmalarda kullanılan yöntemlerin, tekniklerin özelliklerini açıklayan bir bilim dalıdır. Daha öz bir deyişle yöntembilim, 'bilimlerin yöntemi'dir; bilimsel çalışmaların nasıl yapıldığı ya da yapılacağı ile uğraşır.

"Yöntembilim" sözcüğü, Latince *"Methodus"* sözcüğünden gelen *"methodology"* karşılığında kullanılmaktadır. *"Method" (yöntem/usul)* ve *"logy"* (bilim) sözcüklerinin birleşmesinden doğan *"methodology"*, Türkçede de uzun yıllar *"metodoloji"* adı altında kullanılmıştır. Sözcüğün, Arapça karşılığı ise *"usuliyat"*dır.

Toplumsal ve toplumbilimsel çalışmalarda araştırma yöntem ve tekniklerinin kısa bir tarihçesi üzerinde durulacak olursa, bu konunun özellikle toplumbilimin (sosyolojinin) bir bilim dalı olarak gelişmeye başladığı 19. yüzyıla gitmek gerekir. Denilebilir ki bilim dalları içerisinde en geç gelişen bilim dalı toplumbilim olmuştur. Oysa toplumbilimin kapsadığı konular insanlık tarihi ile başlar. Ancak, bilim olarak ortaya çıkması, diğer bilimler gibi olgular arasında değişmezlik, kesinlik kurulması; bir takım yasalara, genellemelere, kuramlara ulaşılması kolay olmadığından ya da bu konuda toplum yapısı uygun olmadığından, toplumbilimin bilim dalı olarak kabul edilmesi ve gelişmesi de 19. yüzyıla kalmıştır. Ancak, toplumu oluşturan birey ve objelerin durumunu, ilişkilerini, birbirlerine olan etkilerini araştırmanın çok daha eskilerde başladığı da açıktır. Bugünkü düzeyde yöntem ve tekniklerin kullanılmadığı bu çalışmalar, toplumsal gereksinimler sonucu ortaya çıkan olaylarda, pratik çözümler getirmek amacı ile yapılmıştır.

BÖLÜM 1

BİLİM – TOPLUM BİLİMLERİ – TOPLUMBİLİM

1.1 Bilimin Tanımı

Bilim dallarının tarihsel gelişimlerine geçmeden önce araştırma yöntem ve tekniklerinin uygulanacağı bilimin tanımını yapmak gerekir. Bilimin Latince sözlük karşılığı "science"dir. Grekçe de ise "loji" sözcüğü bilim karşılığında kullanılmaktadır. Sosyo**loji**, antropo**loji**, filo**loji**, psiko**loji** sözcükleri birer bilim dalını belirtir.

Bilim, en geniş anlamı ile dizgeli (sistematik) bilgi kümesi olarak tanımlanabilir. Ancak bu tür bir tanımın çok geniş kapsamlı olduğu açıktır. Çünkü bu tür bir tanıma, sistematik olarak elde edilen her türlü bilginin girmesi söz konusu olabilir. Bunun için de bilimi daha dar, daha sınırları çizilerek tanımlamakta yarar vardır. Bilim, görgül ve nesnel bir konusu olan, aralarında mantıksal ve olgusal ilişkilerin bulunduğu dizgeli bir bilgi birikimi ya da bilgiler bütünüdür. Buna göre görgül, deneye dayalı (ampirik) ve nesnel bir konusu olmayan, aralarında mantıksal ilişkiler bulunmayan, ancak sonunda bilim anlamına gelen "loji" sözcüğü bulunan bilgi birikimleri bilim dışında kalmaktadır. Örneğin gökteki yıldızlara, aya, güneşe bakarak ileriye yönelik olayların varlığına değinen bilgi birikimi "astroloji" (falbilim) ile doğaüstü ya da deneyüstü bir varlık (tanrı) alanı ve konusu ile ilgili bilgiler kümesi olan "teoloji" (tanrıbilim) adı altında toplanan bilgi birikimleri bilim tanımının dışında kalmaktadır. Bilim olup olmadığı tartışılan 'felsefe'nin ise kurgusal (spekülatif) bir bilim dalı olarak, yukarıda yapılan bilim tanımının dışında kaldığı açıktır.[1]

[1] Konu ile ilgili geniş tartışma için bkz. Muzaffer Sencer, Yakut Irmak (1984) s. 1–4.

Bilimin kısaca özelliklerini belirtmek gerekirse şu dört önemli özellikten söz etmek gerekir:

- **Şüphecilik:** Bilim insanı bilimsel çalışmalarında şüpheci olmalı, elde ettiği bilgileri, verileri bilim insanı kuşkusuyla kullanmalı; gerekirse bu bilgileri başka kaynaklardan doğrulamadır.
- **Deneysellik:** Bilimin konusu olan herşey deneylenebilmelidir. Bir başka deyişle, bilim insanının yaptığı bir bilimsel çalışma, bir başkası tarafından da gerçekleştirilebilmelidir. Bir başka araştırmacı, benzer koşullarda, belli yöntem ve teknikleri kullanılarak aynı ya da benzer sonuçlara ulaşılabilmelidir.
- **Objektiflik:** Bilimsel çalışmalar objektif, yansız, tarafsız olarak ele alınıp gerçekleştirilmelidir. Bu özellik bilimsel araştırmaların en başından en sonuna kadar metin yazma, hatta bunu topluma sunma aşamaların da bile objektiflikten ayrılmamalıdır.
- **Genellik:** Bilimsel çalışmaların sonuçları, benzer durumlara genellenebilmelidir. Bu durum, hem kuramsal çalışmalarda hem de alana inilerek yapılan deneye dayalı (görgül/ampirik) araştırmalarda daha da önem kazanır.

Bilimler iki genel kümede toplanmaktadır.

1.2 Aksiyomatik (Belit) Bilimler: Matematik ve Mantık

Tarihsel gelişimleri içerisinde bilim olma niteliğini kazanan ilk bilim dalı, matematik ve mantığın içinde yer aldığı aksiyomatik bilim dalıdır. Önceden doğru sayılan bilgilerden ya da önsayıltılardan yola çıkarak tümdengelim yöntemi ile bilgi üretme olan aksiyomatik bilimlerin ilkini matematik bilimleri oluşturur. Matematik, sayı (aritmetik), sayı kümeleri (cebir) ve cisimlerin biçimini (geometri) inceleyen bilim dallarını kapsar. Yöntemi tümdengelim (dedüksiyon/deduction)dir. Tümelden tikele, genelden özele giderek bilimsel gerçeklere varılır. Matematik bilimlerinde kesinlik vardır; ancak bu kesinlikle "aksiyon", "tanım", "postüla" gibi tersi düşünülmeyen önermelere dayanır. Matematik bilimlerindeki kavramlar somut gerçeklerden yoksun olan soyut önermelerdir.

Aksiyomatik bilimlerin ikincisini oluşturan mantık ise matematikten, incelediği konular açısından ayrılır. Mantık, matematik gibi sayılar ve biçimler arasındaki ilişkileri incelemez. Sözcükler ve dilsel deyişler -ki biz buna iletişimde kullanılan her türlü söz dizinini katabiliriz- arasındaki ilişkileri açıklar, kurallara bağlar. Bunun yöntemi de, matematikte olduğu gibi, tümdengelimdir. Öncül önermelerden kalkarak bir takım çıkarımların doğ-

ruluğunun ve geçerliliğinin koşullarını ortaya koyar. Kullanılan yöntem ise 'kıyas' yöntemidir. Çıkarımlar kıyas yolu ile yapılır.[2]

1.3 Pozitif Bilimler: Pozitivizm

Pozitif (Positive-olumlu) bilim, olguların gözlenmesi ile yeni genellemelere ulaşmak, yeni çıkarımlarda bulunmaktır. Bu bakımdan bu bilimlere, *'yenilik yaratıcı bilimler'* de denilmektedir. Bu bilim dallarındaki yöntem, matematik bilimlerinin tersine tümevarım, (endüksiyon/induction) yöntemidir. Tek tek olgular ve olgular arasındaki ilişkiler incelenerek genellemelere ulaşılır. Ortaya konulan çıkarımlar yenidir. Bu bakımdan, aksiyomatik bilimlerde olduğu gibi yineleme söz konusu değildir.

1.3.1 Doğa Bilimleri

Pozitif bilimlerin konusunu, 19. yüzyılın başlarına kadar yalnızca doğa bilimleri oluşturmakta idi. Bu bakımdan pozitif bilimlerin bir diğer adı olarak 'doğa bilimleri'nin kullanılması sık rastlanan bir olgudur. Doğa bilimleri olarak kabul edilen fizik, kimya, biyoloji, jeoloji, fiziki antropoloji, astronomi gibi bilim dalları pozitif bilimlerin konusunu oluşturan dünyadaki canlı ve cansız varlıkları ve bunlarla ilgili olayları kendilerine konu alırlar.

1.3.2 İnsan Bilimleri (Toplum Bilimleri)

Toplumsal olayların zaman içerisinde değişmezlik gösterdiği, belirli koşullar altında yinelenen olayların benzer sonuçları vereceği konusunda yapılan çalışmalar, pozitif bilimlerin kapsamını genişletmiştir. 18. yüzyılın sonlarından bu yana konu ile ilgili çalışmaların artması, insanlar arasındaki ilişkiler, insanın toplumla, toplum içindeki kurumlarla ilişkilerini inceleyen bilimin giderek pozitif bilimin kapsamına alınmasına neden olmuştur. Böylece, 19. yüzyıla kadar, yalnızca doğa bilimlerini kapsamına alan pozitif bilimlere, "insan bilimleri"ni konu alan bilim dalları girmeye başlamıştır. Günümüzde toplumbilim (sosyoloji), ruhbilim (psikoloji), tarih, budunbilim (etnoloji), toplumsal - ruhbilim (sosyal - psikoloji), siyaset bilimi (politik bilimler) ekonomi gibi bilim dalları insan bilimlerinin konularını oluşturan bilim dallarıdır.

Pozitif bilim içerisinde yer alan doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasında benzerlikler ve ayrılıklar vardır. Benzerlik olarak; her iki bilim dalının ele aldıkları, inceledikleri konular tek tek olaylar ve bunlar arasındaki ilişki-

---

[2] Mantık ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbrahim Armağan (1983) s. 14–17.

lerdir. Amaç yönünden de benzerlik vardır. Her iki bilim kümesinde amaç, olaylar arasındaki ilişkileri bulmak, bunlardan kesin ya da kesine yakın sonuçlar elde etmek, çıkarımlarda bulunmaktır. Böylece, bilimsel genellemelere gidilebilir. Diğer bir deyişle, olaylar arasında o zamana kadar gözlemlenen bir ilişki, henüz gözlemlenmemiş benzer ilişkilere genellenebilir. Her iki bilim kümesi arasında bir diğer benzerlik, kullanılan yöntemler açısındandır. Tümevarım yöntemi her iki bilim kümesinde de izlenen yöntemdir.

Doğa bilimleri ile insan bilimleri (toplum bilimleri) arasında bu benzerliklere karşılık, ayrılıklar da vardır:

- İnceledikleri konuların niteliği farklıdır;

Doğa bilimlerinin konusunu doğadaki canlı ve cansız tüm varlıklar oluşturur. İnsan bilimlerinin konusunu ise insan ve insanın içinde olduğu birimler, olaylar oluşturur.

- Sonuçların kesinliği yönünden farklılık vardır. Doğa bilimlerinde inceleme sonuçları kesindir ve değişmez. İnsan bilimlerinde ise, sonuçlar bu kadar kesin değildir ve farklı olaylarda, farklı koşullarda değişebilir.
- Genellemelerin yapılmasında dikkatli davranılması gerekir. Genellemeler ancak, aynı özellikleri gösteren olaylara, ilişkilere yapılabilir. Bu bakımdan da son amacın gerçekleşmesinde farklılık gösterirler.

1.3.3 Toplumbilim (Sosyoloji)

Toplumsal yaşamın irdelenmesi, 19. ve 20. yüzyılda meydana gelen toplumsal, ekonomik ve siyasal bir takım gelişmelerin sonucudur. Özellikle Avrupa ülkelerindeki sanayi devriminin getirdiği sorunlar; işçi sınıfının durumu, konu ile ilgili bilimsel düşünceye de bir takım etkileri olmuştur. Konuya pratik açıdan yaklaşılarak, günlük sorunların çözümü amacı ile başlayan toplumsal araştırmalar, insan bilimleri (toplum bilimleri)nin 18. yüzyılda başlayan kuramsal çalışmalarına yeni bir boyut getirmiştir.

1.4 İnsan Bilimlerinin Tarihsel Gelişimi

İnsan bilimlerinin pozitif bilim kapsamı içine alınması, yani toplumu oluşturan insan varlıklarının birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerinde tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi kesin kuralların bulunduğu konusundaki ilk kuramsal çalışmaların tarihi ilkçağlara **Aristo** ve **Platon**'a kadar gitmektedir.

1.4.1 René Déscartes

Toplumbilimlerle ilgili çalışmalar **Renè Descartes** ile başlar. René Descartes (1596-1650), 17. yüzyılda, doğrudan toplumbilimle ilgili olmamakla birlikte, özellikle "yöntem" konusunda çalışmalar yapan bir felsefecidir. 'Yeniçağ Felsefesi'nin kurucusu olarak adlandırılan Descartes, *"Metot Üzerine Konuşma"* adlı çalışmasıyla, felsefe açısından olmakla birlikte, yöntem konusunda da ilk önemli çalışmayı yapanlardandır. Descartes bu çalışmasında bir bilimsel araştırmada dört temel kuralın varlığını ileri sürer:

- ***Açıklık kuralı:*** Doğruluğu apaçık bilinmeyen hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek, peşin hükümlerden kaçınmak.
- ***Bölme kuralı:*** İncelenen sorunları daha iyi çözümlemek için olanak ölçüsünde, gerektiği kadar bölümlere ayırmak.
- ***Basitleştirme ve sıralama kuralı:*** Araştırmaya en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlamak. Tıpkı bir merdivenden çıkar gibi, azar azar, en bileşiklerinin bilgisine kadar yükselmek ve birbirini izlemeyen şeyler için de, aralarında bir sıra bulunduğunu düşünmek.
- ***Sayma (kontrol) kuralı:*** Unutkanlık ya da ihmal sonucu hiçbir şeyin unutulmadığından emin olmak için yineleme yapmak, saymak.

Görüleceği üzere, bir felsefeci olarak Descartes, yöntem konusunda "şüpheci"dir. Ancak, daha sonra toplum bilimlerinde de bu kuralların geçerliliği gözlemlenmektedir.[3]

Genel anlamda "insanbilimleri" yerine, "toplumsal felsefe" olarak adlandırılan bu çalışmaların bugün, genelde insan bilimlerinin, özelde ise toplumbilimin gelişmesine büyük katkısı olduğu açıktır.

19. yüzyıl toplum bilimcileri ise kendi zamanlarındaki bilimsel bulguları paylaşarak, toplum bilimlerine farklı, ancak önemli katkılarda bulunmuşlar; toplum bilimlerini biyoloji ve fizik gibi gözlemlenebilir bir olgu olarak görmüşler, o günkü toplumun düzensiz koşullarını bilimsel gelişme ile işler duruma getirecekleri umudunu taşımışlardır. **Marks** gibi kimi toplum bilimcileri, o günün yaşam koşullarına ihtilal yolu ile karşı çıkılarak toplumun iyileştirilmesini önerirken, kimileri var olan durumun iyileştirilerek toplumun düzeltilebileceği görüşünü getirmişlerdir.

19. yüzyıl toplum bilimcileri, doğa bilimleri (natural sciences) karşısında, kültürel bilimler (cultural sciences) ya da doğal olmayan bilimler

---

[3] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Cavit Orhan Tütengil (1971). s. 37 ve Armağan (1983). y.a.g.e., s. 18–20.

(unnatural sciences) tartışmasını getirmişlerdir. Bu durumda ise, toplum bilimlerinin araştırma konularının genelde insan grupları ile toplum arasındaki ilişkilerin incelenmesinin kabul edilmesi yanında, bunun sınırının nerede başlayıp nerede bittiği sorunu ortaya çıkmıştır. Toplum bilimin kurucu babası olarak adlandırılan **A. Comte**, toplum bilimlerinin, toplum yaşamını her yönü ile inceleyebileceğini, dolayısıyla toplumbilimin, toplumdaki tüm bilgilerin sentezini yapabileceğini ileri sürmüştür.

Toplum bilimlerin felsefeden ayrılmasında, pozitif bilimler içerisinde yer almasında öncü katkıları olan düşünürler başta **Auguste Comte** olmak üzere, **Emile Durkheim, Herbert Spencer, Gabriel Tarde, George Simmel, Max Weber, Karl Marx** ve diğerleridir (Gökçe, 1988).

1.4.2 Auguste Comte

A. Comte (1798-1857), toplumbilimin temelini atan Fransız düşünürüdür. Gerçekte felsefeci olan Comte, ilk olarak toplumsal olayları bilimsel yöntemle incelemeye çalışarak bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Comte'a göre, toplumsal olaylara da tıpkı pozitif bilimlerde olduğu gibi, pozitivist (olumlu) yaklaşımla bakılabilir. Bilimlerin gelişmesi, ancak kendinden önce gelenlerin belirli bir düzeye gelmesi ile olur. Bu bakımdan doğa bilimlerinin çeşitli disiplinlerinde yer alan kavramları almış ve toplumbilime uygulamaya çalışmıştır. Toplumbilim, kendinden önce gelen disiplinlerden yararlandığı için, bilimler içerisinde en karmaşığıdır. Bu bakımdan da çıkarımlar her zaman kesin olmayabilir. Comte'a göre, toplumda iki düzen vardır: Bunlardan biri statik yani toplumun tüm kurumlarıdır. Diğeri ise dinamik düzen yani toplumun gelişimidir. *"Toplumsal statik" ve "toplumsal dinamik"* olarak adlandırılan bu iki olgu, gerçekte birbirinden ayrılamayan, birbirini tamamlayan iki olgudur. İnsanlığın gelişmesini bu yaklaşımla inceleyen Comte, ünlü *"üç hal kanunu"* görüşünü getirmiştir.

Tarih içerisinde insanlık üç evreden geçmiştir:

- *Teolojik düşünce dönemi:* Bu aşamada insanlık, olayları teolojik nedenlere bağlayarak açıklar.
- *Metafizik düşünce dönemi:* Teolojik dönemi izleyen metafizik dönemde olayların açıklanması metafizik nedenlere bağlanır. Doğaüstü güçler yerine 'soyut güçler'e yer verilir.
- *Pozitif düşünce dönemi:* Bu son aşamada olaylar "olumlu" (müspet) yollarla açıklanır.

Günümüz insanı, bu son aşamaya gelmiştir. Bu aşamaya gelirken toplumlar yapısal değişmeler de geçirmişlerdir (Freidheim, 1976).

Comte, bilimleri sınıflandırma ve bu bilimlerin "toplum bilimleri" ile olan ilişkilerini; toplum bilimlerine verdikleri "yöntem kurallarını"da açıklamıştır. Sıralama aritmetik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji biçimindedir. Bu sınıflandırmada bir sıralama söz konusudur ve her bilim kendinden önce gelen bilime dayanır ve ondan yararlanır. Görüleceği üzere sıralamada genellik gittikçe azalırken, karmaşıklık gittikçe çoğalır. Bir diğer deyişle, bilimlerin sıralaması, soyuttan somuta doğrudur.

1.4.3 Emile Durkheim

E. Durkheim (1859-1917), Comte'dan sonra, toplumbilimin kuramsal olarak ortaya çıkmasında önemli rolü olan bir Fransız düşünürüdür. Durkheim, Comte'un, toplum bilimlerini pozitif bilim olarak ortaya atmasından sonra, bu konuya bir sistem getirerek, toplum bilimlerin pozitif bilim olması yolunda önemli adımlar atmıştır. Özellikle, doğa bilimleri içerisinde fizik biliminin yöntemlerini alarak toplum bilimine uygulamıştır. Durkheim, toplumsal olgu (görüngü / fenomen) kavramını ortaya atmış ve toplumdaki ilişkileri toplumsal olgu kavramından hareket ederek açıklamaya çalışmıştır. Durkheim'e göre toplumsal olguların gözlenmesinde ilk ve temel kural bunların nesneler gibi düşünülmesidir. İnsan nesnelerin ortasında, onlar hakkında düşünceler oluşturmadan yaşayamaz ve bu düşüncelere göre davranışlarını düzenler. Bilimsel araştırmada bu ilk bilgilerden, düşüncelerden arınmak gerekir. Bilimsel yöntem, ancak bu bilgileri dışlamakla başlar.

Toplumsal olgular din, hukuk, ekonomi ve ahlak gibi insanlar tarafından yaratılmakla birlikte, insanların dışında kalıplaşmış ve örgütlenmişlerdir. Bir toplumsal olgunun oluşması için, en azından birçok bireyin eylemlerinin birbirine karışması ve bu bileşimin ortaya yeni bir ürün çıkarması gerekir. Durkheim, toplum biliminde yöntembilim konusuna ilk eğilen düşünürlerdendir. Bu konu ile ilgili ilk kuralları ortaya koymuş ve konu ile ilgili çalışmalarını, *"Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları"* adı eserinde toplamıştır.[4] Bugün de geçerli olan bu kurallardan en önemlisi, bir toplumsal olgunun nedenini bir başka toplumsal olgunun yarattığı kuralıdır. Bir başka söyleyişle, toplumdaki olaylar arasında neden - sonuç ilişkisi vardır. Toplumbilimin konusu, bu ilişkinin araştırılmasıdır.[5]

---

[4] Durkheim bu kuralları, toplumsal olgular olan "aile", "intihar", "işbölümü" ve "din" gibi toplumsal olaylara uygulayarak açıklamaya çalışmıştır. Eserin Türkçe çevirisi için bkz. Emile Durkheim (1988).

[5] Durkheim'in *"İntihar"* adlı çalışmasının Türkçe çevirisi için bkz. E. Durkheim (1982).

1.4.4 Karl Marx

Bir Alman düşünürü olan **Karl Marx** (1818-1883), "diyalektik" yöntemin kurucusudur. Toplumsal olayları tarihsel gelişimi içerisinde incelerken, toplumsal değişmenin olduğunu ve bu değişmenin de *'her şey kendi karşıtını yaratır'* sözleri ile formüle edilebilecek "tez-antitez-sentez" yöntemi ile gerçekleştiği görüşünü getirmiştir. Diyalektik yöntem bu aşamalardan geçerek oluşur. Tarihsel gelişimde her olay kendi karşıtını yaratır. Bu karşıtlıklardan ise ortaya bir sentez çıkar. Marx bu yöntemi, daha sonra Marksist düşünce olarak adlandırılacak olan tarihsel materyalizme uygulamış ve toplumun tüm kurumlarını ve düşüncesini belirleyen en önemli ve tek etmenin maddi yaşam ya da yaşam koşulları olduğu görüşünü ortaya koymuş ve insan emeği ile üretim ilişkini incelemiştir. Marx'ın toplumbilim açısından ortaya koyduğu en önemli görüş, toplumbilimin olguları arasındaki ilişkiyi inceleyerek, onların varlığını saptaması ve bunların başka olaylara genellenebilmesi değil, bu çıkarımların toplumu değiştirme yönünde kullanılabileceğini ortaya koymasıdır. Toplumbilimin amacı, toplumsal değişmeyi sağlamaktır.

1.4.5 Herbert Spencer

Toplumbilime katkısı olan bir diğer düşünür, Herbert Spencer'dir. Bir Alman bilim adamı olan Spencer (1820-1903), toplumbilimi bir organizma gözü ile ele alarak incelemeye çalışmıştır. Biyolojik kurallar toplum yapısında da geçerlidir; toplumsal kurum ve işleyişte, tıpkı bir insan organizmasındaki gibi bir işleyiş vardır. İnsandaki hücre yapısının işlevleri ile toplumdaki birey ve örgütlerin işlevleri birbirine benzerlik gösterir. İnsan hücresi ile ilkel toplum yapısını karşılaştıran Spencer, hücreden insan yapısına nasıl geçiliyorsa, ilkel toplumdan da endüstri toplumuna öyle geçildiğini savunur. Toplumdaki bireyin incelenmesi değil, bireyin oluşturduğu organizma incelenerek toplum bilimsel kurallara varılabilir. Spencer bu yaklaşımları ile ABD de işlevsel (fonksiyonalist) yaklaşımın öncülüğünü yapmıştır.

1.4.6 Max Weber

Toplumbilime katkısı olan bir diğer önemli düşünür **Max Weber**'dir. Weber (1864-1920), toplumbilimi genelleştirici bir bilim olarak kabul eder ve toplumbilimin konusunun bireylerin toplumsal eylemleri; toplumsal davranışlar, bunlar arasındaki neden- sonuç ilişkilerinin araştırılması, toplumsal etkileşim ve toplumsal düzenin araştırılması olarak kabul eder. Toplumbilim, toplumsal olguları somut görünüşleriyle değil, genel bir tip içeri-

sine yerleştirerek yani kavramlaştırarak incelemektedir. Weber, toplumbilimsel incelemeler sonucu "ideal tip"e ulaşılmasını ister. Bu ideal tip, Weber'in aynı zamanda modelidir. Bu modelleri din ve ekonomi konularında inceleyerek ortaya koymaya çalışmıştır.

Yukarıda özetlenerek verilen bilim, toplumbilim konuları ile yöntembilimin ortaya çıkışını da göstermektedir. Toplumbilim gelişirken aynı zamanda bununla ilgili yöntemlerde de değişmeler, gelişmeler olmuştur. Bir bakıma yöntembilim toplumbilimle birlikte gelişmiş, bu iki farklı gibi görünen olgu, tarihsel gelişimleri içerisinde birbirlerini tamamlamışlardır.

1.5 Toplumsal ve Toplumbilimsel Çalışmalar

Toplumbilimleri alanında yapılan araştırmalar "toplumsal"ve toplumbilimsel" çalışmalar olarak iki grupta incelenebilir.

1.5.1 Toplumsal Çalışmalar (Alan Çalışmaları)

Tarihsel gelişimi içerisinde bakıldığında, toplum içindeki insanın, toplumdaki her türlü birimle olan ilişkisini araştıran ilk çalışmalar, araştırmalar toplumsal çalışmalar olmuştur.

Toplumbilimde kuramsal olarak yapılan çalışmalar sırasında toplumlardaki, özellikle ekonomik gelişme; tarım ekonomisinden endüstri toplumuna geçme sırasında toplumda meydana gelen olaylar; kurumların yapısında, insan ilişkilerinde, insan yaşamında meydana gelen değişmeler, insan tutum ve davranışlarındaki farklılıklar gibi konularla ilgilenilmesine ve bunu yaşayanların durumlarının araştırılmasına yol açmıştır. Bu tür araştırmalarda makro ölçekli yaklaşımlar yerine, mikro boyutlarda, sorunu taşıyanlara giderek, duruma pratik çözümler getirmeye yönelik araştırmalar yapılmıştır. Daha sonra "monografik" araştırmalar olarak adlandırılacak olan bu araştırmalar, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra alana inilerek yapılan ilk araştırmalardır.

Toplumsal olguların alana inilerek, sorunu taşıyan birey, küme ya da topluluklar üzerinde belli araştırma teknikleri kullanarak araştırılması olarak tanımlanan 'toplumsal araştırmalar' (alan araştırmaları) ilk olarak Fransa'da başlamıştır. Toplumsal araştırmaların öncülüğünü Fransız **Frederic Le Play** yapmıştır. İçinde bulunduğu günün koşullarında Fransa'daki sanayileşme sonucu işçilerin yaşam koşullarını inceleyen Le Play, daha sonra kendi adı ile anılacak olan ***Le Play Okulu***'nun da kurucusu olmuştur. Le Play, Paris'in banliyölerinde oturan işçi aileleri ile görüşmüş; onların yaşam ko-

şulları ile gelir düzeyleri arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Le Play bu çalışmasını 1885'de *"Avrupalı İşçiler"* adı ile yayımlamıştır. Bu araştırmanın amacı, sıkıntılı çağda Fransa'ya toplumsal reform ilkelerini getirmekti. Le Play'ın bu araştırması, alana inilerek yapılan ilk araştırma olması yönünden önemlidir. Daha sonraları bu araştırmalar, İngiltere ve ABD'de de yapıldı. İngiltere'de **Charles Booth** benzer bir toplumsal alan araştırmasını, sanayileşmenin yoğun etkisinin görüldüğü İngiltere'de Londra'nın doğusunda yaşayan işçi aileleri üzerinde yaptı ve *"Londra Halkının Yaşamı ve İşi"* adlı çalışmada toplandı. İngiltere'de benzer bir başka araştırma da Kuzey'de York bölgesinde **Rowntree** tarafından işçi ailelerinin en az geçim düzeyini saptama amacıyla yapıldı.

Toplumsal araştırmalar daha sonraki yıllarda, özellikle 20. yüzyılın başlarında ABD'de de yapılmaya başlanmıştır. Ancak, Avrupa ülkelerinin tersine, ABD'de ilk toplumsal araştırmalar sanayileşmenin sorunlarını araştırma yerine etnik ve ırksal sorunlara ilişkin olarak yapılmıştır.

1.5.2 Toplumbilimsel Çalışmalar

Toplum bilimleriyle ilgili konularda, bilimsel yöntem ve teknikleri kullanarak yapılan çalışmalardır. Daha çok kuramsal olarak yapılan bu çalışmalarda toplumlardaki, özellikle ekonomik gelişme; tarım ekonomisinden endüstri toplumuna geçme sırasında toplumda meydana gelen olaylar; kurumların yapısında, insan ilişkilerinde, meydana gelen değişmeler, insan tutum ve davranışlarındaki farklılıklar gibi konularda, bilim insanlarının bilimsel yöntem ve teknikleri kullanarak bunu yaşayanların durumlarının araştırmalarına yol açmıştır. Bu tür araştırmalarda toplum bilimlerin kuramsal, makro ölçekli yaklaşımları kullanılmıştır.

1.5.3 Toplumsal – Toplumbilimsel Araştırma Karşılaştırması

Toplumbilimsel ve toplumsal çalışmaların gelişmeleri aynı dönemlere rastlamaktadır. Her iki araştırma türü birbirlerinin gelişmelerine yardımcı da olmuştur. Ancak, aralarında benzerlikler olmasına karşılık birbirlerinden ayrılan önemli yanları vardır. Her iki araştırma türünün en önemli benzerliği, kullandıkları yöntem ve teknikler açısındandır. Araştırma tekniklerindeki gelişmeler hem toplumbilimsel hem toplumsal araştırmalarda kullanılmaktadır.

Toplumbilimsel ve toplumsal araştırma arasında belirgin farklar şöyle sıralanabilir:

- *Amaç farklılığı:*

Toplumbilimsel araştırmalar bilimin amaçlarını gerçekleştirmek üzere yapılırken, toplumsal araştırmalarda bilimsel bir amaç söz konusu değildir. Toplumsal araştırmaların amacı, toplumsal sorunları araştırmak, olguları arasındaki ilişkileri ortaya koyarak, uygulamada çözüm yolları getirmektir. Toplumsal araştırmaların sanayileşme sırasında ortaya çıkması da bunun önemli bir kanıtıdır. Toplumbilimsel çalışmaların amacı ise, bilime katkıda bulunmak üzere, önceden kabul edilen belirli önermelerin test edilmesi, bunların yorumu ve sonuçta bir takım çıkarsamalar yapmak, genellemelerde bulunmaktır.

- *Kuram farklılığı:*

Toplumbilimlerde ilk yola çıkma, kuramlara dayalı olarak yapılır. Toplumsal çalışmalarda ise, kuram arama - bulma endişesi yoktur. Toplumsal olaylar, oldukları gibi, önceden varsayılan önermelere dayanmadan yapılır.

- *Genellemelere ulaşma farklılığı:*

Toplumbilimsel araştırmalarda sonuçta genellemelere gitme, çıkan sonuçların benzer olaylara genellenmesi, dolayısıyla bilime katkı düşünülür. Toplumsal araştırmalarda ise böyle bir düşünce söz konusu değildir. Bu tür bir sonuç amaçlanmadığından bulgular da genellemeye olanak tanımaz. Araştırma sonucu, yalnızca yapılan araştırma için geçerlidir.

1.6 Yöntembilim ve Diğer Bilim Dalları İlişkisi

Toplum bilimlerinde ve toplumsal araştırmalarda yöntembilim ile diğer bilim dalları arasında sıkı ilişkiler vardır. Bu dallar arasında, daha önce de değinildiği üzere, toplum bilimlerinin tüm dalları ile ortak noktaları, birbirlerinden yararlandıkları noktaları vardır. Hatta bu yararlanma yalnızca insan bilimlerini değil, tüm diğer pozitif bilimleri de belirli ölçülerde içine almaktadır. Yöntembilim ile diğer bilim dalları arasında kimi kez genel, kimi kez özel bağlantılar, ilişkiler vardır. Bu bilim dalları insanbilimlerini oluşturan sosyoloji başta olmak üzere, psikoloji, sosyal psikoloji, sosyal antropoloji, siyaset bilimi, tarih, ekonomi, işletme, halkbilim, halkla ilişkiler gibi bilim dalları ve alanlarıdır. Tüm bu alanlarda yapılan araştırmalarda kullanılan yöntem ve tekniklerin işlevsel olarak kullanılabilmesi için araştırmacıların öncelikle ilgili alanda bilgi sahibi olması gerekir. Örneğin işletmelerle ilgili olarak yapılacak bir araştırmada hangi yöntem ve tekniğin kullanılacağın karar vermeden önce işletmelerin yapısını, işleyişini bilmek gerekir.

Ancak, bu alanların dışında, yöntembilimin özellikle sıkı ilişkide bulunduğu, bulunması zorunlu olduğu iki alan daha vardır; "istatistik" ve "iletişim". Bu iki alan, yöntembilim kapsamında olan, özellikle veri toplanması, bunların yorumlanması ve değerlendirilmesi aşamalarında yöntembilim ile iç içe girmiştir. Bu bakımdan, yöntembilimin ve uygulanmasında bu iki alanın da çok iyi bilinmesi, öğrenilmesi gerekir.

1.6.1 Yöntembilim – İletişim İlişkisi

İletişim olgu ve süreci, insanlığın var olması ile ortaya çıkmıştır. İnsanın insanı, insanını toplumu anlamasında en önemli görev iletişim görüngüsü (fenomeni)ne düşmektedir. Tarihsel gelişimi içerisinde farklı iletişim kalıpları ile gerçekleştirilen iletişim olgusu, giderek bağımsız bir bilim dalı olma yolundadır. İletişim alanı, pek çok bilimin içinde yer almakta ya da bu bilim dalları, iletişim olgu ve sürecine göre çalışmaktadır. Söz gelimi psikoloji, sosyal psikoloji, sosyoloji gibi bilim dalları iletişim ile iç içedir. Bu bağlamda alındığında, iletişim ile yöntembilimin ilişkisi çok daha anlamlı ve önemlidir. Yöntembilimin, daha sonra göreceğimiz yöntem ve tekniklerinde, iletişimin yöntem ve teknikleri de geçerli olacaktır. Bu bakımdan, yöntembilim ile ilgili öğretilerde, öncelikle araştırmacının, iletişim olgu ve süreci hakkında yeterli bilgi sahibi olması zorunludur.

İletişim olgu ve sürecinde, kaba hatları ile anımsanacak olursa, başarılı bir iletişim için verici ile alıcı arasında verilen ve alınan iletinin (mesajın) taraflarca algılanması gerekir. Bunun için de vericiden çıkan ileti, alıcının anlayacağı düzeyde ve biçimde kodlanmalıdır. Burada kullanılan mesajı aktaran kanalın da önemi vardır. Sözle, yazıyla, hareketlerle aktarılan mesajın kodlanması da farklı olacaktır.

İletişim "*dil*" ile gerçekleşir. Bireyler dille anlaşır, sorunlarını dil ile çözümler. Her dili oluşturan ise o dilin "*sözvarlığı*"dır. Hangi dil ile iletişim yapılırsa yapılsın, o dilin dayandığı sözvarlığı kullanılır. Bir dildeki sözvarlığını ise "yerli sözcükler" ile "*yabancı sözcükler*" oluşturur. İletişim kurulurken bu sözcüklerden hangisinin kullanılması gerektiği önem kazanır. Her "sözvarlığı"nın yerli sözcüklerle ilgili kısmında, toplumun yüzyıllar boyu kullandığı "*temel sözvarlığı*" vardır. Bu sözvarlığında kullanılan sözcüklerin sayısı birkaç bin dolayında sınırlı olup, hemen hemen her zaman ve herkes tarafından ortak olarak kullanılır. Onun dışındaki sözcükler ise, çeşitli zamanlarda dile kazandırılmış ya da diğer dillerden alınmış sözcüklerdir. İletişimin kurulması sırasında bu sözcüklerden *temel sözvarlığı*nın kullanılması durumunda, etkili bir iletişim kurulacağı açıktır (Aksan, 1982. s. 17–21).

Geniş olarak yöntembilimin, daha dar olarak araştırma yöntem ve tekniklerinin başarı ile kullanılmasında, temel sözvarlığında yer alan sözcüklerin kullanılması etkili bir iletişim sağlayacağından, araştırmanın başarısı da yüksek olacaktır. Bir araştırmada kullanılan dilin, yalnızca araştırmacının söz dağarcığından kaynaklanması durumunda, araştırmanın insan kaynağı ile ilgili veri toplanmasında, gözlemlenmesinde sorunlar yaratacağı; aynı şekilde araştırmanın metin haline getirilmesi durumunda, gerek bilimsel, gerek toplumsal amaçlı araştırma metninin ilgililer için çok işlevsel ve yararlı olmayacağı açıktır. Bu bakımdan, araştırmacının kullandığı sözvarlığının, iletişimde bulunduğu herkes ile bir noktada kesişmesi zorunludur.

Dil, iletişim yöntembilim ilişkisi gerçekte yapısal bir ilişki olup, bir araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini etkileyen önemli bir ilişkidir.

1.6.2 Yöntembilim – İstatistik İlişkisi

Yöntembilimin ya da daha dar anlamı ile araştırma yöntem ve tekniklerinin, "istatistik" ile de yakından ilişkisi vardır. Genel olarak *"olayların sayı ile açıklanması"* diye tanımlanan istatistik, yapılan araştırmalardaki nicel anlatımların temelidir. Çoğunlukla büyük ölçekli araştırmalarda sayısal anlatımlar temel olduğuna göre, hemen hemen her araştırmada istatistiksel bilgiler yer alacaktır. Bundan ötürü de yöntembilimin istatistiksel verilere gereksinimi vardır.

İstatistik, ölçülebilen bilgileri bir araya getirir, inceler ve bu bilgilerin anlamlandırılmasına ilişkin yöntem ve tekniklerin geliştirilmesini ve uygulanmasını ve ortaya çıkan bu bilgilerden güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlar. İstatistik biliminin kuramsal, uygulamalı alanlarından özellikle *"uygulamalı istatistik"*, araştırmaların düzenlenmesi, uygun örneklemlerin seçilmesi, verilerin toplanması, bilgilerin incelenmesi, anlamlandırılması ve yorumlanması konularında araştırmacılara yardımcı olur.[6] Genel olarak yöntembilimin uğraş alanının da bu kapsamda olduğu; özellikle nicel (kantitatif/quantative) ölçüme gereksinim duyulan araştırmalarda istatistiksel yöntem ve tekniklerin kullanılması zorunluluğu, tıpkı iletişim olgu ve süreci ile olan ilişkilerinde olduğu gibi, araştırma yöntem ve tekniklerinin istatistik olgu ve süreci ile de iç içe olduğunu gösterir. Hatta denilebilir ki istatistiksel yöntemleri kullanmadan bir kısım araştırmaların yapılması olanaksızdır. Bu bakımdan, araştırmacıların istatistik yöntem ve tekniklerini bil-

---

[6] İstatistiğin tanımı, türleri ile ilgili Türkçe kaynak için bkz. Uğur Korum (1981) ve A. Kutsal, O. Alpan, - R. Arpacık (1990).

meleri, araştırmanın geçerliliği, güvenirliliği açısından önemlidir. Ancak, istatistik yöntem ve tekniklerinin kullanılmasında uygun yöntem ve tekniklerin seçiminde, ayrıca istatiksel verilerden araştırmalarda yararlanılmasında son derece dikkatli olmak gerekir. Çünkü her istatistiksel yöntem ve teknik, her araştırmayla ilgili veri toplamada uygun olmayabilir. Uygun olmayan yöntem ve tekniklerin kullanılması durumunda, farkında olmadan çıkan veriler doğru olarak kabul edilerek araştırma sonuçlarına olumsuz etkileri de olabilir.

İstatiksel verilerin kullanılmasında da bir araştırmacının çok dikkatli olması gerekir. Her istatistiksel veri mutlak olarak doğru olmayabilir. Bilerek ya da bilmeyerek "hata" yapılmış olabilir. Bu tür hatalı verilerin kullanılması ile de "yalan" söylenmiş olur.[7] İstatistik verilerinin elde edilmesinde, "*sistematik hata*" dışında araştırmacının farkında olmadığı şu gibi hatalar olabilir: Ölçümü yapılan olguların tanımı ve kapsamı farklı yapılmış olabilir. Burada iletişim, dil ve kavramlaştırmanın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Verilerde kullanılan kavramların çok iyi tanımlanmış, sınırlarının belirgin olarak çizilmiş olması gerekir. Hata, karşılaştırma olanağı bulunmayan verilerin kullanılmasından kaynaklanmış olabilir. Birlikte değişim ile neden - sonuç ilişkilerinin karşılaştırılmasından yetersiz sayıda ve tam temsil edici niteliği bulunmayan örneklemler sonucu ortaya çıkan istatistiksel verilerin kullanılmasında hata olabileceği gibi, istatistiksel şekiller, grafikler ve çizimlerin kullanılmasında da hatalar olabilir.

İstatistiksel verilerdeki hatalar kimi kez birden fazla, farklı niteliklerde bulunabilir. Bu bakımdan istatistik verilerini kullanacak araştırmacıların "*olası hataları*" araştırması, her araştırma verisine, "*acaba hata var mıdır?*" kuşkusu ile bakması gerekir. Açık olarak anlaşılmayan durumlarda ise, istatistiksel verinin nerede, ne zaman, hangi amaçlarla, kimler tarafından yapıldığı gibi hususlar açık olarak belirtilmelidir.

Bir araştırmada ister bilimsel, ister toplumbilimsel olsun, yapımında izlenmesi gereken birçok özellik vardır. Bu özellikler araştırmanın bilimsel ya da toplumsal olmasına bağlı olarak değişebileceği gibi bilimsel olması durumunda, araştırmanın türüne bağlı olarak da değişebilmektedir. Ancak, hangi amaçla ve türle yapılmış olursa olsun ortak özellikleri de taşıyacağı açıktır. Toplumsal ya da toplumbilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağına geçmeden önce bu özellikleri genel hatları ile görmekte yarar vardır.

---

[7] İstatistikçilerin kendileri de bu konuda dikkatli olunmasını salık verirler. **Disreali**, biraz gerçek, biraz esprili biçimde istatistiğin tanımını, "*...İstatistik yalan söyleme sanatıdır...*" şeklinde yapar.

BÖLÜM 2

ARAŞTIRMA TASARIMI

2.1 Yöntembilimde Temel Kavramlar

Her bilim dalının, disiplinin, alanın kendine özgü bir dili, deneyimleri, kavramları, "jargon"u vardır.[8] Bu sözcükler ya alan için özel olarak üretilmişlerdir ya da var olan sözcükler o alan için yeniden tanımlanmış; anlam kazanmış ve sınırları belirlenmiştir. Bir disiplin günlük konuşma dilinin sözcüklerini paylaşsa bile taşıdığı anlamların kendine özgü, farklı anlamlar yüklenmesi, bu sözcükleri o alanın, disiplinin malı yapar.

Genel olarak yöntembilimin, daha dar olarak araştırma yöntem ve tekniklerinin de kendine özgü sözcükleri vardır. Bunlar, yukarıda da belirtildiği üzere, çoğu kez başka bilim dallarının, disiplinlerin, alanların kullandıkları sözcükler olmakla ve günlük konuşmada geçen sözcüklerden oluşmakla birlikte, yöntembilimde farklı anlamlar taşır. Bu sözcükler kimi kez, doğrudan doğruya yöntembilim ya da araştırma yöntem ve tekniklerinde kullanıldığı için farklı anlam kazanan sözcüklerden de oluşabilir. Bu sözcüklerin araştırmacı tarafından çok iyi bilinmesi durumunda yapılan araştırmanın sağlam temellere oturması söz konusu olabilir. Araştırmacının kullandığı kavramların anlamlarının farklı olması, yapılan araştırmadan yararlanacakların, farklı anlamalarına, yorumlarına neden olabilir. Böyle bir durum ise, bilimsel ya da toplumsal bir araştırmadan beklenilen yararı sağlamaz. Burada ortaya bir kez daha "iletişim" ve onu sağlayan "dil"in önemi çıkmaktadır. Araştırmacı ile çalışma alanı arasında; araştırma metni ile bundan yararlanacaklar arasında ortak simgeler (semboller) olmadıkça, iletişim süreci açısından kodlayıcı ve kod açımlayıcı arasında "mesaj"ın

[8] "Jargon" sözcüğü, Fransızca kökenli bir sözcük olarak dil ile ilgili farklı anlamları olmakla birlikte, burada belli bir alanda kullanılan, kendine özgü özellikleri olan kavram ve deyimleri kapsamaktadır.

doğru olarak gidip gelmesi gerçekleşmedikçe, araştırmanın sağlam temellere oturduğu söylenemez.

Genel olarak bakıldığında, "yöntembilim" çalışmalarının çok eskiye gittiği görülmekle birlikte, alanın asıl gelişmesinin toplumbilimlerin gelişmesinden sonra olduğu açıktır. Bundan ötürü de, yöntembilime özgü sözcüklerin, kavramların, deyimlerin üretilmesi, tanımlanması da yenidir, denilebilir. Bu tür çalışmaların 19. yüzyılın ortalarında başladığı düşünülürse, o zamandan bu yana geçen süre içerisinde yöntembilime, araştırma yöntem ve tekniklerine özgü kavramların da yerleşmeye başladığı söylenebilir. Yöntembilimde kullanılan kavram ve sözcük sayısı çok olmakla birlikte, aşağıda tanımları oldukça geniş olarak verilen yöntembilime özgü sözcüklerin sayısı zorunlu olarak sınırlı tutulmuştur. Bir kısmı ise, konu olarak ele alınıp açıklanacağı için ya hiç verilmemiş ya da daha dar olarak verilmiştir.[9]

➢ ***Yöntem ve Teknik*** *(method and technic):*

"Yöntem" ve "teknik" sözcükleri, bilimsel ve toplumsal araştırmalarda çok sık kullanılmasına ve anlamlarının açık olduğunun sanılmasına karşılık, zaman zaman farklı anlamlarda, zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Konuşma dilindeki bu karışma, çoğu kez yöntembilimde kullanıldığında da karışmaktadır. Bu bakından öncelikle yöntembilimin temelini oluşturan bu iki sözcüğün açık tanımlarının verilmesinde yarar vardır.

- **Yöntem** (method):

Sözlük anlamı ile "... Bir amaca ulaşmak için tutulan düzenli yol, sistem, usul..." olarak tanımlanan "yöntem" sözcüğü, daha değişik tanımlarla, "... Belli bir amaca erişmek için belli bir düzene göre ve belli ilkelere bağlı olarak bir şeyi söyleme ve yapma biçimi...", bir başka tanıma göre, "... saptanan amaca en uygun biçimde varabilmek için gereken tekniklerin seçilmesi ve organizasyonu..."dur. Yöntem sözcüğü, kullanıldığı yere, alana göre de daha değişik olarak da tanımlanmaktadır.[10]

'Yöntem' sözcüğünün tekil ve çoğul olarak kullanılması da yöntembilim açısından farklı anlamlara gelebilir. Tekil olarak "yöntem" sözcüğü bilimsel yöntem; bilimsel düşünme yöntemi, bilimsel araştırma yöntemini kapsamaktadır. Sözcük *'yöntemler'* olarak çoğul kullanıldığında, bilimsel araştırmada kullanılan yaklaşımlar anlamına gelmektedir.

---

[9] Ancak, bu konuda gerçekten işlevsel olabilmek için, çalışmanın ekler kısmında, yöntembilimde; araştırma yöntem ve tekniklerinde sık sık kullanılan sözcüklerin tanımlarının yer aldığı bir "Küçük Sözlük" özel olarak hazırlanmıştır.

[10] Yöntem konusunda farklı tanımlar için bkz. İbrahim Armağan. (1983)...a.g.e., s. 21-26.

- **Teknik** (technic / technique):

Belli bir sonucu elde etmek için kullanılan araç olarak tanımlanan teknik sözcüğü, her bilim dalında farklı kaynaklara dayanan farklı tekniklerin kullanılmasını gerektirir. Bu bakımdan her bilim dalında o bilim dalının amaçlarını gerçekleştirmek için farklı teknikler geliştirilmiştir. Ancak, zamanla bilimler arası bu tekniklerin ortak olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Sözgelimi, bugün toplum bilimlerinde yaygın olarak kullanılan "sormaca" (anket/mülakat) tekniği ilk kez polis sorgulama tekniği olarak, pratik bir gereksinme amacıyla ortaya çıkmıştır.

"Yöntem" ve "teknik" sözcükleri arasında ortak nokta, her iki sözcüğün belli bir amaca ulaşmak, belli bir sonucu elde etmek için var olmalarıdır. Ancak, "yöntem" kavramının amacı *"doğrudan ve tam olarak belli bir amaca ulaşmak"* olmasına karşılık, "teknik" kavramının *"belli bir amaca kısmen, doğrudan ya da dolaylı olarak ulaşma"* amacı olabilir. Bir anlamda, yöntem kavramı teknik kavramına dayanan ve onu kapsamına alan daha geniş bir kavramdır.

➢ **Olay**

Olay (event) *"... yapılan ya da olan iş, olay..."* ya da *"...ilgiyi çeken ya da çekebilecek her türlü eylem..."* olarak tanımlanan sözcük, bir araştırmanın ilk temel birimidir (Püsküllüoğlu, 1999, s. 1165) Araştırma bu olay ya da olaylar üzerinden yapılır. Bir araştırmanın başlangıç noktası, gözlemlenecek hususlardır. Arapçada, dilimizde de kullanılan, karşılığı *"vaka"*dır. Araştırma, olayların ele alınması, aralarında ilişkilerin araştırılmasıyla başlar.

➢ **Olgu**

Olgu *(pheonomen)*, yöntembilimde yer alan temel sözcüktür. Sözlük anlamıyla *"olgu"*nun tanımı "olay " sözcüğüyle aynı tanımlansa da sözcüğün bilim ve yöntembilim açısından tanımı,*"...Yaşam boyunca doğrudan gözlemlenebilen ya da algılanabilen nesnel şeyler..."* olarak yapılabilir. Bu tanımdan hareketle, evrendeki her olgunun "nesnel" olmadığını, bir kısmının "öznel" olduğunu; bir diğer deyişle, bir kısım olgular açık olarak gözlemlenebilirken, bir kısmının yalnızca algılanabildiği söylenebilir.

Bu bakımdan olgular;

"Gözlemsel", *"Algısal"* ve *"Çıkarımsal* "olarak üç grupta toplanabilir. Gözlemsel olgular nesnel olgular olup, nicel çözümlemeye uygundur. Olgunun özellikleri şöyle sıralanabilir;

- ✓ Tarafsızdır
- ✓ Nesneldir
- ✓ Yoruma açık değildir
- ✓ İstenç (irade) dışıdır

- ✓ Bir süreç belirtir
- ✓ Herkes tarafından kabul edilmiştir

Genel olarak bir bilimsel ya da toplumsal araştırmada, yalın ve düzenli olgulardan işe başlanır. Araştırma ilerledikçe, daha karmaşık algısal ve çıkarımsal olgular incelemeye alınabilir.

➢ **Veri**

Veri *(datum/data)*, sözlük anlamıyla *"... Bir sonuca varabilmek için gerekli olan ilk bilgi..."* olarak tanımlanır. Bilimsel açıdan ise anlam çıkarmada veya sonuca varmada kullanılan nicelikler, olaylar, kanıtlar veya sayı kümeleridir. Veri henüz işlenmemiş kanıtlardır. Araştırmanın amacını gerçekleştirmek için gerekli olan, gözlenen, yazımlanan (kaydedilen) her şey "veri"yi oluşturur.

Genel olarak veriler iki kümede toplanır:

- ***Olgusal veriler*** *(objective data)*: Kişisel yargılardan bağımsız olarak varolan, herkesin üzerinde anlaşabildiği türden gözlenebilir ölçütleri olan "gerçekler"dir. Bireyin yaşı, cinsiyeti, eğitim ve meslek durumu gibi veriler olgusal verilerdir. Olgusal verilerin bireysel yargılardan bağımsız olması, olgusal verilerin nesnel olmasının en önemli koşuludur. Olgusal veriler nesnel sağlamlığı en yüksek kararların dayanağıdır.
- ***Yargısal veriler*** *(subjectif data)*: Olgusal nitelikte olmayan tüm veriler yargısal verilerdir. Yargısal veriler nesnel değil, özneldirler; yoruma açıktırlar. Özellikle sosyoloji (toplumbilim), psikoloji ve sosyal psikoloji gibi konularda yargısal veri türüne sıkça rastlanır. Söz gelimi tutum, görüş, başarı, kişilik konuları ile ilgili veriler yargısal verilerdir. Araştırmacının kendi öznel yargıları bu tür verilerin toplanmasında etkili olabildiği gibi, varolan yargısal verilerin toplanmasında da öznelliği nesnelliğe çeviren tekniklerin kullanılması gerekir ("Veri Kaynakları" ve "Verilerin Toplanması" ile ilgili geniş bilgi 6. ve 7. bölümlerde verilecektir).

➢ **Model**

Model *(model)*: Bir olgunun ya da olgular arası bir ilişkinin kuramsal düzeydeki görünümüdür. Toplum bilimlerinde model, en genel anlamıyla parçalardan oluşan bir bütünün iki ya da daha fazla karakteristik değişkeni arasındaki ilişkilerin sayısal ya da salt kavramsal bir biçimde simgesel olarak açıklanmasıdır. Gerçekte soyut bir görünümde olan modeller gözlemsel ve kuramsal modellere dayanırlar. Model, bir düzenin temsilcisidir. Ancak, temsil ettikleri düzene göre daha yalındırlar. Model, "ideal" bir ortamın temsilcisi olup, yalnızca önemli olan değişkenleri içine alacak şekilde gerçek

durumun özetlenmesidir. Bu bakımdan model, basitleştirme çabasının bir gereği olarak pek çok varsayımı içerir.

Modeller genel olarak; *"Kuramsal Modeller"* ve *"Ampirik Modeller"* olmak üzere ikiye ayrılır.

- **Kuramsal modeller;** betimleyici ve açıklayıcı olup, iki değişken arasındaki ilişkiler tarafından tanımlanırlar. Bunlar, araştırılan olgu ve değişkenlerin doğasına göre yalın ya da karmaşık olabilirler. Bu tür modellere örnek olarak "ulusal büyüme modelleri" verilebilir. Kuramsal modeller ölçülemez; sayısal olarak açıklanamaz.

- **Ampirik** ya da **pratik deneye dayalı modeller**; kuramsal bir modelin ölçülebilir biçimidir. Ölçülemeyen modeller ampirik model niteliğini taşımazlar. Uygulamalı bilimlerde kuramsal model, ampirik modelin temelini oluşturmaktadır. Ampirik model, parametreleri sayısal olarak açıklanan kuramsal modeldir.[11]

Modelin uygulanması ya da deneysel olarak test edilmesi aynı zamanda modelin kurulmasındaki bir aşamadır. Bu model gözlemlere ve deneylere dayanmalıdır.

➢ **Bilimsel model**

Model (*scientific model*) kavramı, biçimsel (formel) bir sistemle bu sistem dışında olan "doğal" arasındaki ilişkiyi açıklama amacını güder. Modelin uygulanması ya da deneysel olarak test edilmesiyle aynı zamanda modelin kurulmasındaki bir aşama da aşılmış olur.[12]

➢ **Paradigma**

Model kavramı içerisinde üzerinde durulması gereken bir başka kavram da *"paradigma"* (*paradigm*)dır. Sözlük anlamıyla *"... kalıp, örnek ya da model..."* anlamına gelen paradigma, *"...toplum bilimlerinde bir dizi kavramları ve sayıltıları içine alan sayısal olayları gözlemek için bir bakış açısı ya da "izafet" çerçevesi"*dir. Paradigma araştırmacının dünyayı gördüğü zihinsel bir penceredir. Her paradigmanın kendine özgü kavram ve jargonu vardır. Toplum bilimlerinde birbiriyle yarışan, ancak her biri sağlıklı olan pek çok paradigma vardır. Çünkü tek bir görüşün toplum bilimlerindeki olguları açıklamaya yetmeyeceği açıktır. Paradigmalar bir anlamda model, kuram ve

---

[11] **Badio**, modelleri kuramsal ve ampirik ayrımının dışında 'soyut' ve 'somut' olarak da ikiye ayırmaktadır. Ona göre, soyut modeller matematiksel ya da kuramsal modellerdir. Soyut modeller incelenen konu ile ilgili birtakım varsayımlara dayanır. Somut model ise, olgusal gerçekleri temel alan modellerdir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan. (1983). *Yöntembilim* ... a.g.e., s. 37-45.

[12] Modeller ile ilgili farklı gruplandırmalar için bkz. Niyazi Karasar (2014b), s. 76-99.

kanun karışımı olarak, onların belli özelliklerini kapsayıcı, ancak onların dışında bir kavram olarak da alınabilir (Bailey, 1978).

➢ **Bulgu**

Bulgu (*finding*), bir araştırmada verilerin işlenmesinden, görgül araştırma tekniklerinin kullanılmasından sonra ortaya çıkan bilgilerdir. Daha açık deyişle bulgu, işlenmiş verilerdir. İşlenmiş veri ise araştırmada kullanılan yöntem ve tekniklere uygun olarak değişir. Genel olarak bakıldığında, her araştırmanın amacı, konu ile ilgili bulgulara ulaşmaktır. Bulguların niteliği ve niceliği ise, araştırma konusu ile yakından ilgilidir. Bulgular, betimleyici bir araştırma ya da belli varsayımların test edilmesinden sonra da elde edilebilir. Bir araştırma, bulguların elde edilmesi ile görgül kısmını tamamlar.

➢ **Varsayım**

Varsayım **(hipotez /denence)** (*hypothesis*): *"...Doğruluğu test edilmek üzere ortaya atılan gözlemsel ya da algısal önermeler, genellemeler..."* olarak tanımlanır. Varsayım, bir bilimsel araştırmanın temel özelliklerindendir. Varsayımlar genel olarak tüm bilimsel araştırmalarda, hatta betimleyici araştırmalarda da bulunabilir. Ancak varsayımın asıl doğrulanabilirliği, gözlemsel (ampirik) yöntemlerle olduğuna göre, varsayımların kurulması, test edilmesi daha çok genelleyici araştırmalarda görülür.

Varsayım sözcüğü, konuşma dilinde, *"var sayılan her şey"* olarak algılanmasına karşılık, bilimsel çalışmada anlamı sınırlandırılmıştır. Öncelikle, varsayım sözcüğünün, yöntembilimde de birbirine yakın iki anlama geldiğini belirtmek gerekir. Varsayımın birinci anlamı, ***sayıltı*** (*assumption*) anlamına gelen durumudur. Bu anlamda varsayım, bir bilimsel araştırmanın temelinde bulunan doğa, genel olarak toplum, toplumu oluşturan kurumlar, bireysel olarak insan ve ilişkileri ile ilgili, çoğunlukla kabul edilmiş yargı ve önermelerdir. Sayıltılar denenmeyen, sınanmayan, test edilmeyen yargılardır. Araştırmanın sonuçlarının geçerliliği bir anlamda bu yargıların (sayıltıların) doğruluğuna bağlıdır. Sayıltılar, varsayımların (denencelerin) temel taşlarıdır. Bunlara ***öncül önermeler*** de denilir. Bir örnek vermek gerekirse, *"...Genel olarak toplumlarda kadın okuma yazma oranı erkeklere göre daha azdır"* şeklindeki önerme bir sayıltıdır. Çünkü bu önerme, herkes tarafından ya da çoğunluk tarafından onaylanır, kabul görür. Bu tür sayıltıların yeniden sınanmasına çoğunlukla gerek yoktur.

Varsayım sözcüğünün ikinci anlamı ise, *"denence"* anlamına gelmektedir. "Denence", araştırma konusunu oluşturan olgular (düşünceler, beklentiler, ilişkiler vb.) arasındaki ilişkilerin doğruluğunun sağlanması için

ortaya atılan önermelerdir. Bilimsel araştırmalarda kullanılan varsayım, bu ikinci anlamı ile kullanılmaktadır (bu konu ile ilgili geniş bilgi, 4. Bölümde verilecektir).

➢ **Değişken**

Birden çok değer alan, değişebilen her şeye değişken *(variable)* denir. Değişkenler bir araştırmada önemli öğelerdendir. Araştırılacak konuyu oluşturan olgular, genel olarak yöntembilimsel açıdan "değişken" adını alırlar. Değişkenler, bir araştırmada tek başlarına inceleme konusu olmakla birlikte, daha açık söyleyişle değişkenler arası ilişkilerde durum saptama söz konusu olabileceği gibi, genelleyici araştırmalarda varsayımları oluşturan işlevleri de vardır. Varsayımlar değişkenlerin birbirlerini etkilemelerine bağlı olarak kurulur (değişkenlerle ilgili geniş bilgi 4. Bölümde verilecektir).

➢ **Kuram**

Kuram *(theory)*, bilimsel çalışmalarda sık sık başvurulan kavramlardan biridir. Kısmen doğrulanmış, ancak tümü ile kesinleşmemiş varsayımlar dizgesidir. Bir başka tanımla, dizgesel düşünceler ya da bilgiler bütünü olarak da tanımlanabilir. Kuram, bilgi alanının soyut ve simgesel bir boyutudur. Bu bilgi alanı açıklayıcı ve önkestirimcidir. Kuram, deneye dayalı yoldan ulaşılan sonuçları mantıksal olarak düzenler. Bilimsel Kuramın amacı, olgusal düzeyde gözlenen ilişkileri, gözlem dışı nesne, süreç ya da ilişkileri varsayarak açıklamaktadır. Kuram, varsayımların oluşturulmasında yol gösteren genel bir önermedir. Varsayımların "hayırlanmaması" süreci içerisinde kuram geçerlilik kazanır. Bu bakımdan kuram, 'kuramsal' ve 'olgusal' olarak iki düzeyde ele alınabilir. Bunlardan kuramsal düzey olduğu gibi kabul edilirken, olgusal kuram test edilerek genellemelere varılabilir.

Kuram, değişik araştırma türlerinin tümünde kullanılır. Özellikle betimleyici araştırmalarda çıkış noktası, konu ile ilgili çeşitli kuramlardır. Diğer tüm bilimsel araştırmalarda da kuramlar yol göstericidir. Özellikle genelleyici araştırmalarda, varsayımların kurulmasında, kuramların önemli görevleri vardır. Ancak, kuramların ortaya çıkmasında da daha önce doğrulanmış varsayımlar rol oynar. Bu bakımdan, daha önce açıklanan "olgu", "varsayım" (hipotez/denence) ve "sayıltı" ile kuram arasında sıkı ilişkiden söz edilebilir.

➢ **Kanun**

Kanun *(law)*, *"...Bilimsel bir çalışma ile gözlem ya da deney sonucu doğruluğu kanıtlanmış kuramlar..."* olarak tanımlanabilir. Matematik ve doğa bilimlerinde kanunların, söz konusu iken, toplum bilimlerinde kanunların kesinliği belirli zaman aralıklarıyla değişmeye uğrayabilir. Toplumsal olayların değişebilirliği çerçevesinde, kanunların da değişmesinden söz edilebilir.

Genellik ve gereklilik düzeyine göre şöyle bir sıralama yapılabilir:

Kanun ⟶ Kuram ⟶ Varsayım ⟶ Sayıltı

Oluşturma ya da meydana geliş açısından ise sayıtılardan başlanarak kanunlara ulaşılır.

Sayıtlı ⟶ Varsayım ⟶ Kuram ⟶ Kanun

➢ **Evren**

Evren (*population / universe,* bir araştırmada bilgi sağlamak üzere, üzerinde gözlem yapılacak birey ve objelerin tümüdür. Bir başka deyişle evren, betimlenmiş, tanımlanmış araştırma birimi ya da birimleridir. Evren, bir araştırmada verilerin kaynağıdır. Bu bakımdan hangi tür olursa olsun her araştırmanın bir evreni, var olan şeyleri (popülasyonu) vardır. Her araştırma evreninin büyüklüğü farklıdır. Kimi kez evren, araştırma konusu birey ve objelerin tümünü kapsar. Bu gibi durumlarda araştırma evreni gerçekçi olarak kapsanmış olur. Kimi kez ise evren çok geniş olabilir, dolayısıyla bu evrene tüm olarak girilmez, temsili olarak üzerinde çalışılabilir. Evrenler arasındaki bu fark, araştırmanın konusuna, amacına, araştırmanın türüne, varsayımların olup olmaması ve niteliklerine bağlı olarak değişir.

➢ **Örnekleme**

Örnekleme *(sampling)*, araştırma yapılacak evrene gerçekçi olarak girilemediği zaman, "temsili" olarak girilerek alınan örnekleme işidir. Bu temsili birey ve objelerin asıl evrenden alınan kısmına ise "örneklem" (*sample*), denir. Bir diğer deyişle, örneklem, *"...araştırma sonucu elde edilecek bulguların genellenebileceği evrenden alınan, onu tam olarak temsil eden, üzerinde çalışabilecek, daha az sayıda birey ve objelerin tümüdür..."* (örnekleme ile ilgili geniş bilgi 5. bölümde verilmektedir).

➢ **Parametre**):

Parametre (*parameter*), istatistiksel verilerin sunulmasında kullanılan kavramlardan biridir. Evreni, ele alınan değişkenle karakterize eden değerlere parametre denir. Evrende belli bir değişkenin aritmetik ortalaması, varyansı, standart sapması ve oranı birer parametredir. Parametreler sabit değerler olup, evrendeki tüm birimlerden elde edilir. Örneğin, üniversite öğrencilerinden

çekilen 1000 öğrencilik bir örneklemde, bu öğrencilerin yaşları ortalaması, yaşları arasındaki farklılık derecesini ölçen standart sapma ve örneklemdeki erkek öğrencilerin oranı bu örneklemi belirleyen parametrelerdir. Parametrelerin simgeleri Grek alfabesindeki harflerle belirtilir.

2.2 Araştırma Türleri

Araştırmalar, bilimsellik, amaç, tek ya da sürekli olup olmadığı gibi çeşitli kriterler göz önünde bulundurularak gruplandırılır.

2.2.1 Bilimsel – Uygulamalı Araştırmalar

Araştırmalar çok genel çizgileriyle "bilimsel" ve "uygulamalı" araştırma olarak ikiye ayrılabilir. Bu ayrım, daha önce sözü edilen "toplumbilimsel araştırma" ile "toplumsal araştırma" ayrımına uygun olarak yapılan ayırımdır.

- *Bilimsel araştırmalar*

Bir araştırmada kuramlara dayanarak varsayımlar geliştiriliyorsa ve bu varsayımlar test edilerek, sonuçları bilimsel olarak yorumlanıyorsa bu tür araştırmalara bilimsel araştırma denir. Bu tür araştırmaların sonuçlarının kısa dönemde uygulamaya konulması amacı yoktur; ana amaç, bilime katkıdır.

- *Uygulamalı araştırmalar*

Bu tür araştırmalar bir kurama dayanmadan, bir varsayımı sınama kaygısı olmadan, sonuçlarını hemen yaşama geçirmek amacı ile yapılan araştırmalardır. Bu tür araştırmalarda kullanılan yöntem ve teknikler, bilimsel araştırmalarda kullanılan yöntem ve tekniklerle aynıdır. Ancak bu tür araştırmalarda kurama dayanma, varsayımlar geliştirme ve bunların sınanması söz konusu değildir. Toplumsal yaşamın gereksinimlerini karşılama ana amaçtır. Ancak, bu tür araştırma sonuçlarının da, toplumsal araştırma türlerinde değinildiği üzere, bilimsel araştırmalarda veri olarak kullanılması söz konusudur. Bir başka deyişle, uygulamalı araştırma sonucu elde edilen bulguların bilime, bilgiye katkısı vardır.

2.2.2 Süresine Göre Araştırmalar

Araştırmalar yapıldığı sürelere bağlı olarak da gruplandırılır.

- *Kısa süreli araştırmalar*

Evrenin belirli kesimlerinde, belirli bir zaman dilimi içerisinde yapılan araştırmalardır. Farklı yaş, cinsiyet, eğitim, gelir, meslek gibi özellikler

göz önünde bulundurularak yapılan araştırmalar kısa süreli araştırmalardır. Evrenin büyük olması durumunda bu tür araştırmalara "genişliğine araştırma" denilir.

- *Uzun süreli araştırmalar*

Bu tür araştırmalar evrenin dar olması durumunda evrenin tümünde ya da evren geniş ise belirli bir kesiminde belirli aralıklarla yinelenerek yapılan araştırmalardır. Bu tür araştırmalar haftalar, aylar hatta yıllar sürebilir. Bu tür araştırmalarda amaç, araştırma konusu ile ilgili genel bir gelişim çizgisi ortaya koymaktır. Bu tür araştırmalar uzun zaman içerisinde gerçekleşeceğinden, çoğunlukla araştırma evreni dar tutulur. Çünkü bu tür araştırmalarda geniş bir örneklemi belirli zaman aralıkları ile kullanmak oldukça masraflıdır. Bu tür araştırmalar, özellikle belirli varsayımların sınanması, bunların yinelenmesi ve sonunda kuramlara, hatta yasa (kanun)lara ulaşmak için yapılan, daha çok bilimsel amaçlı araştırma türleridir. Bu tür araştırmaların bir diğer önemli özelliği, araştırmanın uzun soluklu olmasının doğal bir sonucu olarak araştırma *"devam eden araştırma" (on- going project)* türünde olduğu için, bu süre içerisinde araştırma farklı araştırmacılarla yürütülebilir. Bu tür araştırmalar daha çok "projeli araştırma" niteliğindedir. Bu araştırmaların bir diğer adı da "uzun dönemli" araştırmalardır.

2.2.3 Amacına Göre Araştırmalar

Araştırmalar konularına, ele aldıkları sorunlara ve amaçlarına bağlı olarak da gruplandırılırlar.

- **Durum saptayıcı, betimleyici araştırmalar** (descriptive research):

Bu tür araştırmalarda belli bir evrende, araştırılması istenen karakteristiklerin ne kadar sıklıkla bulunduğu; bunların sayımı ve dökümü ortaya konmaya çalışılır. Bu tür araştırmalarda bir ilişkinin aranması, bunlardan genel bir yoruma gidilmesi amaçlanmaz. Bu tür araştırmalarda amaç, gündelik sorunlara çözüm getirmek, araştırma bulgularından pratikte yararlanmaktır. Bu tür araştırmalar geçmişe özgü olarak yapılabileceği gibi, içinde yaşanan zamanın karakteristiklerini de konu olarak alabilir.

Daha çok geçmişle ilgili, tarihsel konulu araştırmalar "durum saptayıcı, betimleyici, tanıtlayıcı araştırma" olarak adlandırılır. Bir araştırma tüm olarak "durum saptayıcı" araştırma olmakla birlikte, genel olarak, hangi tür olursa olsun, tüm araştırmalarda, durum saptama amacı ile yapılan ve daha çok "kuramsal" çalışma olan kısımları vardır. Bir başka deyişle, durum saptama tüm araştırmalar için yapılması gereken ilk araştırma türüdür.

Bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere bu tür araştırmalar, doğrudan toplumbilimsel araştırmaların konusu olmaktan çok, toplumsal yaşamın; kurumların, program uygulayanların, kamuoyu ve pazar araştırması yapanların başvurdukları araştırma türleridir. Bu tür araştırmalarda bilimsel kaygı yoktur. Ancak, bu tür araştırmaların bulguları, diğer araştırma türleri için veri olarak kullanılabilir, bu bulgulara dayanılarak başka araştırmalar için sayıltılar ve varsayımlar geliştirilebilir.

Bu tür araştırmalara örnek olarak, kitle iletişim araçlarının izlenmesi ile ilgili izleyici araştırmaları verilebilir. Kim, ne kadar, ne zaman, neleri dinliyor, seyrediyor, okuyor türünden yapılan araştırmalar durum saptayıcı araştırmalardır.

- **İlişki Açıklayıcı Araştırma** (explanatory research):

Bu tür araştırmalar, durum saptama araştırmalarından biraz daha ileri giderek, durumu saptadığı olgular arası ilişkileri de araştırmaya, ortaya çıkarmaya çalışır. Dolayısıyla araştırmanın temel olguları da aynı zamanda değişkenleridir. Amaç, araştırma konusu olan iki ya da daha fazla olgu (değişken) arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Bu tür araştırmalara, *"ilişki açıklayıcı araştırmalar"* denir. Bu tür araştırmalarda amaç, olgular arasındaki neden ve sonuç ilişkisinin ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmanın amacını, araştırmanın konusu ya da sorunu belirler.

Örneğin, çocukların televizyon izleme ile öğrenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi ile ilgili bir araştırmada amaç, çocukların televizyon izlemesi ile çocukların öğrenmesi arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu tür araştırmalar, toplumbilimsel ve toplumsal araştırmalarda sık sık başvurulan araştırma türleridir. Ancak aynı türde olmasına karşılık sonuçların yorumlanması bakımından ikisi arasında önemli fark vardır. Toplumbilimsel araştırmalarda bu tür araştırmaların sonuçları genellemelere yol açarken, toplumsal araştırmalarda, yalnızca bu ilişki sonucu kısa soluklu planlamalara ışık tutarak, hemen yaşama geçirilmeye çalışılır.

- **Genelleyici, Varsayım Sınayıcı Araştırma** (testing hypthesis):

Bilimsel araştırmaların üçüncü türünü, bir varsayımın sınanmasını ve sonuçlarının genellenmesini amaçlayan araştırma türleri oluşturmaktadır. Toplumbilimlerin konularını oluşturan olguların gözlenebilir olması durumunda, özellikle son zamanlarda yapılan araştırmaların çoğu, bu tür araştırmalardır. Bu araştırmalarda toplumu oluşturan çeşitli kurumlar ile insan ilişkilerinde bir varsayımın sınanması, bunlardan yola çıkarak kuramlara, kanunlara ulaşma amaçlanmaktadır.

Açıklanmaya çalışılan üç tür araştırma, gerçekte iç içe girmiş durumdadır. Özellikle, genelleyici bir araştırma yapılması amaçlandığında, ilk iki tür; betimleyici ve bir ilişki açıklayıcı araştırmaların yapılması zorunludur.

2.3 Araştırma Tasarımı: Proje Önerisini Oluşturma

Bir araştırma tasarımının oluşturulması için yerine getirilmesi gereken asgari özellikler vardır. Bu özellikler, araştırmanın düşünce aşamasından sonuçlanma aşamasına kadar geçen tüm çalışma süreci içerisinde bulunması gereken özellikleridir; araştırmanın türüne bağlı olarak değişebilir. Genel nitelikleri dikkate alınarak değinilecek olan bu özelliklerin tümünü bilimsel araştırmalarda görmek olası iken, toplumsal ya da uygulamalı araştırmalarda -bilimsel özellikler dışında- bir kısmına rastlanabilir. Bu bakımdan, toplumsal araştırmalarda bilimsel araştırmalardaki benzer yöntem ve tekniklere rastlandığı halde, bilimselliğin getirdiği özelliklere rastlanmaz.

Toplumsal ya da toplumbilimsel araştırma tasarımları *proje önerisi* ile yaşama geçirilirler. Daha önce verilen bilgilerin ışığında proje önerisinde bulunması gereken önemli özellikler şöyle sıralanabilir:

Proje önerisi

I. Araştırmanın adı
II. Konusu
III. Amacı
IV. Önemi
V. Yöntemi
   a. Kuramsal Çerçevesi
   b. Varsayımları
   c. Kapsamı
   d. Sınırlılıkları
VI. Evreni
VII. Gözlem Tekniği
VIII. Kaynakçası
IX. Çalışma Planı
X. Bütçesi
XI. Zamanlaması
XII. Ekleri

2.3.1 Araştırmanın Adı

Araştırmanın adı (*title*), araştırmanın konusunu açıkça belirten bir ad olmalıdır. Çok uzun, anlaşılması güç ve çok genel olan araştırma adlarından kaçınılmalı, gerekirse araştırmanın alt başlığı konulmalıdır. Araştırmanın adı, araştırma geliştikçe küçük ayrıntılarda değiştirilebilir. Araştırmanın adının soru biçiminde güdeleyici değil, tarafsız olması gerekir. Örneğin kitle iletişim araçlarının, toplum üzerinde etkisini ölçülmesini amaçlayan bir araştırmada

"kitle iletişim araçlarının toplum üzerine etkileri var mı?"

ya da

"kitle iletişim araçlarının toplum üzerine olumlu (olumsuz) etkileri"

yerine,

"kitle iletişim araçlarının topluma etkisi"

şeklinde tarafsız bir başlık yeğlenmelidir. Böylece, araştırmanın başlığında yansızlık (objektiflik) açıkça belirtilmiş olur.

Kuşkusuz verilen bu başlık ister bilimsel olsun, ister toplumsal olsun, aynı zamanda çok geniş kapsamlı bir başlıktır. Bu araştırma (proje) adı ile ilgili olarak ya kuramsal çerçeve ışığında ayrı bir alt başlık olarak açılır ve konuya ya araçlar açısından ya da etkileri incelenecek olan gruplar (kırsal kesim, kadın, çocuk, gençlik gibi...) açısından sınırlandırılarak, bir alt başlık olarak verilebilir. Örneğin:

"Kitle iletişim araçlarının topluma etkisi: Televizyonun kırsal kesime etkisi"

ya da

"Kitle iletişim araçlarının kırsal kesim kadınının toplumsallaşmasına (Tutum ve Davranışlara) Etkisi" şeklinde verilebilir.

2.3.2 Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu (*subject*); hangi konunun araştırılacağını açıklayan tümcelerdir. Araştırmanın konusunun genelde tek, çok gerekli olduğu durumlarda birkaç tümce ile açıklanması gerekir. Araştırma konusunu açıklayan ilk tümceden sonra, gerekli görülürse, daha anlaşılır duruma getirmek için ek açıklamalar yapılabilir.

Hangi tür olursa olsun her araştırmanın bir konusu vardır. Konusu olmayan bir araştırma düşünülemez. Araştırmaya başlamanın nedeni konu-

sudur. Konuyu oluşturan da "sorun" ya da "problem"dir. Dolayısıyla her araştırmanın konusu, hakkında kuşku duyulan, sorun olarak görülen konunun araştırılmasıdır. Araştırmanın konusu araştırmacının zekâ, yaratıcılık gibi bireysel nitelikleriyle toplumsallaşmasında çeşitli etmenlerin oluşturduğu eğitim ve kültür düzeyi, deneyimi, gözlem yeteneği, toplumsal ve toplumbilimsel gereksinimler tarafından belirlenir. Genel olarak bakıldığında, toplumda var olan her konu araştırılabilir. Ancak önemli olan husus, araştırma konusu olarak düşünülen konuların araştırılabilecek bir duruma getirilebilmesi ya da diğer deyimle formüle edilmesidir.

2.3.3 Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı (*purpose*), araştırmanın neden, niçin, hangi amaçla yapılmakta olduğunun anlaşılır bir biçimde açıklanmasıdır. Her araştırmanın bir amacı olması gerekir. Araştırmanın konusunu oluşturan araştırma sorunu, amacı da belirler. Araştırmanın amacı, araştırmanın konusunu oluşturan sorunun ne olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç, kimi kez bir durumun saptanması olabileceği gibi, kimi kez bir ilişkinin araştırılması, kimi kez ise bunları yaparak, genellemelere varmak olabilir. Konu-sorun ve amaç arasında sıkı bir bağlantı vardır. Çoğu kez sorun konuyu ve amacı belirler, kimi kez konu vardır, ancak bunun sorun durumuna getirilerek araştırılması, araştırmacı tarafından ortaya çıkarılır. Bu bir amaç çerçevesinde yapılır. Kimi durumlarda amaç önce gelebilir. Amaç, konuyu ve sorunu belirginleştirir.

Örnek:

Araştırmanın adı : *"Televizyonun kırsal kesimin eğitimindeki yeri ve önemi".*

Konu : *"Televizyonun kırsal kesimdeki klasik eğitime göre daha etkili olup olmadığının araştırılması"*

Amaç : *"Televizyonun kırsal kesimin eğitiminde klasik eğitime göre daha etkili olduğunu ortaya koyarak, televizyonun klasik, okul eğitimine yardımcı olmasını sağlamak".*

Görüleceği üzere, önce konu genel hatları ile belirlenmekte, konu çerçevesinde araştırılacak sorun ortaya çıkmakta, sorun çerçevesinde amaç oluşmakta. Ancak, konu, sorun, amaç üçlüsü bu oluşumunu zaman zaman iç içe sürdürmektedir. Hatta o kadar ki hangisinin önce geldiği kesin olarak bilinmeyebilir. Hangi durumda olursa olsun, bu üç durum, araştırmanın başlaması için zorunlu olan, özelliklerdir. Bazı araştırmaların birden fazla amacı bulunabilir. Örneğin, kurumsal bir sorunun belirlenmesine ya da

çözümlenmesine yönelirken, aynı anda bu belirleme ya da çözümleme ile pratik bir sorunun çözümüne katkıda bulunulabileceği de umut edilebilir. Bu ve benzeri durumlarda, araştırmanın yöneldiği her bir düzlemdeki amacın ayrı ayrı belirtilmesi gerekir.

2.3.4 Araştırmanın Önemi

Araştırmanın önemi (*importance*), neden başka bir konunun değil de bu konunun seçildiğinin somut olgularla açıklanmasıdır. Bu kısımda, araştırmanın konusu ve amacıyla doğrudan ilgili önemli çalışmalara değinilerek bunların önerilen konuyu hangi boyutları ile ele aldığının üzerinde durulur. Ayrıca, araştırmanın sonuçlarından kuramsal ve pratik açıdan elde edilebilecek yararlara da bu kısımda yer verilir. Örneğin, araştırma konusu televizyonun kırsal kesim eğitimine olan etkisini inceleyen bir araştırma bulgularının, kırsal kesime yönelik temel ve yaygın eğitimde klasik eğitim yöntemleri yanında nasıl kullanılabileceğinin önemi anlatılabilir.

2.3.5 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi (*method*) adı altında, araştırmanın nasıl bir yol izlenerek gerçekleştirileceği hakkında bilgilere yer verilir. Araştırmanın yöntemi, araştırma konusunun soyuttan somuta dönüştürülmesi, sorununun olgularla anlatılması ve bunların nasıl çözümleneceğine karar verilen bir aşamadır. Bir diğer deyişle araştırmanının eylemsel /operasyonel (operationalisation) duruma getirilmesidir.

Araştırmanın yöntemi kavramı aşağıdaki hususları içerir:

- **Kuramsal Çerçeve** *(theorotical frame):*

Toplumbilimsel araştırmalarda olması gereken bu kısım, diğer kısımlara göre daha uzun ve içerik olarak daha yoğundur. Bu başlık altında, araştırmanın konusunun hangi yaklaşım ile hangi kuram ya da modele göre ele alınacağı belirtilir. Seçilen yaklaşım ile kuram ya da modelin hangi gerekçelerle yeğlendiği açıklanır. Bu kısım bir anlamda, araştırmanın herhangi bir araştırma/inceleme değil, bilimsel bir araştırma/inceleme olduğunun da kanıtlandığı yerdir. Kuramsal çerçevede, araştırmacının bilgiye, kurama dayalı yaratıcılığı sergilenir.

- **Kavramsal Çerçeve** *(conceptual frame):*

Her disiplinin kendine özgü kavramları ya da diğer deyişle jargonu vardır. Konuşma dilinden farklı anlamların yüklendiği bu sözcüklerin/kavramların, başkaları tarafından anlam kaybı olmadan anlaşılabilmesi

için, açıklanması gerekir. Burada gerekirse araştırmanın temel kavramlarının kendine özgü tanımlarına da yer verilebilir. Özellikle, tartışmalı kavramlar için gerekçe ve kaynak gösterilmesi gerekebilir.

- **Varsayımlar** *(hypothesis):*

Bir bilimsel araştırmada bulunması gereken özelliklerden, karakteristiklerden biri de varsayımlardır. Varsayımlar, araştırma konusuna ve amacına bağlı olarak bir araştırmada yer alırlar. Varsayımlar, araştırmanın konusunun *"Kuramsal Çerçeve"*de belirtilen temellendirilmeye göre oluşturulan, yargı belirten tümcelerdir. Varsayımlar dışımızdaki gerçekliğe ya da kendimize sorduğumuz sorular olmakla birlikte, düz tümce ile açıklanır. Bir varsayım tümcesinde değişkenler arasında bir ilişkinin varlığı ya da yokluğu belirtilir. Varsayımlar, araştırmanın tipine göre *'betimleyici varsayım'* ya da *'açıklayıcı varsayım'* olarak kurulabilir. Varsayım(lar)ın mantıklı, açık, anlaşılır ve uygulanabilir olması gerekir.

Eğer bir araştırmanın amacı bir konunun kanıtlanması ve çıkan sonuçların benzer durumlara genellenmesi ise, bu araştırmanın temel çıkış noktası, konu ve amacı gerçekleştirecek varsayımların kurulmasıdır. Varsayımların kurulması ise, konu ile ilgili ön çalışmaların yeterince yapılmasına bağlıdır.

Varsayım ile birlikte düşünülmesi gereken bir başka özellik, *"değişkenlerdir"*. Değişkenlerin türü bir araştırmada önemlidir. Çünkü bunlara bağlı olarak varsayımlar düzenlenir. Araştırmada yer verilecek değişkenlerin, eğer bir varsayımın sınanması amaçlanıyorsa, birbirini etkileyen "bağımlı" ve "bağımsız" değişkenlerden oluşması gerekir. Konusu, amacı, önemi, ilgili kaynakçası ve kavramsal çerçevesi hazırlanan bir araştırmanın varsayımlarının belirlenmesi gerekir.

- **Kapsam** *(coverage):*

Araştırmanın kapsamında, araştırılacak konunun neleri kapsayacağı (konu, yer ve zaman) belirtilir. Araştırma uygulamalı ise evren ve örneklem hakkında da açıklayıcı bilgi verilmesi gerekir.

- **Sınırlılıklar** *(limitations):*

Araştırma konusu ile ilgili olmakla birlikte araştırmanın içinde ele alınmayacak konular gerekçeli olarak, veri, kaynak, güçlük, zaman, varsa maliyet sınırlamaları vb. durumlar belirtilerek, açıklığa kavuşturulur. Örneğin kırsal kadının eğitimine televizyonun etkisi konusu ile ilgili bir araştırmada örnekleme alınacak kadın yaşının alt ve üst sınırları belirtilerek (15-70 gibi), *"bu yaşların dışındakiler araştırmaya alınmayacaktır"* denilebilir.

2.3.6 Araştırmanın Evreni

Her araştırmanın bir evreni vardır. Bu evren gerçek olabildiği gibi kuramsal da olabilir. Evren genellikle verilerin kaynağını oluşturur. Evrenin büyüklüğü ya da küçüklüğü araştırma konusuna, araştırmanın amacına, genellemelerin neleri kapsayacağına bağlıdır. Bir araştırma için uygun olan bir evren, bir başka araştırma için uygun olmayabilir. Araştırmanın evreni çok geniş olduğunda, buradaki birey ve objelerin tümünü gözlemlemek kolay olmayacağı için evrenden bir kesit (örnek) alınarak, bu kesit üzerinde çalışılır. Bu bakımdan bir araştırmada evren ile ilgili iki kavram vardır: *Çalışma evreni ve Araştırma evreni*

- **Çalışma evreni** *(working area):*

Eğer evren çok genişse ve araştırmacı bu evrenin tümüne ulaşamıyorsa, bu evrenden örnek alarak araştırmasını gerçekleştirecekse, üzerinde çalıştığı birey ve objeleri gözlemlediği evrene *"çalışma evreni"* denir. Bu bakımdan *"çalışma evreni"*, bir araştırmada asıl evreni temsil eden gerçekçi bir evren niteliğindedir ve bu kesit (örneklem), üzerinde doğrudan gözlem yapılan çalışma alanıdır.

- **Araştırma Evreni** *(research area):*

Araştırma sonuçlarının genellenebileceği evren, örneklemin içinden çekildiği alanın tümüdür. Bir başka deyişle araştırmanın konusu ve alanını oluşturan birey ve objelerin tümüdür. Çalışma evreninde elde edilen bulgular (araştırma sonuçları) "araştırma evreni"ne genellenir.

2.3.7 Araştırmanın Gözlem Tekniği

Bir araştırma tasarımında (projesinde) gözlem tekniği *(observational technic)*, proje önerisinde yer alması gereken bir diğer önemli özelliktir. Araştırmanın yapılmasında hangi gözlem tekniğinin ya da tekniklerinin kullanılacağını açıklar. Bir başka deyişle, gözlem tekniği araştırmanın sonuca ulaşmasında, gerekli verilerin toplanmasında, olgular arasındaki ilişkiyi araştırmada, bulgulara ulaşmada seçilen yöntem ve tekniklerdir. Araştırmanın gözlem tekniğinin saptanması, büyük ölçüde araştırmanın amacı, araştırılacak bilginin türü, araştırma konusu olguların, bu olguların içinde yer alan birey ve objelerin özellikleri, evrende dağılımları ve araştırmacının olanakları ile yakından ilgilidir. Araştırmacının olanaklarını ise, başta araştırmacının gözlem teknikleri hakkındaki bilgisi, deneyimi, araştırmaya ayıracağı zamanı, parası ve emeği oluşturur. Araştır-

madaki varsayımları sınamak için hangi veri toplama tekniklerinden yararlanılacağı hakkında bilgi verilir, yapılacak literatür (kaynak) taraması anlatılır. Uygulamalı araştırmalarda gözlem, görüşme, sormaca (anket) uygulaması, örnek olay incelemesi vb. tekniklerden hangisinin neden seçildiği gerekçeli olarak yazılır. Toplanan verilere uygulanacak istatistiksel işlemler hakkında bilgi verilir (konu ile ilgili ayrıntı bilgi 7. bölümde verilecektir).

2.3.8 Araştırmanın Kaynakçası

Araştırmanın kaynakçası (bibliography), araştırma projesinde yer alması düşünülen, başta yazımlanmış kaynaklar olmak üzere, tüm kaynakların yer aldığı kısımdır. Proje önerisinde kaynakçanın önemi, araştırma yapılması düşünülen ya da önerilen konuda yeterli kaynağın bulunup bulunmadığının ön saptamasıdır. Projenin yapılması bu saptamaya bağlı olarak olumlu ya da olumsuz olabilir. Yeterli kaynağın bulunmaması durumunda, araştırma konusu değiştirilebilir. Bunun için kaynak taraması ve kaynakça gösterme, proje önerisi için gerekli olan ve araştırmacının ciddiyetini gösteren bir özelliktir.

Kaynakça, bilimsel kaynak gösterme sistemlerinden birine uygun olarak verilir. Araştırma ilerledikçe kaynakça da değişebilir, son şeklini metin yazma aşamasında alır.

2.3.9 Çalışma Planı

Çalışma Planı (*working plan*), "taslak plan"dır. Taslak plan araştırma boyunca gelişerek değişecek olan plandır. Taslak planda, konu ile ilgili temel bilgilerin verildiği girişin ardından, kuramsal ve kavramsal çerçeve, verilerin değerlendirilmesine ilişkin bilgiler ve varılan sonuçlar ayrı bölümler ve başlıklar altında düzenlenir.

2.3.10 Araştırmanın Zamanlaması

Zamanlama *(timing)*, bir araştırmanın kaynak araştırmasından, veri toplama, uygulama, değerlendirme ve yazma aşamalarına kadar her aşamaya ne kadar zaman ayrıldığı; yaklaşık tarihlerinin belirtildiği bir özelliktir. Burada toplam araştırma süresi mantıksal zaman dilimlerine bölünür. Sözgelimi, araştırmanın bir yılda bitirilmesi öngörülüyorsa, bu süre 12 ay üzerinden dilimlere bölünür. Zamanlamanın en önemli yararı, araştırmacının çalışmalarına düzen getirmesi, disipline etmesidir. Dışa-

rıdan sipariş alınan araştırmalarda ise süre çok önemlidir. Verilen süre içerisinde araştırmanın bitirilmesi gerekir.[13]

Araştırmanın zamanlaması: (12 aylık bir araştırma süresi için)

Örnek:

Kaynak araştırması: Ocak-Şubat (2 ay)

Kaynakların okunması- veri toplama: Mart-Mayıs (3 ay)

Anket uygulama: Haziran-Temmuz (2 ay)

Görgül verilerin çözümlenmesi: Ağustos-Eylül (2 ay)

Kuramsal verilerin gözden geçirilmesi: Ekim (1 ay)

Araştırma metnini (rapor) yazma ve teslim: Kasım-Aralık (2 ay)

Bu zamanlama çizelgesi, araştırmacının durumuna ve araştırmanın özelliklerine bağlı olarak daha ayrıntılı da düzenlenebilir. Örneğin, araştırmayla ilgili olarak 6. ayda bir ara rapor düzenlenmesi gerekebilir.

2.3.11 Araştırmanın Bütçesi

Araştırmanın bütçesi (*budget*), araştırmanın kaça mal olacağının, parasal gereksinimin yer aldığı kısımdır. Bu bölüm araştırma projesinin en önemli bölümüdür. Araştırmada yapılacak harcamalar ayrıntılı olarak verilir. Araştırmanın yapılıp yapılamayacağını çoğu kez bütçesi belirler. Bu bakımdan araştırma bütçesinin gerçekçi olması için, araştırmada kullanılacak yöntem ve teknik, çalışma evreninin büyüklüğü, zamanı dikkate alınarak kapsamlı bir araştırma sonucu yazılması gerekir.[14]

2.3.12 Ekler

Kaynakçada yer almayan, araştırma (proje) önerisini destekleyen ek bilgiler (*appendix*); ek çizelgeler, belgeler, fotoğraf, harita-kroki, sormaca, kavram açıklamaları gibi bilgiler yer alır.

---

[13] Kurum ve kuruluşların sipariş verdikleri ya da ihale yoluyla yaptırdıkları araştırmalarında zamanlamayla ilgili hükümler, kurumla araştırmacı arasında yapılan sözleşmede yer alır; verilen tarihlerde bitirilmeyen araştırmalara para cezası öngörülebilir.

[14] Bu özellik akademik çalışmalar için verilecek tez / proje önerilerinde yer almaz, ancak yine de araştırmacının, kullanacağı yöntem ve tekniği, maddi olanaklarını dikkate alarak saptaması gerekir.

Ancak bu bilgiler her araştırma tasarımında, önerisinde görülmeyebilir. Bu özellik, araştırmanın niteliğine, araştırmacının amacına bağlı olarak proje önerisinde yer alır ya da almaz.

BÖLÜM 3

ARAŞTIRMA SÜRECİ

Bilimsel ya da toplumsal araştırmaların gerçekleşmesinde birbirini izleyen aşamalar dizisi vardır. Ancak bilimsel ve toplumsal araştırmaların karşılaştırılmasında da belirtildiği üzere, her ikisi arasındaki kimi farklılıklar "araştırma sürecinde" de görülecektir. İki araştırma türü arasındaki en büyük farkın, bilimsel araştırmaların kurama dayanmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Genel olarak bilimsel ve toplumsal araştırmalarda yer alan araştırma aşamaları, araştırma tasarımında sözü edilen özellikleri kapsar.

3.1 Araştırma Konusunun Saptanması

Her araştırmanın bir konusu vardır. Bu konu ya araştırmacının kendi gözlem, düşünce ve birikimlerinden kaynaklanır ya da pratik bir gereksinim sonucu, araştırmacıya dışarıdan verilebilir. Birinci durumda araştırma, bilimsel amaçla yapıldığı halde, ikinci durumda daha çok kamu ve özel kurum ve kuruluşlar tarafından, sorunlarına çözüm bulmak amacı ile yaptırılır ya da yaptırılır. Bu tür araştırmalarda, eğer o kurum ve kuruluşun kendi bünyesinde bu tür araştırmaları yapacak nitelikte araştırmacısı yok ise, konunun uzmanı araştırmacılara, genellikle "proje" olarak "sipariş" verilir.

Bu aşama, araştırmaya ilk adımı atma aşamasıdır. Bir anlamda, bir düşüncenin somutlaştırılmasıdır.[15]

[15] Türkiye'de son 20-25 yıldır çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarıyla büyük özel kuruluşlar, bu tür araştırmaları ya doğrudan yaptırmakta ya da çeşitli uluslararası kuruluşlarla birlikte desteklemektedir. Konu ile ilgili ihaleler açılmakta, bilimsel araştırma projeleri ihale yoluyla yaptı-

3.2 Araştırma ile İlgili Ön Bilgilerin Verilmesi

Araştırma konusunun yapılıp yapılamayacağı, ancak konu ve sorun ile ilgili ön bilgilerin toplanması ile olanaklıdır. Bunun için, araştırma konusu ile ilgili olarak olguların gözlemlenmesi, konu ile ilgili yeterli kaynak bulunup bulunmadığının saptanması gerekir. Bu aşama olumlu sonuç verdikten sonra, asıl araştırmanın yapılmasına geçilebilir. Bunun için, araştırmacının kaynak taraması ile ilgili bilgisinin olması gerekir. Neyin, nerede, nasıl bulunacağı ile ilgili sağlam bilgi ve deneyim ile araştırma konusunda ön hazırlıklar yapılmış olur. Burada yapılan iş, veri toplamak değil, verilerin olup olmadığının ve nerelerde, nasıl bulunduğunun saptanmasıdır.

3.3 Varsayımların Kurulması, Yaklaşım ve Modelin Seçilmesi

Kaynak taraması ve olgularla ilgili ön bilgilerin elde edilmesinden sonra, araştırma konusu ile ilgili varsayımların kurulmasına geçilebilir. Gerçekte varsayımlar, tasarı olarak daha araştırma konusuna karar verildiği zaman ortaya çıkar. Ancak kesin duruma gelmesi, konu ile ilgili ön bilgilerin toplanmasından sonradır. Varsayımlar her araştırma türü için gerekli olmayabilir. Özellikle, toplumsal yaşamla doğrudan ilgili olguların araştırılmasında, durum saptanmasında, bir ilişkinin açıklanmasında varsayımların kurulması ve bunların sınanması doğal olarak söz konusu değildir.

Varsayımların kurulmasında daha çok, belirtilecek özelliklere dikkat etmek, ele alınacak olguların değişken olup olmadığı ve buna dayanılarak varsayım kurulup kurulamayacağı hususlarına özen gösterilmesi gerekir. Varsayımların kurulmasından sonra, araştırma boyunca izlenecek "model" de belirlenir. Bununla ilgili yaklaşımlar saptanır.

3.4 Araştırma Planının Yapılması

Plan, bir araştırmanın nasıl yapılacağını; verilerin hangi gözlem teknikleri ile toplanacağını, konunun nasıl işleneceğini aşama aşama gösteren

---

rılmaktadır. Bu konuda, özellikle **Dünya Bankası, UNDP, OECD, BM, UNESCO, AT / AB** gibi uluslararası kuruluşlar ile **KSSGM** (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü) **/KSGM** (Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü), **AAK (Aile Araştırma Kurumu), KOSGEB, TUSİAD, TUSES** gibi kurum ve kuruluşlar-çoğunlukla ihale yoluyla toplumbilimsel araştırma projeleri yaptırmaktadırlar. Bu amaçla, Batı'da olduğu gibi, sayıları giderek artan "araştırma şirketleri" bu alanda çalışmaya başlamıştır.

bir çalışma şemasıdır. Bir benzetme yapmak gerekirse plan, araştırmanın iskeletidir. Plan ile düşünceler soyuttan somuta dönüşür. Ortaya çıkan plan, daha sonraları veriler toplandıkça, bulgular değerlendirilip yorumlandıkça değişme olasılığı bulunduğundan, *"taslak plan"*, *"önplan"* ya da *"geçici plan"* adı ile anılır. Bu bakımdan ister bilimsel, ister toplumsal olsun bir araştırmada ilk yapılan plan, kesin durumunu araştırma metninin yazımı aşamasında kazanır.

Araştırma planının yapılmasında belirleyici; konu, amaç, varsa varsayımlar, incelenecek olgular (değişkenler) ile ön araştırma aşamasında genel olarak elde edilen araştırmayla ilgili diğer bilgilerdir.

3.5 Verilerin Toplanması, Varsayımların Sınanması

Uygulamanın gerçek anlamda başladığı bu aşama, konu çerçevesinde belirlenen sorunun araştırılmasını; varsayımlar önerilmiş ise, ileri sürülen hususların sınanması için yapılan çalışmaların tümünü kapsar. Bu aşamada, hangi gözlem tekniği ya da teknikleri kullanılacaksa, bu teknikler çerçevesinde, dizgeli (sistemli) olarak veriler toplanır. Burada önemli olan husus, veri toplama ile ilgili gözlem tekniklerinin seçiminin doğru olarak yapılmış olmasıdır. Bunun için de araştırmacının, kullanmayı planladığı gözlem teknikleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olması gerekir.

Verilerin toplanması ve varsayımların sınanması aşaması araştırmanın en zor aşamalarından biridir. Çünkü, pek çok kişiden ve kaynaktan veri toplanması hem çok düzenli çalışmaya, hem de oldukça uzun bir süreye gereksinim gösterir. Verilerin toplanması sırasında, düşünülmeyen veri kaynakları ortaya çıkabilir. Ayrıca, varsayımların test edilmesinde, bir ilişkinin açıklanmasıyla ilgili verilerin sınanması durumlarında da araştırmacının düşünmediği fiziksel ya da duygusal olaylar işe karışabilir. Bundan ötürü bu aşamada araştırmacının her yönden özenli çalışması gerekir.

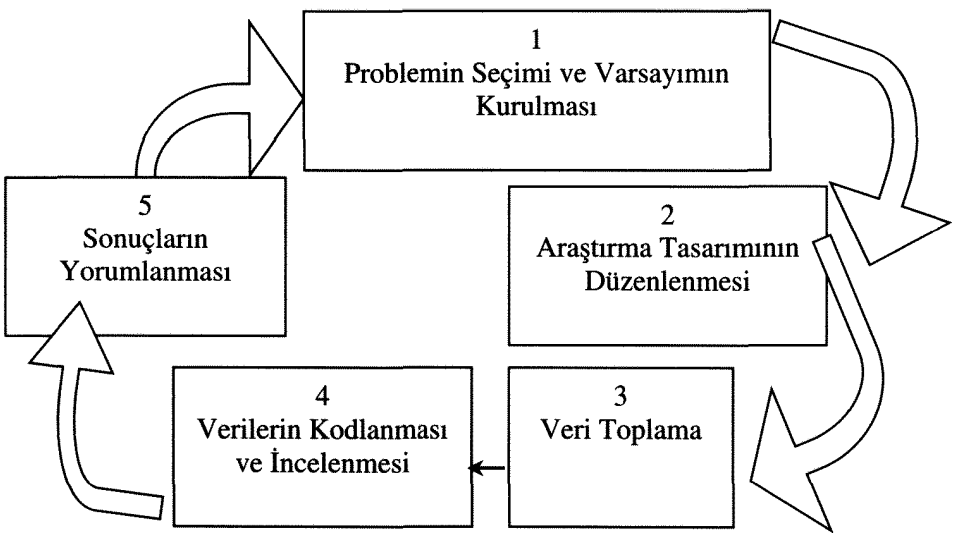
3.6 Verilerin Çözümlenmesi, Bulguların Yorumu, Genel Sonuç

Bu aşama, araştırmayı sonuca götüren aşamadır. Toplanan kuramsal ve görgül (ampirik) verilerin istatistiksel çözümlenmesi; bulgu durumuna getirilmesi bu aşamada yapılır. Gözlem tekniklerinin kullanılmasıyla araştırmacının eline gerek kuramsal olarak, gerekse -görgül teknikler kulla-

nılmışsa - görgül (ampirik) teknikler sonucu pek çok veri (data) geçer. İşte tüm bu materyalin konu, amaç ve bunlara dayanılarak yapılan plan çerçevesinde gözden geçirilmesi, elenmesi, işe yarayanların alınarak sorun ve varsayımlar çerçevesinde birleştirilmesi bu aşamada gerçekleştirilir. Varsayımların kanıtlanıp kanıtlanmadığı, kullanılan yaklaşım ve modelin uygun olup olmadığı; uygun değilse modelin düzeltilmesiyle ilgili çalışmalar bu aşamada yapılır. Bu aşamada "taslak plan", "geçici plan" yerini "kesin plan"a bırakır.

Bu aşama, araştırmanın başından beri yapılan tüm çalışmaların sonuçlandırılması ve yazılı duruma getirilmesi (raporlaştırma) çalışmalarını da kapsar.

Bir araştırma sürecindeki aşamalar şekil olarak şöyle gösterilebilir:

Şekil 1: Araştırma Süreci

Şekil 1'de görüldüğü üzere, bu aşamalar birbirini izleyen evreler durumundadır. Bu evrelerin birini ya da birkaçını atlayarak daha sonraki evrelere geçilemez. Ancak, zaman zaman evreler iç içe geçmiş olabilir. Araştırmanın niteliğine, özelliğine bağlı olarak her araştırmada kullanılan yöntem ve teknikler farklı olacağından aşamalardaki çalışmalar da konuya ve amaca bağlı olarak, farklı olacaktır.

BÖLÜM 4

VARSAYIM VE DEĞİŞKENLER

4.1 Varsayım

4.1.1 Varsayımın Tanımı ve Öğeleri

Varsayım (hipotez - denence), bilimsel bir araştırmada bir durumun denenmesi ve çıkan sonuçların benzer özellikleri gösteren durumlara genellenmesi için doğruluğu test edilmek üzere ortaya atılan, ileriye sürülen önermelerdir. Bir başka deyişle, araştırma sonucunun ne olacağına inanılan yönde, araştırma ile ilgili beklentilere uygun ve koşut (paralel) olarak ileri sürülen tümcelerdir. Bir varsayım, tüm toplumbilimsel araştırmalarda bulunmayabilir. Ancak, bir şeyin kanıtlanması isteniyorsa, varsayımların önerilmesi ve bunun test edilmesi gerekir. Bu da görgül araştırma yöntem ve teknikleri ile yapılabilir. Yani, varsayım ile ilgili önermelerin test edilebileceği uygun gözlem yöntem ve tekniği kullanılır. Ancak varsayımlar betimleyici olarak ya da kuramsal olarak da önerilebilir ve test edilebilir. Özellikle tarihsel araştırmalarda bu varsayımların sıralanması sıkça görülür.

Varsayımlar, araştırmanın amacını, izlenecek yolu, yanıtlanacak soruları saptarlar. Araştırmanın yöntem ve teknikleri varsayımların kurulmasından sonra belirginleşir. Bir anlamda varsayım, araştırma için "pusula" niteliğindedir.

Varsayımların kurulması, değişkenler ile olur. Değişkenler arasındaki ilişkiler varsayımı oluşturur; varsayım değişkenlere bağlı olarak ortaya çıkar. Ancak, değişkenler arasındaki ilişki her zaman varsayımı göstermez. Varsayımın oluşması için iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkinin yanında, bu değişkenlerden bağımsız değişkenin bağımlı olanları etkilemesinin derecesi araştırılır. Varsayım, bir araştırma konusu ile birlikte ortaya çıkar, ancak birden oluşmaz. Varsayım yılların birikimi sonucu araştırmacının gözlemci özelliği, belirli bir konuda derinleşme isteği ile ortaya çıkar.

Varsayımın oluşmasında en önemli adım ise konu ile birlikte araştırmanın amacının da belirlenmesidir. Varsayım, amacın belirlenmesiyle bu amacı gerçekleştirmek üzere bulunan başlangıç noktasıdır. Bir araştırmada varsayımlar genel olabileceği gibi, özel varsayımlar da kurulabilir.

4.1.2 Varsayımın Özellikleri

Bir bilimsel araştırmada ortaya atılan her düşünce bir varsayım değildir. Varsayım olmanın koşulları vardır. Bu koşullar şöyle sıralanabilir:

- *Varsayımlar mantığa, akla uygun olmalı, mantıksal bir düzen izlemelidir.* Bir önermenin varsayım sayılıp sayılmayacağına öncelikle akıl süzgecinden geçirildikten sonra karar verilir. Düşünce aşamasından geçen önerme, akıl süzgecinden geçtikten sonra uygulama alanına konulur.
- *Varsayım olarak yapılacak önermeler somut, doğrudan doğruya gözlemlenebilecek olgular üzerine kurulmalıdır.* Somut olmayan olgular (değişkenler) arası ilişkilerin doğrulanması, test edilmesi son derece güç, hatta olanaksız ise bu önerme hiç bir zaman varsayım niteliğini kazanamayacaktır. Bu bakımdan değer, yargı niteliğindeki olgular arası ilişkiler varsayım olarak sınanamazlar.
- *Varsayımlar çoğunlukla bir kuramdan (teoriden) yola çıkılarak yapılan önermelerdir.* Daha açık deyişle, yeni bir varsayımın ortaya atılmasında çıkış noktasının, daha önce test edilmiş bir dizi varsayımlara (kuramlara) dayanılarak önerilmesi gerekir. Böylece, varsayımın denenmesi ile kendinden önceki test edilmiş olan ya da çeşitli yöntemlerle geçerliliği sınanmış olan önermeler, varsayımı daha da güçlendirecek, test edilmesini kolaylaştıracaktır. Bu özelliğin doğal sonucu olarak da, varsayım, doğrulanmış genelleme ve kuramlara ters olmamalıdır.
- Varsayım, araştırılacak bir durumun sonucunu baştan kestirmek demek olduğuna göre, ileriye dönük olarak yapılan tahminde, olumlu ve olumsuz sonuçların gelmesi beklenmelidir. Daha açık söylenirse, varsayım *"evetlenebilir"* ya da *"hayırlanabilir"* olmalıdır. Genel olarak, yapılan önermenin beklenen sonucunun çıkması gerekir. Yani varsayım "evetlenmeli"dir. Ancak, zaman zaman varsayımın uygulandığı durumun, yerin, zamanın, örneklemenin farklılığından ötürü, "hayırlanabilir"de olabilir. Bu durumda, araştırmanın yanlış yapıldığı sonucu çıkmaz. Araştırmanın geçerliliği yine vardır. Ancak alınan modelin, kullanılan yaklaşımın düzeltilmesi gerekebilir. Önerilen varsayımın düzeltilmesi ya da farklı yoruma,

açıklamaya gereksinimi olabilir. Bir varsayım hiçbir zaman "doğru" ya da "yanlış" olarak sonuçlanmaz. Araştırma koşullarına uygun olarak yapıldığında, araştırmanın değeri her zaman vardır.

- Varsayımlar açık, herkes tarafından anlaşılabilir nitelikte kurulmalı, kavramlaştırmaya önem verilmelidir. Varsayımın değişkeni olarak alınan olguların açık, yalın, ilgili herkesçe kolayca anlaşabilir, başka anlamlara gelmeyen biçim ve içerikte kavramlaştırılması gerekir. Bunun için de kullanılan dilin özellikleri önem kazanmaktadır. Değişkenlerin açıklanmasında kimi sözcüklere değişik anlamların verilmesi gibi durumlarda bu durumun araştırmanın başındaki "tanımlar", "kavramlar" ya da yöntem kısmında açık olarak belirtilmesi gerekir.
- *Varsayımda sınanacak değişkenler (olgular) arası ilişkiler birbirine yakın olgular (değişkenler) arasında aranmalıdır.* A, B, C, D, olguları arasındaki ilişkiler araştırılırken, öncelikle A ile B olgusu arasındaki ilişki araştırılmalı; A olgusu ile C ve D olguları arasındaki ilişkilerin aranmasına daha sonra geçilmelidir.
- *Varsayımı oluşturan olgular ya hemen ya da yakın bir zaman içerisinde olmalıdır.* Uzak bir gelecekte meydana geleceği düşünülen olgular arası ilişkilerin araştırılması olanaksızdır. Söz gelimi 2020 yılının belirli toplumsal olaylara neden olacağı, etkileyeceği ile ilgili varsayımların araştırılması bugünden olanaksızdır. Ancak, uzun soluklu bilimsel araştırmalar için şimdiden bir takım öncül varsayımların denenmesi gerekiyorsa, bu tür sınamalar yapılabilir.
- *Varsayımlar, başkalarınca denenebilir, yinelenebilir nitelikte olmalıdır.* Bunun için de daha önce değinilen varsayımların somut olgulardan oluşturulması özelliği burada bir kez daha önem kazanmaktadır. Ayrıca, olgular yalnızca araştırmacının deneyeceği sıklıkta, bir ya da iki kez yinelenebilir olmamalıdır. Belirli zaman aralıkları ile olguların yinelenebilir nitelikte olması gerekir. Çünkü bir bilimsel araştırmanın önemli özelliklerinden biri de, belirli koşullar altında aynı olguların sınanması durumunda, aynı ya da benzer sonuçların alınabilmesidir. Bilimsel geçerlilik, bilimsel güvenirlik böyle sağlanabilir.
- *Varsayımlar pratikte de işe yaramalıdır.* Varsayımların kurulmasında bilimsel kaygı düşünülürken, bunların sınanması, test edilmesi sonucunda elde edilecek bulguların toplumsal yaşamda da kullanılması düşünülmelidir. Burada, bilimin temel amaçlarından birinin bilime katkı sağlaması yanında, toplumsal yaşamda kullanılacak sonuçlar elde etme olduğu gerçeği de unutulmamalıdır.

4.2 Değişkenler

Bir araştırmacı eğer olgular arası bir ilişki arıyor ya da bu olgular arası ilişkilerin derecesini, önemini ortaya koymayı ve bu sonucu tüm araştırma evrenine genellemeyi amaçlıyorsa, bu araştırmanın dayandığı temel öğeler değişkenlerdir.

Değişken (*variables*), bir araştırmanın olgularından oluşan, birden fazla değer alabilen; değişebilen her şey olarak tanımlanır. Gözlemden gözleme değişik değerler alabilen objeler, özellikler, durumlar "değişken"dir.

4.2.1 Değişken Türleri

Kimi kez değişmez gibi görünen özellikler vardır. Bunların da belirli özellikleri dikkate alınarak değişebileceği görülür. Kimi kez, bir kısım özellikler, durumlar, başka özellikleri durumları değiştirebilir. Kimi kez, bazı özellikler ve durumlar açık olarak ortaya çıkmaz, araştırma sırasında görülebilir. Tüm bu özellikler dikkate alınarak, değişkenler farklı türlerde gruplandırılır.

4.2.1.1 Değerlerine Göre Değişkenler

Değişkenler aldıkları değerlere göre türlere ayrılırlar.

- ***Nicel Değişkenler (quantitative variables):***

Değişken bir durumun, bir özelliğin sayısal değer alabilmesidir. Her hangi bir şey sayısal bir değer alabiliyorsa bu tür değişkenler nicel değişkenlerdir. Bunlara "sürekli değişkenler", "geçişli değişkenler" de denir.

Nicel değişkenlere örnek olarak zaman, yaş, boy, para, aile büyüklüğü gibi değişik ölçülerle, değişik sayılarla açıklanabilen değişkenler girebilir.

- ***Nitel Değişkenler (qualitative variables):***

Bu değişkenler sayı ya da ölçü birimleri ile söylenemeyen, ancak çeşitli şıklara ayrılabilen değişkenlerdir. Bir başka söyleyişle, nicel olmayan her değişken nitel değişkendir. Nitel değişkenlere "süreksiz" ve "geçişsiz" değişkenler de denilmektedir.

Nitel değişkenlere örnek olarak cinsiyet, eğitim, meslek, oturulan yer gibi sosyo-ekonomik düzeyi (SED) belirleyen özellikler yanında çeşitli tutum ve davranışlar (oy verme, toplumsal yaşamda faaliyete katılma, siyasal, dinsel tutum ve davranışlar) girmektedir.

Bazı değişkenler diğerlerini etkiler, denetim altında tutarlar. Bazı değişkenler ise diğer değişken(ler)den etkilenir ve denetlenirler.

4.2.1.2 Denetim (Kontrol) Durumuna Göre Değişkenler

Değişkenler denetleme ve denetlenme özelliklerine göre de sınıflandırılır.

➢ ***Bağımsız değişkenler (independent variables)***

Bir araştırmada, bir başka değişkeni etkileyen, onu denetim altında tutan değişkene "bağımsız değişken" denir. Araştırmanın türünü belirleyen değişkenler bağımsız değişkenlerdir. Bir varsayımda nedensel bir bağıntıya geçirilen belirleyici ve neden olan değişken "bağımsız değişken"dir.

➢ ***Bağımlı değişkenler (dependent variables)***

Bir araştırmada bağımsız değişkene bağlı olarak değişebilen değişkene *"bağımlı değişken"* denir. Açıklayıcı ya da genelleyici bir araştırmada bağımlı değişken, bir sonuçtur. Bağımlı değişken bağımsız değişkene bağlı olarak değişir.

Örnek:

"Gelir ve eğitim durumları yüksek olan ailelerde tiyatro ve konserlere gitme oranı
(bağımsız değişkenler) ***(bağımlı değişkenler)***

daha yüksektir."

Bu varsayımda *"gelir ve eğitim durumunun yüksek olması"* bağımsız değişken olarak *tiyatro ve konserlere gitme* bağımlı değişkenini etkilemektedir. Tersi söylenirse *"tiyatro ve konserlere gitme oranı..."*, *"yüksek gelir ve eğitim"* bağımsız değişkenine göre değişmektedir.

➢ ***Denetimli değişken (undercontrolled variables)***

Belirleyici (bağımsız) değişken ile aynı yönde olan ve bağımlı değişkeni etkileyen değişkenlerdir. Bu değişkenler baştan bilinir ve etkileri peşinen kabul edilir ya da denetim altına alınır, bağımsız değişken olarak etkisi sıfıra indirilir. Bu tür değişkenlere *"elenen değişkenler"*de denilir.

Örnek:

"Gelir durumları yüksek olan, serbest meslek sahibi ve yüksek eğitimli

(bağımlı değişken) ***(denetimli değişken)***

ailelerde, *tiyatro ve konserlere gitme oranı* daha yüksektir."

(bağımsız değişken)

Varsayımdaki bağımsız, bağımlı değişken yanında denetim altına alınan iki bağımsız değişken (serbest meslek ve yüksek eğitim) daha olabilir. Ancak bu değişkenler ya baştan dışta bırakılmıştır ya da etkileri baştan varsayılmıştır ve sonuçtaki bulguları ona göre değerlendirilir. Genel olarak denetimli değişken, araştırmanın başında denetim altında tutulur.

➢ ***Denetimsiz değişken (uncontrolled variable)***

Denetimli değişkenin tersine, baştan bilinmeyen, dolayısıyla denetim altına alınamayan, araştırma boyunca ortaya çıkabilen değişkenlerdir. Bu tür değişkenleri (araştırmanın hangi aşamasında hangi yönde ve ne ölçüde işe karışacağını) önceden kestirmek ve denetim altına almak oldukça zordur. Ancak, iyi bir araştırmacının olgular üzerinde özenli çalışmasıyla bu tür değişkenlerin ortaya çıkması azaltabilir. Özellikle deneme, öntest aşamalarının özenli yapılması ve gözden geçirme aşamasında bu tür değişkenlerin elenmesi söz konusu olabilir.

Denetimsiz değişkenlere örnek olarak, birey ve objenin kendi özelliğinden ya da araştırma sürecinden doğan değişkenler verilebilir. Bireyin önceden hesaba katılmayan zekâ durumu, aile kalabalığı, oturduğu yerin büyük - küçük oluşu gibi özellikleri yanında, araştırma sürecinde zaman, yer, atmosfer, hastalık, ölüm gibi bağımlı değişkeni etkileyebilecek, önceden kestirilmeyen denetimsiz değişkenler ortaya çıkabilir.

Denetimsiz değişkenler, araştırma süresince ortaya çıkması ve bunun araştırmacı tarafından farkına varılması durumunda denetim altına alınabilirler. Ancak, araştırmanın başlarında bu tip değişkenlerin ortaya çıkması, değişkenlerin düzeltilmesi açısından kolay iken, sonlara doğru; araştırmanın görgül/deneye dayalı kısmının bitiminden sonra farkına varılması durumunda araştırmanın güvenliği açısından sakıncalı olabilir. Kimi kez bu tür değişkenlerin araştırma bulgularına çok önemli etkiler yapması ve bunun baştan farkına varılmaması ve denetim altına alınmaması ya da alınamaması sonucu araştırma bulguları geçersiz de sayılabilir.

➢ ***Ara değişken (intervening variable)***

Asıl bağımsız değişken yanında bağımlı değişkeni doğrudan etkileyebilecek başka değerler de vardır. Etkisi araştırılacak bağımsız değişken bu değişkenlerle birlikte vardır ve etkiyi birlikte yaparlar. Ancak varsayımın kurulması sırasında söz edilmeyen bu değişkenlere *"ara değişken" (intervening variable)* denir.

Örnek olarak yukarıda verilen *"Gelir ve eğitim düzeyi yüksek olan ailelerde tiyatro ve konserlere gitme oranı yüksektir"* önermesinde *"tiyatro"* ve *"kon-*

ser" olgularının varlığı ve bunların kullanıma hazır olduğu gibi hususlar ara değişken olarak alınabilir.

4.2.2 Değişkenler Arası İlişkiler

Bir araştırmada ele alınan olguların oluşturduğu değişkenler arası ilişkiler farklı yönlerde olabilir. Bu ilişkiler, hem neden - sonuç ilişkisini araştıran hem de bir varsayımın sınanmasını, test edilmesini amaçlayan araştırmalarda, araştırmanın yönünü göstermesi bakımından önemlidir.

4.2.2.1 Olumlu - Olumsuz (Pozitif - Negatif) İlişkiler

Ele alınan iki değişkenden birinin değeri yükselirken, diğerinin değeri de yükseliyorsa bu tür değişkenler arası ilişkiye "olumlu" (pozitif) ilişki denir. Eğer bunun tersi oluyor, yani değişkenlerden birinin değeri azalıyor, diğerinin değeri ise buna bağımlı olarak azalıyorsa bu tür ilişkiye "olumsuz" (negatif) ilişki denir. Örnek olarak, "*Okuma yazma bilmeme oranındaki düşüklük gazete okumayı azaltır*" önermesindeki değişkenler arası ilişkiler her iki değişkende azalma meydana geldiğinden "olumsuz" (negatif) bir ilişkidir. Bir başka örnek olarak, "*Çocukların çok televizyon izlemeleri, onların bilgi dağarcıklarını genişletir*" önermesi, her ikisindeki olumlu değişmeyi gösterdiğinden bu tür ilişki "olumlu" (pozitif) ilişki olarak alınabilir.

4.2.2.2 Bakışımlı - Bakışımsız (Simetrik - Asimetrik) İlişkiler

Bir araştırmada değişkenlerdeki değerler birlikte olumlu ya da olumsuz olarak değişiyor ve birbirlerini etkiliyorsa bu tür değişkenler arası ilişkiye "*bakışımlı ilişkiler*" *(symetric relationship)* denir. Bir araştırmada değişkenlerden birindeki değişme (bağımsız değişken), diğer değişkeni (bağımlı değişkeni) etkiliyor, ancak bunun tersi yani bağımlı değişkendeki değişme (yükselme ve azalma) diğer (bağımsız) değişkeni etkilemiyorsa bu tür değişkenler arası ilişkilere de "*bakışımsız*" *(asimetrik) ilişki*" *(asymetric relationship)* denir.

Örnek:

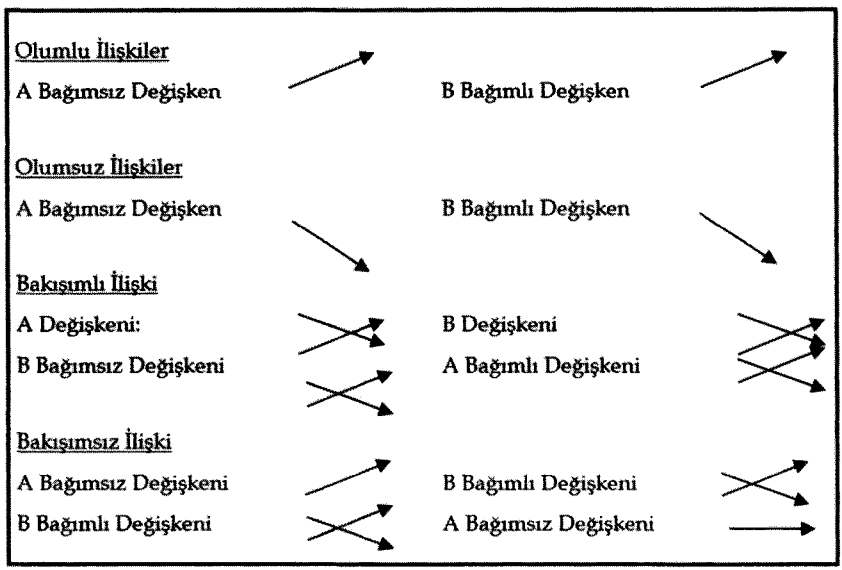
Çok televizyon izleme ile radyo izleme arasındaki ilişkide,

"*Çok televizyon izleme, radyo izlemeyi azaltır*" önermesinde, tersi, yani "*radyo izlemedeki azalma, televizyon izlemeyi çoğaltır*" ilişkisi kurulamaz. Çünkü radyo izlemedeki azalma, izleyicinin televizyon dışındaki kitle iletişim kanallarına ya da farklı aktivitelere dönmesine neden olabilir. Dolayısıyla böyle bir ilişki "bakışımsız" (asimetrik) bir ilişkidir.

4.2.2.3 Çizgisel (Doğrusal) - Çizgisel (Doğrusal) Olmayan İlişkiler

Bir araştırmada iki değişken arasındaki ilişki her zaman düz çizgi olarak gitmez. Kimi kez bu ilişkilerde eğri ya da inişli çıkışlı ilişkiler de olabilir. Değişkenlerin değerlerine ya da sonuçlarına bakmaksızın, değişkenler belirli noktalarda yüksek, düşük ve dereceli bir ilişki içerisinde olabilirler. Değişkenler arası ilişkilerde sürekli inişler ya da sürekli düşüşler olması durumunda bu ilişkilere *"çizgisel (doğrusal) ilişki" (linear relationship)*; değişkenler arasında belirli noktalarda dönemlerde inişler çıkışlar olması durumundaki ilişkiye ise *"çizgisel (doğrusal) olmayan ilişki (non linear relationship)* denir.

Çizgisel ve çizgisel olmayan değişkenler arası ilişkiye örnek olarak, eğitim düzeyinin yüksekliği ve düşüklüğü ile radyo yayınlarını izleme arasındaki ilişkilerde her zaman düz bir çizgi olmayabilir. Zaman zaman bu çizgi, başka etmenlere de bağlı olarak, eğriler, yükselmeler, düşmeler gösterebilir.

Şekil 2: Değişkenler arası ilişkilerin yönü

Özet olarak belirtmek gerekirse, bir araştırmada değişkenlerin türleri, bunların arasındaki ilişkiler, bunlara dayanılarak yapılan önermeler; varsayımların kurulması birbirleri ile çok yakından ilgili, bir anlamda birbirine bağlı olgular, özelliklerdir.

BÖLÜM 5

ÖRNEKLEME YÖNTEMİ

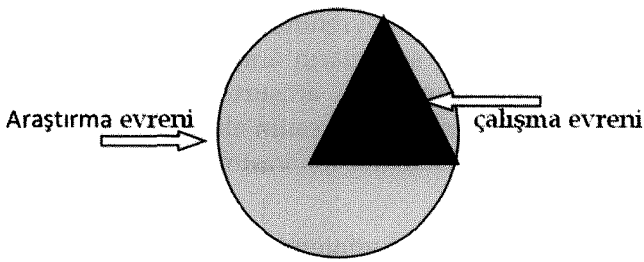
5.1 Örneklemin Tanımı ve Özellikleri

Örnekleme yöntemi, bir araştırma evreninin geniş olması durumunda, araştırmacının alana tüm olarak, gerçekçi olarak giremediği zamanlarda başvurulan bir yöntemdir. "Örneklem" (sampling), sözcük anlamının açık olarak belirttiği üzere, araştırma evreninin (popülasyon) bir kesitinin çalışma alanı olarak alınması ve sonuçların araştırma alanının tümüne genellenmesidir. "Örnekleme" (sampling), araştırma evreninden, bu evreni tüm olarak temsil edebilecek nitelikte bir kesitin alınması işidir. "Örnek" (sample) ise örnekleme yöntemi kullanılarak araştırma evreninden alınan kesitin kendisi, sayısal çokluktur.

Bir araştırmada örnekleme yönteminin kullanılarak birey ve objelerin gözlemlenmesi olayı, daha önce değinilen iki kavramın çok iyi bilinmesini gerektirir. Bunlar *"araştırma evreni"* ile *"çalışma evreni"*dir (bkz. Şekil 3). Her araştırmanın bir evreni vardır. Bu evren, üzerinde araştırma yapılması düşünülen, planlanan ve elde edilen bulguların tüm evrene ilişkin olarak, buradaki birey ve objelere genellenebileceği bir evrendir. Bu evrenin tümü üzerinde araştırma yapılması "tam sayımlı" araştırma türüne girer. Bu tür araştırmalar çok büyük ulusal ya da uluslararası kurum ve kuruluşlarca, büyük emek, para ve zaman karşılığında yapılabilir. Söz gelimi, ulusal nitelikte bu kuruluşların başında nüfus sayımını gerçekleştiren kurumlar gelebilir. Ülkemizde **Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)** , eski adı ile **Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)**'nin her beş yılda bir yapmış olduğu nüfus sayımları, tüm evrenin taranması ile yapılır. Aynı kurumun yaptığı köy ve sanayi envanterleri (dökümleri) bu tür veri toplamaya örnek olarak verilebilir. Uluslararası düzeyde ise, başta **Birleşmiş Milletler (BM)** ve ona bağlı kuruluşlar olan **Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)** gibi kuruluşlar tam sayımla araştırma evre-

nine girerler. Ancak, bu araştırmalar belirli zaman aralıklarıyla ve sınırlı amaçlarla yapılır.

Çeşitli nedenlerle her zaman evrenin tümü üzerinde araştırma yapılması, bu evrende bulunan tüm birey ve objelere gidilmesi, bunların tümünün gözlemlenmesi olanaklı değildir. Özellikle bu alanların çok geniş olduğu durumlarda araştırma evrenine gerçekçi olarak inilmesi hemen hemen olanaksızdır. Bu tür araştırmalarda evrenin tümünün alınması yerine onu temsil eden bir parçası, bir kesiti alınarak araştırma yapılır. Bu durumda, araştırılması düşünülen evren (araştırma evreni) ile üzerinde doğrudan çalışılan, birey ve objelerin gözlemlendiği evren (çalışma evreni) birbirinden nicelik (sayı) yönünden farklıdır. Araştırma evreni ile çalışma evreni arasında nitelik yönünden ise bir fark yoktur. Daha doğrusu, olmaması gerekir. "Çalışma evreni", "araştırma evreni"nin küçük bir modelidir. Bu modelin, aslına benzemesi, örneklemin sağlam yapıldığını, hata payının en az düzeyde olduğunu gösterir.

Şekil 3: Araştırma ve çalışma evrenleri

5.2 Örneklem Yöntemleri

Toplum bilimlerindeki örneklem yöntemleri istatistikteki olasılık (ihtimaliyet) kuramına dayanır. Araştırma evreninden (ana kitleden) alınacak örneklemdeki hata payının hesaplanabilmesi, olasılı hesap ilkelerinden yararlanmayı gerektirir. Bu bakımdan örneklem türlerinin dayandığı ana ilkeler, bir örneklemdeki hata paylarının, yanılma ve risklerin hesap edilebilme derecesine göre değişir. Her toplumsal olgunun incelenmesinde en basit olası (ihtimal) olayından en karmaşık olası (ihtimal) olayının hesaplanmasına kadar farklı derecede yanılma, risk payı vardır. İşte bu yanılmanın azlığı çokluğu, kolayca hesaplanabilmesi ya da hesaplanamaması gibi durumlar farklı örneklem yöntemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğe dayanıla-

rak elde edilen sonuçların yorumlanabilmesi, genellenebilmesi, örneğin olasılı (ihtimali) örneklemeye göre seçilmiş olup olmamasına bağlıdır.[16]

5.2.1 Olası (İhtimali) Örnekleme

Olasılı örnekleme (probability sampling), yapılacak bir tahminin istatistik esasları içerisinde yürütülmesi için gerekli işlemlerin tümünü tanımlar.

Bu örneklem yönteminde gözlemlenecek birey ve objelerin örnekleme girme ye da girmeme şansları eşittir. Bu yöntemin en bilinen türü *"rastlantısal (tesadüfi) örnekleme"* yöntemidir. Bu bakımdan olasılık yönteminin adı kimi kümelendirmelerde *"rastlantısal"* (tesadüfi) yöntem olarak geçer. Bu örneklemde birey ve objelerin benzerlikleri ve farklılıkları eşittir. Bu bakımdan, araştırma evrenindeki birey ve objelerin benzerlikleri ve farklılıkları eşit şansa sahipse bu örnekleme yöntemi yeğlenir. Bu yöntemde her birey ve objenin örneklem çerçevesine girebilecek özellikleri taşıması gerekir. Eğer alınan örnekleme her birey ve objenin ya hiç ya da birden fazla girme şansı varsa, bu örneklem yönteminin kullanılmasında yanlılık vardır. Buradaki "rastlantısal" sözcüğü, konuşma dilindeki anlamından farklı bir anlamda, tıpkı bir piyangonun çekilmesinde olduğu gibi herhangi bir yönlendirme, yargı olmadan birey ve objelerin örnekleme girme şansının bulunması gibi bir anlamda kullanılmaktadır. Bu bakımdan rastlantısal örneklem yönteminin kullanılması her zaman kolay değildir. Araştırma evreninin bu yöntemi kullanılacak özelliği taşıması, örnekleme girecek birey ve objelerin, bu yöntemin kullanılmasını gerektiren özellikleri taşıması ön koşuldur.

5.2.1.1 Basit Rastlantısal (Tesadüfi) Örnekleme

Örnekleme giren birey ve objelerin yerine, başka birey ve obje koymadan örneklemin çekilmesidir. Örnekleme temel olarak alınan listeden alınan her birey ve objenin yerine başka bir birey ve obje konulmadan örneklem yapılması *basit rastlantısal (tesadüfi) yöntemin* esasını oluşturur. Bir örnek vermek gerekirse, 2000 kişilik bir örneklem çekilmesinin planlanması durumunda, her bireyin örnekleme girme şansı ilk başta 1/2000'dir. 500 kişinin örnek-

---

[16] Örneklem türleri gerek istatistik gerekse toplumbilim ve araştırma kitaplarından farklı adlar altında farklı kümelendirmeler olarak görülmektedir. Gerçekte ise, bu farklılıklar temelde değil, küme adlarının aynı anlama gelmekle birlikte farklı olarak konulmasından kaynaklanmaktadır. Kimi kaynaklarda çok sık kullanılan *"tesadüfi"* yöntem ile *"kota"* yöntemleri kümelendirmede temel alınırken, kimi ayrımlarda bu yöntemlerin içinde yer aldığı *"olasılıklı"* ve *"olasılıklı olmayan"* yaklaşımı temel alınarak kümelendirme yapılmaktadır. Biz çalışmamızda ikinci kümelendirmeyi temel aldık.

leme alınmasından sonra kalanların örnekleme girme şansı 1/1500 olacaktır. Bu yöntem, örneklem sürecindeki herhangi bir aşamada birey ve objelerin seçilme şansı eşit ise yeterli bir yöntem olarak kullanılabilir. Eğer evren oldukça geniş ya da örneklem sayısı göreli olarak küçükse, örneklem olasılıklarında başından sonuna kadarki farklılıklar dikkate alınmayabilir. Ayrıca bu tür örneklem hatalarını düzelten istatistiksel yöntemler geliştirilmiştir.

5.2.1.2 Dizgeli Rastlantısal (Sistematik Tesadüfi) Örnekleme

Dizgeli rastlantısal örnekleme *(systematic random sampling)*, evrenden belli bir dizge (sistem) içerisinde örneklem çekilmesidir. Basit rastlantısal (tesadüfi) yöntemden farkı, rastlantısal bir başlangıçtan sonra, örnekleme girecek birey ve objelerin belli aralıklarla seçilmesidir. Söz gelimi, örneklem eğer evrenin yarısını kapsayacak ise, her iki birimden biri alınacak demektir. Buradaki aralık, 2'dir. 1000 kişilik bir evrenden 100 kişilik örneklem alınacaksa buradaki aralık (her n ci) 10'dur. Örneklem için hazırlanan liste ya da benzeri kaynaklardan her 10. birey örnekleme girecektir. Görüleceği üzere, örnekleme almada bir rastlantısallık söz konusu olmakla birlikte, bunun bir dizgiye oturtulmuş olması da esastır. Dizgeli rastlantısal yöntemin basit rastlantısal yönteme göre güvenirliği daha azdır. Çünkü basit rastlantısal yöntemde, evrendeki birey ve objelerin dağılımı düzenli ise, her birey ve objenin örnekleme girmesi daha olası iken dizgeli rastlantısal yöntemde her n'cinin alınması ile dizgeli olmaktan kaynaklanan hata yapılabilir. Özellikle, evrendeki birey ve objelerin dağılımının dizgeli olduğu durumlarda bu yöntemin kullanılması ile dizgeden ötürü yanlılık olabilir. Bu yöntemle çekilen örneklem asıl kitleyi temsil etmeyebilir. Bu durumlarda ise, araştırma bulgularının tüm evrene genellenmesi yanıltıcı olacaktır. Dizgeli rastlantısal yöntemin kullanılması daha pratik, göreli ucuz olmasına karşılık, yöntemin daha karmaşık ve yanlılığa açık olması hata payını yükseltmektedir.

5.2.1.3 Katmanlı (Tabakalı) Rastlantısal Örnekleme

Katmanlı Rastlantısal örnekleme yönteminde rastlantısallık olmakla birlikte, bu yöntemin kullanılmasından önce, evrenin tabakalara ayrılması söz konusudur. Eğer evrendeki birey ve objelerin dağılımı türdeşlik (homojenlik) göstermiyorsa, evrenin her tarafındaki dağılımda düzensizlikler varsa, bu tür olumsuzlukları gidermek üzere evrende aynı nitelikte bulunan birey ve objeler tabakalandırılır ve örneklem ayrı ayrı bu tabakalardan alınır. Tabakalı rastlantısal örneklem yönteminde tabakalar bir sıra içerisinde yüksekten aşağıya, büyükten küçüğe doğru olabileceği gibi bu tür bir sıralama olmaksızın da yapılabilir. Örneklem, belli bir sayıya ulaşıncaya kadar bu tabakaların her birinden ayrı ayrı çekilir. Burada önemli olan husus, ta-

bakalara giren birey ve objelerin başka tabakalarda yer almamasıdır. Aksi durumda, farklı tabakalarda aynı birey ve objelerin olması, bu birey ve objelerin birden fazla örnekleme çıkma yanlılığına neden olabilir.

Tabakalı rastlantısal örneklem yöntemi, evrendeki birey ve objelerin dağılımının belirli aralıklarla değişmesi durumunda, özellikle dizgeli (sistematik) rastlantısal yöntemin kullanılmasının sakıncalı olacağı durumlarda başvurulan bir yöntemdir. Diğer yöntemlere göre özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Evrenin tabakalara (katmanlara) iyi ayrılması durumunda herhangi bir birey ve objenin bu tabakalar dışında kalması söz konusu değildir. Bu bakımdan yanılgı, örneklem hatası en alt düzeydedir.
- Evrenin türdeşliğinin yüksek olması durumunda, tabakalardan çekilecek örneklerin evreni temsil yeteneği daha çoktur.
- Örneklem birbirine yakın tabakalardan alınacağından para ve zaman tasarrufu sağlar.

Tabakalı rastlantısal örneklem yönteminin kullanılabilmesi için evrenin tabakalara (katmanlara) ayrılabilecek yapıda olması gerekir.

5.2.2 Küme Örneklemesi

Küme örneklemesi (*quato sampling*), örnekleme girmesi gereken tüm birey ve objelerin listelenmesinin çok zor olduğu, düzensiz bulunduğu durumlarda başvurulan bir yöntemdir. Bu gibi durumlarda, benzerlik gösteren birey ve objeler, olanak ölçüsünde bir araya getirilerek kümeler oluşturulur ve her kümede bulunan birimlere eşit ya da belli bir seçilme şansı verilir. Böylece, basit rastlantısal yöntemde her birey ya da objeye tanınan seçilme şansı, bu yöntemde kümelere tanınmaktadır. Veriler, örneğe çıkan kümede bulunan birey ya da objelerden alınır. Bir diğer söyleyişle küme örneklemesi, çeşitli pratik gerekçelerle, tek tek birey ya da objelerden değil, örneklemde bulunan birey ve objelerin tümünden veri toplanması yöntemidir.

Küme örneklemesinin bir diğer türü de "alan olasılık" örneklem yöntemidir. Bu yöntemde, kümelendirme işi "alan" esas alınarak yapılır. Özellikle konut ya da bloklarda bu tür örneklemeye başvurulur. Bu yöntem, diğer yöntemlerle birlikte, onların alt aşaması olarak da kullanılır.

5.2.3 Olasılıksız (İhtimali Olmayan) Örnekleme

Evrendeki birey ve objelerin örnekleme çekilmesinde "olasılık" yöntemlerinin kullanılamadığı durumlarda başvurulan olasılık yönteminin tam

tersi bir yöntemdir.[17] *Olasılıksız (ihtimalsiz) yöntemde (non-probability sampling)*, örnekleme çıkacak her birey ve objeye eşit şans tanıma yerine, birey ve objelerin belirli özellikleri dikkate alınarak örnekleme alınması ya da alınmaması temel ilkesi vardır. Örneklem çekilmesinde araştırmacının kişisel beğenisi, deneyimi, hatta eğitim ve kültür düzeyi rol oynayabilir. Örneklemede hata payı yüksek olduğu için elde edilen verilerin tüm evrene genellenmesi sakıncalı olabilir. Bu tür örneklem yöntemi daha çok temsil zorunluluğu olmayan küçük birimlere (monografik) ya da yinelenecek olan araştırmalara ön hazırlık niteliğinde sağlıklı olarak uygulanabilir.

Yöntemin belirli özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Daha az karmaşıktır
- Daha az masraflıdır
- Daha az emek ister
- Daha az zamana gereksinimi vardır
- İstatistiksel olarak daha basittir
- Daha az güvenlidir

Olasılıksız (ihtimali olmayan) yöntemde, temel aynı olmakla birlikte, uygulamalarda değişik ölçütlerin alınmasından ötürü, farklı türler vardır.

5.2.3.1 Uygun Örnekleme

Uygun örnekleme (*conformity sampling*) yönteminde, örneklem, araştırmacının (uygulayıcının) çevresinde, yakınında bulunan tanıdık, bildik çevreden çekilir. Örneğin, üniversite gençlerin boş zamanlarını geçirme alışkanlıkları ile ilgili bir araştırmada araştırmacı, bildiği, yakınlık duyduğu, kolayca iletişim kurabileceği bir üniversitede, fakültedeki öğrencilerden bu tür bir örneklem çekerek, sormacasını uygulayabilir.

5.2.3.2 Kota Örnekleme

Kota örnekleme (*quata sampling*), olasılıklı yöntemde tabakalı örnekleme benzerlik gösterir. Araştırmacının, önce araştırma evreninden belirli özellikleri, ortak özellikleri olanları gruplandırması ve bunlardan belli bir

[17] Yöntemde örnek çekilmesi, araştırmacının isteğine bağlı olduğu için kimi araştırma kitaplarında yönteme "yargısal", "bilinçli", "maksatlı" ya da "kota" yöntemi adları da verilmektedir. Bkz. M. Sencer - Y. Irmak, **Toplumbilim, a.g.e.,** Birsen Gökçe, **Toplumsal Bilimlerde**...., a.g.e., W.J. Goode - P. Hatt, **Sosyal Bilimlerde**.... a.g.e.

sayıya ulaşıncaya kadar örneklem almasıdır. Burada önemli olan husus, araştırmacının, bu tabakalardan aldığı örneklemde tarafsızlığını sağlamasıdır. Söz gelimi, araştırmacının örnekleme alacağı kişileri cinsiyet, ırk, yaş, meslek gibi sosyo - ekonomik ve fiziksel özelliklerine göre, "keyfi" olarak seçmesi; örnekleme alması ya da almaması gibi durumların giderilmesi gerekir. Kota örneklemi, olasılıksız yöntemin en sık kullanılan biçimidir. Bu bakımdan bu yöntem "kota" örnekleme yöntemi olarak adlandırılır.

5.2.3.3 Boyutsal Örnekleme

Boyutsal örnekleme *(dimensional sampling)*, kota örneklemesinin çok boyutlu durumudur. Evrendeki her boyutun (değişkenin) alınarak bunların bileşiminden örneklemin alınmasıdır. Böylece her birey ve objenin bir kez olsun örneğe girmesi sağlanır. Bu tür yöntem küçük ölçekli örneklemlerde uygulanabilir. Ancak, örneğin çok küçük olması durumunda da her birey ve objenin örneğe girmeme olasılığı gibi zayıf bir yanı da vardır.

5.2.3.4 Amaçlı Örnekleme

Amaçlı örnekleme *(purposive sampling)*, araştırmacının kota örneklemesinde olduğu gibi belli bir örnek sayısına gelinceye kadar en yakını, sevdiği, beğendiği, hoşlandığı, çevresinden kişileri örnekleme almasıdır. "Uygun örneklem" yöntemine benzerlik göstermekle birlikte aradaki önemli fark, örnekleme seçilen kişilerin ya da objelerin, araştırmacının amaçlarına en uygun yanıtı verebilecek birey ve objeler arasından seçilmesidir. Seçimde ölçüt, kolaylık yanında, amaca uygunluktur. Görüleceği üzere, burada araştırmacının yetenekleri ve yargıları ön plandadır. Bu ise, yansız bir örneklemin çekilmesini engelleyen en önemli etmendir.

5.2.3.5 Kartopu Örnekleme

Kartopu örnekleme *(snowball sampling)*, örneklemin aşamalı olarak çekilmesidir. İlk aşamada örneklem az sayıda, araştırmacının yakın çevresinden *"ihtimali olmayan"* yöntem özelliklerine göre seçilir. İkinci aşamada bu örneklemdeki denekler kendi yakın çevrelerinden ikinci bir örneklem çekerler. Üçüncü ve devam ederse dördüncü ve beşinci aşamalarda o grup denekler kendi çevrelerinden denekler çekerek örneklemin tümünü oluştururlar. Az denekle başlayıp giderek çoğalan bu tür örneklem, bir kartopunun yuvarlanarak büyümesine benzediğinden *"kartopu"* yöntemi olarak adlandırılmaktadır.

Kartopu örnekleme yöntemi gerçekte, olasılıksız yöntem içerisinde olmakla birlikte, olasılık yöntemi içinde de kullanılabilir. İlk aşamadan beri *"rastlantısal"* yöntemin kullanılması ile iki yöntemin bir arada kullanılması sağlanmış olabilir. Bu durum ise, yöntemin tek başına kullanılması durumundaki yanlılığı bir ölçüde giderebilecek istatistiksel hesaplamaların yapılmasına olanak sağlayacağından, daha güvenirlidir.

Örnekleme türleri ile ilgili olarak yapılan bu açıklamalardan açıkça anlaşıldığı üzere, örneklemde hangi yöntemin kullanılacağı, araştırmanın konusuna, amacına, araştırmacının bilgi, deneyim, para, zaman ve emek olanaklarına bağlı olarak değişir. Ancak, araştırma verilerinin geçerli olabilmesi, genellenebilmesi için örneklemin olanak ölçüsünde yansız olarak çekilmesi, tüm evreni temsil etme özelliğinin bulunması gerekir. Bunun için de yapılması gereken ön hazırlıklar vardır. Bunların başında örnekleme girecek birey ve objelerin tanımlarının, kavramlaştırma ve birimleştirme çalışmalarının önceden çok iyi yapılması gelir.

Başarılı bir örneklem için uyulması gereken ilkeler vardır. Bu ilkeler örneklem türüne göre farklılık göstermekle birlikte, bunlara temel olarak tüm yöntemlerde uyulması gerekir.

- Örnek çekilecek ana kitle hakkında çok iyi bilgi sahibi olunması gerekir.
- Seçme işlemi, ilgilenilen özellik ve değişkenlerden bağımsız olmalıdır.
- Örneklemede ön y[illegible]va yer verilmemelidir. Örneklem, dizgeli (sistematik) bir farkl[illegible]atmayacak biçimde çekilmelidir.
- Örneğe alınacak birey ve objelerin her biri birbirinden bağımsız olmalıdır.
- Örnekleme alınacak birey ve objelerin her birine aynı koşullar uygulanmalıdır.

5.3 Örneklemin Büyüklüğü

Araştırma evrenine tam sayımla girilemediği durumlarda başvurulan örnekleme yönteminde, önemli sorunlardan biri de çalışma alanı olarak alınacak örneklemin büyüklüğüdür. Bir başka deyişle, asıl araştırma kitlesinden ne kadar büyüklükte bir kesit, parça alınmalıdır ki, tüm kitleyi temsil edebilsin? Bu konuda kesin bir sayı söylemek olanaksız olmakla birlikte, yeterli bir sayının alınması gerektiği de açıktır. Bu yeterli sayı ise, araştırma konusuna, araştırma evreninin büyüklüğüne, yapısına, bu evrende bulunan

elemanların dağılımına ve araştırmacının olanaklarına bağlı olarak değişir. Kuşkusuz, burada belirleyici bir diğer önemli etmen, yukarıda açıklanmaya çalışılan, seçilecek olan örneklem türleridir.

Örneklem büyüklüğünün sağlanmasındaki temel ölçüt, temsil yeterliliğini bozmayacak zedelemeyecek en küçük sayının alınmasıdır. Örneklemin sayısal büyüklüğünün her zaman güvenilir olmadığını da belirtmek gerekir. Bir diğer deyişle, büyük örneklem, yanılmazlığın bir garantisi değildir. Çünkü hata payının az olması en az sayıyı bulduktan sonra, onun gerçek kitleyi temsil edip etmemesine bağlı olarak değişir. Çok büyük sayılı örneklemlerde, temsil yeterliliği yoksa o kitleye uygun örneklem türleri uygulanarak örneklem alınmamışsa, hata payı çok olacaktır. Hatta bazı durumlarda seçilen örneklem türünden ötürü, hata payının hesaplanması olanaksız ya da sağlıksız olabilir. Bu durum ise, araştırmanın istatistiksel verilerinin yanıltıcı olmasına neden olur.

Örneklem büyüklüğünü etkileyen en önemli etmenlerden biri, veriler çözümlenirken, örnek grubun kendi içindeki bölünecek "gözenek" sayısıdır. Örneklem büyüklüğü, her bir gözeneğe düşecek sayıların ayrı ayrı hesaplanması sonunda kesinleşir. Her bir gözenek, ayrı özellikteki bir alt grubu temsil ettiği için, her bir alt grubun (gözeneğin) kendi evrenini temsil edebilecek büyüklükte seçilmiş olması gerekir. Bu bakımdan, istatistiksel bir araştırmada gözenek sayısı arttıkça, örneklerin toplam büyüklüğü de artacaktır. Gözenek sayısının artması ise, araştırmada ele alınan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin niteliğine, karakteristiklerin evrende dağılımına bağlıdır. Tüm bu açıklamalardan sonra, uygulamada yararı olabilecek kimi istatistiksel karşılaştırmalar yapabilecek bir sayı vermek gerekirse, toplumbilimlerinde yapılacak araştırmalarda, genellikle 100 sayısı örneklem çekmede en alt sayı olarak alınabilir. Ancak, bu sayının da yine asıl kitleyi temsil etme niteliği olması, örneklemin geçerliliği için önkoşuldur. Araştırmada "büyük örnek" yerine, "iyi örnek" alınması genel ilkedir.[18]

5.4 Örneklem Oranı

Örneklem büyüklüğü ile evren büyüklüğü arasındaki orana *örneklem oranı (sampling percent)* denilmektedir. Evrendeki birey ve objelerin ne kadarının örnekleme girdiğini belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Bu oranın hesaplanmasında formül şöyledir:

$$\frac{\text{n(örneklem büyüklüğü)}}{\text{N(Evrenin büyüklüğü}} \text{x100}$$

[18] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Niyazi Karasar (2014b). *Bilimsel Araştırma Yöntemi...*, a.g.e., s. 123-137.

5.5 Hata Payı

Bir araştırmada çekilen örneklem hangi yöntemlerle yapılırsa yapılsın hata paylarının etkisi altındadır. Bu hatalar, tam sayımla yapılan araştırmalarda da görülebileceği gibi, örnekleme yöntemleri kullanılarak yapılan araştırmalarda, yöntemin yapısından ötürü görülebilir. Hata payı, evrene gerçek olarak girilemediği için alınan kesitten yapılan yaklaşık ölçümlerden kaynaklanır. Genel olarak evrenin gerçek değerleri (parametre) ile örneklemle alınan yaklaşık (kestirme tahmini) değerleri arasında bir sapma vardır. İki değer arasındaki bu sapma, örneklemeden kaynaklandığı için bu hataya "örneklem hatası" denir. Bu hataları hesaplamak için yöntemler geliştirilmiştir. Bir görgül araştırmada önemli olan hiç hata yapmamak değil, yapılan hatayı en az derecede tutabilmek ve bu hatayı hesaplayarak, araştırma bulgularını, bu hata payı üzerinde değerlendirmek ve yorumlamaktır.

Örnekleme yöntemi ile elde edilen verilerin kullanılmasında hata payı ile birlikte gelen ikinci kavram *"güven düzeyi"*dir. Bir araştırmada örneklemde kabul edilen güvenirlik düzeyinin alt ve üst dereceleri ile hata payı, örneklemin büyüklüğünü belirler. Örneğin, bir araştırmada kabul edilen %95'lik güvenirlik düzeyinde hata payı %5'dir. Daha açık söyleyişle, alınan her 100 birimden yüzde 5 oranında yanılma, hata olabilir. Aranan güven düzeyi yükseltildiğinde ise örnek büyüklüğünün de artacağı açıktır. Burada unutulmaması gereken husus, kabul edilen belirli bir güven düzeyindeki hata payının araştırma amaçlarına göre değişebileceğidir.[19]

5.6 Güvenirlik ve Geçerlik

Bir araştırmada veriler ne kadar hassas ölçüm teknikleriyle toplanırsa toplansın, hangi istatistiksel ölçüm teknikleri ile çözümlenirse çözümlensin, araştırmada kullanılan tekniklerin güvenilir ve geçerli olması gerekir. Tüm bilimsel bilgiler için bu iki özellik bir gerekliliktir. Bu iki kavram, birbirleri ile yakından ilişkili iki özelliktir.

Güvenirlik (*reliability*), bir araştırmada kullanılan veri toplama tekniklerinin, aynı konuda bir başka zaman ve mekanda yapılan bir diğer araştırmada da aynı sonuçları ya da benzer sonuçları vermesi özelliğidir. Bir diğer deyişle, aynı konuda, aynı koşullarda yapılan iki ölçüm arasındaki farkın olmaması ya da bilinen koşulların (değişkenlerin) belirlediği farkla elde edilmesidir. Nasıl ki bir tartı aleti doğru ise, tarttığı herhangi bir ağırlı-

---

[19] Hata payı ve güven düzeyi ile birlikte hesaplanması gereken diğer iki olgu, "standart hata ile standart sapma" dır. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sencer- Irmak (19 a.g.e., s. 424-427. Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde...*, a.g.e., s. 87-88.

ğı her yerde aynı 1 kilo, 2 kilo tartıyorsa ya da bir uzunluk ölçüsü olarak metrenin her yerde aynı ölçmesi bekleniyorsa, toplum bilimlerinde de veri toplamak için kullanılan yöntem ve tekniklerin de aynı ya da benzer sonuçları vermesi gerekir. Bu bakımdan güvenirliğin bir tanımı yapılacak olursa, güvenirlik, bir ölçme aracının farklı ölçümlerde kararlı sonuçlar elde etme yeteneği ya da özelliği olarak tanımlanabilir.

Güvenirliğin sağlanabilmesi için önkoşul, veri toplamak için seçilen ölçüm aracının, o konuda ölçüm yapmaya elverişli olmasıdır.

Geçerlilik (*validity*), bir araştırmada kullanılan ölçüm yapan aracın, o konuda ölçüm yapmaya uygun olmasıdır. Bir araştırmanın verilerinin ve istatistiksel çözümlemesinin güvenilir olması yeterli değildir. Aynı zamanda bu bulguların geçerli olması gerekir. Bunun içinde ölçmek amacı ile seçilen aracın (tekniğin), sözgelimi, sayısal çokluğun tutum ve davranışını ölçmeyi amaçlayan bir araştırmada monografik yöntem ve bununla ilgili veri toplama teknikleri kullanılamaz. Çünkü monografik yöntem ve teknikleri sayısal çokluğun tutum ve davranışını ölçmeye elverişli değildir. Geçerlilikte bir başka özellik, yalnızca ölçüm aracının uygun olması değil, aynı zamanda konuyu yanılgısız olarak ölçmesi de beklenir. Ölçümde, ölçüm aracının niteliğinden, yapısından kaynaklanan sistematik yanılgı durumu olmamalıdır.

BÖLÜM 6

VERİ KAYNAKLARI

Bir toplumbilimsel ya da toplumsal yaraştırmada en önemli aşamalardan biri veri kaynaklarının araştırılması ve verilerin toplanması aşamasıdır. Veri kaynakları, araştırmanın konusuna, amacına, evrenin büyüklüğüne, değişkenlerin türüne, varsayımların bulunup bulunmamasına bağlı olarak değişebilir.

Araştırma konusuna giren olgularla ilgili veri (bilgi)lerin bulundukları yerler ve araçlar veri kaynaklarını oluşturur. Olguların çeşitliliği oranında veri kaynakları farklı olacaktır. Genel olarak toplumbilimsel ve toplumsal araştırmalardaki veri kaynakları iki ana grupta toplanabilir[20]. Yazımlanmış (kaydedilmiş) kaynaklar, yazımlanmamış (kaydedilmemiş) kaynaklar.

6.1 Yazımlanmış Kaynaklar

Yazımlanmış (kaydedilmiş) kaynaklar, ister toplumbilimsel olsun, ister pratik bir gereksinmeden doğan toplumsal araştırmalarda olsun, temel veri kaynaklarıdır. Bu tür kaynaklara kimi yöntembilim kitaplarında "kuramsal kaynak" da denilmektedir. Burada "yazımlanmış" sözcüğünün anlamı, her tür yazımlanmayı (kaydedilmeyi) içermektedir. Her türlü yazımlanma ise, tarihsel gelişimi içerisinde, özellikle iletişim teknolojisindeki gelişmelere, değişmelere koşut olarak değişmekte, gelişmektedir. Bir araştırma konusu ortaya çıktığında ilk yapılması gereken çalışma, konu ile ilgili verilerin bulunduğu yazımlanmış kaynakların bulunup bulunmadığının araştırılmasıdır. Yazımlanmış kaynakların nerelerde, nasıl bulunduğunun bilinmesi, araştırılması araştırmacıya düşen en önemli görevlerdendir.

---

[20] Veri kaynakları ile ilgili olarak farklı ölçütler alınarak yapılan gruplandırmalar vardır. Burada yapılan gruplandırma, pratik gereksinmeleri en kolay biçimde karşılayabilecek bir gruplandırma olarak düşünülmüştür.

6.1.1 Yazılı Kaynaklar

Bir araştırmada yazılı kaynaklar, yazımlanmış (kaydedilmiş) kaynaklar içerisinde verilerin elde edilebileceği en yaygın, en sık rastlanılan kaynaklardır. Yazının bulunmasından beri olayların çeşitli yöntem ve tekniklerle yazılı duruma gelmesi ile yazılı kaynaklar araştırma kaynakları arasında yer almaya başlamıştır. Günümüzde ilkçağlara, ortaçağlara ait araştırma verilerinin önemli bir kısmının papirüslerden, kil tabletlerden ya da benzer yazılmış kaynaklardan elde edildiği bilinmektedir. Ancak bu yazılı kaynakların bugünkü yaygın matbaa teknikleri ile yazılanlardan uzak olduğu da bilinmektedir. Bu kaynakların yazılı iletişim teknolojisindeki gelişmelere koşut olarak geliştiği açıktır. Bu bakımdan yazılı kaynaklardan yararlanmada önkoşulun, yazılı iletişim teknolojisindeki tüm kaynakları ve gelişmeleri yakından izleme ile olanaklı olduğu da bilinmelidir.

Yazılı kaynakların bulunduğu yerlerin araştırmacı tarafından bilinmesi gerekir. Yazılı kaynakların bulunduğu yerler olarak başta merkez kütüphaneleri, il kütüphaneleri, bölgesel ya da yöresel kütüphaneler, kamu kurum ve kuruluşlarına ait uzmanlık kütüphaneleri, üniversite ve diğer eğitim kurumları, siyasi partiler, sendikalar, vakıflar, dernekler, birlikler, odalar vb. gibi kurum ve kuruluşlar tarafından oluşturulan kitaplık ve arşivler, yabancı ülkelerin kültürel çalışmaları çerçevesinde kurmuş oldukları kitaplıklar gösterilebilir[21].

Günümüzde kullanılan yaygın yazılı araştırma kaynakları şunlardır:

- **Kitaplar, Bilimsel Dergiler**

Yazılı kaynaklar içerisinde en yaygın veri kaynağı, konu ile ilgili olarak yazılmış kitaplardır. Bu kitapların nerelerde bulunduğu, araştırmacı tarafından, araştırma daha düşünce aşamasında iken kaba çerçevesi ile bilinmesi gerekir. Kimi kez bu kaynakların bulunması ile araştırmaya ilk somut adım atılır.

Kitap ve bilimsel dergiler, doğrudan araştırılacak konu ile ilgili olabileceği gibi, dolaylı olarak, konu hakkında ya genel bir bilgi edinmek için ya da araştırmanın kuramsal çerçevesini çizmek için kaynak olarak kullanılabilir.

---

[21] Bu tür kitaplıklara örnek olarak ülkemizde, devletlerarası karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde kurulmuş bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız, Alman vb. gibi kütüphaneleri verilebilir. Bu tür kitaplıkların yabancı dilde, genellikle de o ülke dilinde yazılmış yayınlarını kapsadığını belirtelim.

➢ **Gazeteler, Sürekli Yayınlar (Periyodikler)**

Yazılı kaynakların ikinci en önemli kaynağı, her gün yayımlanan gazeteler ile belirli sürelerle yayımlanan diğer sürekli yayınlardır. Özellikle toplumsal olayların zaman içerisinde gelişmelerini haber verme amacı ile yakından izleyen günlük gazeteler, araştırmacı için iyi bir kaynak oluşturabilir. Bu kaynaklar, kamu kurum ve kuruluşlarınca çıkarılanlar yanında, ülkemizde ve batılı ülkelerde bulunduğu biçimi ile özel kesim tarafından da çıkarılmaktadır. Toplumsal olayların izlenmesinde asıl kaynak oluşturan gazete ve diğer sürekli yayınlar özel kesimce çıkarılan yayınlardır.

➢ **Başvuru (Referans) Kitapları**

Bu tür kaynaklar, bir araştırmada genel, kapsamlı bir kaynak oluşturmaktan çok, araştırmanın belirli aşamalarında, kısa bilgiler (tanımlar, tarihçe, kavramlar gibi) için gerekli olan güvenilir kaynaklardır. Bu tür yazılı kaynaklara örnek olarak başta ansiklopediler, sözlükler, yıllıklar, almanaklar, rehberler, tutanaklar, istatistik raporları, biyografiler vb. verilebilir.

6.1.2 Arşivler

Toplumsal olayların sayısız belgeleri vardır. Çeşitli kamu ve özel kurum ve kuruluşların çalışmaları sonucu oluşan belgeler (dokümanlar) zaman içinde saklanarak, daha sonraki çalışmalar ve araştırmalar için kaynak oluştururlar. Bu belgelerin saklandığı yerler genel olarak "arşiv" adı ile anılır. Arşiv, kurumların, özel ve tüzel kişilerin faaliyetleri sonucunda oluşan belgelerin bu göreve atanmış kişiler tarafından siyasal, tarihsel, ekonomik ve diğer amaçlarla düzenlenip, sınıflandırılarak saklanmasıdır. Bu işin yapıldığı yere "arşiv" denilmektedir.[22]

Arşivler genel olarak devlet ya da yarı resmi kurum ve kuruluşlarca oluşturulmakla birlikte, kişilere ait özel arşivler de bulunmaktadır. Önemli görevlerde bulunmuş kişiler, kendi çalışma alanlarına giren konularla ilgili belgeleri saklayarak özel arşiv oluşturabilir. Bu tür belgeler, çoğunlukla, o kişiler tarafından kendi yaşamlarını (otobiyografilerin) yazdıkları zaman yararlandıkları kaynakları da oluşturur.

Arşivler, kimin tarafından ve ne amaçla yapıldıklarına bakılarak sınıflandırılır:

---

[22] Arşivin tarihçesi çok eskiye, Eski Mezopotamya'ya kadar gitmektedir. Nippur kentinde M.Ö. 2000 yılına ait resmi bir devlet arşivi bulunmuştur. Osmanlı'da ilk resmi devlet arşivi, *Sadrazam Reşit Paşa* tarafından *"Hazine-i Evrak"* adı ile 1846 yılında kurulmuştur. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Fikret Ar (1989), s. 47-130.

➢ **Merkez Arşivleri**

Her ülkenin, resmi devlet yazışmalarını, raporlarını, sakladığı çoğunlukla merkezlerde bulunan, merkez, devlet ya da başka adlar altında toplanan arşivleri vardır. Bu arşivler araştırmacılar için birinci elden, güvenilir bilgi toplama bakımından önemli kaynaklardır. Ancak bu arşivlerden yararlanmak her zaman kolay değildir. Devlet ya da merkez arşivlerindeki kaynaklar her zaman araştırılmaya açık olmayabilir. Değişik ülkelerde bu arşivlerin araştırmacılara açılmasında belirli zaman sınırlaması vardır. Türkiye'de devlet arşivlerinin araştırmacılara açılmasındaki süre sınırlaması 50 yıldır.[23] Bunun daha açık ifadesi, Türkiye'deki araştırmacılara 50 yıl geçmeden hiçbir devlet belgesini araştırıp, yayınlayamazlar.[24]

➢ **Kamu Kurum ve Kuruluş Arşivleri**

Devlet ya da merkezi arşivleri yanında, devletin çeşitli görevlerini yüklenen kamu kurum ve kuruluşlarının da kendi çalışmaları ile ilgili arşivleri vardır. Kimi betimleyici çalışmalarda bu tür arşivler araştırmacı için önemli kaynak oluşturur. Ancak, bu tür arşivlerin eksiksiz olması, tüm olayları kapsaması her zaman olanaklı değildir. Bu durum kurum ve kuruluşun bilerek bir takım belgeleri saklamak istemesinden kaynaklandığı gibi, bilmeyerek, arşiv tutmadaki deneyimsizlik, isteksizlik, bilgisizlik gibi nedenlerle de meydana gelebilir.

➢ **Yöresel (Mahalli) Arşivler**

Yöresel arşivler, daha çok yöre (mahalli) yönetimlerinin, kendi yönetimleri ile dış yönetimler, kurumlar arasındaki ya da halkla ilişkilerine özgü yazışmaların saklandığı yerlerdir. Yöresel arşivlerin, yöre yönetiminin seçimle işbaşına geldiği ülkelerde (Türkiye gibi) sık sık değişen siyasal yönetimlerden etkilenmemesi gerekir. Bu bakımdan, bu tür arşivlerin kullanılmasında, elde edilen belgelerin yanlı olup olmadığı, başka belgelerle de doğrulanmalıdır.

➢ **Özel Arşivler**

Özel arşivler çok çeşitlidir. Kurumlaşmış, özel kurum ve kuruluşların kendi yazışmalarını topladıkları arşivleri olabileceği gibi, özel kişilerin topladıkları yazışmalardan oluşan arşivleri de vardır.

---

[23] Türk Devlet Arşivinin Cumhuriyet dönemi ile ilgili belgeleri 1989 yılında araştırmacılara açılmıştır.

[24] Türkiye'deki Devlet Arşivleri ile ilgili geniş bir sınıflandırma için bkz. Mehmet Saray (2007), s.104-108.

❖ *Sivil Toplum Örgütleri Arşivleri*

Bu arşivlerin başında, o toplumdaki sivil toplum örgütlerinin (STÖ) oluşturdukları arşivler gelmektedir. Siyasi partiler, her türlü dernek, birlik, sendika, oda, dini kuruluşlar gibi kurum ve kuruluşlar kendileri ile ilgili yazışmaları topladıkları küçük ya da büyük arşive sahiptirler.

Bu arşivlerden yararlanmada, diğerlerine göre daha da özenli olmak gerekir. Çünkü bu arşivler çok düzenli olmayabilir, olaylar arasında boşluklar, eksiklikler olabilir. Bu tür arşivlerin dışa açılmaları, çoğunlukla, belirli kurallara bağlı olmadığından bunlardan yararlanmada "keyfilik" söz konusudur. Her araştırmacının kolayca izin alması olanaklı olmayabilir. Bu gibi durumlarda, kurum ya da kuruluş içerisinde çalışanların yararlanmaları daha kolaydır.

❖ *Kişisel (Özel) Arşivler*

Bu tür arşivler sayıca az olmakla birlikte, hemen her toplumda bulunabilir. Devlette, hükümette, siyasi partilerde, dernek, sendika, birlik gibi kurum ve kuruluşlarda ya da iş yaşamında önemli görevler yüklenmiş kişilerin kendi yaşamları ile ilgili belgeleri sakladıkları özel arşivleri bulunabilir. Özellikle politikacıların çoğunlukla kendilerine özgü arşivleri vardır. Bu arşivlerde, resmi arşivlerden farklı olarak, yazışmalar yanında, anılar, mektuplar, notlar da saklanabilir. Bu tür arşivlerden yararlanmak, o kişilerin özel izinlerine bağlıdır. Bu bakımdan, özel arşivlere girmek her zaman kolay değildir. Çoğunlukla bu tür arşivler, o kişinin ölümünden sonra araştırmacılara açılır. Bu tür arşivlerin kullanılmasında, yanıltıcı bilgilerin bulunması her zaman için söz konusudur. Bu bakımdan, özel arşivlerin kaynak olarak kullanılması durumunda, alınan tüm bilgilerin başka kaynaklardan doğrulanması gerekir. Doğrulanamadığı durumlarda ise, bu durum yazım aşamasında kaynak gösterilirken açıkça belirtilmelidir.

Yazılı belgeler bir araştırma için çok önemli birinci elden kaynaklardır. Bu bakımdan, araştırma konusuna bağlı olarak öncelikle konu ile ilgili yazılı belgelerin olup olmadığı araştırılmalıdır. Kimi kez, bu tür belgelerin varlığı araştırmacıyı o konu üzerinde çalışmaya yöneltebilir.

6.1.3 İstatistik Raporları

Bir araştırmada gereksinim duyulan bir diğer önemli kaynak, istatistik raporlarıdır. Araştırma konusuna bağlı olarak istatistiksel bilgilere gereksinim duyulabilir. Sözgelimi, ülkenin nüfusu, okur - yazar oranları, yaş kümelerine göre dağılımı, gelir düzeyi ile ilgili veriler istatistiksel raporlardan elde edilir. Bu tür istatistikler genel olarak, devlet kurumları tarafından

yapılır. Türkiye'de bu tür istatistikler TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)[25] tarafından belirli aralıklarla yapılır. Bunun en bilinen örneği, her 5 yılda bir yapılan nüfus sayımlarıdır. Uluslararası düzeydeki istatistik raporları ise BM, UNESCO, Uluslararası İş Örgütü (ILO), Uluslararası Tarım Örgütü (FAO), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalar sonucu yayınlanır.

İstatistik raporları, genel olarak tam sayımla yapılan çalışmalar olarak sonucu ortaya çıkan belgelerdir. Bu bakımdan, güvenilirliği, istatistiksel güven sınırları içerisinde doğru olarak alınır. Ancak burada da, bu istatistikleri yapan kurumların amaçları göz önünde bulundurulmalıdır.

İstatistik raporlarının tam sayımla yapılanları, genel olarak bir ülkenin çok büyük kurum ve kuruluşları ile uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalardır

6.1.4 Sözlü ve Görüntülü Yazımlanmış Kaynaklar

İletişim teknolojisindeki gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkan sözlü ve görüntülü yazımlanmış kaynaklar, toplumsal olayların ses olarak, hem ses hem görüntü olarak yazımlanması ile oluşmaktadır. Bu kaynaklar diğer yazımlanmış kaynaklar (yazılı kaynaklar) kadar eski değildir. Bu konudaki teknolojik buluşların başlaması ile 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Bu veri kaynaklarının en eskisi olarak sinemanın bulunuşuyla sessiz görüntü yazımlanması, plağın bulunmasıyla da sesin yazımlanması verilebilir. 20. yüzyılın ilk yarısında toplum yaşamına giren radyo, televizyon ile veri kaynaklarında ses ve görüntü önemli yer tutmaya başlamıştır. Ancak, ses kaynakları olarak kullanılmaya başlanması, bu yayınların yazımlanmasını sağlayan ses ve görüntü bantlarının toplumda yaygın olarak kullanılması ile olmuştur.

Ses ve görüntü olarak yazımlanmış kaynaklar plak, her türlü ses bandı (teyp), görüntü bandı (video), kompakt disk (CD) (compact disc), CD-ROM (Compact Disk - Read Only Memory) VCD (Video Compact Disc) ve DVD (Dijital Video Disc) olarak sıralanabilir[26]. Bu kaynakların pek çoğu, plak dışında 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Bu kaynaklardan ses ve görüntü bantları, aynı zamanda daha sonraki bölümde açıklanacak olan yazılı olmayan kaynakları, insan kaynağını yazımlanmış duruma getirmeye yardım eden araçlardır. Özellikle insanlarla yapı-

---

[25] Eski adı ile DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü).

[26] Görsel kaynaklara girmesi gereken bir başka kaynak fotoğraftır. Ancak, fotoğrafın üretim tekniği "görsel" özelliği olması yanında, elektronik yazımlamaya girmediği için aynı grup içerisinde toplanması yanıltıcı olabilir.

lan görüşmelerde, hem zamandan kazanmak, hem de elde edilen bilgilerin başkalarının çalışmalarına açık duruma getirilmesini, kalıcılığını sağlamak, bu araçların kullanılması ile sağlanabilir. Bu araçların asıl kullanılmaları, içerik çözümlemesi yöntem ve tekniklerinin yaygınlaşması ile ve özellikle de radyo ve televizyonun kitleleri etki altına almaya başlaması ile ortaya çıkan bir gereksinmeyi karşılama amacı ile olmuştur.

6.2 İnternet

Günümüzde İnternet yolu ile bilgiye ulaşma giderek yaygınlaşan bir diğer yazımlanmış veri kaynağıdır. Bilgisayar ve İnternet bağlantısı ile ulaşılan bu kaynak, kendisine özgü yapısı, özellikleri ile ayrı bir başlık altında incelenmesi gereken bir veri kaynağıdır. Bilgiye erişmede neredeyse sınırsız olanaklar sunan İnternet kaynağı, daha önceki yazımlanmış bilgileri de toplayan, onları çoğaltan ve araştırmacıların kullanımına sunan, günümüzün en son iletişim teknolojisinin ürünüdür. Batı dünyasında son 20-25 yıldan beri kullanılan bu kaynak, ülkemizde 1990'larda başlamış, bilgisayar kullanımı ile yaygınlaşmış ve İnternet hizmet sağlayıcılarının (server) çoğalması ile de giderek geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Kurum ve kuruluşlar kendi hizmet ve ürünlerini bu yolla vermeye başlamışlar; pek çok olanağı olan sanal bir kütüphane oluşmuştur. Özellikle araştırmacılara bilgiye ulaşmada hem zenginlik ve eşitlik sağlamış, hem de bilgiye kolayca ulaşma olanağını vermiştir.

- ✓ ***Zenginlik sağlar;*** İnternet yolu ile ancak dünyada sayılı kütüphanelerde erişilebilecek sayıda zengin veri kaynağına ulaşılır.
- ✓ ***Eşitlik sağlar;*** çünkü aynı bilgi, bilgisayara sahip olma ve İnternete bağlanabilme koşulu ile herkese açıktır. Bu anlamda New York'ta oturan bir araştırmacı ile Türkiye'nin herhangi küçük bir kentinde, hatta kasabasında bulunan bir araştırmacı arasında, bilgiye erişme bakımından, bir fark kalmamıştır.
- ✓ ***Kolaylık sağlar;*** çünkü istenilen veri kaynağı sanal olarak kişinin (araştırmacının) ayağına gelmiştir. Araştırmacı, İnterneti kullanabilecek kadar teknik bilgi sahibi olması durumunda, istediği bilgiye bir telefon bağlantısı ya da mobil İnternet (Wi-Fi gibi) sağlayıcıyla dünyadaki tüm veri kaynaklarına kolayca ulaşma olanağına sahip olmuştur. Ancak bu yararlanmanın, kendi anadili yanında başta İngilizce olmak üzere yabancı dil bilme koşuluna bağlı olduğunu da eklemek gerekir.

URL

İnternette her dokümanın (belgenin) bir adresi vardır. Bilgisayar dilinde belgenin bulunduğu yere URL (Uniform Resource Locator) adı verilmektedir. URL'ler farklı nitelikte ve dolayısıyla farklı isimler, farklı kısaltmalarla adlandırılır. URL'lerde en çok kullanılan adresler:

http:// "hypertext transfer protocol"[27]

"gropher"[28]

"ftp:// "(file transfer protocol).

Bu adresler içerisinde en çok kullanılan "http://"; en az kullanılan ise "ftp://" adresleridir.[29]

Her ev sahibi bilgisayarın kendine ayrılan bir yetki alanı (domain) vardır. Bu alanlar o kurum ve kuruluşun aldığı adından sonra gelir. Bunlar ise İnternette kendine özgü adresi olan kurum ve kuruluşların yapılarına göre; devletin mi, sivil toplum örgütleri mi, eğitim kurumu ya da tecimsel (ticari) amaçlı olup olmamasına bağlı olarak 4 grupta düzenlenmiştir. Üç harf kodu ile açıklanan bu alanların üst düzey alan adı kısaltmaları ve açık adları şöyledir:

.com (commercial) ticari kuruluşlar;

.edu (education), eğitim kurum ve kuruluşları;

.gov (government/ non military organisation), askeri olmayan devlet kurumları;

.int (International organisation), uluslararası kurum ve kuruluşlar;

.mil (military), askeri kurum ve kuruluşlar;

.net (Network provider), ağ servis sağlayıcıları;

.org (Non-profit organisation), kar amacı gütmeyen kuruluşlar, devletin ve hükümetin elinde olmayan sivil toplum örgütleri.

İnternet adresindeki zaman zaman kullanılan en son iki harfi ise ülkenin adını gösteren kısaltmalardır: "tr" (Türkiye), "us" (Amerika Birleşik Devletleri),"uk" (İngiltere) gibi.

İnternette her hangi bir kurum ya da kuruluşla ilgili bilgi arayan araştırmacının, öncelikle bu bilginin alınacağı kurumun ya da kuruluşun web

---

[27] Protokol, bilgi giriş süreçleri sistemi anlamına gelmekkedir.

[28] Gropher, Minessota Üniversitesinin maskotunun adıdır.

[29] ABD'nin adresleri ile ilgili bilgi için *"Let's go to Sociology: Travels on the Internet"* adlı sitedeki adreslerin pek çoğu "http//:.." adresi ile başlamaktadır.

sayfası ile ilgili adını, İnternet alan adını ve ülke adlarının kısaltmalarını bilmesi gerekir.

6.2.1 İnternetten Yararlanma: Arama Motorları

İnternet yoluyla bilgiye, habere ulaşmada iki yol vardır. Birinci yol, Web adresi bilinen kurum ve kuruluşun doğrudan aranmasıdır. Bu tür adresler, giderek yaygınlaşmış; kimi kuruluşlar bu adreslerle ilgili olarak basılı listeler çıkarmışlardır.

İkinci yol ise, arama motorları *(search engines)* yolu ile Web adresine ve bilgiye ulaşmadır. Bunun için, aranacak site ile ilgili olarak anahtar sözcükler *(key words)* verilir ve konu ile ilgili bilgi, bu arama motorları aracılığı aranır. Çoğunluğu ABD'de olmak üzere, yabancı dildeki belli başlı arama motorları şöyledir:

Altavista, Ask Jeeves, Excite, Go to, Google[30], Hotbot, Infoseek, Lycos, Magellan, Meta Crawler, CUSI, Starting Point, Yahoo, Web Crawler, Yandex gibi. Bu arama motorlarına zaman zaman yenileri eklenmekte, kimileri kapanmakta ya da birleşmektedirler. Son yılların en gözde arama motoru, sunduğu çeşitli olanakları (çeviri olanakları gibi...) ile **Google**'dır. Tüm dünya da kullanılma yoğunluğu giderek artmıştır.

İngilizce olarak verilen bu arama motorları yanında, her ülkenin kendi dilinde yarattığı arama motorları da vardır. Bilgisayar ve İnternet olgusunun geç girmesine karşılık, hızla yayılması, Türkiye'de Türkçe arama motorları sayısını giderek arttırmaktadır.[31]

Burada önemli husus İnternet dilinin, her ülkenin kendi anadili ile yapılanın dışında, çoğunlukla İngilizce olmasıdır. Bu nedenle de, uluslararası nitelikte İnternet kullanılması durumunda, İngilizcenin iyi bilinmesi gerekmektedir.[32]

Arama motorları İnternet kullanıcısının gereksinme duyduğu bir konuyu kolayca bulmasına yardımcı olan adresler topluluğudur. Bu motorlar yardımı ile İnternet kullanıcısı, aradığı konuyu, sözcüğü, bu motorların sayfa-

---

[30] Google'un Türkçe arama motoru da vardır. Bu bakımdan Türkiye'de Google arama motoru, kullanımı en geniş olan arama motoru durumuna gelmiştir.

[31] Günümüzdeki Türkçe arama motorlarının bazıları şöyledir:
Ahtapot, Arabul, Arama, Arazoom, Gezintionline, Google, Nerede, List2000, Netbul, **Tüm Türkiye, Türk Arama, Türkevi, Turkmeta, Türksite, Türkvista...**

[32] Her bir arama motorun web sitesi sayısı oldukca fazladır. Yahoo arama motorunun 200.000'dan fazla Web sayfası vardır.

larına girerek rahatlıkla bulabilirler. Bunu için yapılacak şey, arama motorlarının adreslerini ve hangi tür sitelerinin bulunduğunun bilinmesidir. Genel olarak web siteleri **www (World Wide Web)** kısaltması ile aranılır.[33]

Araştırmacının İnternet yolu ile bilgiye ulaşması, kurumsal ya da bireysel olabilir. Araştırmacının İnternet bağlantılı ve kendi sunucusu (server) olan bir iş yerinde çalışması durumunda, bu olanaktan yararlanabilir. Böyle bir olanağın olmaması durumunda ise kendi bilgisayarına yerel İnternet servis sağlayıcılarından *(Local Area Network-LAN)* İnternet bağlantısını yapmaları gerekir. O bölgede bulunan sunucu sağlayıcı şirketler, bilgisayar ve İnternet modemi ve telefon hattı olması koşulu ile bireysel bilgisayarlara (microcomputer/PC) bu hizmeti vermektedirler.[34] Ancak bu tür İnternet olanaklarının bir ücreti vardır: Telefon ücreti dışında, servisi sağlayan firmaya aylık ya da yıllık bir ücret ödenir. Son yıllarda mobil İnternet sağlayan ürünlerle (Wi-Fi) ülke içinde ya da dışında İnternet bağlantısına sahip olma kolaylığı gelmiştir.[35]

Bu başlık altında alınan veri kaynakları yazılı, sözlü görüntülü olarak yazımlanmamış olan kaynakları kapsamaktadır. Bu kapsama, toplumda bulunan tüm maddi ve manevi kültür ürünleri girebilir. Örneğin bir ressamın resimleri, heykel gibi görsel ve plastik sanat ürünleri; yapılar, toplumun gelenek ve göreneklerinden oluşan yaşam biçimleri gibi olgular *'diğer kaynaklar'* adı altında toplanabilir. Bu tür kaynakların büyük bir kısmı monografik araştırmalar için önemli veri kaynaklarıdır.

6.2.2 İnternetten Yararlanmada Özen Gösterilmesi Gereken Hususlar

İnternet yolu ile bilgiye ulaşmada kolaylık ve olanak olmasına karşılık, bu bilgilerin kullanılmasında özen gösterilmesi gereken önemli hususlar vardır.

- ✓ ***Bilgilerin doğruluğu:*** Öncelikle, İnternet ortamındaki her bilgi doğru olmayabilir. Hangi tür bilginin doğru olduğu hususu, URL'de yer alan adresteki kimliğin; sunucu alanın "gov",

[33] İnternetin kullanılması ile ilgili geniş açıklama ve ABD'deki web sayfalarının adresleri için bkz. G. Bauma - G.B. Atkinson (1995), W. Lawrence Neuman (1997).

[34] Servis sağlayıcıların ABD'den **Americanonline, superonline Prodigy, Compuserve** gibi örekler verilebilirken, ülkemizde ise son yıllarda sayılar giderek artan **"superonline", "ttnet","işnet"** ile **"e-kolaynet"** gibi servis sağlayıcıları verilebilir.

[35] Wi-Fi uygulamasının ticari kuruluşlarda yaygınlaşmasıyla, kişinin bulunduğu ticari ortamda istediği takdirde, örneğin hava alanında, restorantta, otelde ya da benzer kuruluşlarda, genelde ücretsiz olarak İnternet bağlantısından yararlanabilmektedir.

"org" ve "edu" olması ile belirlenebilirse de, bu konudaki hem denetim mekanizmalarının, hem de güvenlik duvarlarının (firewall) henüz denetim altına alınmamış olması nedeni ile herhangi bir garantisi yoktur. Bu durum, özellikle "com" yetki alanı (domain) ile oluşan web sitelerindeki bilgilerin kaynak olarak kullanılması durumunda daha da önem kazanmaktadır. Bu bakımdan İnternet sunucu alanlarından hangisinden bilgi alınırsa alınsın, kullanmadan önce başka kaynaklardan da doğrulanması gerekir. Aynı durum diğer yazılı kaynaklar için de söz konusu ise de "sanal" bir bilgi olması açısından burada daha da önem kazanmaktadır.

- ✓ ***Bilgilerin sürekli değişmesi:*** İnternet bilgilerinin doğru olup olmadığı hususu bir araştırmacı için çok önemli olmakla birlikte, bir diğer husus İnternetteki bilgilerin, sanal ortamda hızlı bir biçimde değişmesidir. İnternette bulunan bilgiler, sitenin sahibi kurum ve kuruluşun bu konuya verdiği öneme bağlı olarak, sürekli güncelleştirilmektedir. Bu durumda güncel olmanın avantajı olmakla birlikte dezavantajı da vardır; o da bu günkü bilginin yarın bulunamaması ihtimalidir. Web siteleri ya da diğer adreslerdeki bilgileri tasarımlayanlar, günceli yakalamak için yeni bilgiler verirken, eskiyen bilgileri kaldırırlar. Bu durum ise, konu ile ilgili daha geniş bilgi almak ya da verilen bilgiyi denetlemek isteyenler için bu olanağı ortadan kaldırmaktadır. Oysa gerek toplumbilimsel, gerekse toplumsal araştırmalarda, araştırmada kullanılan bilgilerin herkese açık olması gerekir. Bu nedenledir ki, araştırmacıların, İnternet yolu ile elde ettikleri herhangi bir bilgiyi kullanmaları durumunda, bu bilgilerin bilgisayardan İnternetten yararlandığı zamandaki sayfalardaki bilgileri yazılı olarak elde etmesi ve saklaması gerekir. Ayrıca, bilginin alındığı tarih de belirtilmelidir.

6.3 Yazımlanmamış Kaynaklar

Bir araştırmada yazılı veri kaynaklarının yanında, yazımlanmamış, araştırmacının gözlemlerine, onun veri kaynağı olabilecek birey ve objelerle doğrudan ilişkisine dayanan kaynaklar da vardır. Bu tür kaynaklar, görgül (ampirik) araştırma yöntemi ile yapılan araştırmalarda daha çok kullanılır. Bu tür kaynaklar herkesin yararlanabileceği türde, daha önceden çeşitli yollarla (yazılı, sesli, görüntülü ya da diğer türde) yazımlanmış (kaydedilmiş) kaynak niteliğinde değildir. Özellikle, sormaca ve görüşme tekniği bu

tür veri kaynaklarından veri toplamak için geliştirilmiştir (bu konuyla ilgili bilgiler sonraki bölümlerde geniş olarak verilecektir).

Kaynakların sınıflandırılması, yukarıda açıklanmaya çalışılan veri kaynakları sınıflandırılması yanında, başka ölçütler göz önüne alınarak da yapılabilir. Bu sınıflandırmada, kaynaklardan doğrudan ya da dolaylı olarak yararlanma ölçütü temel alınır.

- ***Birinci elden kaynaklar:*** Bu tür kaynaklarda, yararlanılan yazımlanmış kaynakların başkasının süzgecinden, yorumundan geçmeden, ham veri durumunda iken elde edilerek yararlanılmasıdır. Sözgelimi, istatistik raporları, belgeler (dokümanlar), ampirik çalışma ürünü olan kaynaklar, birinci elden bilgilerdir.
- ***İkinci elden kaynaklar:*** Yaygın kullanımı olan kitap, makale gibi, başkalarının araştırması sonucu oluşan kaynaklardır. Doğrudan değil, dolaylı olduğu için ikinci elden kaynak ya da bilgiler olarak adlandırılır.[36] İnternet bilgilerinden yararlanma ise, alınan bilginin niteliğine bağlı olarak hem ilk elden, hem de ikinci elden kaynak olarak tanımlanabilir. Örneğin, İnternet yolu ile verilen haber değeri bilgilerin alınarak değerlendirilmesi; niceliksel ya da niteliksel yöntem ve tekniklerle çözümlenmesi durumunda İnternet birinci elden kaynak olarak gösterilebilir. Ancak bir kitabın, bir makalenin, bir kurum ve kuruluşun web sayfasından yararlanılarak bilgi kullanılması durumunda İnternet, ikinci elden bilgi kaynağı durumundadır.

[36] "İkinci el" kavramı, gerçek anlamı ile değil, birinci elden, yani kendi çalışma ürünü olmayan veri ve bulgulardan yararlanıldığını göstermek için kullanılmaktadır. Dolaylı bilgi üçüncü, dördüncü, hatta beşinci el de olabilmektedir.

BÖLÜM 7

VERİ TOPLAMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

Bir araştırmanın gerçekleşmesinde kullanılacak yöntem önemlidir. Bu yöntem ve buna bağlı olarak verilerin toplanmasında kullanılan teknikler, daha araştırmanın başında belirlenir. Araştırmada hangi yöntem ve tekniklerin kullanılacağı araştırmanın konusuna, amacına, araştırmacının bilgi ve deneyimine, maddi olanaklarına bağlıdır.

Araştırmanın gerçekleşmesinde kullanılan yöntem ve teknikler, genel nitelikleri dikkate alınarak gruplandırılır. Genel olarak iki tür araştırma yöntemi ve buna bağlı olarak teknikleri vardır: Dolaylı gözlem, dolaysız gözlem yöntemi.

7.1 Dolaylı Gözlem (Veri Toplama) Yöntemi

Bu yöntemde araştırma ile ilgili veriler, doğrudan gözlemlenecek birey ve objeden alınması yerine, konu ile ilgili yazımlanmış her türlü kaynağın taranmasıyla elde edilir. Özellikle tanıtlayıcı, betimleyici (deskriptif / descriptive) araştırma türlerinde dolaylı gözlem, veri toplama tekniği kullanılır. Eğer araştırma, aynı zamanda ampirik, ilk kaynaklara inme özelliği de gösteriyorsa bu tür toplumbilimsel ya da toplumsal araştırmaların görgül (ampirik) kısmına kuramsal bilgilerin yazılmasında temel olacak bilgiler için de yine dolaylı veri toplama tekniklerinin kullanılması zorunludur.

Dolaylı veri toplama gözlem yöntem ve tekniğinin uygulanmasında uyulması gereken biçimsel özellikler vardır. Bu biçimsel özellikler, araştırmanın kaynak taramasının hem çabuk, hem güvenilir yapılmasını sağlar.

7.1.1 Kaynak Taraması

Dolaylı kaynakların nerelerde bulunduğu, bunlardan nasıl yararlanacağı konusunda bilgi sahibi olunması gerekir. Araştırmanın kaynak taramasına daha düşünce aşamasında iken başlanır. İlk taramada, konu ile ilgili yeterli yazımlanmış kaynak bulunduğuna inanıldıktan sonra araştırmanın diğer aşamalarına geçilir.

Kaynak taraması, bir diğer adı ile *"bibliyografya çalışması"* araştırmacının yapması gereken ilk çalışmalardandır. Bunun için yapılması gereken işler vardır:

- Kaynakların nerelerde bulunacağı ön araştırma ile saptanmalıdır. Söz gelimi bir ses ya da görüntü bandının bulunacağı yerin ulusal ya da yerel kitaplıklar değil, o ülkelerdeki yayın kuruluşları ya da bunlara bağlı, bunlarla ilişkisi olan diğer kuruluşlar olduğunu araştırmacının bilmesi gerekir. İnternet taramasında ise, önce bu konu ile web adresleri, arama motorları aracılığı taranır, gerekli adresler saptanır.

- Kaynağın güvenirliği son derece önemlidir. Kaynağın ilgili bilgileri ne kadar tarafsız olarak aktardığının araştırılması gerekir. Genel olarak resmi kurum ve kuruluşlar, yerel yönetimler ve bir kısım sivil toplum örgütlerinin yazılı kaynakları (kitap, dergi, ses ve görünü bantları vb.) ile web sitelerinin güvenilir olarak kabul edilmesi esastır. Ancak bunların dışındaki kitap, dergi ve diğer yazımlanmış belgeler ile İnternetteki bilgilerin doğruluğu başka kaynaklardan da araştırılmalıdır.

- Kaynak taramasında, kaynakların "içindekiler" (*contents*) kısmına bakılır. Eğer buradaki başlık bilgiler konuya uygun ise o kaynak, daha sonra incelenmek üzere not alınır.

- Kaynak araştırmasında, daha sonraki çalışmalarda kolaylık sağlayan kaynak tarama ile ilgili teknikler geliştirilmiştir. 10-15 yıl öncesine kadar bu usuldeki teknikler, belirli ölçülerde kartların tutulması şeklinde idi. Bilgisayar çağında ise, her şeyde olduğu gibi, kaynak bulmada ve yazımlamada, aynı şekilde verilerin alıntılanmasında dijital ortama, bilgisayar ortamına geçilmiştir. Bilgisayarda Windows programlarında Word dosyalarının "Başvurular /reference" başlığı altında "kaynakları yönet", "still", "kaynakça" ve "alıntı ekle" düğmeleri altında, araştırmacının kaynak araştırması ve bu kaynaklardan alıntı yapmasını sağlayan programlar geliştirilmiştir. Bunun için geliştirilmiş yazılımlar, klasik sistemdeki,

kitaplıklarda kitap ve diğer yazılı kaynaklar için hazırlanmış bibliyografya kartlarına benzer biçimdedir.

- Kaynak taramada Word Office programından bu şekilde yararlanmada, kuşkusuz bu bilgilerin daha sonra araştırmanın kaynakçasını oluştururken ya da başka amaçlarla kullanılırken çok daha kolay ve işlevsel olacağı açıktır.
- Klasik sistemde elle yazılan kaynak kartlarıyla ilgili bilgileri, bilgisayarın ve İnternet bağlantısının bulunamayacağı ortamlarda, yörelerde -ki bu tür ortamlar giderek azalmaktadır- kullanılma olasılığına gözönünde bulundurularak, örnek olarak dipnotunda vermekte yarar vardır.[37]

Bu biçim kaynak oluşturmanın iki türlü yararı vardır:

- Birincisi, kaynak araştırılması aşamasına gelindiğinde nerede, hangi kaynağın, hangi kısımlarının bulunduğu kolayca bulunur.
- İkincisi, araştırmanın yazılması (raporlaştırma) aşamasında hem dipnotlarında kaynak gösterirken kullanılır, hem de araştırmanın kaynakçasının yazılmasında kolaylık ve güvenirlik sağlar.

---

[37] Kaynak taraması için 5x8 cm. boyutlarında kartlar alınır ve ilgili kaynak künyesi bu kartlara geçilir. Bunun için kartın sol üst köşesine, yazılı kaynağın yazarının soyadı, adı yazılır. Kartın orta kısmına ise, kaynağın adı, kaynağı çıkaran kuruluş, basımevi, basıldığı yer ve yıl not alınır. Kaynaktan hangi konularda yararlanılacağını daha kolay anımsamak için de, kartın geri kalan kısmına ya da arkasına kaynağın içindekiler kısmından, konu ile ilgili kısmı özet olarak not alınır. Bu tür kaynak tarama yalnızca kitaplar için değil, tüm yazılı kaynaklar için uygulanır. Sürekli yayınların alınması durumunda eğer yazarı belli bir makale alınıyor ise aynı teknikle yazılır. Eğer bir haber ya da yazarı belli olmayan bir yazı alınıyorsa, doğrudan sürekli yayının adı sol üst köşeye, yazının başlığı ise orta yere yazılır.

Durkheim, Emile,

"Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları"

Çev. Bali Akal

BFS (Bilim, Felsefe, Sanat Yayınları)

İstanbul, 1985

Şekil 3: Klasik usulde örnek kaynak tarama kartı

7.1.2 Verilerin Toplanması

Dolaylı gözlem yöntem ve tekniğinde, önce taraması yapılan kaynaklardan veri toplama tekniklerine uygun olarak bilgi toplanır. Bunun için, daha önceden belirlenen kaynaklar, içindekiler kısmından da yararlanılarak, hızlı ve özenli bir şekilde okunur. Gerçekte hızlı okuma becerisini, araştırmacılarda bulunması gereken bir alışkanlık, bir eğitim konusu olarak almak gerekir. Çünkü hızlı okuma, araştırmacının bir kaynağı işine yarar biçimde, konu ile ilgili olmayan kısımlarının atlanarak, ilgili yerlerinin ise yine hızlı, özenli ve not alarak okuması demektir.

Dolaylı yöntemde yazılı kaynaklardan veri (bilgi) toplamada her araştırmacının kendine özgü geliştirdiği, uyguladığı teknikler vardır. Ancak, bu yöntemlerin alışmanın ötesinde bilimsellik yanı yoksa veri toplamada geliştirilmiş, uygulanan biçimsel bazı özelliklere de uymanın yararı vardır. Konu ile ilgili verilerin bir düzen içerisinde, bu konuda geliştirilmiş, denenmiş tekniklerle toplanması, bu verilerden daha sonra yararlanmada, metin yazarken kullanmada hem kolaylık hem güvenlik sağlar.

Veri toplamada uygulanan biçimsel ve biçimselliğin içinde yer alan içeriksel teknik olarak, kaynak taramasında olduğu gibi, bilgisayar öncesi "kart" sistemi kullanılmakta idi. Bu sistem, bilgisayardaki bu hizmeti veren programlara uyum gösteremeyen ya da tercihini klasik veri toplama tekniğiyle toplayan araştırmacılar için hala geçerlidir. Bunun için, kaynak taramasından sonra incelenecek, bilgi alınacak kaynaklardan yararlanırken her bilgi kümesi için 10x15 cm. boyutunda kart/kâğıt kullanılır. Alıntı bilgiler kartın/kâğıdın orta kısmına yazılır.[38]

[38] Alıntılarda kart sisteminin kullanılması durumunda, kartın sol üst köşesinde yazarın ya da yazarlarının adı-soyadı, sağ üst köşesine ise, kitabın kısa adı yazılır. Kaynak ansiklopedi, sözlük, yıllık gibi başvuru kitapları ise yazarı yoksa yalnızca sol üst köşeye kaynağın adı yazılır. Alıntı bilgiler aynen alınıyorsa iki tırnak ("...") içerisinde, özetlenerek alınacaksa düz olarak yazılır. Ancak sonunda sayfa no.su/no.ları kesin olarak yazılması gerekir.

Durkheim, Emile, **"Toplumbilimsel Yönetim..."**

"....

....

....

...." s. 52

Şekil 4: Klasik usulde örnek bilgi / alıntı kartı

Bilgisayarda ise Microsoft'un Word dosyasında "başvurular" "reference" düğmesi (butonu) sisteminin kullanılmasında şu bilgilere yer verilir:

Kaynağın (kitap - makale - gazete vb. gibi) adı

Yazar(lar)ın ad ve soyadı

Alıntı bilgi (sayfa numarası ile)

Alınmasında yarar görülen bilgiler ya doğrudan tırnak (") içinde ya da özetlenerek alınır. Yabancı dilden alıntılarda ise, araştırmacının yeğlemesine bağlı olarak, orijinal dili ile alıntı yapılabileceği gibi, çevirerek ya tırnak içerisinde ya da özetlenerek alınabilir. Bilginin nasıl alındığını belirtmek için, tırnak (") işaretinin konulması zorunludur. Alınan bilginin bitişinde bilginin alındığı kaynaktaki sayfa numarası yazılır. Eğer bilgi birden fazla sayfadan özetlenerek alınmış ise, tüm sayfalar belirtilir. Sayfalar birbirini kesintisiz izliyorsa, başlangıç ve bitiş sayfaları arasına çizgi (-), kesintili ise her sayfa numarasından sonra virgül (,) konarak sayfalar belirtilir. Bu yazım biçimi, daha sonra metin yazılırken kaynak dipnotlarında aynen yazılır. Bu tür çalışmanın en büyük yararı, bu bilgilerin metin yazım aşamasında karışıklığa meydan vermeden, kolayca dipnotu verilmesine de yardımcı olmasıdır.[39]

Dolaylı gözlem yönteminde ilgili kaynaklardan gerekli veriler alındıktan sonra, plan çerçevesinde değerlendirilerek, gözden geçirilir. İşe yarayan, konuyla doğrudan ilişkili bilgiler plana uygun olarak sıraya konulur. Burada kolaylık sağlayacak bir başka nokta, kartların başlarına, içindeki bilgilerle ilgili olarak içeriğe uygun bir başlık konulmasıdır. Örneğin, işletmelerin verimliliğiyle ilgili bir araştırmada "verimlilik tanımı" gibi bir başlık konulması, yazım aşamasında yeri geldiğinde doğrudan o bilgiyi taşıyan kart/kâğıttan bilginin kullanılmasını sağlar. Bu tür çalışma, metnin yazılmasını daha da kolaylaştırır.

İnternetten yararlanmada ise, klasik kart kullanma yerine, alınması istenen bilgilerin doğrudan kopyalanarak bir dosya içerisinde toplanması, hatta bu konuda yazımlanmış kaynak tarama ve bilgi aktarma programlarından yararlanılması söz konusu olabilir. Bu durumda gerekirse, bu bilgiler bilgisayarda yeniden gözden geçirilir; gereksiz yerler atılır, sıraya konulur ve böylece raporlaştırma aşamasında yeri geldikçe araştırma metnine alınır. Böylece, kullanılacak bilgilerin yeniden yazımlanması gerekmez.

---

[39] Dolaylı veri toplama tekniğinde bu biçimsel düzen; kartlara yazımlama, diğer araştıram türlerinde de zaman zaman başvurulan bir tekniktir. Dolaysız gözlem tekniğinde uygulanması durumunda, kaynağın adı yerine, gözlemlenecek birey, grup tutum ve davranışı, ilişkileri ile olgular yazılır. Not alınacak bilgilerin belirli başlıklar altında kartlara geçirilmesinde yarar vardır.

7.2 Dolaysız Gözlem (Veri Toplama) Yöntemi[40]

Dolaysız gözlem, araştırmacının günlük yaşamda tanık olduğu olayları, araştırma konusu birey ve objeleri, araya herhangi bir araç, kanal koymadan doğrudan gözlemlemesi, araştırmasıdır. Bu bakımdan, bu yöntem dolaylı araştırma yönteminin tam tersi bir araştırma tekniğidir. Bu yöntemin, araştırma alanının genişliğine, birey ve objelerin sayısal çokluğuna bakarak uygulanan iki temel farklı türü vardır: Yoğun ve yaygın gözlem teknikleri.

7.2.1 Yoğun Gözlem Yöntemi: Monografiler

Bu yöntemde araştırmacı, araştırma konusu birey ve objeleri, kendi duyu organlarını bir araç gibi kullanarak doğrudan gözlemler. Bu yöntem gerçekte toplumbilimsel araştırma yöntemlerinin ve veri toplama tekniklerinin öncüleri arasındadır. "Tekyazım" (monografi) adı ile bilinen bu yöntem ve teknik, Fransa'da **Le Play** tarafından başlatılan ilk toplumsal araştırmalarda kullanılmıştır. Türkiye'de ise, bu tür araştırmalara 1930'lardan sonra başlanmıştır.[41]

Yoğun gözlem tekniğinde araştırılacak, incelenecek konu dar sınırları ile doğrudan araştırmacı tarafından gözlemlenir. Araştırma konusu, sorunun taşıyıcıları birey ve objeler bir zaman kesiti içinde araştırmacının gözlemi altındadır. Gözlem yöntemi temel olarak sözlü olmayan davranışları konu alır. Bir araştırmacı, verilerini olayın içindeki bireyleri sorgulayarak bilgi almak yerine, bireylerin içinde yer aldığı olguları gözlemleyerek veri toplar. Bu bakımdan, bireylerin bilerek ya da bilmeyerek eksik, yanlış, yalan, yanıltıcı bilgi vermeleri söz konusu olamaz. Araştırmacı, kendi gözlemlerini görerek, duyarak aldığı bilgileri veri olarak değerlendirir. Yöntemin

---

[40] "Gözlem" sözcüğü, geniş anlamıyla genelde veri toplama tekniği olarak alınmaktadır. Ancak dar anlamı ile alındığında, doğrudan gözlemlenen araştırma teknikleri olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızda, bu karışıklığı ortadan kaldırmak için "*gözlem*" sözcüğünü, *doğrudan gözlemleme (observation)* karşılığı olarak kullanmayı yeğledik.

[41] Türkiye'de basit, yoğun gözlem tekniği ile yapılmış monografiler, **Prens Sabahattin** ile **Mehmet Ali Şevki** tarafından *"belde monografileri"* olarak İstanbul köylerinde yapılmıştır. Daha sonraları ise, yine köy monografileri olarak, **Dr. Sadri Aran**'ın ***"Evedik Köyü - Bir Köy Monografisi"*** (1938) ile **İbrahim Yasa**'nın *"Sindel Köyü'nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı"* (1960) adlı çalışmaları gelmektedir. **Mübeccel Kıray**'ın ***"Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası"*** (1962) ise ilk şehir monografisine örnek olarak verilebilir. Daha sonraki yıllarda **İsmail Beşikçi**'nin *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)* (1969) adlı çalışması belde monografileri için önemli örneklerdir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., C.O. Tütengil, a.g.e., s. 69-71.

bu önemli olumluluğu yanında önemli bir olumsuzluğu, bu tür gözlemde, araştırmacının, değişkenler üzerinde denetim olanağının ya hiç ya da çok sınırlı oluşudur. Özellikle araştırma sürecinde beklenmeyen, denetimsiz değişkenlerin ortaya çıkması bu yöntemde çok daha sık görülen bir durumdur. Yöntemin bir başka olumsuz yanı ise, gözlemlenen olguların, her zaman ölçülemeyişidir. Çünkü olayların ortaya ne zaman, nasıl, hangi sıklıkla çıkacağını kestirmek son derece güçtür. Gözlem sonucu elde edilen pek çok verinin kodlanması, elenmesi önemli sorunlar yaratabilir.[42]

Monografiler, gözlemledikleri konulara göre üç grupta toplanırlar.

7.2.1.1 Belde Monografileri

Belde monografileri köy, kasaba, şehir, gecekondu gibi yönetim birimlerinde yapılan monografik araştırmalardır. Bu tür monografik çalışmalar ilk monografik çalışmalara örnek olarak da verilebilir. Özellikle 19. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de sanayileşme sonucu ortaya çıkan işçi ailelerinin oturduğu banliyölerde yapılan monografik çalışmalar ile kırsal kesim monografileri bu tür çalışmalardır. 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan "gecekondu" olgusu ise, bu konudaki monografik çalışmaları yoğunlaştırmıştır. Ancak bu tür araştırmalarda zaman zaman yaygın gözlem teknikleri de birlikte kullanılmaktadır.

7.2.1.2 Kuruluş Monografileri

Bu tür monografiler daha çok siyasal partiler, sendikalar, vakıflar, dernekler, meslek birlik ve odaları gibi kurum ve kuruluşların oluşturduğu sivil toplum örgütleriyle ilgili olarak yapılan monografilerdir. Bu monografilerde ele alınan kurum ya da kuruluşun bir portresi, biyografisi ortaya konmaya çalışılır. Ancak bu tür monografilerde, tarihçe için yazılı kaynağa da gereksinme olacağından, o kurum ya da kuruluşla ilgili kaynak ve arşiv taramalarının çok özenle yapılması, bilgilerin başka kaynaklarla doğrulanması gerekir.

---

[42] Yoğun gözlem yöntemi için gereken bir başka teknik "alan" araştırmalarıdır. Burada kullanılan teknik, yoğun gözlem teknikleri ile aynı olmasına karşılık, yapıldığı yer bakımından farklılık gösterir. Araştırma konuları daha çok küçük toplulukları antropolojik ve etnolojik açıdan ele alarak inceler. Bu konudaki ilk çalışmalara örnek olarak **Margaret Mead** tarafından Samoa Adaları'ndaki yerli halk üzerinde yapılan kültürel antropolojik araştırmalar verilebilir. Gözlem ve alan araştırmaları konusunda geniş bilgi için bkz. K.D. Bailey, (1978) ..., a.g.e., s. 215-218.

7.2.1.3 Bireysel Monografiler

Bu tür monografilerde çoğunlukla, zaman zaman ortaya çıkan durumlar araştırılır. Bu monografilere "örnek olay" (Vak'a Metodu) denilmektedir. Burada bireysel olmanın anlamı, araştırılacak olayın bir kez ya da sınırlı olarak meydana gelmesidir. Bu tür monografiler tek başına bir araştırma konusunu oluşturabileceği gibi, çeşitli araştırma yöntem ve tekniklerinin kullanılarak yapıldığı araştırmalarda da ek bir teknik olarak kullanılmaktadır.

Örnek olay araştırmaları daha çok kurumların, özel kuruluşların belirli bir zaman kesiti içerisindeki durumunun araştırılması şeklinde de olabilmektedir. Söz gelimi, bir işletmenin önemli bir olayının meydana geldiği bir zaman kesitindeki durumunu inceleyen, araştıran monografik çalışmalar yapılabilir.

Bireysel monografilerde bir diğer tür, önemli kişilerin uzmanlık alanlarını temel alarak yapılan monografilerdir. Ancak bireysel monografi, bir bakıma "biyografik" çalışmalara benzerlik gösterirse de, ondan ayrılan önemli tarafı, kişi yaşamının kronolojik olarak her aşamasının araştırılmayıp, o kişinin belirli uzmanlık alanı ile ilgili olarak derinlemesine araştırılmasıdır. Söz gelimi, bir siyasal liderin siyaset yaşamının belli bir kesiminin ele alınarak işlenmesi bireysel monografik bir çalışma olarak nitelenebilir. Bir diğer örnek olarak ünlü bir sinema yönetmeninin yapıtlarının, sinemadaki yerinin araştırılması verilebilir.

Yapılan monografik çalışmalar, kimi kez, birbirinin içine giren bir yaklaşımla da ele alınmış olabilir. Bunun için monografik çalışmalarda öncelikle konunun, amacın iyice belirlenmiş olması gerekir.

7.2.2 Monografilerde Veri Toplama Teknikleri

Yoğun gözlem yöntemiyle yapılan monografik araştırmalarda bir sistem kullanıp kullanılmamasına bağlı olarak iki türlü teknikten söz edilebilir

7.2.2.1 Basit Yoğun Gözlem

Bu tür yoğun gözlemde olaylar basit olarak, herhangi bir sistemleştirmeye gereksinme göstermeden olduğu gibi gözlemlenir. Olayların ortaya çıkması rastlantıya bağlıdır. Kimi olaylar bir kez olduktan sonra, yinelenmez; yinelenmesi şansa bağlıdır. Bu küçük topluluklarda ya da kurum ve kuruluşlarda yapılan monografik çalışmalarda izlenen bir tekniktir.

Bu teknikle yapılan araştırmalarda, araştırmacının kimliğini açıklayıp açıklamamasına bağlı olarak iki farklı sistem vardır.

➢ Katılımlı Yoğun Gözlem

Araştırmacının asıl kimliğini saklayarak, gözlemlediği olayın içinde, o olayın doğal bir üyesi gibi yaşayarak araştırmasını yapmasıdır. Araştırmacı, araştırdığı kümenin bir bireyi olarak hareket eder; onların sorunlarıyla yaşar. Bu tür araştırmada araştırmacının olaya katılmasından ötürü, tekniğin adına da *"katılımlı yoğun gözlem tekniği"* denilmektedir.

Bu tekniğin olumlu ve olumsuz yanları vardır. Olumlu yanı, araştırmacının asıl kimliğinin bilinmemesinden ötürü, araştırılan küme üyelerinin tutum ve davranışlarında bir değişiklik olması beklenmez. Her şey doğal akışı içerisinde olur.

Tekniğin olumsuz, sakıncalı yanı ise, araştırmacının küme içerisinde olmasından kaynaklanan yansız, nesnel olma koşulunun zedelenmesidir. Araştırmacının olayın çok içinde olmasından kaynaklanan duygusallığın ağır basması, nesnel (objektif) davranamaması söz konusu olabilir. Araştırmacının bakış açısı, dıştan bakan birine göre daha daralabilir.

Bu teknik kullanıldığında, belirtilen sakıncaları gidermek için, araştırmacının zaman, zaman bulunduğu küme dışına çıkarak, olaya dıştan bakması sağlanır.

➢ Katılımsız Yoğun Gözlem

Bu teknikte araştırmacı kimliğini saklamaz, araştıracağı kümeye asıl kimliğini, araştırma konusunu ve amacını söyler. Araştırma biriminde zaman zaman yaşar, olayları gözlemler. Olaylara bakış açısı daha geniştir. Ancak, olayların dışında kalmasından ötürü, olayların tümünü gözlemleyemez. Ayrıca, kimliğin saklanmamasından doğan bir diğer sakınca, gözlemlenecek olayların doğal akışının değişebilme olasılığıdır. Bir kısım küme üyelerinin, araştırmacının varlığından ötürü, tutum ve davranışlarında sapmalar olabilir.[43]

---

[43] Katılımsız gözlem tekniğiyle yapılan çalışmalara örnek olarak **Prof. Dr. Bozkurt Güvenç**'in *"Japon Kültürü"* (1989) adı ile yayımlanan çalışması verilebilir. Yazar, Japon adalarındaki araştırmaları sırasında görgül yöntem olarak katılımsız gözlem tekniğini kullanmış, gözlem notlarını 12 deftere not etmiştir. Ayrıca, gözlem tekniğinin diğer destekleyici malzemeleri olarak 3000'i aşkın fotoğraf, 25 saatlik ses ve söz bandı toplamıştır. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bozkurt Güvenç. (1989). *Japon Kültürü*, Ankara: İş Bankası Yayınları (3. basım).

Gerek katılımlı gerekse katılımsız basit gözlem tekniklerinin zayıf, güvensiz yanlarının giderilmesi için kimi önlemlerin alınması gerekir:

- ✓ Araştırmacı, sık sık içinde yaşadığı kümenin dışına çıkmalı, olayı dıştan da gözlemleyebilmelidir.
- ✓ Olaylar ortaya çıktığı anda ya da çok kısa bir süre içerisinde not edilmelidir. Uzun süre not edilmeyen olaylar unutulabilir; eksik ya da yanlış yazılabilir.
- ✓ Araştırma sırasında tutulan notlar, olayın dışında bulunan, araştırmacıyla birlikte çalışan ya da bu konuda uzman kişilere gönderilmeli, onlarla sık sık görüşülerek, görüşleri alınmalıdır.

Basit gözlem tekniği, genel olarak toplumsal araştırmalarda kullanılan bir yöntemdir. Özellikle gazetecilikte, araştırmacı gazetecilikte bu yönteme başvurulmaktadır. Muhabirlerin olayların içinde yaşayarak olayları gözlemlemeleri özellikle son yıllarda 20-25 yıldır başvurulan bir araştırma tekniğidir[44]. Bu bakımdan da toplumbilimsel araştırmalarda bazı kayıtlamalarla kullanılmaktadır.

Seçilen kümenin toplumun tümünü temsil etmesi durumunda, sonuçların genellenebilir olması söz konusu olabilir ki bu da çok zordur. Ancak, basit gözlemle yapılan monografik çalışmalar, başka araştırma yöntem ve teknikleri ile desteklendiğinde daha güvenilir veriler elde edilmektedir.

7.2.2.2 Sistematik Yoğun Gözlem Yöntemi

Araştırmacının, gözlemini yaparken bir takım standartlaşmış veri toplama tekniklerini kullanmasıyla oluşan bir yöntemdir. Araştırmacı, gözlemleyeceği olguları nerede, ne zaman, nasıl gözlemleyeceğini önceden belirler. Bunun için olayların ön araştırmayla oluş sıklığının, özelliklerinin saptanması gerekir. Konu ile ilgili olayları izleme çizelgeleri geliştirilir. Gözlem sonucu elde edilen veriler bu çizelgelere göre toplanır, değerlendirilir.

7.2.3 Yaygın Gözlem Yöntemi

Dolaysız gözlem yöntemlerinden ikincisi, yaygın gözlem yöntemi olarak nitelenen, temelinde "sormaca" (anket) tekniğinin kullanıldığı yöntemdir. Araştırma evreninin geniş olduğu durumlarda, örneklemeyle alınacak bir kesit üzerinde, sormaca tekniğiyle veri toplanır ve elde edilen sonuç-

[44] Gazeteciler, özellikle toplumsal sorun olan uyuşturucu madde, dilencilik, hırsızlık vb. konularda yaptıkları araştırmalarda sık sık bu tür gözlem tekniklerini kullanmaktadırlar.

lar tüm araştırma evrenine genellenir. Bu yöntemin en önemli özelliği, üzerinde çalışılacak kesitin gelişigüzel değil, bilimsel yöntemlerle seçilmesidir. Bu bakımdan çıkan sonuçların genellenebilme özelliği vardır.

Yaygın gözlem yönteminde üzerinde çalışılacak birey ve objelerden veri toplanması üç aşamalı olarak gerçekleşir:

- Soru sorulacak birey ve objelerin listelenmesi, örneklemin yapılması,
- Bu örneklemedeki birey ve objelere hazırlanan soruların sorulması, yanıtlarının alınması,
- Çıkan bulguların değerlendirilmesi, yararlanma.

Yaygın gözlem yönteminde kullanılan veri toplama teknikleri; Sormaca (Anket) Tekniği, Panel Tekniği, Görüşme (Mülakat) Tekniği olarak gruplandırılabilir.

7.2.3.1 Sormaca (Anket) Tekniği

Görgül araştırmalarda, birinci elden veri toplanması amaçlanan araştırmalarda en çok kullanılan teknik *"sormaca"* (anket) tekniğidir. Bu teknik, gerek durum saptama, gerek bir ilişkiyi araştırma ve gerekse bir varsayımı sınama amaçlarıyla yapılan araştırmalarda sık sık başvurulan bir veri toplama tekniğidir. Bu teknik, pazar araştırmaları, halkla ilişkiler, siyasal seçimler, kitle iletişim araçlarının etkileri gibi çok geniş alanda özellikle gelişmiş toplumlarda sürekli kullanılmaktadır. Sormaca tekniği, gerek örneklemin alınmasında, gerek sormacanın hazırlanmasında, gerekse uygulama ve değerlendirmede özenle yapıldığında, sonuçları en güvenilir, hata payı en az olan bir araştırma tekniğidir (sormaca tekniği ile ilgili geniş bilgi bir sonraki, 8. bölümde verilecektir).

7.2.3.2 Panel Tekniği

Panel tekniği, ilk elden veri toplamada yaygın gözlem yöntemleri içerisinde zaman zaman başvurulan önemli bir tekniktir. Tekniğin bir diğer adı da *"yinelenmiş görüşme* (mülakat)"dir. Çünkü bu teknikte, örneklem yöntemi ile seçilen dar bir kümeye hazırlanan sormacanın birden fazla uygulanması söz konusudur. Panel tekniği, özellikle gelişim ve değişim araştırmalarında yaygın gözlem tekniği (sormaca) yerine, yine örneklem sonucu seçilmiş, dolayısıyla bulguları, temsil ettiği tüm evrene genellenebilen, az sayıda bireyden oluşan kümelere uygulanır. Panel tekniği, araştırma olanaklarının dar olduğu, geniş kitleye yaygın sormaca tekniğinin birden fazla uygulamasının güç ya da olanaksız olduğu durumlarda başvurulan bir tekniktir. Bu teknikte, tıpkı yaygın gözlem tekniğinde olduğu gibi araştırma

konusu ile ilgili bir sormaca hazırlanır. Örneklem sonucu seçilen küme üyelerine bu sormaca uygulanır. Araştırma, bir süre geçtikten (araştırma konusu olayın ortaya çıkmasından) sonra panel üyelerine yeniden uygulanır. Özellikle kitle iletişim araçlarının etkilerini ortaya çıkarmak için önce ve sonra yöntemi ile veri toplamada sık sık başvurulan bir tekniktir.[45]

Panel tekniğinin en önemli olumlu yanı, yaygın gözlem yöntemindeki geniş kitleye sormaca uygulaması yerine, daha dar, dolayısıyla daha az harcamalı, daha az emek isteyen bir teknik olmasıdır. Olumsuz yanı ise panel üyelerinin evrendeki tüm bireyleri temsil etmesinin çok zor oluşudur.

Bu teknik tek başına kullanıldığı gibi, diğer veri toplama teknikleriyle birlikte de uygulanabilmektedir. Ancak, bu tekniğin her araştırma konusunda kullanılamayacağını da belirtmek gerekir.

Panel tekniği, panel üyelerinin sürekli olup olmamasına bağlı olarak iki türlü yapılır:

➢ Aynı Üyeli Panel Tekniği

Araştırmadaki panel üyeleri (denekler) değişmez. Farklı zamanda yapılan uygulamalarda aynı panel üyelerine değişmeyi ortaya koyacak sorular sorulur.

Bu teknikte en önemli sakınca, aradan uzun zaman geçmesi durumunda aynı üyelerin fiziksel olarak bulunmasının çok zor olmasıdır[46]. Bir diğer sakınca ise, aynı üyelerin ikinci, üçüncü kez yanıt vermelerinde isteksizlik, içtensizlik görülebilmesidir.

➢ Farklı Üyeli Panel Tekniği

Bu panel tekniğinde aynı evrenden, aynı nitelikte alınan ikinci, üçüncü panel üyelerine, aynı nitelikte sorular sorulur. Panel üyeleri her defasında değişir. Ancak, nitelikleri, özellikleri aynı tutulmaya çalışılır.

---

[45] Panel Tekniği, ilk kez Amerikalı araştırmacı **Paul Lazarfeld** tarafından 1940 yılında ABD'de Erie (Ohio) bölgesindeki Başkanlık seçimleri sırasında uygulanmıştır. Araştırma süresince seçilen panel kümesine 1.5 ay ara ile 6 kez panel soruları uygulanmıştır. Bkz. P.F. Lazarfeld - B. Berelson (1948). *The People's Choice,* Newyork. Günümüzde izleyici araştırmalarında panel tekniğinin kullanılarak yapıldığı sürekli araştırma, BBC'nin Denizaşırı Yayınları (Over Seas Broadcasting)'in izlenmesi ile ilgili olarak yapılmaktadır. Konu ile ilgili yapılmış bir derleme için bkz. A. Aziz. (1985). "BBC Araştırmaları", ***Basın Yayın Yüksekokulu Yıllık 1984***, Ankara: AÜ Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.

[46] Panel üyelerinin daha sonraki uygulamalarda bulunamayışına, panele katılmayışlarına "*panel ölümü*" denilmektedir.

Bu tekniğin olumlu yanı, aynı panel üyelerinin zaman içerisinde bulunmaması ya da ikinci, üçüncü kez panele katılmada panel üyelerinin isteksiz olmaları gibi sakıncaları gidermesidir. Ancak, buna karşılık önemli bir sakıncası, farklı iki panel üyesine uygulanan sormaca bulgularının gelişme, değişme farklılığından mı, yoksa değişik panel üyeleri katılımının farklı olmasından mı ileri geldiğinin kesin olarak bilinemeyişidir. Bu bakımdan farklı panel üyelerinin seçiminde titiz davranılarak, iki panel üyeleri arasındaki farklılıkların, araştırma sonuçlarını etkilemeyecek derece de sıfıra indirilmesi gerekir.

7.2.3.3 Görüşme (Mülakat) Tekniği

Görüşme (*interview*) tekniği, bir konu hakkında, ilgili kişi(ler)den sorulacak sorular çerçevesinde bilgi almaktır. Bu kişilerin kaç kişi ve konuların neler olacağı, araştırma konusuna, amaca bağlıdır. Bu teknik, bir takım özellikleri bakımından yoğun gözlem yöntemi içerisinde de uygulanan bir tekniktir. Monografik çalışmalar sırasında, araştırmacının doğrudan gözlemleri yanında, konu ile ilgili bireylerle karşılıklı konuşması; bu konu hakkında insan kaynağının görüş ve düşüncelerini öğrenmesi gerekebilir. Görüşme tekniği, biçimsel olarak "panel" tekniğine de benzemektedir. Ancak panelde, sormaca, sistemleştirilmiş ve yinelenmiş iken, görüşmede bu özellikler yoktur.

Tarihsel gelişimi içerisinde bakıldığında görüşme tekniği, gözlem teknikleri içerisinde en eski olanıdır. Toplumbilimlerin bilim dalı olarak kabul edilmeye başlandığı 19. yüzyılın ikinci yarısında hem toplumbilimsel, hem toplumsal araştırmalarda kullanılmıştır. Ancak, yoğun olarak kullanılması, kitle iletişim araçlarının, özellikle yazılı basının yaygın olarak kullanılması ile olmuştur. Daha sonraları ise, radyo ve televizyon yayınlarında görüşme tekniği kullanılarak programlar yapılmıştır.[47]

Görüşme tekniği, diğer araştırma teknikleri içerisinde, araştırmacıya ve görüşme yapılan kişiye esneklik, derinlik sağlayan bir gözlem tekniğidir. Ancak, görüşme tekniğinin içeriğinde zayıf noktalar bulunduğundan, bu hususların giderilmesi ve nesnelliğin sağlanması gerekir.

Görüşme tekniğinin temelinde karşılıklı ilişki, iletişim yatar. Bundan ötürü de, görüşmede bulunan kişinin (araştırmacının kendisi de olabilir) bu ilişkiyi (iletişimi) çok iyi kurması gerekir. Görüşmeyi yapacak olan araştır-

---

[47] Gazete, radyo ve televizyonda yapılan bu tür görüşmeler, yaygın adı ile, Fransızca kökenli bir sözcük olan "röportaj" sözcüğüyle anılmaktadır. Radyo ve televizyonda uygulanan röportajlarla ilgili olarak bkz. Aysel Aziz (2013), *Radyo Yayıncılığı*. ..

macının iyi bir iletişimci olması, görüşmenin başarılı olması için önkoşuldur denilebilir. Diğer gözlem tekniklerinde de araştırmacının bu özelliklerinin olması gerekmekle birlikte bu teknikte, iletişimci bilgi ve becerilerine sahip olma özelliği önem kazanmaktadır. Araştırmacının, iletişim kalıplarını, başarılı bir iletişimin nasıl kurulacağını; nerede, kiminle, nasıl bir iletişim kurulması gerektiğini çok iyi bilmesi gerekir. Görüşmenin hangi aşamasında hangi tür bir iletişimin kurulacağını, ancak görüşmeyi yapan kişi (araştırmacı) bilir.

Görüşme tekniği, soruların niteliğine ve sorulan kişilerin durumuna ve sayısına göre iki farklı kümeye ayrılır.

➢ **Nitel Görüşme**

Nitel görüşme (*qualitative interview*), görüşülen kişiye, bir konu hakkında, nitelikle ilgili ayrıntılı sorular sorarak, konu ile ilgili ayrıntılı bilgi almaktır. Bu tip görüşme türüne "*derinlemesine görüşme /mülakat*" (*depth interview*) türü denilmektedir. Burada sorular, genel bir çerçeve çizmek için hazırlanır. Verilen yanıtlara bağlı olarak görüşmeci (*interviewer*) tarafından yeni sorular, ara sorular sorularak görüşme sürdürülür. Bu tür görüşme, yukarıda da değinildiği üzere, daha çok gazete, radyo ve televizyonda uygulanan görüşme türü olmakla birlikte, bir takım güzel sanatlar, iletişim işletme gibi alanlarda yapılan tez ve projelerde diğer veri toplama teknikleri yanında, özellikle "anahtar kişi"lerden alınacak bilgilerde başvurulan bir veri toplama tekniği durumuna gelmiştir. Ancak, yine de teknik tek başına kullanıldığında, zayıf, çok güvenli olmayan bir gözlem tekniği olarak nitelenebilir.

Nitel görüşme türüne örnek olarak özellikle belgesel nitelikteki görüşmeler ile bireylerin tutum ve düşüncelerini, davranışlarını ölçmeyi, ortaya çıkarmayı amaçlayan görüşme türleri verilebilir. Belgesel nitelikteki görüşmeler, özellikle siyasal parti önderleri, sendika, çeşitli baskı grupları vb. gibi kurum ve kuruluşlarla ilgili yönetici, bürokrat gibi kişilerle yapılan görüşmeler belgesel nitelikteki görüşmelerdir. Ancak burada, aktif yaşamda bulunan kişiler ile bu yaşamdan çekilmiş kişilerin verdikleri bilgiler arasında güvenirlik, açıklık yönünden fark vardır. Aktif yaşamın içinde bulunan kişilerle yapılan görüşmelerde, prestij ve diğer nedenlerle gerçeğin tam olarak söylenmeyişi her zaman dikkate alınmalıdır. Aktif yaşamdan çekilmiş kişilerin sorulan soruları daha içtenlikle yanıtlamaları söz konusu olabilir. Ancak bu kez de, geçmişe ait bilgilerin aktarılmasında "unutma" olayı ile karşılaşılabilir. Bu gibi durumlarda, varsa belgelere dayanma ve verilen bilgileri başka kaynaklardan doğrulama en güvenilir yoldur.

Düşünce tutum ve davranışları ölçmeyi amaçlayan görüşmeler de ise, yaşanan olaylarla ilgili güncel konular üzerinde konu ile ilgili kişilerin (bürokrat, siyasetçi, sanatçı, iş adamı gibi) görüşleri alınır. Bunlar, belgesel görüşme türüne göre sayısal olarak daha çok olabilir.

➢ **Nicel Görüşme**

Nicel görüşme (*quantitative interview*), görüşülecek kişilerin çok olduğu görüşme türüdür. Nitel görüşmenin tersine, bir konu hakkında derinlemesine değil, yüzeysel olarak çok kişiden veri toplanır. Bunun için şıkları belirlenmiş soru formları/cetvelleri oluşturulur ve yanıtların bu sistemleştirilmiş şıklar arasından seçilmesi sağlanır. Bu tip görüşme teknikleri daha çok kamuoyu yoklamalarında uygulanan bir yöntemdir. Ancak bu yöntemin, daha sonraki bölümde ele alınacak olan "sormaca" tekniğinden gerek uygulanacak kişilerin seçiminde, gerek soruların hazırlanmasında, gerekse uygulanışında ayrılan yanları vardır. Bu tür görüşme türüne, yukarıda değinilen düşünce, tutum ve davranışlarla ilgili veri toplanmasında daha sık rastlanabilir.

➢ **Görüşme Kuralları**

✓ Görüşmeci, görüşülecek konu hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bunun açık anlamı, araştırmacı hiç bir zaman araştırmanın başında yeterli bilgi toplamadan, görüşme tekniğini uygulamamalıdır.

✓ Görüşmecinin, görüşülen kişiye güven vermesi gerekir. Çünkü görüşme tekniğinde, sormaca tekniğinin aksine anonimlik söz konusu değildir. Yani, veri kaynağı özellikle belirtilir. Bilimsel yöntem bunu gerektirir. Bu bakımdan, bilgiyi veren kişinin kaynak olarak belirtilebilmesini sağlamak üzere, görüşmeyi yapan kişinin, yaptığı çalışma hakkında bilgi vermesi, alınacak bilgilerin bilimsel amaçla kullanılacağının kendisine ayrıntılı olarak anlatması gerekir. Görüşülen kişi görüşmeciye (araştırmacıya) güven duymadığında verilecek yanıtların, yapılacak yorumların çok fazla geçerli olacağı söylenemez.

✓ Gerek nitel, gerekse nicel görüşme türlerinde sorular açık, basit, anlaşılabilir nitelikte olmalı aralarında mantıksal bağlantılar bulunmalı, konular birbirleri ile ilişkili olmalıdır.

✓ Görüşmedeki sorular güdeleyici, görüşülen kişiyi etki altında bırakacak türde hazırlanmamalıdır. Bu tür soruların, görüşmenin güvenirliğini ve geçerliğini zedeleyeceği açıktır.

- ✓ Görüşme sırasında görüşmeci, verilen yanıtları, yapılan yorumları dikkatle izlemelidir. Bunun, yüzyüze iletişimin bir gereği olması yanında, verilen yanıtlardan, yapılan yorumlardan ara soru çıkarılmasına yardımcı olması ya da daha sonraki bir sorunun yanıtının önceden verilmesi gibi bir durumu yakalamak için de gerekli olduğu unutulmamalıdır.
- ✓ Soruların bitiminde, varsa görüşülen kişinin düşüncelerini aktarması beklenmelidir. Sorular dışında, gelecek yanıtlardan yeni sorular çıkarılabilir, yeni bilgiler elde edilebilir.
- ✓ Görüşme daha önceden bilgi verilerek, gerekli izin aldıktan sonra belirli bir süre içerisinde yapılır. Zaman sınırlı olduğu için iyi kullanılmalıdır. Gereksiz sorularla ya da karşı görüş ve yorumlarla zaman kaybedilmemelidir. Burada, görüşmecinin iletişim becerilerinin ve deneyiminin önemini bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır.
- ✓ Görüşme tekniğinin en zayıf yanı, elde edilen bilgilerin doğru olup olmadığının ilk bakışta anlaşılmamasıdır. Görüşmede alınan bilgiler bir kişiden geldiğine göre, bilerek ya da bilmeyerek yanlış bilgi verilmiş olabilir. Bunun için insan kaynağından alınan her bilginin kuşkuyla karşılanması, bilgilerin başka kaynaklardan - olanak ölçüsünde- doğrulanması gerekir.

7.2.4 Deneyleme Tekniği

7.2.4.1 Tanım ve Tarih

Gözlem teknikleri içerisinde yoğun ve yaygın gözlem tekniklerine tam uymayan, bu nedenle de ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun olan bir diğer gözlem türü, "deney" *(experiment)* ya da "deneyleme" yöntem ve tekniğidir[48]. Bu yöntemin temeli, araştırılacak olguların araştırmacı tarafından yapay olarak yaratılmasıdır. Bir diğer deyişle, koşulları araştırmacı tarafından oluşturulan bir gözlem tekniğidir. Değişkenler açısından deneylemenin tanımı ise, *"... bağımsız değişkene bilinçli bir biçimde işlerlik kazandırarak, bunun bağımlı değişkende yarattığı değişmeleri gözlemek üzere başvurulan işlem..."* olarak yapılabilir.[49]

---

[48] *"Deneyleme"*, yöntembilim kitaplarında, kimi kez "yoğun gözlem" tekniği içerisinde gösterilmekle birlikte, kendine özgü özelliklerinden ötürü, ayrı bir başlık altında inceleme daha işlevsel görülmüştür. Bkz. M. Sencer - Y. Irmak, a.g.e., s. 75-114. Duverger, a.g.e. s. 349-353, Bailey, a.g.e., s. 191-214.

[49] Sencer - Irmak, a.g.e., s. 76-114.

Bir araştırmada deney tekniği, daha çok değişkenler arasında bir ilişkiyi araştırma ya da bir varsayımın sınanması ya da gerçekleşmesi amaçları ile başvurulan bir gözlem tekniğidir. Bir ya da daha fazla bağımsız değişken ile bir ya da daha fazla bağımlı değişken arasında ilişkinin ortaya konması, bir varsayımı oluşturan bağımlı ve bağımsız değişkenler ile ilgili olgular, deneyleme tekniğinde araştırmacı tarafından oluşturulur. Deneyleme süresince bağımsız değişken(ler) olarak alınan olgu(lar) ile bağımlı değişken(ler) arasındaki ilişki ya da bağımsız değişken(ler)in bağımlı değişken(ler)i etkileyip etkilemediği, beklenen etkiyi yapıp yapmadığı ölçülmeye çalışılır.

Deneyleme tekniği, ilk olarak **Bacon** tarafından ortaya atılmıştır. Ancak, uzun süre bu tekniğin doğa bilimleri için uygun olduğu, toplumbilim açısından olanaksız olduğu; bir toplumsal olayın, aynı koşullarla yeniden yaratılmasına olanak olmadığı görüşü savunulmuştur. Sonraları ise teknolojinin yardımı, toplumbilimlerindeki ölçme tekniklerinin gelişimi ile deneyleme tekniğinin toplumbiliminde de uygulanabileceğini ortaya koymuştur. Ancak, toplumsal olayların yeniden yaratılmasında, doğa bilimleri kadar sık olanağın bulunmadığını da belirtelim.[50]

Deneyleme tekniği toplumbiliminde belirli koşullarda uygulanabilir. Bu koşullar kendiliğinden yinelenmeyen, oluşmayan; araştırmacının gözlemesine uygun koşullarda meydana gelen olaylarda (uzun zaman aralıklarında ya da ulaşılamayacak yerlerde yinelenmesi gibi) farklı olarak yinelenen, dolayısıyla, birinci oluşumu ile aralarında belirgin farkların, araştırma bulgularını etkileyecek farkların bulunduğu durumlardır. Deneyleme tekniğinin en belirgin olarak yapıldığı yerler fizik, kimya, biyoloji gibi bilim dalları için laboratuvar türü yerlerdir. Toplum bilimleri içinde deneyleme tekniğinin uygulandığı yerler, doğa bilimlerindeki dar anlamı ile laboratuvar olmakla birlikte, bunun dışında "alan deneyleri" de yapılabilir. Toplum bilimlerindeki deneyleme tekniği, doğa bilimlerindeki tek (fizik bilimleri) ya da iki boyutlu varlıklara (biyoloji gibi) değil; canlı, bilinçli, hareketli varlıklara, insanlara uygulanır. Bu bakımdan, bu insanların deneyleme sırasındaki durumlarının, bu üç boyutluluktan etkilenmeyecek türde olması gerekir. Bir başka deyişle bağımlı değişken(ler) olarak alınan olguların, doğal yapısından farklı olmaması asıldır. Deneyleme sırasında etkisi ölçülecek bağımsız değişken(ler)in bağımlı değişken(ler) üzerindeki etkisi, ancak bu koşullarda doğru olarak ölçülebilir. Bunun ise, konusu insan, insanlar arası ilişki olan toplumbiliminde sağlanması kolay değildir. Bu bakımdan deneyleme tekniğinin, toplumbilim (sosyoloji)den çok psikoloji, sosyal psikoloji gibi toplumsal bilim dallarında uygulama alanı daha çoktur.

---

[50] "*Deneyleme*" tekniğinin tarihsel gelişimi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Armağan. a.g.e. s. 48-50.

7.2.4.2 Deneyleme Türleri

Deneyleme tekniği, uygulanacağı bilim dallarına, konulara bağlı olarak farklı türlerde uygulanabilmektedir. Bu türler, denemenin kaç kez yapılacağına, denetleme kümesinin kullanıp kullanılmamasına bağlı olarak değişmektedir.

➢ **Önce ve Sonra Deneyleme**

Bu deneyleme türü, deneyleme tekniğinin en basiti, en kolayıdır. Koşulları araştırmacı tarafından oluşturulan bir kümede bağımsız değişken(ler)in bağımlı değişken(ler) üzerindeki etkisi, herhangi bir denetleme kümesi olmadan, kümenin durumu önce bağımsız değişken(ler)in etkisi olmadan teste tabi tutulur. Daha sonra, bağımsız değişken(ler)in etkisi ölçülür. Bu deneyleme türünde, araştırmacı, araştırma sırasında olağan dışı herhangi bir değişkenin ortaya çıkmayacağı ya da çıksa bile bunun en az düzeyde etkisinin olacağı varsayımında bulunmuştur. İki test arasındaki fark, bağımsız değişkenin etkisi olarak alınır. Bu durum bir formülle gösterilmek istenirse:

nedensel etmen = sonraki test - önceki test

Bu tür bir deneylemede sonucun olumsuz çıkması, araştırmacının öngördüğü içerikte çıkmaması durumunda, bu sonucun varsayımın zayıflığından mı, yoksa araştırma sırasında ortaya çıkan önemli bir denetimsiz değişkenden mi ötürü olduğu bilinemez.

➢ **Denetleme Kümesi ile Deneyleme**

Deneyleme tekniğinin kullanılmasında, denetim altına alınamayan değişkenler diğer gözlem türlerine göre çok daha sıkça ortaya çıkabilir. Bunun için deneyleme uygulamasında *"denetleme kümesi"* kurulması yoluna gidilir. Denetleme kümesi, deneylemeye alınan araştırma kümesinin benzeri bir kümenin araştırma boyunca, bağımsız değişkenlerin deney kümesinin etkisinin ölçüldüğü sürece karşılaştırma amacı ile kullanılmasıdır. Bağımsız değişkenin deney kümesi üzerinde meydana getireceği etkiler, daha sonra denetleme kümesi ile karşılaştırılır. Her iki küme arasındaki fark, bağımsız değişkenin deney kümesi üzerinde gözlemlenen etkisi olarak alınır.

Araştırma bulgularının güvenirliği açısından denetleme kümelerinin kurulması son derece önemlidir. Bu kümelerin kurulmasında farklı yaklaşımlar vardır.

- ***Eşlenmiş çiftler tekniği:***

"Basit eşleme tekniği" olarak da adlandırılan bu denetleme kümesi kurma tekniğinde, denetim kümesini oluşturacak bireyler, çiftler halinde eşlenmiş olarak seçilir. Bunun için birbirine uygun çiftlerin bulunması gerekir. Örneğin, yaş ölçütü alındığında deney kümesindeki yaş dağılımına uygun olarak denetleme kümesinde de aynı yaş dağılımlarının alınması gerekir. Burada önemli güçlük, bu tür çiftlerin bulunmasının her zaman kolay olmadığıdır. Bu tür kümelendirmede eşlemenin rahatça yapılabilmesi için yeterli sayıda bir evrenin bulunması gerekir.

- ***Eşlenmiş kümeler tekniği:***

"Sıklık dağılımı denetimi" adı ile de anılan bu teknikte, kümelerdeki bireylerin tek tek eşlenmesi yerine, kümelerin eşlenmesi yapılır. Araştırmacı, denetleme kümesini seçerken tüm değişkenler yerine önemli gördüğü değişkenleri esas alarak denetleme kümesini oluşturur. Bu tür eşleme, "çiftler" tekniğine göre daha kolay, daha pratiktir. Çalışma evreni olarak seçilen bireyler topluluğu, deney ve denetim kümeleri olarak iki kümeye ayrılabilir. Burada başlangıçta araştırmaya alınacak bireylerin seçiminin sağlıklı yapılması gerekir. Bu teknikte ölçüt olarak az sayıda değişken alınması hem olumlu hem olumsuz yanını oluşturur. Araştırma sırasında, dikkate alınmayan önemli değişkenler, farkına varılmadığı takdirde, araştırma sonuçlarını etkileyebilecek derecede nesnellikten ayrılacak sonuçlar doğurabilir.

- ***Rastlantısal denetleme kümesi tekniği:***

Bu teknik, deney kümesinin seçilmesinden sonra, denetim için alınacak kümenin diğer iki teknikte olduğu gibi seçimle değil, rastlantısal (tesadüfi) olarak seçilmesidir. Denetim kümesi, şansa bağlı olarak, deney kümesi dışında kalan bireylerden "rastlantısal örneklem" tekniklerine göre seçilir. Bunun anlamı, denetleme kümesine nitelikli bireylerin girme ya da girmeme şanslarının eşit olmasıdır. Bu tür denetim tekniğinin seçilmesinde yansızlığın sağlanması için, denetim kümesinin seçileceği araştırma evreninin yeterli sayıda olması gerekir. Araştırma evreninin sayısal çokluğu, seçilecek denetim kümesinin deney kümesine benzemesi şansını çoğaltır.[51]

Toplum bilimlerinde deneyleme tekniğinin kullanılmasında, tıpkı diğer tekniklerin uygulanmasında olduğu gibi, özen gösterilmesi, denetim

[51] Deneyleme tekniğindeki denetleme türleri ve uygulanmasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Bailey, a.g.e., s. 191-234. Sencer – Irmak, a.g.e., s. 89-114.

altında tutulması gereken durumlar vardır. Bu hususların önceden bilinmesi, denetim yollarının saptanması gerekir.

Deneyleme tekniğinde bireyin deneye alınması söz konusu olduğundan, deneylemeye alınacak bireylerle ilişkinin, dolayısıyla iletişimin çok iyi kurulması gerekir.

- ✓ Deney kümesine alınacak bireylere, araştırmanın bir nesnesi değil, katkıcı olduğu bilinci yerleştirmelidir.
- ✓ Deneylemede bireyin gönüllü katılımı esas alınmalıdır.
- ✓ Bunun için de bireylere uygun iletişim kanalları, kalıpları, sözcükleri ile araştırmanın amacının ne olduğu anlatılmalı, yardımları istenmelidir. Tersi olduğunda, birey kendini "kobay" yerine konulmuş hissedebilir. Böyle bir durumda ise, araştırma bulgularının sağlıklı, güvenilir olması beklenemez.
- ✓ Deneyleme süresinin çok uzatılmamalıdır. Çünkü sürenin uzaması durumunda gerek deney kümesinde, gerekse denetim kümesinde bulunan bireyler arasındaki ilişkilerde, tutum ve davranışlarda, doğal durumdan ayrılan sapmalar olabilir. Bu bakımdan, deneyleme tekniğinin kullanılmasında bu tür ilişkilere, tutum ve davranışlara neden olabilecek süre uzamasının engellenmesi gerekir. Buna ayrıca bıkkınlık, isteksizlik gibi bireysel durumlar da eklenebilir.

BÖLÜM 8

SORMACA TEKNİĞİ

Sormaca, araştırma yapılacak konu ile ilgili soruların yer aldığı bir soru kâğıdıdır. Burada yer alacak soruların içeriği, biçimi, sayısı araştırma konusuna bağlıdır. Her farklı konuda ortaya çıkacak olan sormaca da farklı olacaktır. Ancak konuya bağlı olarak meydana gelen bu farklılıklara karşılık bu gözlem tekniğinin, özelliklerinin belirlediği bir yapısı vardır.[52]

Bir gözlem tekniği olarak sormacanın gerek türlerinin belirlenmesinde, gerekse sorunların hazırlanmasında ve gerekse uygulama aşamasında iletişimin önemi ortaya çıkmaktadır. Etkili bir iletişimde bulunmanın birçok kuralı sormaca yönteminin kullanılmasında gereklidir. Soruların nasıl düzenleneceği, hangi tür sorunun, hangi aşamada sorulması gerektiği, soruların soran ile sorulan (denek) arasında en etkili biçimde gidip gelmesinin hangi koşullara bağlı olduğunun araştırmacı tarafından çok iyi bilinmesi; sormacada kullanılacak kavramların, sözcüklerin ne anlamlara geldiği konusunda da araştırmacının geniş bilgi sahibi olması gerekir. Özetle söylemek gerekirse, diğer gözlem yöntem ve tekniklerin kullanılmasında olduğu gibi, sormaca tekniğinde de iletişim olgu ve sürecinin, gerek sormacayı hazırlayanlarca, gerek uygulayıcılar ve gerekse değerlendiriciler ve yorumlayıcılar tarafından çok iyi bilinmesi gerekir.

8.1 Soru Türleri

Sormacada yer alan sorular farklı ölçütlere göre türlere ayrılırlar. Bunlar öncelikle, biçimsel olarak sorulara verilecek yanıtların serbest olup ol-

[52] "Sormaca" adı ile bilinen gözlem tekniği İngilizce "*questionnaire*" sözcüğünün karşılığıdır. Uzun süre dilimizde -zaman zaman günümüzde de- kullanılan "anket" sözcüğünün Fransızca karşılığı ise "enquete" sözcüğüdür. Her iki sözcükte aynı gözlem tekniği için kullanılmaktadır.

maması, soruların içeriğinin bireyin hangi durumuyla ilgisi olduğu, deneme niteliğinde olup olmaması gibi özelliklerdir.

8.1.1 Yanıtların Serbest Olup Olmaması

Sormacada yer alan soruların kapsamı, araştırma konusuna bağlı olmakla birlikte, soruların soruluş biçimleri yönünden belirlenmiş, denenmiş, geçerliliği saptanmış soru türleri vardır. Sorular, sorulara verilecek yanıtların daha önceden sormacada yer alıp almamasına göre türlere ayrılabilir. Bu konuda en çok bilinen ayırım sorularının açık ya da kapalı olup olmamasına bağlı olarak yapılanıdır.

8.1.1.1 Açık Uçlu Soru

Bu soru biçiminde konu ile ilgili sorular yer alır. Ancak verilecek yanıt için herhangi bir öngörüde bulunulmaz ya da olası yanıtlar yer almaz. Bu soru biçiminde deneğin soruya verdiği yanıt olduğu gibi yer alır.

Örnek:

Soru: "Size göre iletişim nedir?"

Yanıt:.....

ya da

Soru: "Televizyonun günlük yaşamınızda ne gibi etkisi olmaktadır?"

Yanıt:.....

Her iki soruda yanıt olarak deneğin söyledikleri yer alacaktır. Araştırmacı tarafından herhangi bir yanıt önceden hazırlanmamış, yanıtlar tüm olarak deneğin özgür yanıtlarına bırakılmıştır. Bu tür soru biçiminin olumlu ve olumsuz yanları vardır. Olumlu yanı, deneğin vereceği yanıtların sınırlanmamasıdır. Özellikle de eğer sormacanın doldurulmasında soran (anketör) kullanılıyorsa, yanıtların soran kişinin yorumundan geçerek yer alan şıklara işaretlenmesinin sakıncaları ortadan kaldırılmaktadır. Bu olumlu yanın karşısında olumsuz yanı olarak şunlar söylenebilir. Yanıtın yazılması zaman alır. Oysa kapalı uçlu soruda olası yanıt olarak öngörülen şıklara zaman kaybetmeden işaretlenebilir. Bunun yanında daha sonra soruların değerlendirilmesinde, kodlama aşamasında yeniden bir kodlamaya gereksinim olmaz. Kodlama sormaca hazırlanırken yapılmış ve basılmıştır. Yeniden oldukça uzun zaman alacak bir kodlamaya gereksinim yoktur. Örneğin, 1000 kişilik bir örneklemle yapılacak sormaca uygulamasında tüm sormaca kâğıtlarının bir kaç kez elden geçmesi gerekecektir.

8.1.1.2 Kapalı Uçlu Soru

Bu soru tipinde deneğin sormacadaki sorulara vereceği olası yanıtlar önceden belirlenir. Bu yanıtlar ya "evet -hayır", "olumlu - olumsuz", "var - yok" v. b. gibi iki şıklı olur ya da çoktan seçmeli (tercihli - alternatifli) olarak düzenlenebilir. İki şıklı düzenlemelerde beklenen olası yanıt en uç (ekstrem) iki şıkla sınırlandırılmıştır. Çoktan seçmelide ise olası yanıt yelpazesi daha geniş tutulmuştur. Her iki biçimde de denekten gelmesi olası yanıtlar, sormacada yer alır ve verilecek yanıta göre bu şıklardan biri işaretlenir.

"Soru 1: Televizyon izleme günlük yaşamınızı etkiliyor mu?"

( ) *Evet, etkiliyor*

( ) *Hayır, etkilemiyor*

Görüleceği üzere burada sorunun yanıtı iki şıkla sınırlandırılmış, doğrudan etkileyip etkilemediği saptanmak istenmiştir. Etkinin derecesi bu tür soru biçiminde önemli değildir. Etkinin derecesi istendiğinde ya bu soruya aşağıdaki gibi ikinci bir soru izler;

"Soru 2: (YANIT "EVET" İSE SORULACAK) Nasıl etkilemektedir?"

( ) *Yemek düzenini etkiledi*

( ) *Uyku düzenini etkiledi*

( ) *Gezme düzenini etkiledi*

( ) *Gazete, kitap okumayı etkiledi*

( ) *Radyo izlemeyi etkiledi*

ya da 1. soru ile 2. soru birleştirilerek tek bir soru biçiminde şöyle düzenlenebilir:

"Soru 1: Televizyon izleme günlük yaşantınızı etkiliyorsa, nasıl etkilemektedir?"

( ) *Hayır, etkilemiyor*

( ) *Yemek düzenini etkiliyor*

( ) *Uyku düzenini etkiliyor*

( ) *Gezme düzenini etkiliyor*

( ) *Gazete, kitap okumayı etkiliyor*

( ) *Radyo izlemeyi etkiliyor.*

Çoktan seçmeli (alternatifli) soru biçimi, kimi kez yanıtların evet - hayır dar çerçevesinden çıkarılarak daha geniş, ayrıntılı bilgi alınmak istendiği durumlarda da düzenlenir. Örnek olarak yukarıdaki açık uçlu soruyu kapalı uçlu soru durumuna şöyle getirebiliriz.

Soru: "Size göre iletişim nedir?"

( ) *İnsanlar arasında anlaşmadır*

( ) *İnsanlar arasında bir ilişkidir*

( ) *Yaşamın kendisidir*

( ) *Toplumsal yaşamın bir gereğidir*

Deneğin soruya vereceği yanıtların bu öngörülen şıklar içinde olması beklenir. Bu şıkların içeriği ise sorunun amacına bağlı olarak, önceden denekler üzerinde yapılan ön yoklamalarla saptanır. Bu soru türünün olumlu ve olumsuz yanları vardır. Açık uçlu soru tipinde olumsuz olarak nitelenen, olası yanıtların yazılmasından doğacak zaman kaybı bu soru tipinde yoktur. Verilen yanıt hemen işaretlenir ve daha sonra değerlendirme aşamasında yeniden kodlama yapılmaz. Bu olumlu yanına karşı bu soru tipinin olumsuz yanı, deneğin vereceği yanıtların olduğu gibi olası şıklarda öngörülmemesi durumunda, yanıtların zorunlu olarak bu şıklar içerisinde yer almasıdır. Burada önemli olan bir başka diğer olumsuz husus ise, verilen yanıtların, eğer soru kâğıdı soran (anketör) tarafından dolduruluyor ise, bu kişinin yorumundan geçerek, herhangi olası şıkka işaretlenme tehlikesidir.

8.1.1.3 Yarı Kapalı Uçlu Soru

Bu soru tipi, kapalı uçlu soru tipine "*başka*" ya da "*diğer*" gibi açık uçlu bir şıkkın eklenmesi ile oluşturulur. Sorunun olası yanıtları sıralanır. Ancak, bu olası yanıtların kapsamadığı herhangi bir yanıt gelebilir düşüncesi ile bir açık uçlu yanıt şıkkı eklenir. Sormacanın uygulanmasından sonra, gözden geçirme (editing) aşamasında bu açık uçlu şık, özellikle ağırlıklı yanıtlara göre yeniden kodlanır ya da bu şıktaki yanıtların oranı önemsiz ise bu şıkta saklı tutulur. Eğer bu şıkta yer alan yanıtların önemli ağırlıkları (sayısal çokluğu) varsa, her birine ayrı kod numarası verilerek tek tek kapalı yanıt şıkları durumuna getirilir.

Yarı kapalı soru tipine örnek:

Soru: "Sizce iletişim nedir?"

( ) *İnsanlar arasında anlaşmadır*

( ) *İnsanlar arasında bir ilişkidir*

( ) *Yaşamın kendisidir*

( ) *Toplumsal yaşamın bir gereğidir*

( ) *Başka (BELİRTİNİZ).....*

Görüleceği üzere bu soru türü açık ve kapalı uçlu soru türlerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Amaç, her iki soru tipinin olumsuz yanlarını gidermektir. Açık uçlu soruya göre hem yazma ile zaman kaybı büyük ölçüde azalmakta, hem daha sonra sormaca verilerinin değerlendirilmesinde kolaylık sağlamakta, yalnızca, eğer *"başka"* şıkkında kimi yanıtlar yer almışsa onların kodlanması işi kalmaktadır. Bu tür sorunun kapalı uçlu sorunun olumsuz yönü olarak nitelenen, denekten belirlenen olası yanıtların dışında gelen bir yanıta olanak tanınmakta, deneğin yanıtının herhangi bir değişikliğe uğramadan yer alması sağlanmış olmaktadır. Genel olarak sormacalarda bu tür sorular, her iki soru türünün olumsuz yönlerini giderdiğinden, yeğlenmektedir.

8.1.1.4 Derecelendirmeli (Ölçekleme) Soru

Bu soru tipi, biçimsel olarak çok şıklı kapalı soru tipinin aynıdır. Aradaki fark, burada şıkların derecelendirilmiş, değerlendirilmiş olmasıdır. Bu soru türü hem olgusal, hem yargısal soru türlerinde uygulanmakla birlikte, daha çok görüş, tutum ve davranış ile ilgili olarak hazırlanan sorularda kullanılır. Bu soru türünde birbirinden az farklarla ayrılan değişik tipler vardır. Bunlar, bu konuda araştırma yaparak farklı ölçekleme türlerini bulan toplumbilimcilerin adları ile anılmaktadır.

➢ **Bogardus (Sosyal Uzaklık) Ölçeği**

İlk bulunan sosyal uzaklık ölçeğidir. ABD'li **Emery S. Bogardus** tarafından 1925 yılında yapılan ulusal ve ırkçı tutum ve davranışların ölçülmesi için kullanılmıştır. Bu araştırmada Amerikalıların İngiliz, İsveç, Polonyalı ve Koreli azınlıklara karşı tutumları 7 şıklı bir sosyal uzaklık ölçeği kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Bunlar en olumludan en olumsuza göre sıralanıyordu. Ancak, bu sosyal uzaklığı açıklayan şıkların birbirinden eşit aralıklarla uzaklığı üzerinde durulmamıştır. Daha sonra bu ölçeği esas alan araştırmalarda sosyal uzaklığı ölçmeyi amaçlayan şıkların birbirlerinden eşit aralıklarla uzak olmaları üzerinde titizlikle durulmaya çalışılmıştır.

Bogardus'un bu çalışmalarından 15 yıl sonra ise, ***J .L. Moreno*** ve **Helen Hall Jennigs**, Bogardus sosyal uzaklık ölçeğinden de yararlanarak görüş ve

tutumları ölçmek için *sosyometri* adı ile yeni bir ölçekleme geliştirmişlerdir.[53] Bu teknikle, küçük kümelerdeki bireyler arasındaki çekme ve itme güçlerinden yararlanılarak görüş, tutum ve davranışlar ölçülmeye çalışılmıştır.

➢ Thurstone (Eşit Aralıklı Sosyal Uzaklık) Ölçeği

Derecelendirme ölçekleri arasında adını **L. L. Thurstone**'den alan bir diğer ölçek, sosyal uzaklık ölçeğine yeni boyutlar getirmiştir. Thurstone, 1929-31 yılları arasında yaptığı araştırmalarda, birbirini izleyen bir dizi öneriler hazırlamış ve bu önerileri bir uzmanlar grubuna uygulayarak, derecelendirme yöntemini izlemiştir. Uzmanlar tarafından elenen ve sıraya konulan her bir öneriye, geliştirilen eşit aralıklı ölçek uygulanmıştır. Her önermenin birinci şıkkına verilen yanıtlarla en olumlu görüşleri, ölçeğin ortasında (sıfır noktasında) bulunan şık ile de tarafsız görüşleri toplamıştır. Thurstone ölçeğinde, Bogardus ölçeğinin eksik olan *"eşit aralıklar"* durumu böylece giderilmiştir. Bu bakımdan, bu ölçeğe zaman zaman *"görünür eşiklikteki aralık yöntemi"* de denilmiştir. Thurstone ölçeğine göre, bir toplumsal olguda süreklilik varsa ölçeklemeye uygundur. Ancak böyle bir yargısal olguda eşit aralıkları dikkate alarak ölçeklemeye gidilebilir. Bu ölçeklemede, her açıklama (şık) bir sonrakinden eşit aralıklarla uzaktadır. Burada önemli husus, toplumsal olgunun en olumlu ile en olumsuz arasında eşit olarak derecelendirmeye uygun olmasıdır.

➢ Likert Ölçeği

R. Likert tarafından 1930'larda ortaya atılan bu ölçek, Thurstone ölçeğine benzemekle birlikte, ondan kuruluş ve sonuçların değerlendirilmesi bakımından ayrılır. *Likert ölçeğinin* (5'li Eşit Aralıkta Sosyal Uzaklık) temelinde, her önerinin şıkları arasındaki sosyal uzaklık aralığı eşittir. Bu şıklar 5 sayısından başlayarak 5, 4, 3, 2, 1 olarak numaralandırılır ve her bireyin her öneriye verdiği yanıtlardaki numaralar toplanır. Her bireyin önerilere verdiği toplam sayı ile her öneriye verilen sayı arasında korelasyon hesapları yapılarak zayıf olan önermeler ayıklanır. Güçlü olan önermeler yorumlanır.

Likert tipi ölçekleme, ölçekleme yöntemleri arasında en çok kullanılan bir ölçekleme tekniğidir. Kuruluşu ve güvenirliği açısından diğer ölçeklemelere göre daha kolay ve güvenilir olanıdır.

---

[53] Jennings sosyometreyi, *"... belli bir grubun üyeleri arasında belli bir anda mevcut olan bağlantıların tam yapısını basit bir şekilde ve grafiklerle göstermenin bir aracı olarak..."* tanımlamaktadır. Hall Jennings.(1953). *Leadership and Isolation*, New York: Longmans, s. 19'dan aktaran Goode ve Hatt, a.g.e., s. 318-319.

➢ **Guttman Ölçeği**

Louis Guttman tarafından geliştirilen bu ölçeklemede diğerinden farklı olarak "hiyerarşik" bir ölçek geliştirilmiştir. Bu bakımdan bu ölçeklemeye *"Hiyerarşik - Scalogram"* ya da *"Scalogram"* denilmektedir. Kurulan ölçekte bir hiyerarşik derecelendirme vardır. Önermenin ilk şıkkına verilen yanıt, kendinden sonra gelen şıkları da otomatik olarak kapsar. Şıkların derecelendirilmesi ona göre yapılmıştır. Söz gelimi yaş kümelendirilmesinde 40-59 yaş kümesi içinde yer alan bir yanıt, doğal olarak kendinden sonra gelen 30-39, 20-29, 10-19, 1-9 ve 0-1 yaş kümelerini de kapsayacaktır.

Genel olarak bakıldığında ölçekleme soru tipinde nitel olan durumların nicel duruma getirildiği görülmektedir. Her önerinin şıklarına, sıralama içerisinde bir sayısal değer verilir. Bu sayısal değerler daha sonra korelasyon hesaplamaları ile bulguların yorumlanması sırasında toplumsal olgular olarak değerlendirilir.

Ölçekleme soru türünde üç önemli özelliğin bulunması gerekir. Bunlar **sıklık, süreklilik ve eşitlik**tir.

- ✓ **Sıklık;** bir sorunun (öneri) ölçekleme türünde kurulması için öncelikle o önermenin beklenen yanıtlarının (şıklarının) sıklığının sağlanması gerekir. Bir olgu karşısındaki görüş, tutum ve davranışın ölçeklenebilmesi için sıklık derecelerinden oluşan bir seçenek dizisinin varlığı ön koşuldur.
- ✓ **Süreklilik;** ölçekleme soru türünde bulunması gereken ikinci özellik seçeneklerin sürekli olmasıdır. Seçeneklerin birbirini izleyen bir süreklilikte bulunması gerekir. Bir yelpazenin iki ucu arasındaki sıklığı belli şıklar, aynı zamanda birbirini izleyen süreklilik içinde bulunmalıdır. Öneri (soru) şıklarının birbiriyle ilgisi olmayan ya da belli bir sıra izlemeyen şıklardan oluşturulması, ölçekleme sisteminden gereken verimin alınmasını olanaksızlaştırır ya da en azından güçleştirir.
- ✓ **Eşitlik;** ölçekleme türü sorunun kurulmasında gerekli bir diğer özellik ise sıklığı, sürekliliği bulunan şıkların, eşit aralıklarla yer almasıdır. Soruda şıkların sayısı (ölçek sayısı) ne olursa, şıkların birbirini izleyen eşit aralıklarla yer alması gerekir. 1. ve 2. şık arasındaki toplumsal uzaklık, 2 ile 3, 4 ile 5 arasındaki uzaklığa eşit olmalıdır. Beş ölçekli bir değerlendirme sorusu düzenlendiğinde 5-4-3-2-1 düzeni ile yer alması, her bir şıkkın arasındaki uzaklığın bir olmasını sağlar. Üçlü ölçekleme soru türünde ise 3-2-1 düzeninin olması gerekir.

Değerlendirmede şıklar genel olarak olumludan olumsuza doğru sıralanır. Şıkların sayısı, araştırmacının yeğlemesine kalmıştır. Eğer araştırmacı, seçilecek şıklar arasında küçük farkları da görmek istiyorsa, şıkların sayısı fazla olacaktır. Genel olarak şıklar 3 ile 9 arasında değişmektedir. En çok kullanılan ise 5'li derecelendirmedir. Ölçekleme soru türünde şıkların sıralanması genelde olumludan olumsuza doğru olmakla birlikte, "*termometre tipi*" denilen sıralama da ise olumsuzdan olumluya doğru sıralanır. Termometrenin sıfır (0) noktası "orta" şık olarak alınır. Bunun solundaki şıklar olumsuz (eksi /-), sağındaki şıklar ise olumlu şıklar (artı /+) olarak yer alır.

(-) (0) (+)

1 2 3 4 5

Ölçeklemelerde kullanılan şık sayısına göre örnekler:

❖ ***Üçlü ölçek***

Bu ölçeklemede sorunun şıkları üç olarak sınırlandırılır. Bu şıklar olumlu, olumsuz ve ikisi ortası tarafsız, kararsız görüş belirten şıklardan

Örnek:

"Hükümetin dış politakasını nasıl değerlendiriyorsunuz?"

1	2	3
İyi	*Orta*	*Kötü*

Üç şıklı sorularda kullanılan sıfatlar:

Güzel	*Ne güzel ne çirkin*	*Çirkin*
Güçlü	*Ne güçlü ne zayıf*	*Zayıf*
Zor	*Ne zor ne kolay*	*Kolay*
Kararlı	*Ne kararlı ne kararsız*	*Kararsız*
Kabul	*Ne kabul ne ret*	*Ret*

❖ ***Dörtlü ölçek***

Üçlü ölçeğe yeni bir durumun (şıkkın) eklenmesi ile oluşturulur. İki en uç yanıtın yanına orta durumu daha iyi yansıtması için bir şık daha eklenir.

Örnek:

"Hükümetin dış politakasını nasıl değerlendiriyorsunuz?"

1 2 3 4

Çok iyi İyi Orta Çok Kötü

ya da

İyi Orta Kötü Çok Kötü

ya da

Çok iyi Biraz iyi Fena Değil Kötü

Buradaki şıkların derecelendirilmesi, araştırmacının amacına bağlı olarak değişir. Araştırmacı varsayımında belirli bir dereceye ağırlık veriyor ve ortaya onu çıkarmaya çalışıyorsa, derecelendirmeyi bu hususu gerçekleştirecek biçimde yapar. Ancak, bunu yaparken yansızlığın bozulmamasına özen göstermek gerekir.

❖ ***Beşli ölçek***

Bu ölçeklemede derecelendirmeye giren şık sayısı beştir. Üçlü ölçekteki en uç iki şık arasındaki "orta", "tarafsız" şık yanında olumlu ve olumsuz şıklara yakın birer şık daha yer alır.

Örnek:

""Hükümetin dış politakasını nasıl değerlendiriyorsunuz?"

1 2 3 4 5

Çok iyi İyi Orta Kötü Çok Kötü

Görüleceği üzere bu tür derecelendirmede ölçekli şıklar "orta"nın her iki tarafında simetrik olarak dağılmaktadır. Derecelendirmede yansızlığı sağlayıcı bir sayı olması bakımından beşli ölçek en sık kullanılan ölçekleme türüdür.

❖ ***Yedili ölçek***

Bu tür ölçeklemede sorunun (önerinin) şıkları yediye çıkarılır; en uçtaki iki şıkka ve orta (tarafsız, kararsız, normal) şıkka simetrik olarak olumlu tarafa iki, olumsuz tarafa iki şık eklenir.

1 2 3 4 5 6 7

çok iyi iyi iyice orta kötüce kötü çok kötü

(Biraz İyi) (Biraz Kötü)

Görüleceği üzere, yedili ölçekte bireyin düşünceleri, görüşleri daha ayrıntılı olarak alınmaktadır. "İyi", "normal", "kötü" gibi aralarda farklara yer vermeyen üçlü ölçeğe göre, yedili ölçekte görüşlerdeki ufak farklara (nüanslara) da yer verilmektedir. Dokuzlu ve daha çok şıklı ölçeklerde ise görüş, düşünce tutum ve davranışlar arasındaki çok küçük farklar da ölçülmeye çalışılır.

8.1.1.5 Tartılı Ölçekleme

Bu ölçekleme türü, diğer ölçekleme türlerinden şıkların sayısı yönünden değil, her bir şıkka verilen ağırlıklı değerlerin varlığı ile ayrılır. Tartılı ölçekte şıkların sayısı belirlendikten sonra, her bir şıkka bir ağırlık puanı verilerek, seçenekler arasındaki uzaklığın derecesi tartılı ölçeklerle ölçülür. Özellikle kamuoyu yoklamalarında sık sık başvurulan bu yöntemde her bir şıkkın ağırlık puanı, o sorunun tüm şıklarının ağırlık puanları toplamına bölünerek bulunur ve yorumlanır.

Örnek:

"Hükümetin dış politakasını nasıl buluyorsunuz?"

(5'li ölçekte ağırlıklı puanlar)

Şıklar:	Ağırlıklı Puanlar
Çok iyi	10
İyi	*8*
Orta	*6*
Kötü	4
Çok Kötü	*2*

şeklinde puanlar verilecek olursa, sormaca uygulamasının sonunda her bir şıktaki puanlara verilen yanıt sayısı çarpılarak ve daha sonra diğer şıklarla toplanarak, tartılı ağırlık bulunur.

Tartılı ölçeklemede en önemli sorun, her bir şıkka verilen ağırlık puanlarının hangi ölçütlere göre yapıldığıdır. Şıklara ağırlık verilmede kullanılan ölçütlerin, daha önce denenmiş, ön yargılardan uzak, standartlaşmış ölçütler olması gerekir.

8.1.2 Soruların Niteliğine Göre

Sormacadaki soru türleri deneğin hangi yönüyle ilgili olduğuna bakılarak da türlere ayrılmaktadırlar. Sormacadaki sorular bireyin durumu, olgular ve eylemleriyle ilgili olabildiği gibi bireyin ileriye yönelik tutum ve davranışlarıyla da ilgili olabilir.

8.1.2.1 Olgusal Sorular

Bu tür sorularla toplanmak istenen veri, sormacanın uygulandığı deneğin, başta toplumsal ve ekonomik düzeyi olmak üzere karşı karşıya bulunduğu olgular, durumlar ve yapmış olduğu eylemleriyle ilgilidir. Deneğin cinsiyeti, yaşı, öğrenim durumu, mesleği, gelir durumu, evli olup olmadığı, gazete okuyup okumadığı, radyo, televizyon izleyip izlemediği, ne kadar sıklıkla izlediği gibi sorular yer alır. Genelde bu tür sorular, asıl amaca ulaşmak için yer alacak sorulara giriş ya da temel görevi görürler. Bu tür sorular, çoğunlukla bağımsız değişken olarak kullanılırlar ve bulguların değerlendirilmesinde çapraz çizelgelerde diğer tutum ve davranışlarla ilgili bulguları değerlendirirken ölçüt olarak alınırlar. Bu tür sorulara *"olgusal sorular"* da denilir.

8.1.2.2 Görüş, Tutum ve Davranışlarla İlgili Sorular

Bu tip sorular, toplumsal ya da toplumbilimsel araştırmalarda asıl araştırılması gereken soru türüdür. Konuya ve amaca bağlı olarak değişen bu soru türünde bireyin belirli konularda tutum ve davranışları ölçülmeye çalışılır. Söz gelişi, bireyin televizyonda hangi programları izlediği ile ilgili bir soru davranış ile ilgili bir sorudur. Televizyonda yer alan eğlendirici programların yeterli olup olmadığını belirtmesi bir tutumdur. Eğitimci yayınlardan yararlanıp yararlanmadığı, herhangi bir şey öğrenip öğrenmediği, bu öğrendiğini uygulayıp uygulamadığı birer tutum ve davranıştır. Bunlara *"yargısal soru"* türleri de denilir. Bu soru türü araştırmanın doğrudan amacı ve bireyin öznel durumuyla ilgili olduğundan çok özenli hazırlanması, öznelliği, yanlılığı giderecek biçimde, denetimli sorularla birlikte düzenlenmesi gerekir.

8.2 Sormacanın Hazırlanması

Sormacanın temeli sorulardır. Sormaca (anket) deneklere sorulacak sorular yanında, sormacanın sağlıklı olarak uygulanabilmesi ve sonuçlarını sağlıklı ve kolayca alınabilmesi için yardımcı diğer bilgilerden oluşur. Bu bilgiler sorulara ilişkin komutlar ve yönerge türü bilgilerin yer aldığı açıklamalardır

Soruların hazırlanmasında özen gösterilmesi gereken özellikler vardır. Bu özellikler zaman zaman iç içe girmekle birlikte, ön hazırlık, biçimle ve içerik ve ilgili olarak üç kümede toplanabilir.

8.2.1 Ön Hazırlık Çalışmaları

Soruların hazırlanması aşamasına gelmeden önce yapılması gereken hazırlıklar vardır. Bu hazırlıkların en önemlisi, araştırma konusu, sormaca konusu ile ilgili olarak hazırlığın yapılmasıdır. Bunun için, konu ile ilgili kaynakların araştırılması, incelenmesi, gerekli notların alınması ve bunların soru biçimine getirilmesi ile ilgili çalışmaların yapılması gerekir. Bu tür bir ön hazırlık yapılmadan sormacanın oluşturulması son derece hatalıdır.

Soruların kâğıda dökülmesinden önce, konuya bağlı olarak soru gruplarının oluşturulması gerekebilir. Özellikle bir ilişki araştırmacı, bir varsayımı sınayıcı, genelleyici araştırmalarda bu tür birimleştirmenin yapılması zorunludur. Oluşturulacak her birimde, araştırılacak alt konularla ilgili sorulara yer verilir.

8.2.2 Soruların Diline ve İçeriğine İlişkin Özellikler

- ***Soruların dili.*** Soruların dili basit, sade, anlaşılır olmalıdır. Sormacadaki sorular hangi teknikle doldurulursa doldurulsun, denek tarafından kolayca anlaşılır bir dille yazılması gerekir. Burada hem kullanılan sözcüklerin kolayca anlaşılması, hem de soruların yer aldığı tümcelerin olanak ölçüsünde sade, kolayca akılda kalabilecek biçimde formüle edilmelidir. Bunun için de sormacanın uygulanacağı örneklemdeki bireylerin bilgi düzeyinin çok iyi bilinmesi gerekir. Genel kural olarak, sormacanın dilinin, eğitim düzeyi en düşük kişilerin kolayca anlayabileceği düzeyde olmalıdır. Ancak, çekilen örneklem yüksek eğitim ve kültür düzeyinde türdeş (homojen) bir topluluk ise onların düzeyinde, yine herkesin anlayabileceği biçimde düzenlenebilir. Sormacadaki dilin anlaşılıp anlaşılmadığı öntestlerde ortaya çıkar. Gerekirse sormacanın dili yeniden gözden geçirilir.
- ***Kavramlaştırma yapılması.*** Sormacada yer alacak kavramlar, eğer herkes tarafından bilinen, çok açık kavramlar değilse, bu kavramların önceden tanımlanması, diğer bir deyişle kavramlaştırmanın yapılması zorunludur. Kavramlaştırmada etkili iletişim kurallarının çok iyi bilinmesi gerekir. Her şeyden önce araştırmada kullanı-

lacak dilin iyi bilinmesi, kullanılacak kavramların ne gibi anlamlar taşıdığının araştırılıp, öğrenilmesi ve sormacada kullanılacak anlamının tanımlamasının yapılması gerekir. Öyle ki, kavramların açıklanmasında, örnekleme giren her deneğin anlamasında, algılamasında farklılıklar olmamalıdır. Çünkü aynı soruda farklı anlayışlar, soruyu oluşturan kavramların iyi tanımlanmamış olmasından ötürü farklı algılamaya, dolayısıyla farklı yanıtlamaya neden olabilir. Kavramlaştırma, yalnızca sormacanın yapılmasında değil, diğer tüm araştırma yöntemlerinde de üzerinde durulması gereken bir özelliktir. Ancak burada, sormacanın çok sayıda farklı kişi (anketör) tarafından uygulanması sırasında daha da önem kazanmaktadır. Çünkü her anketörün, soruda yer alan kavramlar hakkında farklı anlayışı olması durumunda verilecek yanıtları farklı şıklara işaretlemeleri söz konusu olabilir. Ayrıca, bilimsel ya da toplumsal araştırmaların en önemli özelliği olarak, yapılan araştırmanın bir başkası tarafından yapılması durumunda da kavramların açık olarak tanımlanması gerekir.

- ***Soruların çift yanıt gerektirmemesi.*** Sormacada yer alan soruların yanıtlarının birden fazla olmaması gerekir. Çift yanıtı gerektiren sorularda, frekans/sıklık ölçülmesi son derece zordur. Her sorunun yanıtı, olanak ölçüsünde, tek olmalıdır.

- ***Soruların sırası.*** Bir sormacada soruların sırası, sormacadan güvenilir bulgular elde edilmesini sağlar ya da engeller. Soruların sırası. Bir sormacada yer alan soruların sırası gelişi güzel değil, genelden özele doğrudur. Soruların araştırma amacını ortaya koyacak biçimde olması; asıl amaca ulaşacak biçimde, genelden başlayarak özele doğru düzenlenmesi gerekir. Bu düzenlemeye *"huni tekniği"* de denilir. Bir bakıma soruların sıralanmasında önce genel **olgusal sorulardan** başlanmalı, giderek **yargısal sorulara** geçilmelidir. Henüz denek ile soran arasında sıcak bir diyalogun başlamadığı bir sırada, doğrudan yargısal soru türüyle başlamak, hem deneği tedirgin eder, hem de konunun ne olduğu anlaşılmadan, yanlış ya da yanıltıcı yanıtlar alınabilir. Deneğin özel yaşamı ile ilgili sorulara, olanak ölçüsünde, sormacanın sonunda yer verilir. Bu sorular her ne kadar olgusal soru türünde ise de deneğin cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi, meslek durumu, medeni durumu, geliri gibi kişinin yaşantısı ile ilgili sorular olduğundan ilk başta sorulması, denekte olumsuz bir tepki yaratabilir ve çoğu zaman asıl konuyla ilgili verilecek yanıtların sağlıklı olmasını engelleyebilir. Bu tür soruların

çok genel olan sorulardan sonra yer alması ya da araştırmanın son kısmında sorulması yeğlenmelidir. Söz gelimi kitle iletişim araçlarının etkisi ile ilgili bir sormaca düzenlenmesinde çok genel olarak radyo, televizyon izleyip izlemediği, ne kadar sıklıkla izlediği, gazete okuyup okumadığı, neleri izleyip okuduğu gibi soruların yer alması deneğin, sorana ve sormacaya ısınmasını ve güvenmesini sağlar.

- ***Soruların birbirini etkilememesi.*** Sormacada yer alan soruların içerdiği kimi kavramların bir sonraki sorunun yanıtını olumlu ya da olumsuz olarak etkilememesi gerekir. Deneğin hoşuna gitmeyen, onu tedirgin eden bir sorunun daha sonra sorulan soruya verilecek yanıtı olumsuz etkilemesi söz konusu olabilir. Bunun tersi durum, bir önceki soruda bulunan olumlu bir kavram (kişi, yer, olay, zaman) bir sonraki soruya da olumlu yanıt verilmesine neden olabilir.

- ***Soruların güdümlü olmaması.*** Sormacanın hazırlanmasında üzerinde özenle durulması gereken bir diğer husus soruların, deneği güdülememesi, istenilen yönde yanıt almaya yöneltici nitelikte düzenlenmemesidir. Soruların düzenlenmesinde, tümce yapısında, kullanılan sözcüklerin seçiminde deneği etkileyecek; onu olumlu ya da olumsuz yönde yanıt vermeye yöneltecek herhangi bir husus yer almamalıdır. Söz gelişi, hükümetin yönetiminin nasıl olduğuyla ilgili bir sormacada deneğin düşüncesinin ölçülmek istendiği bir soruda;

"Hükümetin dış politikasını iyi buluyorsunuz, değil mi?"

biçiminde bir soru ile bunun tersi bir düzenleme ile

"Hükümetin dış politakasını kötü buluyorsunuz, değil mi?"

biçimindeki soru düzenlemeleri güdeleyicidir. Denekten, sanki bu doğrultuda bir yanıt bekleniyormuş havası verir. Oysa bu tür bir soru tarafsız olarak şöyle sorulabilir;

"Hükümetin dış politakasını nasıl buluyorsunuz?"

biçiminde düzenlenebilir. Alınacak yanıt, önceki düzenlemeler göre daha sağlıklı olacaktır.

- ***Sterotiplerin kullanılmaması.*** Her kültürün kendine özgü olumlu ya da olumsuz olarak onayladığı, kullandığı bir takım kavramlar vardır. Bunlar bir olay, bir kişi olabilir. Söz gelişi, Ba-

tı Bloğu için Doğu Bloğunun değerleri ile soru düzenlemek ya da bir ülkede sevilmeyen, anımsanmak istenmeyen bir kişi ya da olaydan söz ederek soruları düzenlemek, yanıtları etkiler. Söz gelimi Türkiye'de yapılacak bir araştırmada "Atatürk" kavramının kullanılması ile başlayacak bir soruda olumsuz yanıt verilmesi çok ender olarak görülebilir. Bir Batı kültüründe "Hitler" sözünün kullanılması ya da "savaş" sözünün yer alması, bu sorulara olumsuz yanıt gelmesine neden olabilir.[54] Siyasal iktidarlar tarafından yaptırılan kamuoyu yoklamalarında bu tür kavramlarla düzenlenen sorulara istenilen yönde sonuç almak olanaklıdır. Bu bakımdan sormacada bu tür olumlu ya da olumsuz etki yaratabilecek olumlu ve olumsuz stereotiplerin kullanılmasından kaçınılmalıdır.

- ***Soruların sayısının fazla olmaması.*** Her sormacanın gerçekleştirmek istediği bir amacı vardır. Sormacadaki soru sayısı bu amacı ortaya çıkarmaya bağlı olarak değişir. Ancak, amaç ne olursa olsun, sormacanın güvenilir olması için, soru sayısının sınırlandırılması gerekir. Çünkü soru sayısının az ya da çok oluşu, deneğin sormacaya ayıracağı zamanı etkileyecektir. Bu bakımdan soruların düzenlenmesinde, deneğin zamanı, uzun sormacaların bıkkınlık yaratacağı, dolayısıyla baştan savma yanıtlar verebileceği gibi hususlar göz önünde tutularak, soru sayısı sınırlandırılmalıdır. Ancak, toplumbilimsel araştırmalarda, özellikle bir varsayımın sınanmasını amaçlayan sormacalarda çoğunlukla soru sayısı fazladır. Bu gibi durumlarda, eğer sorudan vazgeçilemiyorsa, soruların dilinde akıcılık sağlanarak soru çokluğundan doğan olumsuzluk giderilmeye çalışılmalıdır. Sormacanın uygulanacağı örneklemdeki deneklerin uzmanlaşmış, belirli bir eğitim ve kültür düzeyinin üzerinde olmaları durumunda soru sayısı fazla olan sormacaları yanıtlamaları daha olasıdır. Genel olarak bir sormacadaki soru sayısının 30-40'ı geçmemesi gerekir. Toplumsal araştırmalarda soru sayısı daha da az tutabilir. Soru sayısının azaltılması için "soru birleştirme" yolu denenebilir

---

[54] ABD'de uygulanan bir sormacada, Almanlara yapılacak Amerikan yardımı konusunda halkın, "Hitler" adı kullanılarak sorulan soru ile bu ad kullanılmadan sorulan sorulara verdikleri yanıtların farklı olduğu görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Duverger (1973) s. 210.

Örnek:

Soru 1. "Gazete okur musun?"
( ) Evet
( ) Hayır

Soru 2. (YANIT EVETSE SORULACAK) "Ne kadar sıklıkla gazete okursunuz?"
( ) Hergün
( ) Sık sık
( ) Arasıra
( ) Çok ender

düzenindeki iki soru birleştirilerek tek soru durumuna getirilebilir. Böylece, iki soru bir soruya indirilmiş olur.

Soru 1. "Gazete okursan, ne kadar sıklıkla okursun?"
( ) Hergün
( ) Sık sık
( ) Arasıra
( ) Ender
( ) Okumam

Ancak, bu gibi birleştirmelerde özen gösterilecek husus, birleştirmelerin aynı sorular kapsamında olması ya da sorularda bir takım ayrıntılardan vazgeçilmesidir.

8.2.3 Soruların Yazım Biçimiyle İlgili Özellikler

Bir sormacada yer alan soruların yukarıda özetlenmeye çalışılan, daha çok içerikle ilgili özellikleri yanında, yazım biçimine ilişkin özellikleri de vardır. Bu özellikler, sormacanın güvenirliğini, inandırıcılığını, nesnelliğini sağlamaktan çok, uygulama sırasında sormacanın daha kolay anlaşılmasını ve dolayısıyla daha kolay doldurulmasını sağlayan özelliklerdir.

✓ *Küçük - büyük harf ve siyah - beyaz karakter kullanımı*

Sorular küçük harflerle, soruların dışında kalan her türlü yönlendirici sözler (komutlar) büyük harflerle ya da siyah ve beyaz karakterlerle yazılır. Eğer sormaca uygulamasında soran kişi (anketör) kullanılıyorsa büyük harflerle ya da siyah karakterlerle yazılan her komut onun tarafından okunur, ancak deneğe aktarılmaz. Anket, deneğin kendisi tarafından dolduruluyorsa, bu tür yazılara daha az, deneğin soruları daha iyi algılayıp yanıtlamasına yardımcı olmak amacıyla yer verilir.

Büyük harflerle yazılan komutlar şu hususları kapsar:

- Yanıtların kaç şık olacağı?
- Soruya verilen yanıtın, olumlu ya da olumsuz olmasına göre, izleyen hangi sorunun sorulacağı?
- Kapalı uçlu ya da yarı kapalı uçlu soruların yer alması durumunda, şıkların deneğe okunup okunmayacağı?
- Bazı soruların (cinsiyet gibi) sorulmadan işaretleneceği konularında ve sormacanın kendine özgü özelliklerinden kaynaklanan diğer komutlar da yazılır.

✓ ***Yönergenin hazırlanması***

Sormacanın yazımı sırasında özen gösterilmesi gereken bir başka özellik, başlangıçta sormacanın nasıl doldurulacağı ile ilgili sözlerin yer almasıdır. Ancak anketör kullanılması durumunda bu bilgiler, anketör eğitimleri sırasında sormacayı uygulayacak kişilere (anketörlere) anlatılır ya da ayrı bir "yönerge" *(instruction)* biçiminde verilir.

✓ ***Sormacanın başında, kimlik ile ilgili sorulara yer verilmesi***

Kapak ya da kapak arkasında yer alan bu sorular, henüz asıl sormacaya geçmeden önce soran tarafından doldurulur. Bu bilgiler, sormacanın nerede (şehir, köy, semt, sokak, blok, hane), kimin tarafından, hangi tarihte yapıldığı ile ilgili bilgilerdir.

8.3 Sormacanın Uygulanması

Sormacanın, yapılacak araştırma doğrultusunda hazırlanmasından sonraki aşama, sormacanın uygulanması aşamasıdır. Bu aşama da diğer aşamalar gibi önemlidir. Çünkü uygulamanın eksik, yanlış yapılması durumunda sormaca ne kadar iyi hazırlanırsa hazırlansın toplanan veriler tam ve doğru olmayacaktır.

Sormacanın uygulanması, araştırma konusuna, sormacanın biçimine, araştırmacının olanaklarına (para, zaman ve harcayacağı emeğe) ve en önemlisi örneklemin türüne bağlı olarak değişebilir. Bir başka söyleyişle, sormacanın uygulanmasında, örneklem çekimini de belirlediği için para, zaman ve emeğin yeri önemlidir. Bu özelliklerin belirlediği farklı uygulama biçimleri geliştirilmiştir.

8.3.1 Anketör Uygulaması

Bir sormacanın uygulanmasında bilinen yaygın yöntem, sormacanın denek tarafından değil, anketör tarafından doldurulmasıdır.

Bu yöntemde anketör, örnekleme çıkan deneklerin bulundukları yerlere gider ve sormacayı uygular. Uygulama sırasında anketör, sormacada kendisine verilen komutlar doğrultusunda, gerekiyorsa, soruların yanı sıra, anımsatma için ya da başka amaçlarla, sormacada yer alan soruların olası yanıt şıklarını (eğer kapalı uçlu soru tipinde ise) deneğe okur ve deneğin vereceği yanıtları sormacada işaretler. Sorular açık ya da yarı kapalı uçlu ("başka" şıklı) ise, bu durumda verilen yanıtları sormacaya, söylendiği gibi yazar. Bu tür sormaca uygulamasında, "yüzyüze iletişim" olgu ve sürecinin özellikleri görülebilir. Bu özelliklerin bir kısmı olumlu, bir kısmı ise olumsuz özellikler olarak nitelenebilir. Bu özelliklerin, sormaca üzerine etkisi, soru soranın (anketör) ve soru sorulanın (denek) eğitim ve kültür düzeyine ve kişiliklerine bağlı olarak değişebilir.

➢ **Tekniğin Olumlu Yanları**

✓ Bu sistemde deneğin başkasının etkisinde kalıp kalmadığı anında görülebilir, not edilebilir.

✓ Soruların kolay ya da zor anlaşılıp anlaşılmadığı kolayca görülebilir. Deneğin, sormacada anlamadığı hususlar varsa, gerekli açıklama soran tarafından yapılabilir

✓ Sormacada yanıtlanmamış soru kalması olasılığı çok azdır. Anketörün dikkatli olması durumunda, unutulan, atlanılan sorular anında fark edilebilir.

✓ Sormacaların geri gelip gelmeyeceği riski yoktur.

Ancak, örnekleme çıkan deneklerin yanıt vermeme durumları olabilir ki, bu da örneklemdeki kurallar gereğince, yerine bir başkası konularak örnekleme çıkan denek sayısı tamamlanır.

➢ **Tekniğin Olumsuz Yanları:**

Bu olumlu yanlarına karşılık, sistemin **olumsuz yanları** şöyle sıralanabilir:

✓ Sormacanın, anketör tarafından deneklerin bulundukları yerlere giderek sormacanın uygulanması para, zaman ve emek ister. Özellikle nitelikli, uzmanlaşmış soran kişiler (anketör)in kullanılması

durumunda -ki bu da zorunludur- oldukça masraflı bir sormaca uygulama tekniğidir.

- ✓ Anketörün fiziği, tutum ve davranışlarının olumsuz etkisi olabilir. Bir sormaca uygulamasında kullanılacak kişilerin farklı cinsiyet, yapı, tutum ve davranış içinde olmaları, denekler üzerinde farklı etkiler yapabilir. Sözgelişi kadın anketörün (soranın) erkek olması durumunda vereceği yanıtlar ile kadın durumunda vereceği yanıtlar farklı olabilir. Bu durum, sormacaya yanıt verip vermemesine bile neden olabilir. Soran kişinin fiziksel durumu, iri yapılı olması, hareketlerinin sert ve sesinin gür olması gibi eğitimle giderilmeyecek durumların bulunması, yüzyüze iletişimin olumsuz yönlerini ortaya çıkaracağından, sormacaya verilecek yanıtlar açısından sakıncalı olabilir.

Bu tür sormaca uygulanması öncesi yapılması gereken önemli iki iş vardır: Bunlardan ilki daha önce de değinildiği üzere, örneklemin yapılmış olmasıdır. Sormaca, eğer araştırma tam sayımla yapılmıyorsa, bir araştırma evreninden çekilen bir örnekleme uygulanacaktır. Uygulama öncesi yapılması gereken ikinci önemli iş sormacayı uygulayacak kişilerin eğitilmesi, yetiştirilmesidir. Günümüzde, sormaca uygulamaları uzmanlaşmış kişilerce (anketör - soran) yapılmakta ise de, her araştırmanın kendine özgü özelliklerinden ötürü bu konuda uzman, deneyimli soranların kullanılması durumunda da yine o sormacaya bağlı olarak bir ön - eğitim gereklidir

8.3.2 Deneğin Doldurması

Bu uygulama biçiminde sormaca, örnekleme çıkan, sormacanın uygulanacağı kişiler tarafından doldurulur. Denek ile sormaca arasında bir başka kişi, uygulayıcı yoktur. Sormaca doğrudan deneğe ulaştırılır ve kendisi tarafından doldurması istenir. Ancak, burada gerek sormacanın deneğe ulaştırılması aşamasında gerekse sormacanın toplanması aşamalarında birbirlerinden farklı teknikler vardır. Bu farklı tekniklerin kullanılması da yine, araştırmanın para, zaman ve yer olanaklarına bağlıdır.

8.3.3 Posta Yolu Uygulaması

Bu yöntemle, sormaca, daha önce belirlenen adreslere posta yoluyla gönderilir. Ancak, burada "posta" kavramı, geniş anlamı ile mektupla, faksla, e-posta gibi teknolojinin getirdiği tüm olanaklardan yararlanarak yapılan her türlü değişik "gönderme/ulaştırma" yöntemlerini kapsamaktadır. Örneğin, son zamanların özellikle büyük kentlerin hızlı ulaşım olarak kullan-

dıkları "kargo" ve "kurye ile" gönderme yöntemi de yine posta yolu ile gönderme kavramı içine alınabilir. Her ne yolla gelirse gelsin, denek, posta yoluyla aldığı sormacayı doldurur ve verilen adrese geri gönderir. Özellikle, gelişmiş batı ülkelerinde reklamlara destek oluşturmak için pek çok mal ve hizmet ile ilgili mini sormacalar "posta" yöntemi içerisine alınabilecek değişik yollarla deneklere ulaştırılmaktadır.[55]

Posta yöntemi ile doldurma ya da diğer söyleyişle posta yolu ile gelen bir sormacanın denek tarafından doldurulması, iletişim açısından, yazılı iletişim türüne girmektedir. Bu bakımdan yazılı iletişimin özelliklerine sormaca hazırlanırken özen göstermek gerekir. Sormacanın uygulanacağı deneklerin sosyo - ekonomik düzeyinin de belirleyeceği bu olgu, arada bu soruları açıklayacak, yani yüzyüze iletişimin özelliklerini yerine getirecek herhangi birinin (anketör) bulunmaması durumunda daha da önemli kazanmaktadır. Sormacada, deneklerin hepsinin anlayabileceği, aynı düzeyde algılayabilecekleri sözcüklerin, kavramların kullanılması açık olmayan, farklı anlamlara gelebilecek kavram ve sözcüklerin kullanılmaması ya da çok iyi açıklanması gerekir. Bu bakımdan da bu yöntemin her ülkede ve her araştırma konusunda uygulanması zordur. Çünkü bu tür bir uygulama, hem okuma - yazma becerisini hem de belirli bir kültür ve eğitim düzeyini gerektirir. Bu nedenle her denek grubuna bu yolla sormaca uygulanması verimli sonuç alınmasını engelleyebilir. O toplumun ya da örnekleme çıkan deneklerin posta yolu ile gelen bir sormacaya yanıt verme alışkanlığının olması gerekir. Bu ise büyük ölçüde toplumun, toplumu oluşturan bireylerin eğitim ve kültür düzeyi ile ilgilidir. Bu yöntemin başarılı olması için, deneğin işini kolaylaştırıcı, hatta onu özendirici çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu konuda, sürekli kamuoyu araştırmalarının yapıldığı ABD'de, üzeri yazılmış, pullanmış zarfların gönderilmesi ya da bir çekilişe katılma gibi özendirmelere (promosyonlara) sık sık rastlanır. Özellikle reklam araştırmalarında bu tür promosyonlar daha da özendirici olarak kullanılır.

Posta Yolu ile Uygulamada Etmenler:

Genel olarak posta yolu ile gelen sormacaların uygulanmasındaki başarıyı etkileyen birçok etmen vardır. Bu etmenler ülkeden ülkeye farklılık göstermesine karşılık, genelde gelişmiş ülkeler düzeyine göre şöyle sıralanabilir:

---

[55] Posta yönteminin toplumbilimsel araştırmalarda geniş ölçekli sormaca uygulamalarındaki kullanımı oldukça sınırlıdır. Sistem, özellikle ABD gibi ülkelerde, daha çok toplumsal araştırmalar, reklam araştırmaları için kullanılmaktadır.

✓ ***Sormacanın kimin tarafından yapıldığı ya da desteklendiği***

Sormaca çok bilinen, saygınlığı olan bir kurum ya da kuruluşça yapılıyor ve o kurum ya da kuruluşla ilgili kişilere gönderiliyorsa, yanıtlanıp, geri gönderilmesi oranı çok daha yüksek olacaktır. Daha çok reklam amacı ile ya da bilinmeyen, tanınmamış kurum, kuruluş ya da kişilerce yapılıyorsa yanıtlama oranı oldukça düşük olabilir.

✓ ***Sormacanın biçimi***

Deneklerin yanıtlamasını etkileyen bir başka etmen, sormacanın biçimi, kodlanması, soruların düzenlenişi ile ilgili özelliklerdir. Sormacanın bir zarf içerisinde ayrı bir kâğıtta yazılı olması ya da üzerinde adresi yazılı, pulu yapıştırılmış (ya da *ödenmiş/paid envelope)* bir biçimde yer alması, sormacanın geri gönderilme oranını olumlu olarak etkiler. Ayrıca, sormacanın kolayca işaretlenebilecek biçimde düzenlenmesi, sıkıcı olmaması geri gönderilme oranını yükselten etmenlerdir.

✓ ***Soruların sayısı***

Denek tarafından doldurulan sormacalarda, soru sayısının fazla olması, yanıtlama oranını düşürür. Deneğin fazla zaman harcamak istemeyişi, yarısında sıkılması gibi durumlar, geri gönderme oranını düşüren önemli etmenlerdir.

✓ ***Soruların uzun/kısa oluşu.***

Genelde tüm sormacalarda olmakla birlikte, posta yolu ile yapılan sormacalarda soruların olanak ölçüsünde kısa olmasına özen gösterilmelidir. Uzun soruların algılanma güçlüğü, yanlış yanıtların verilmesine ya da hiç yanıt verilmemesine neden olabilir.

✓ ***Sormaca ile birlikte "kapak mektubu" gönderilmesi***

Genel olarak bir sormaca gönderilirken, sormacanın başında ya da onunla birlikte sormacayı açıklayan bir kapak yazısı gönderilir. Bu yazının içeriği, sormacaya ilgiyi arttırır ya da azaltır. Bundan ötürü de, sormaca ile birlikte gönderilen açıklayıcı yazıda, araştırmanın amacının ve deneğin katılmasının öneminin vurgulanması gerekir. Kuşkusuz, burada, iletişimin önemi ortaya çıkmaktadır. Araştırmacı, yüzyüze iletişimde bulunuyormuş gibi, kapak yazısını kaleme almalı ve yanıt verilmesini sağlamalıdır.

✓ ***Sormacanın gönderilme zamanı***

Sormacanın deneklere gönderilme zamanı, gün olarak, hafta olarak, ay olarak, mevsim olarak sormacanın yanıtlanıp geri gönderilme oranını etkileyen

önemli bir etmendir. Sormacanın, deneğin cevaplayabileceği en uygun günde gönderilmesi, cevaplayan oranını arttıracaktır. Çalışan deneklere sormacanın hafta sonu ya da bayram ya da diğer resmi tatil günü öncesi ve sonrası gelmesi, cevaplama oranını düşüren en önemli etkendir. Örneğin şirketlerin en yoğun olduğu yılsonu bilanço dönemlerinde gelen bir sormacanın geri dönme şansı oldukça zayıftır. Buna karşılık işlerin çok yoğun olmadığı dönemlerde gelmesi, sormacanın doldurulup geri gönderilmesini kolaylaştırabilir. Kuşkusuz burada, her ülkenin alışkanlıkları, her denek kümesinin yaşam biçimi farklı olacağından, bu durum ancak, daha önce yapılan saptamalar sonucu ortaya çıkabilir.

✓ ***Sormacanın gönderileceğinin önceden bildirilmesi***

Posta yolu ile gönderilen sormacalarda anonimlik asıl olmakla birlikte, örnekleme çıkan bireylere daha önceden mektup, telefon, faks, e-posta gibi yollarla ulaşılarak bu tür bir sormacanın gönderileceği haber verilebilir ve denek önceden böyle bir olay için hazırlanabilir. Gerçi bu tür ön çalışmanın maliyeti vardır, ancak sonucun olumlu olmasına da olumlu etkisi olacaktır.

✓ ***Hatırlatma mektuplarının gönderilmesi***

İlk sormacanın gönderilmesinden bir hafta sonra -verilen süreye bağlı olarak- bir hatırlatma mektubunun (follow - up) gönderilmesi, anket dönüşünü hızlandırabilir. Gönderilecek hatırlatma mektubunda, birinci yazı ile ilişkilendirilerek, sormacanın doldurulup gönderilmesinin önemi vurgulanır ve bu arada cevaplar gönderilmiş ise teşekkür edilir. İlk hatırlatmadan sonra birer hafta ara ile ikinci ve üçüncü hatırlatma mektupları gönderilir ve gerekirse sormaca da yeniden gönderilerek cevaplandırılması istenir. Hatırlatmalar, mektup yerine telefon, faks ve e-posta gibi diğer iletişim yolları ile de yapılabilir. Ancak, hangi yol ile yapılırsa yapılsın, artı bir maliyet getireceği de unutulmamalıdır. Burada karar verilmesi gereken husus, düşük orandaki denek cevapları ile mi yetinmek, yoksa ayın örneklemdeki deneklerden yüksek oranda bir cevabın alınması mı?

Sormaca uygulamasında posta yolu ile uygulamanın olumlu ve olumsuz bir takım özellikleri vardır:

Yöntemin olumlu özellikleri:

✓ *Daha az para gerektirir.* Sormacanın geniş örneklemde uygulanmasının maliyeti oldukça yüksektir. Her bir denek için gönderilecek bir kişinin (anketörün) maliyeti sormaca uygulamasını oldukça yüksek bir maliyete ulaştırır. Oysa sormacaları posta yolu ile deneğe ulaştırmanın maliyeti yalnızca posta harcamasını gerektirir.

- ✓ *Zaman kazandırır.* Sormacanın aynı anda posta yolu ile örneklemdeki deneklere gönderilmesi, onlara ulaşma yönünden daha az zamana gereksinim gösterir. Oysa soran kişilerin kullanılmasında, her bir deneğe ulaşma zaman ister.
- ✓ *Deneklerin kimliği belli olmaz.* Posta ile uygulamada, gelen yanıtların nereden geldikleri ya da gönderenin kimliği hakkında hemen hemen hiç bilgi yoktur. Bu durum, sormacaya verilen yanıtların doğruluğu için bir güvencedir. Kimliğinin bilinmediği durumlarda, deneğin vereceği yanıtlar daha gerçekçi olacaktır.
- ✓ *Soranın (anketörün) etkisi yoktur.* Yüzyüze sormaca uygulamasında soranın, sorulan (denek) üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri olabilir. Bu durum ise, deneğin vereceği yanıtları etkileyebilir. Oysa posta yönteminde, denek böyle bir etki karşısında değildir. Soruları kendi okuyup, kimsenin etkisinde kalmadan kendisi dolduracaktır. Ancak, bu durumun olumlu yanı olduğu gibi olumsuz yanı da vardır.

Yöntemin olumsuz özellikleri:

- ✓ *Denek sormacayı farklı ya da yanlış algılayabilir.* Her deneğin algılama durumu farklıdır. Her ne kadar, sormaca örneklemdeki deneklerin eğitim ve kültür düzeyine göre düzenlenmiş ise de bireysel bir takım farklılıklardan ötürü, farklı algılamalar, dolaysıyla farklı yanıtlar söz konusu olabilir. Oysa soranın bulunması durumunda bu farklı algılamalar, yanlış algılamalar en alt düzeye indirilebilir.
- ✓ *Yanıt oranı düşük olur.* Posta ile göndermenin en riskli yanı, gönderilen her sormacanın geriye gönderilmesinde bir riskin bulunmasıdır. Oysa yüzyüze, soran kişinin sorulan kişi ile karşı karşıya kalarak sormacayı doldurması durumunda, yanıt alma oranı yüzde yüze yakındır. Çünkü sormacayı yanıtlamak istemeyen ya da yarıda bırakan bir denek yerine, belirlenen kurallar içerisinde başka bir deneğin alınması söz konusudur. Bu bakımdan, sormacanın doldurulmasında uygulama oranı çok yüksektir. Oysa posta sisteminde kimi kez yanıtlama oranı yüzde 10'un bile altına düşebilmektedir. Bu yöntemde başarılı bir oran olarak yüzde 50 oranı alınmaktadır. Bunun için örneklem sayısı, normalin üzerinde tutulur. Böylece, sormacayı yanıtlamayıp, geri göndermeyenlerin oranı, yüksek örneklem oranı ile karşılanmaya çalışılır. Ancak, burada önemli bir yanlışlık söz konusu olabilir. Deneklerden belirli sosyo ekonomik düzeyde olanlar yanıt vermeyebilirler. Yaşlı kimseler ile düşük eğitim ve kültür düzeyinde olan deneklerin sormacayı yanıtlayıp geri

göndermeleri oldukça düşük düzeydedir. Bu gibi kişilerin yanıt vermemeleri, tesadüfi yöntemde yanlışlığı doğurur.

- ✓ *Deneğin çevre denetimi yoktur.* Deneğin sormacayı doldurması sırasında, nasıl bir ortam içerisinde olduğu, sormacayı yalnız başına mı, yoksa başkalarının yardımı ve dolayısıyla etkisi altında mı kalarak yanıtlayıp yanıtlamadığı bilinemez. Bu durum ise, güvenilirlik sorunu yaratır.
- ✓ *Soruların sırasının denetimi yoktur.* Genel olarak araştırmacı soruları sıralarken, soruları birbirini etkilemeyecek biçimde düzenler. Oysa sormacanın sorulan kişi tarafından doldurulması durumunda, bu durum ortadan kalkabilir, denek istediği sorudan başlayabilir.
- ✓ *Sormacadaki soruların bir kısmı yanıtsız kalabilir.* Anketörün bulunmamasından ötürü, deneğin beğenmediği, yanıtlamakta güçlük çektiği pek çok soru yanıtlanmamış olabilir. Bu durum ise, daha sonraki gözden geçirme aşamasında sorun yaratabilir. Bir kısım soruların yanıt oranları düşük olur.

8.3.4 Telefonla Uygulama

Örneklemin telefon rehberinden dayanılarak yapılması durumunda bu tür doldurma tekniği kullanılabilir. Teknik, daha çok gelişmiş ülkelerde, sormaca yönteminin sık sık kullanıldığı, toplumun bu tür araştırmalara alışık olan ABD gibi ülkeler başta olmak üzere, batılı ülkelerde başarı ile uygulanmaktadır. Bu örneklem tekniğinin en önemli koşulu, sormacanın uygulanacağı hedef kitlenin telefona sahip olmasıdır. Bu bakımdan, telefon kullanımının çok yaygın olması gerekir.

Tekniğin uygulanmasında, telefon rehberinden çekilen örneklemdeki deneklerin evlerine ya da bulundukları ortamlara telefon açılır ve sorulara alınan yanıtlar soran tarafından soru kâğıtlarına işaretlenir. Bu bir anlamda sormacanın soran tarafından doldurulmasına benzerlik göstermekte ise de aralarında önemli farklar vardır.

- ➢ Bu sistemde yüzyüze iletişim yoktur; araçlı, uzaktan iletişim söz konusudur. Bu bakımdan, uzaktan iletişimin olumsuz yönleri bu olguda da söz konusu olacaktır. Bu tür bir sormaca uygulamasında soranın deneği görmesi olanaklı olmadığından, deneğin jest ve mimiklerini göremeyecek ve yüzyüze iletişimin destekleyici öğelerinden yoksun kalacaktır.[56] Ancak, burada yukarıda sö-

[56] Günümüz iletişim teknolojisindeki gelişmeler ile, deneğin jest ve mimiklerin görülmesini

zü edildiği üzere, soranın olumsuz niteliklerinin olmasının yaratacağı olumsuz etki göz önünde bulundurulacak olursa, bu anlamda olumlu olarak da nitelenebilir.

- Bu sistemin bir diğer özelliği de örneklemenin yalnızca telefonu olan birimlerden alınmasının zorunlu olduğudur. Bu durum, telefonun çok yaygın olmadığı yörelerde olumsuz bir olgu olarak nitelenebilir.
- Uzaktan iletişim yönteminin kullanılmasından ötürü, sormacada yer alan soru sayısının, diğer sormaca uygulama türlerine göre daha az olması gerekir. Çünkü telefonla, deneklerin çok fazla zamanı alınamaz; deneğin sıkılması, hatta telefonu kapatması söz konusu olabilir.
- Bu sistemde zaman, para ve emek harcaması, diğer sormaca uygulama yöntemlerine göre daha azdır. Yüzyüze sormaca uygulamasında olduğu gibi, her deneğe gitmek zorunda olan kişilere (anketörlere) gereksinim yoktur. Telefonla sormaca uygulaması için çok daha az insana gereksinim duyulur. Ancak yine de deneklere telefon açılması ile ilgili harcamaya zamana ve emeğe gereksinim olduğu da açıktır.
- Bu tür uygulama, daha çok güncel konularda, hemen kamuoyunun düşüncelerini almak, saptamak amacı ile yapılır. Onun için soruların da kısa ve çok açık olması gerekir.
- Bu tür uygulamada sormaca sonuçları hemen alınabilir. Denilebilir ki sormaca uygulama yöntemleri içerisinde sonuçları en çabuk alınan sormaca uygulama yöntemi, telefon ile uygulama yöntemidir. Sonuçlar anında işaretlenip, bilgisayara yüklenebilir.

8.3.5 İnternet Yoluyla Uygulama

İletişim teknolojisindeki akıl almaz gelişmeler; bilgisayarların gelişmesi, İnternet kullanımının haberleşme ağı olarak giderek yayılan bir biçimde kullanılması, son 20 yıldır e-posta (on - line questionnaire) yolunun da anket/sormaca uygulamalarında oldukça yaygın olarak kullanılmasına yol açmıştır.

---

sağlayan "görüntülü telefon" (özellikle cep telefonlarında) aracılığı ile bu olumsuz etkinin ortadan kalktığı söylenebilirse de, bu tür telefonların pahalı olması nedeni ile bugün için yaygın bir kullanım alanı olduğu da söylenemez.

E-posta yolu ile sormaca uygulaması gerek toplumsal, pratik amaçlı yapılan anket uygulamalarında, gerekse genel olarak toplum bilimleri, özel olarak ise toplumbilimsel (sosyolojik) araştırmalarda yoğun olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu tür bir uygulamanın, diğer tekniklere göre avantajı, daha hızlı ve kolay olmasıdır. Ancak, örneklem açısından, tüm toplum kesimlerinden alınacak örnekleme uygulanabilirliği yoktur. Çünkü bu uygulama ancak, belirli sosyo-ekonomik düzeyde bulunan kişilere; bilgisayarı olan, İnternet ve e-posta kullanan kişilere uygulanabilir. Günümüzde bu tür kişilerin sayısı hızla gelişmekte ise de, yine de sınırlıdır. Kuşkusuz bunun yanında bu tür bir sormacaya yanıt verip vermemenin yine bir eğitim, kültür ve alışkanlık konusu olduğunu da anımsamak gerekir.

İnternet yolu ile uygulamada hazırlanacak sormaca, diğer yazılı ve gönderme yolları ile hazırlanan sormaca ile aynı olmasına karşılık, elektronik ortamın kullanılmasından doğan bir takım sorunlar yaşanabilir. Öncelikle, kapak mektubunun *(cover letter)*, araştırmanın gerekçelerini ve zaman açısından önemini çok iyi vurgulaması gerekir. Bunun yanında e-posta yolu ile uygulanan sormacaların elektronik ortamın değişkenliğinden doğan okunma farklılıkları olabilir.

İnternet yoluyla sormaca uygulama tekniği iki yolla yapılabilir:

- *Web siteleri yoluyla:* Web siteleri yoluyla sormaca uygulamasında, bireysellik yoktur, anonimlik vardır. Herhangi bir kurum ya da kuruluşun web sitesine giren bir kişi, örneklemde olup olmamasına bakılmaksızın, web sitesinde yer alan bir sormacaya yanıt vermesi istenebilir. Bu tür bir örneklemde "rastlantısallık" söz konusu değildir.
- *E-posta yoluyla:* Deneğin e-posta adresine anket formunun gönderilerek, elektronik ortamda doldurulmasının istenmesidir. Deneğe bu yolla ulaşmak için, öncelikle deneklerin e- posta (e-mail) adreslerinin bilinmesi gerekir. Bu adreslerin bilinmesinden sonraki aşama, soru formlarının bu örnekleme e-posta yolu ulaştırılmasının sağlanması ve belirli bir zaman içerisinde yanıtların alınmasıdır. Günümüzde çeşitli yöntemlerle e-posta adreslerine çok sayıda -özellikle de spam türü- e-mektup geldiğinden, gönderilen bu tip anketlere yanıt verilmeme durumu da söz konusu olabilir. Bundan ötürü de bu yolun bilimsel amaçlı kullanılması durumunda, homojen (türdeş), birbirini tanıyan - aynı meslekten olabilir- deneklere uygulanması durumunda göreceli olarak geriye dönüş olabilir.

Bu yöntemin en masrafsız ve kolay anket uygulama tekniği olduğu söylenebilir. Ancak geri dönüşün herhangi bir garantisi olmadığından, sormacanın, çekilen örneklemden fazla kişiye gönderilmesi gerektiği hususunu da unutmamak gerekir.

E-posta yolu ile sormaca uygulamasında cevapların zamanında gelmesini sağlamak üzere, posta yolu ile anket uygulamasında olduğu gibi, bir takım ek çalışmalara, hazırlıklara gereksinim vardır. İlk yapılması gereken şey, ön temas kurulması, bu tür bir anket uygulamasından deneklerin haberdar edilmesidir. Anketin gönderilmesinden sonra, önce birinci hatırlatma, cevap gelmemesi durumunda ikinci ve üçüncü hatırlatma mektuplarının gönderilmesi gerekebilir.

E-posta yolu ile sormaca uygulamasının en olumsuz tarafı, bu tür örneklemlerde deneklerin anonim olması (bilinmemesi) esas iken, e-posta yoluyla cevaplayan kişilerin adreslerinin, dolayısıyla kimliklerinin de araştırmayı yapan tarafından öğrenilmesidir. Web sitesi yoluyla uygulamada bu tür bir olumsuzluk söz konusu olmamakla birlikte, bu kez de web sitesi herkese açık olduğundan, tesadüfi (rastlantısal) örneklem tekniğinin burada uygulanması söz konusu değildir. Bunun yerine tesadüfi (rastlantısal) olmayan örneklem yönteminin farklı teknikleri uygulanır ki bu tür uygulama bulgularının çok sağlıklı olduğu söylenemez.

Burada bir hatırlatma yaparak, bu tür anket uygulamalarının daha çok, şirketlerin ürün ve hizmetlerine olan ilgiyi saptamak amacıyla toplumsal pazarlama amaçlı olarak yaptıklarını ya da yaptırdıklarını söyleyebiliriz.

BÖLÜM 9

SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMALARI

9.1 Sözlü Tarih Çalışmalarının Tanımı, Tarihçesi ve Türleri

9.1.1 Sözlü Tarih Çalışmalarının Tanımı

Sözlü Tarih (Oral History) kişilerin, kurumların, olayların, yerleşim yerleriyle ilgili olarak yaşayan toplum belleğinin kayıtlara geçirilmesidir. Bir başka tanımla, Sözlü tarih, toplumsal tarihten siyasi ve ekonomik tarihe uzanan geniş bir yelpazede, geçmişin belleklerde kalan bilgisini bugünden derleyen, tek başına bir disiplin olmayıp, disiplinlerarası bir yaklaşımdır.

Sosyoloji başta olmak üzere, tarih, sosyal antropoloji, siyaset bilimi, halkbilim (folklor), ekonomi gibi çeşitli disiplinlerde zaman zaman tek başına, zaman zaman da diğer araştırma yöntem ve teknikleri ile birlikte kullanılarak yeni sistematik bilgilere ulaşılan disiplinler arası bir çalışma alanı, araştırma yöntemi ve tekniğidir.

Sözlü tarih çalışmaları, belli bir olay veya döneme ilişkin kişisel tanıklık ve/veya yaşantıların kaydedilerek derlenmesi yoluyla toplumların tarihlerini dinamik bir eksende -eleştirel bir gözle- yeniden kurmalarına katkıda bulunmaktadır. Yaşamla ilgili anlatıların derlenmesi yazılı-belgeye dayalı tarihin saptayamayacağı bilgilere ulaşılmasını sağlar; bilimsel tutarlılığa uyumlu şekilde kişisel belleği, sıradan insanların anılarını tarih yazımında ön plana çıkarır. Sözlü tarih yöntemiyle belli bir tema etrafında, belli bir toplumdaki farklı toplumsal grupların tanıklıklarından hareketle belli bir döneme ilişkin tarihsel bilgi üretilebilir (www.msxlabs.org/forum/tarih/...)

Yöntemin temeli, kişilerle geçmişe ait konularla ilgili görüşme yapma tekniğine (röportaja) dayanır. Toplum bilimsel amaçlı araştırmalarda kulla-

nılabildiği gibi toplumsal amaçlı olarak da, özellikle yazılı ve görsel ve sesli medyada bilgiye, belgeye ulaşmak için sık sık başvurulan bir yöntem ve tekniktir.

9.1.2 Sözlü Tarih Çalışmalarının Tarihçesi

Sözlü tarih çalışmalarının, bir yöntem ve teknik olarak, tarihçesi oldukça eskiye gider.

Özellikle belde monografik çalışmalarında, yaşayan kişilerin bellekle-rine sık sık başvurmak, sözlü görüşme yaparak bunları kaydetme, sosyolojinin ve sosyal antropolojinin bir bilim dalı olarak kabul edilmesiyle önem kazanmıştır. Daha sonraları ise kitle iletişim araçlarının gelişmeye başlamasıyla önceleri gazetelerde, 20. yüzyılın ilk yarısında radyo ve televizyonlarda "belgesel" nitelikte programlarda, filmlerde sözlü tarih yöntemi ve tekniği kullanılarak, geçmişe ait bilgiler günümüze aktarılmıştır.

1960'lı yıllarla birlikte, bu günkü biçim ve içerikte olmasa da diğer yöntem ve tekniklere yardımcı olmak üzere kullanılmaya başlanmıştır. Bir anlamda doğa belgesellerinin dışında kişi, olay ve yer ile ilgili belgesellerde sözlü tarih türü çalışmalar giderek yoğunluk kazanmıştır. Bu konuda ABD'de ve özellikle Batı Avrupa ülkelerinde ulusal ve uluslararası düzeyde tarih çalışmaları yapılmaktadır.

Sözlü Tarih çalışmaları ile ilgili olarak daha çok üniversitelerde, araştırma kuruluşları tarafından yapılan çalışmaların uluslararasında daha düzenli olarak yürütebilmesi için 1996 yılında *Uluslararası Sözlü Tarih Derneği (International Oral History Association / IOHA)* adı altında mesleksel bir dernek kurulmuştur. Derneğin amacı, tüm dünyada sözlü tarih araştırmalarıyla uğraşan araştırmacıların ortak çalışmalarla insan belleğinin kayıt altına alınmasını ve bu amaçla yeni araştırma yöntem ve teknikleri geliştirerek araştırmacılara sunması ve elde edilen bilgilerin çeşitli etkinliklerle kamu ve özel dünyadaki tüm kurum ve kuruluşlarda paylaşılmasını sağlamaktır.[57]

Türkiye'de Sözlü Tarih çalışmalarının tarihi çok eskiye gitmez. Monografik çalışmalarda veri toplama tekniklerinden biri olarak kullanılmıştır. Özellikle, belde ve biyografik monografilerde konu ile ilgili anahtar kişilerle yapılan çalışmalarda sözlü tarih tekniğiyle bilgi toplanarak, diğer yazılı veriler desteklenmiştir.

---

[57] Derneğin kuruluşu, amacı ve çalışmaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. http://iohanet.org/about/index.html.

Bugün, yeni teknolojiler çoklu ortam ürünleri yaratmaya olanak sağlarken, postmodernizm tartışmaları bağlamında kimlik, anlatı, bellek ve öznellik gibi konular sosyal bilimlerin önde gelen çalışma alanlarını oluşturmuş ve bu iki gelişme, sözlü tarihin 2000'li yıllarda ivme kazanmasını sağlamıştır.

Sözlü tarih yönteminin bilimsel ve toplumsal çalışmalarda yoğun olarak kullanılmaya başlanması, üniversitelerde bilimsel araştırmaların başlamasıyla olmuştur.[58] Ayrıca kültürel çalışmalarda, feminist çalışmalarda, göçmenlerle ve mezheplerle ilgili çalışmalarda da sözlü tarih çalışma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır.

Bu konuda özellikle tarih çalışmaları yapmak üzere kurulan **Tarih Vakfı** tarafından bu tür sözlü tarih çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalardan en büyük proje olarak, **"Tarihe Bin Canlı Tanık"** adlı tarih araştırmasıdır. Tarih Vakfı tarafından Tarihe Bin Canlı Tanık kapsamında, 2002 - 2006 yıllarında 70 yaş üzeri 1000 kişi ile sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Bu projenin amacı, toplumun farklı kesimlerinden, kültürel gruplarından ve sektörlerinden belli sayıda kişinin anı ve tanıklıklarının yer alacağı ulusal bir sözlü tarih arşivinin oluşturulması idi.[59]

---

[58] Sözlü tarih çalışmaların yürüten üniversitelerden biri de Sabancı Üniversitesidir. Üniversite 1999 yılından sosyal bilimler alanında eğitim veren fakültelerinin ders programlarında yer alan projeler bağlamında sözlü tarih çalışmaları yapmaktadırlar. Bu çalışmaların en önemli özelliklerinden biri *"ders derslikte yapılır"* anlayışının dışına çıkarak eğitimi dersliğin, hatta kampusun dışına taşımak ve öğrencilerin sahada bizzat araştırma yaparak ve öğretim üyeleriyle birlikte çalışarak öğrenmelerini sağlamaktır. Yapılan sözlü tarih çalışmaları ile ilgili olarak, bu amaçla açılmış bulunan web sitesine bakılabilir: http://www.sabanciuniv.edu/sozlutarih/

[59] Proje kapsamında görüşme yapılan ana toplumsal grupları, yapılacak araştırmalarda genel bir fikir oluşturması açısından verelim:

- Profesyonel meslekler: Sağlık, yargı, eğitim ve güvenlik vb., siyasiler, üst düzey bürokratlar, tarımda çalışanlar, işçiler.
- Sektörler: Ulaşım, gıda, otomotiv, enerji, dayanıklı tüketim malları beyaz eşya), tekstil, hizmet, iletişim, bilişim, inşaat, reklam, turizm, vb.
- Azınlıklar, cemaatler ve göçmen grupları: Cemaatler (Rum, Musevi, Ermeni, Süryani), Göçmen Grupları (Balkan, Kafkas, Kırım, vb.).
- Farklı Sosyal Hareketlerin Öncüleri: Kadın hareketi, çevre hareketi, işçi hareketi, sivil toplum hareketi, vb.
- Yerel zanaat ustaları (kalaycı, nalbur, kunduracı, faytoncu vb.) gibi kaybolmakta olan meslekte çalışanlar.
- Sanat, kültür, bilim alanları ile uğraşanlar.

Hem bu proje, hem de Tarih Vakfı'nın diğer sözlü tarih çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. www.tarihvakfi.org.tr.

Türkiye'de 2011 yılında başlatılan bir diğer sözlü tarih çalışması, Süryani Kültürü ile ilgilidir. *"Anadolu Kültürel Bileşenleri içinde Süryani Yaşam Biçiminin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Açılardan İncelenmesi ve Bu Kültürün Korunmasına Yönelik Çalışmaların ve Altyapının Oluşturulması"* adlı bir proje yürütmektedir. Projenin birkaç konu başlıklarından birisi "sözlü tarih"tir.[60]

9.1.3 Sözlü Tarih Çalışması Türleri

Sözlü Tarih çalışmaları, araştırılacak konuya ve araştırmacının amacına bağlı olarak özellikler gösterir. Bu özelliklerin başında sözlü tarih çalışmalarının farklı türleri gelir. Sözlü tarih çalışmalarının türleri monografik çalışma türlerine benzerlik gösterir.

Sözlü tarih çalışmaları başlangıçta yaşayan kişilerin yaşam öykülerinin saptanması, bir anlamda biyografik çalışmalar şeklinde yapılıyordu. Ancak daha sonraları, özellikle 60'lı yıllardan sonra kurumların, önemli olayların, beldelerin tarihleriyle ilgili olarak - bir anlamda sözlü tarih çalışmaları tekniklerini de kullanan - monografik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Sözlü Tarih çalışmalarında türleri şöyle gruplamak mümkündür:

- Kişilerle ilgili sözlü tarih çalışmaları (siyasi liderler, devlet adamları, sanatçılar gibi)
- Olaylarla ilgili sözlü tarih çalışmaları (Menemen olayı, Çanakkale Savaşı, Erzincan ya da Marmara depremi, 11 Eylül 2001 ABD'de ikiz kulelerin vurulması, 2010 Japonya'daki Tsunami olayı gibi)
- Kurum ve kuruluşlarla ilgili sözlü tarih çalışmaları (1946-1950 yıllarında Demokrat Parti', bir kamu yayın kuruluşu olarak TRT gibi)
- Şehir, kasaba, belde, köy, mahalle gibi yerleşim yerleri ile ilgili kültür çalışmaları (İstanbul Cihangir semti tarihi/ören yerleri, turistik yerler, azınlıkların oturduğu ancak şimdi terk ettikleri Balat, Samatya gibi yerlerin tarihteki konumları, yaşam öyküleri gibi).

---

[60] Araştırma, Midyat Süryani Kültür Derneği, Mezopotamya Kültür ve Dayanışma Derneği (İstanbul) ve Ulaşılabilir Yaşam Derneği (İstanbul) ile birlikte, Avrupa Birliği Hibe Programları çerçevesinde Midyat'da Tur Abdin'de yapılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için: www.betnahrian.org//bbs.index.pl...

9.2 Sözlü Tarih Çalışmalarında Tasarım ve Süreç

Sözlü tarih çalışmalarında, yaşayan her insanın kendi yaşamına ilişkin yaşam öyküleri, içinde yaşadığı topluma ilişkin; toplumun birimlerine, olaylarına ilişkin bilgileri, gözlemleri ve birikimleri vardır düşüncesinden hareket edilir. Bu bilgilerin bir sistem içerisinde anlatılması ve günümüz dijital iletişim araçları ile ses ya da hem ses hem görüntü olarak kaydedilmesi, başka yöntem ve tekniklerle elde edilemeyecek değerde bilgi kazandırır. Bu türlerin içerisinde en yaygın olanı kuşku yok ki, yaşam öykülerinin anlatılmasıdır. Bu tür çalışmaların yüzyılımızın tarihinde, özellikle değişiklik dönemlerinin, bu değişiklikleri yaşayanların kişiler aracılığıyla doğrudan anlatılmasının önemli olduğu ve değerli bilgiler kapsayacağı açıktır. Sözlü tarih araştırmacısının görevi ise, bu bilgileri sistematik olarak toplamak ve uygun tekniklerle eleyerek ve varsa başka bilgilerle de destekleyerek yazmak, topluma sunmaktır.

9.2.1 Sözlü Tarih Araştırma Tasarımı

Sözlü tarih çalışmaları ulusal, bölgesel ve yerel ve hatta uluslararası nitelikte olur. Hangi düzeyde olursa olsun, araştırmanın bir süreç olarak alınması ve bir tasarımının yapılması gerekir. Tıpkı diğer araştırma türlerinde olduğu gibi araştırmanın konusunda bağlı olarak bir araştırma tasarımı yapılır. Bu tasarımın diğer tasarımlardan en önemli farkı, ana veri kaynağının insan ve insan belleğinin olmasıdır. Bu bakımdan tasarım yapılırken konu, amaç belirlendikten sonra yöntem ve veri toplama tekniği olarak sözlü araştırmada yoğun olarak kullanılması gereken konu ile ilgili insanların bulunmasıdır. Bu kişilerle iletişim kurularak yer ve zaman belirlenerek hazırlanacak soru dizisi bu kişilere sorulur ve söylenenler kayıt yapacak araç ve gereçlerle -günümüzde dijital ses ve/veya görüntülü ortamlarla- kaydedilerek bir arşiv oluşturulur.

Bir araştırma süreci içerisinde -araştırma tasarımına bağlı kalarak- yalnızca söylenenlerin kaydedilmesi ve bunların ayıklanması değil, bu bilgilerin diğer verilerle desteklenmesi; ortaya çıkan bulguların çeşitli bilimsel ortamlarda konferans, seminer, atölye çalışmaları, ara raporlar gibi faaliyetlerle de ilgili ortamlarla paylaşılması gerekir.

9.2.2 Sözlü Tarih Çalışmalarında Aşamalar

- ✓ Her araştırmanın bir amacı, problemi vardır. Amaçsız bir araştırma olmayacağına göre, öncelikle araştırmanın konusu ve amacı saptanır.

- ✓ Kaynak araştırması yapılır, konu ile ilgili tüm dokümanlar toplanır.
- ✓ Bu kaynaklar gözden geçirilir, konu hakkında bilgi sahibi olunur.
- ✓ Bu kaynakların ışığında araştırma amacını gerçekleştirecek sorular hazırlanır.
- ✓ Görüşme yapılacak kişiler saptanır.
- ✓ Projenin kapsamlı olması durumunda, araştırmacı (lar) sayısal olarak yeterli değilseler, yeni görüşmeciler bulunur ve eğitilir.
- ✓ Saptanan kişilerle ön görüşmeler gerçekleştirilir; araştırmanın konusu amacı anlatılır.
- ✓ Bu kişilerle hazırlanan soru çizelgesi çerçevesinde görüşmeler yapılır ve bu görüşmeler anında ses ya da hem ses hem görüntü olarak kaydedilir.
- ✓ Kayıtlar gözden geçirilir, ayıklanır ve konu ile diğer kaynaklarla karşılaştırılır, desteklenir.
- ✓ İlk bulgular ekip içerisinde atölye çalışmaları, seminer, konferans türü çalışmalarla değerlendirilir, geliştirilir.
- ✓ Bir plan içerisinde yazma aşamasına geçilir.

9.2.2.1 Görüşme Öncesi Hazırlık Aşaması

Sözlü tarih çalışmalarında, görüşmeye, (mülakata) başlamadan önce görüşülecek kişi ile ilgili hazırlıkların yapılması son derece önemlidir. Çünkü araştırmanın ana veri kaynağı seçilmiş kişi(ler)dir.

Bu aşamada yapılacaklar şöyle sıralanabilir:

- ✓ Araştırılacak konu hakkında bilgi sahibi olunmalı, gerekirse konu ile ilgili tüm yazımlanmış materyaller toplanmalıdır. Örneğin bir siyasetçi ile bir sözlü tarih görüşmesi yapılacaksa, o kişinin siyasal yaşamı hakkında bilgi toplanmalı, siyasal kampanyaları incelenmelidir. Araştırmacının o kişi haklındaki bilgisi ne kadar çok olursa, görüşme sırasında da o kadar çok ayrıntılı ve doğru bilgi edinir.
- ✓ Potansiyel (muhtemel) görüşme yapılacak kişilerin listesi hazırlanır. Bunun için de o yöredeki görüşebilecek kişiler önceden saptanmalı, ilişki kurulmalıdır. Unutulmamalıdır ki herkes her zaman

konuşmaya, bildiklerini anlatmaya açık değildir. Bu konuda gerekirse, o kişileri yakından tanıyan yerel aracılar bularak, onların yardımı ile iletişim sağlanabilir. Bu kişiler yerel bürokratlar, yöneticiler, öğretmenler, iş adamları, imamlar gibi yerine göre aracı kişi, kurum ve kuruluşlardan yardım istenebilir. Ancak burada özen gösterilmesi gereken husus, bu tür yardımcı aracıların konuşacak kişileri olumlu ya da olumsuz hiçbir şekilde etkilememesinin sağlanmasıdır.

- ✓ Araştırma öncesi görüşme yapılacak kişilere araştırmanın amacı anlaşılır bir biçimde anlatılır. Çünkü sözlü tarih görüşmeleri sırasında seçilen kişilerin araştırmanın amacının, konusunun ne olduğunu en basit şekli ile anlaması gerekir ki sorulara doğru cevap verebilsin. Ayrıca, araştırmacıya güven duyması için de bu gereklidir.
- ✓ Sorulacak soruların başlangıç, gelişme ve sonuç olacak şekilde bir gelişme içerisinde hazırlanması gerekir. Bu durum bir anlamda "derinlemesine mülakat" tekniğindeki soruların hazırlanmasına benzer.
- ✓ Görüşmelerin, araştırmacının kendisi dışında başkaları tarafından yapılması durumunda bu görüşmeleri yapacak kişilerin araştırmanın amacı doğrultusunda eğitilmesi gerekir. 1000 kişi ile yapılacak bir araştırmada çok sayıda görüşmeciye (röportajcıya) ihtiyaç olacaktır. Bu kişilerin koordineli bir şekilde eğitilmesi; araştırmanın amacı, görüşme sırasında uyulacak kurallar, görüşme sonrası yapılacak çalışmalar hakkında bilgi verilmesi gerekir.
- ✓ Görüşmeleri kaydedecek teknik ekipman hazırlanmalıdır. Günümüz dijital iletişim ortamında görüşme sırasında kullanılacak ses ya da görüntü kayıt cihazlarını kullanmak uzmanlık ister. Hem kayıt araç ve gereçleri hem de kullanacak kişiler hazırlanmalıdır.

9.2.2.2 Görüşmenin Yapılması Aşaması

- ✓ Bu aşamada en önemli husus, görüşülen kişinin herhangi bir etki altında kalmadan konuşmasını sağlamaktır. Bunun için görüşme ortamı önemlidir. Konuşan kişiyi etkileyecek kişilerin olmaması, ortamın sessiz sakin olması gerekir.
- ✓ Görüşme, konunun niteliğine, soruların sayısına, anlatan kişinin anlatım temposuna ve gücüne bağlı olarak birkaç gün, hatta hafta

sürebilir. Bu gibi durumlarda gerekli önlemlerin alınarak, hazırlıkların ona göre yapılması sağlanmalıdır.

- ✓ Görüşmeyi yapan araştırmacının söylenenleri can kulağı ile dinlemesi; sorunun tam cevabını verip vermediğini kontrol etmesi, gerekirse aynı soruyu biraz daha farklılaştırarak yeniden sorması gerekir.
- ✓ Konuşmacının vermek istemediği cevaplarda fazla ısrarcı olunmamalıdır. Çünkü bu tür bir ısrar, sonraki soruların cevaplanmasını tehlikeye düşürebilir, hatta görüşmenin kesilmesine neden olabilir.
- ✓ Görüşme aşamasında özen gösterilmesi gereken en önemli hususlardan biri de araştırmanın ne kadar güvenirli bilgiler içerdiği hususudur. Bu husus, ya görüşme sırasında ya da görüşmeden hemen sonra notlar olarak alınmalı ve hemen değerlendirilmelidir. Çelişkili açıklamalar, konuşmacıya hissettirilmeden yeni bir soru ile denetlenmelidir. Özellikle yaşlı kişilerin olayları hatırlamakta zorlanması, hatta çelişkili açıklamalarda bulunması, tarihleri karıştırması gibi sık sık rastlanılan durumlar ortaya çıkabilmektedir.[61]

9.2.2.3 Görüşme Sonrası Değerlendirme Aşaması

Görüşme sırasında kaydedilen bilgiler ham bilgilerdir. Bu bilgilerin her araştırmacı tarafından gözden geçirilmesi, eksik bilgilerin -olanak ölçüsünde- tamamlanması, konunun dışında verilen bilgilerin ayıklanması, gerekirse başka bir çalışma için saklanması gerekir.

- ✓ Görüşme sonrası yapılması gereken en önemli husus, hiç kuşku yok ki, bu bilgilerin elde bulunan diğer verilerle karşılaştırılması, birbirini destekleyip desteklemediğinin saptanmasıdır.
- ✓ Elde bulunan tüm bilgilerin gözden geçirilmesinden sonra, görüşmede elde edilen bilgilerin genel bir değerlendirilmesi yapılarak - bu tüm araştırmacıların katıldığı toplantı, atölye çalışması, panel, seminer ya da konferans şeklinde olabilir- raporlaştırma aşamasına geçilebilir.

---

[61] Görüşme sırasında özen gösterilmesi gereken hususlar ile ilgili geniş bilgi için bkz. http://www.indiana.edu/~cshm/techniques.html, http://dohistory.org/on_your own/toolkit/oralHistory.html

✓ Görüşme sonrası özen gösterilmesi gereken bir diğer önemli husus, etik konusudur. Tüm araştırmalarda etik son derece önemli olmakla birlikte, burada doğrudan kişinin yaşam öyküsü, olaylara bakış açısı, onları değerlendirmesi, yorumlaması söz konusu olduğundan verilen bilgilerin kullanılmasında araştırma etiğine uymak yaşamsal önemdedir. Anlatılan, ancak açıklanması istenmeye hususların raporlara girmemesi ya da açıklamalarda hayatta olmayan kişilerle, aşağılayıcı, suçlayıcı nitelikte açıklamaların kullanılmasında dikkatli olunması gerekir.

BÖLÜM 10

İÇERİK ÇÖZÜMLEME YÖNTEM VE TEKNİĞİ

İçerik çözümlemesi (muhteva tahlili - content analysis) toplumsal ya da toplumbilimsel araştırmalarda kullanılan bir gözlem tekniğidir. Görgül (ampirik) olarak yapılan dolaysız, yaygın gözlem teknikleri arasında, özellikle son 40-50 yıldan bu yana oldukça yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem, toplum bilimlerin hemen hemen her alanında kullanılmakla birlikte, asıl ortaya çıkışı ve önem kazanması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile olmuştur. Günümüzde daha çok kitle iletişim araçlarının içerikleri, iletileri ile ilgili araştırmalarda kullanılmaktadır.[62]

10.1 Kısa Tarihçe

İçerik çözümleme tekniklerinin ilk uygulamaları 16. yüzyıla değin uzanmaktadır. O günlerin tek iletişim kanalı olan gazeteler üzerinde yapılmıştır. Gazetelerde dinsel, ilahi gibi mesajların ne ölçüde yer aldığı bu yöntem kullanılarak öğrenilmeye çalışılmıştır. Günümüzde kullanılan içerik çözümleme tekniklerinden uzak bu araştırmalardan sonra, asıl gelişmenin 20. yüzyıl başlarında olduğu görülmektedir. ABD'deki gazetecilik öğrenimi gören öğrenciler tarafından gazeteler üzerinde yapılan bu analizlerde, gazetelerdeki konular iç politika, iş, suç işleme, boşanma, spor vb. konu başlıklarına göre saptanmıştır.[63] Daha sonraları ise ilgi, edebiyat ve dil konularına kaymıştır.

1930'lu yıllarda içerik çözümlemesinin Rönesans dönemi olarak anımsanacak değişmeler olmuş; giderek azalan ilgi, bu kez politika, propaganda ve radyo üçlüsünün oluşturduğu bir alana kaymıştır. 2. Dünya Savaşı sırasında önce **Harold D. Lasswell** ve arkadaşları, politika kuram-

---

[62] Bu bölüm, yazarın *"İçerik Çözümlemesi"* ile ilgili makalesinden kısaltılarak alınmış, 2. basım için genişletilmiştir. bkz. A. Aziz. (1988). "Kitle İletişiminde İçerik Çözümlemesi", Ankara: *AÜ Basın - Yayın Yüksekokulu Yıllığı, 1987-1988*, Ank.,.

[63] Bu konudaki ilk çözümleme, 1926 yılında Colombia Üniversitesi'nde "*The Country Newspaper*" üzerinde yapılmıştır.

ları çerçevesinde iletişim sorunlarını gözlemleyerek yeni konular, yeni yöntemler ve yeni kümelendirmeler yaparak politika ve iletişim ilişkisini açıklamaya çalışmışlardır. Lasswell, kuramsal yapı içerisinde özgürlük, demokrasi, faşizm, komünizm gibi siyasal kavram ve simgeler ile siyasal değerleri gerçekleşmesinde kullanılan şiddet, tartışma, simge değişimi, rüşvet gibi yöntemler üzerinde araştırmalar yapmış, ilişkileri ortaya koymaya çalışmıştır.

2. Dünya Savaşı sırasında radyonun propaganda amacı ile özellikle Hitler Almanya'sı tarafından kullanılması, içerik çözümlemesi yönteminin bu propaganda mesajlarının çözümlenmesinde kullanılmasına yol açmıştır. Lasswell ve arkadaşları, **Hitler**'in Propaganda Bakanı **Goebbels**'in radyo ve gazetelerde yapmış olduğu propagandaları çözümlemişler ve özellikle ulaşım, ölüm ilanları, haberleri gibi konular ile askeri harekat arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmışlardır. Ayrıca, ABD'deki Nazi yanlısı yazılı basının içerik çözümlemesi yapılarak Goebbels'in yapmış olduğu propaganda yayınları ile bu yayınlar arasındaki ilişkiler de araştırılmıştır.[64]

Savaş sırasında yapılan içerik çözümlemeleri yalnızca bilimsel nedenlerle yapılmamış, özellikle ABD Savaş Dairesi Kitle İletişim bölümünde, pek çoğu Lasswell'in yönetiminde olmak üzere yazılı basın ve radyo ile ilgili olarak içerik analizleri yapılmıştır. Bunlar içerisinde Lasswell'in başkanlığında Washington'daki Kongre Kütüphanesi (Library of Congress/LC) ile **Erns Kris** ve **Hans Spier**'in yönetiminde New York kentinde **Yeni Toplumsal Araştırmalar Okulu**nda yürüttükleri "Totaliter iletişim" (totaliterian communication) araştırma projeleri önemlidir. Savaş sırasında ABD Hükümeti tarafından sonuçlarından pratikte de yararlanılmasını amaçlayan bir başka içerik çözümlemesi, Adalet Bakanlığı tarafından çeşitli şüpheli örgüt ve bireylerin propagandalarının içeriklerinin çözümlenmesidir. Bu araştırmaların sonuçları Bakanlıkça, mahkemelerde yasal delil olarak kabul edilmiştir. Yargı organı ile ilgili olarak yapılan bir başka araştırma Üst Mahkeme (Supreme Court) kararları tarihsel gelişimi içerisinde analiz edilerek endüstrileşme, şehirleşme ve diğer etmenler sonucu nasıl bir değişme gösterdiği saptanmıştır. Savaş sonrası yıllarında, içerik çözümleme tekniği edebiyatta ve diğer sanat dallarında da uygulanmıştır (Simon- Burstein, 1985, s. 194)

---

[64] Bernard Berelson, (1952). *Content Analysis in Communications Research*, New York: Free Press, s. 21-25. Daha geniş bilgi için bkz. Klaus Krippendorf, (1984) *Content Analysis An Introduction to Its Methodology*, USA: The Sage Commtext Series, s. 13-18., Anders Hansen (et.al.) 1998, s. 91-224

10.2 İçerik Çözümlemesiyle İlgili Tanımlar

İçerik çözümleme tekniğinin tarihsel gelişimi içerisinde farklı tanımları yapılmıştır. Bunun, temel bir farklılık olmamakla birlikte bu tekniğe farklı bakış açılarından ileri geldiği söylenebilir. İçerik çözümlemesi ile ilgili olarak yapılan tanımların en eskisi, bu yöntemin bilimsel olarak kullanılmaya başlanmasında yoğun katkıları olan **Bernard Berelson** tarafından yapılmıştır. Berelson içerik çözümlemesini,

"...İletişimin açıklanan içeriğinin yansız, dizgeli (sistematik) sayısal tanımlarını yapan bir araştırma tekniği..." olarak belirtmektedir.

Berelson'un bu tanımında iki önemli özellik, *"yansızlık"* ve *"dizgeli"* olmaktır. Bu iki özellik daha sonraki tanımlarda da temel olarak alınmaktadır. İçerik çözümlemesi ile uğraşan *Holsti* ve *Stone* ise içerik çözümlemesinin tanımını, *"... Bir metinde özelleştirilmiş karakteristiklerin nesnel ve dizgeli olarak kimlikleştirilmesinden çıkarımlarda bulunma"* olarak yapmaktadır.

Bu tanımda bir öncekinden ayrılan önemli nokta, "özelleştirilmiş karakteristiklerin" bulunmasıdır. Bunda, içerik çözümlemelerinde, daha sonra üzerinde durulacak olan kavramsal tanımların yapılmasına dikkati çekilmektedir.

İçerik çözümlemesi ile ilgili olarak farklı zamanlarda yapılan şu tanımlara da değinmek gerekir:

"İçerik çözümlemesi, yazılı ya da görüntülü materyalin dizgeli (sistematik) analizidir". Bu tanımın daha çok kitle iletişim araçları ile yapılan iletişimi kapsadığı söylenebilir.

"İçerik çözümlemesi, yazılan ve söylenenin, hazırlanan açıklayıcı yönergeye göre ne kadar sıklıkla söylendiğinin bulunmasıdır."

"İçerik çözümlemesi, sayılamayanların nicelleştirilmesidir".

Farklı açılardan yapılan bu tanımların yanında, daha kapsamlı tanım **Klaus Krippendorff**'un tanımıdır.

"İçerik çözümlemesi bir mesajın içindeki verilerden yinelenebilir ve değerli çıkarımlar yapan bir araştırma tekniğidir."

Bu tanımla Krippendorff'un üzerinde önemle durduğu husus, daha önce değinilmeyen, bilimde kullanılan herhangi bir yöntemin 'güvenilir' olmasının beklendiği hususudur. Bir başka deyişle, aynı verilere dayanarak araştırma bir başka yerde, başka koşullar altında, başka kişilerce yapıldığında aynı sonuçların alınmasının gerektiğidir.

Bu tanımlardan ortak olarak çıkarılacak özellikler 'nesnellik', 'yansızlık', 'dizgelik', 'yinelenebilirlik', 'tekrar uygulanabilirlik' ve 'sonuçta işi yarayan değerli çıkarımlar elde etme' olarak sıralanabilir (Krippendorff, 1984 s. 47-55).

10.3 İçerik Çözümlemesinde Türler

İçerik çözümlemesinde ne gibi türlerin bulunduğu hususunda, tıpkı tanımda olduğu gibi, farklı zamanlarda, farklı kişilerce, farklı kümelendirmeler yapılmıştır. Janis'in amaçlara göre yaptığı sınıflandırmada;

10.3.1 Pragmatik Çözümleme

Pragmatik (yararcı, faydacı) çözümleme türü, işaretlerin olabilen nedenlerine ya da etkilerine göre sınıflandırma yöntemidir. Örneğin, iletinin verildiği zamanlardaki sıklığı sayarak nasıl bir etkisi olacağını ortaya çıkarılması amacı ile yapılabilir.

10.3.2 Anlam Bilimsel Çözümleme

Anlambilimsel (semantiksel) çözümleme, sözcükleri anlamlarına göre sayma ile ilgili bir çözümleme türüdür. Sözgelimi bir mesajda kaç kez doğrudan ya da dolaylı Atatürk'e atıfta bulunan, örneğin "Ata", "Mustafa Kemal", "Gazi", "Ulu önder" "O büyük insan" gibi sözcüklerinin geçtiğinin araştırılması, bu tür bir çözümlemeye örnek olarak verilebilir.

10.3.3 İşaret Aracı Çözümleme

Bir mesajın içeriğinin, işaretlerin psiko-fiziksel özelliklerine göre sıklığının sayılmasıdır. Örneğin, bir mesajda "Amerika" sözcüğünün kaç kez geçtiğinin sayılması gibi.

Birbirine oldukça yakın gibi görünen bu sınıflamanın yanında Berelson, içerek çözümlemesi için 17 kategoriden oluşan bir sınıflama yapmaktadır. Bu sınıflamada içerik çözümleme yönteminin hangi alanlarda ne amaçla uygulanabileceği yer almaktadır. Bunlar arasında iletişim içeriğindeki gelişmelerin tanımlanması, iletişim araçları ve iletişim düzeyinin karşılaştırılması, propaganda tekniklerinin açıklanması gibi sınıflamalar ya da uygulama alanları da yer almaktadır.

İçerik çözümlemesi ile uğraşanlardan **Stone** ve **Dumpy** (1966) ise yaptıkları sınıflandırmada, bu yöntemin uygulanacağı bilim dallarını, disip-

linleri saptamışlardır. Bu alanlar başta toplumbilimi olmak üzere psikoloji, psikiyatri, tarih, antropoloji, eğitim, dil, edebiyat ve kitle iletişimidir.

Holsti içerik çözümlemesi ile ilgili olarak yaptığı sınıflandırmada ağırlıklı olarak kitle iletişimini almıştır. **Lasswell**'in 1940'larda iletişim konusunda ileri sürdüğü kurama benzer bir sınıflandırma ile

- İletişim karakteristiklerinin tanımlanmasında neyin, nasıl, kime iletildiği ile ilgili sorunların yer alması;
- Bir şeyin niçin söylendiğini sorarak iletişim öncesinden çıkarsamada bulunulması;
- Bir şeyin hangi etki ile söylendiğini sorarak iletişimin etkisi olarak çıkarsamada bulunması.

Yukarıda yer alan sınıflandırmalar, içerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi içerisinde ortaya atılan ve bu yönteme farklı açılardan bakan ve zaman zaman gerçek bir sınıflandırma gibi görünmeyen, ancak yöntemi değişik boyutları ile göstermesi yönünden önemli olan hususlardır.

10.3.4 Günümüzde İçerik Çözümlemeleri Uygulamaları

Günümüz uygulamalarında içerik çözümlemesi, amaca bağlı olarak iki ana türde yapılmaktadır. Bunlar, alan incelemeleri ve mesajın anlamının çözümlenmesidir.

10.3.4.1 Alan Çözümlemesi

Alan çözümlemelerinde *(field survey)* "alan" sözcüğü geniş anlamıyla iletişimin yer aldığı araca bağlı olarak ölçümlenmektedir. Basılı mesajların alan çözümlemeleri "cm." ile yapılırken, görüntülü ve sesli mesajların ölçümlenmesi zaman olarak "dakika"ile yapılabilmektedir. Örneğin, televizyon reklamları ile ilgili olarak yapılacak bir alan çözümlemesinde birim dakika, saniyedir. Reklamın, reklamdaki mesajların ne kadar yer aldığı hususu ancak zaman birimi ile ölçülebilir.

10.3.4.2 Mesaj Çözümlemesi

Mesajın anlamının çözümlenmesi *(message analysis)*, daha önce yapılan sınıflandırmalarda olduğu gibi, amaca bağlı olarak çeşitli konularda yapılabilir. Ölçmek istenilen husus, içerik çözümlemesinin alt türlerini belirler. Örneğin bir televizyon reklamının içerik çözümlenmesinde reklamda yer alan

karakterlerin tutum ve davranışlarının incelenmesi yapılabileceği gibi, bunların sözsel iletişimde kullandıkları sözcüklerin sıklığı da ölçülebilir.

Yukarıda genel hatları ile yapılan bu kümelendirmeden çoğunlukla kullanılan ikinci tür çözümlemedir. Birinci tür alan incelemeleri, mesaj çözümlemelerinde çoğu kez doğal olarak yapılmaktadır. Ancak, salt bu tür çözümlemelerin yapıldığı araştırmalar da vardır. Özellikle içerik çözümleme yönteminin kullanıldığı ilk yıllarda bu tür araştırmalar yoğunluk kazanmıştır.

10.4 İçerik Çözümleme Tekniğinin Öğeleri

Bir içerik çözümlemesi ayrıntılı olarak tasarımlandığında, yapısında birbirinden farklı, ancak birbirini tamamlayan bir takım öğeler vardır. Bu öğeler bir anlamda içerik çözümlemesinin yapımındaki aşamaları da içermektedir. Bu öğelerin önemli bir kısmı salt bu yönteme özgü değildir. Toplumbilimlerin diğer gözlem tekniklerinde de bulunan ya da kullanılan öğelerdir, özelliklerdir, aşamalardır. Ancak bu yöntemde farklı açılardan ele alınması, üzerinde durulması gerekir.

İçerik çözümlemesinde belli başlı altı temel öğe vardır:

- Veri toplama
- Birimleştirme
- Örneklem
- Kayıtlama yönergesi
- Çözümleme
- Çıkarsama yapma ve çalışmanın raporlaştırılması

10.4.1 Veri Toplama Aşaması

İçerik çözümlemesinde veri, salt gerçekler demek değildir. Veri belirli bir amaç için, belirli simgelerle, belirli kanallarda yer alır ve bilgi (haber) kaynağıyla simgesel biçimi arasında bir köprüdür. Bu durumu ile verilerin gerçek dünyayı simgelerle temsil eden bir özelliği vardır (Krippendorf, 1984, s. 47-55).

İçerik çözümlenmesinde veriler *(data making)*, diğer gözlem tekniklerinde olduğu gibi yazımlanmış her türlü ortamdan toplanabilir. Ancak, başka gözlem tekniklerinde, örneğin sormaca yönteminde insan sesi veri olarak kabul edilebildiği hatta bir anlamda gerekli olduğu halde, içerik çözümlemesinde insan sesi yazımlanmadıkça veri olarak kabul edilemez.

Çünkü konuşma bittikten sonra ses kaybolup gider. Aynı durum görüntü için de söz konusudur. Bunların kalıcı olması için sesin ya da görüntünün yazımlanması gerekir. Bir kaç yıl öncesine değin yazılı dünya kendi başına veri olarak kabul edilmemekte, bunların insan tarafından yorumlanmasından sonra veri olarak değerlendirilmekte idi. Dilsel veri işlemcileri ile sözcükler, cümleler, paragraf, kısım ve tüm kitap veri olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

İçerik çözümlemesinde veri, tipik olarak bir yerli dildeki karmaşık, simgesel formlardan kaynaklanmaktadır. Çizgi romanlar (cartoons), özel notlar, edebiyat, tiyatro, televizyon dramaları, reklamlar, film, siyasal konuşmalar, tarihsel belgeler, küçük küme içi etkileşimi, mülakat, hatta sessel olayların kendilerine özgü sözdizimi ve anlambilimi vardır. Veri toplamada, tüm bu farklı özellikler dikkate alınmalıdır.

10.4.2 Birimleştirme

İçerik çözümlemesinde üzerinde önemle durulması gereken bir başka özellik *"birimleştirme" (unitisation)* dir. Birimleştirme yalnızca içerik çözümlemesine özgü olmayan bir özellik olmasına karşın, bu yöntemdeki yeri ve önemi çok büyüktür. Bir anlamda birimleştirme olmaksızın ya da iyi bir birimleştirmenin yapılmaması durumunda nitelikli bir içerik çözümlemesinden söz edilemez.

Birimleştirme, birimlerin tanımlanması, sınırların ayrılması ve sonraki çözümleme için kimlik kazandırılmasıyla ilgilidir. Bir başka deyişle birimleştirme, tek konu olarak değil, birbiriyle ilişkili, birbirini izleyen çalışmalar sonucu ortaya çıkar. Birimleştirmenin asıl nedeni, gerçek dünya ile gözlemlenen dünyaların farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Birimleştirme, görgül (ampirik) gerçeklerin, araştırmanın amaçlarına ve bunlara uygun olarak alınan gözlem tekniğinin bir işlevi (fonksiyonu) olarak da tanımlanabilir.

İçerik çözümlemesinde birimleştirme konuları birbirinden farklı, değişik konuları kapsar. Her bir birimin çözümleyeceği hususu değişiktir. Bunlar birbirlerini tamamlayan, ancak, birbirinin yerini almayan "birimleştirme"lerdir. Genelde üç tip birimleştirmeden söz edilebilir: Örneklem birimleri, yazımlama birimleri ve sözlere ilişkin birimler.

10.4.2.1 Örneklem Birimleri

Gerçek evrenden gözlemlenen, birbirinden bağımsız kısımlardır. '*Bağımsız*' kavramının buradaki anlamı, birbirlerini sınırlamayan, birbirleriyle

bağlantısı olmayan, bir düzen içerisinde bulunmayan birimlerdir. Bir anlamda bu birimlerin istatistiksel çözümlemeye uygun olduğu da söylenemez. Örneklem birimlerinin her biri veri oluşturacak özelliktedir. Söz gelimi bir televizyon programında verilen mesajlar izleyici tarafından sevilerek izlenir ya da izlenmez. Ancak bu mesajın tümü içerik çözümleyici tarafından irdelendiğinde farklı konuları ele alınarak mesaj incelenir, mesaj parçalanarak değişik konulara göre birimleştirilir. Bunların her biri örnek birimi oluşturur. Kuşkusuz burada, mesajın ne amaçla inceleneceği önem kazanmaktadır. Söz gelimi, eğer mesaj dil yönünden bir dilci tarafından çözümlenecek ise, örnek birimler dil ile ilgili olacaktır. Birim olarak kelimeler, tümceler ya da paragraflar alınabilecektir.

10.4.2.2 Kayıtlama Birimleri

Örneklem birimlerinin ayrı olarak analiz edilebilen kısımlarıdır. Örneklem biriminde fiziksel sınırlar söz konusu olduğu halde, kayıtlama birimlerinde bu sınırlar yalnızca birimleri tanımlama çabalarının sonucu ortaya çıkar. **Holsti** (1969) kayıtlama birimlerin *"... verilen bir kategoride bir içeriğin özel parçalarının yerleştirilmesi olarak..."* tanımlamaktadır.[65] Söz gelişi düşsel, öyküsel bir televizyon programında bulunan karakterlerin tutum ve davranışlarının çözümlenmesi istendiğinde, daha önce birbirinden bağımsız olarak yapılan örnek birimler yeterli olmayacak, karakterlerin iç etkileşiminin çözülmesi gerekecektir. Kayıtlama birimleri bu tür çözümlemede kullanılacak birimlerdir. Her bir örnek birim içerisinde farklı kategorilerde çözümleme yapmaya yarayacak kayıtlama birimleri vardır. Kayıtlama birimleri, karmaşık, geniş ve çok zengin olan örneklem birimlerini daha somut, daha dar ve daha işlevsel duruma getirmek amacı ile yapılır.

10.4.2.3 Sözlere İlişkin Birimler

Bu tür birimleştirme, yukarıda sözü edilen kayıtlama birimlerinin yetersiz olduğu durumlarda yapılır. Kayıtlama birimlerinin kapsamında olan simgesel kavramlar, sözler daha dar tanımlama ile çözümlenmek istendiğinde sözlere ilişkin, simgesel birimleştirmeye gidilir. Bunlar birbirinden bağımsız tek başlarına tanımlanabilir birimler olmayıp, tersine birbiriyle çakışan, yinelenen birimlerdir. Sözlere ilişkin birimler bu açıdan alındığında pek çok kayıtlama biriminin içinde de yer alabilir. Örneğin bir gazete maka-

[65] O.R. Holsti (1969)., s. 116.

lesinde "şiddet" sözcüğünün ne kadar sıklıkla yinelendiği, bunun bir tümcede ya da bir paragrafta kaç kez yinelendiğinin ölçümlenmesi için sözlere ilişkin birimleştirme gereklidir. Bu ise kayıtlama birimlerinin hepsinin ya da bir kısmının içinde yer alabilir.

Görüleceği üzere, gerek örneklem birimi, gerek kayıtlama (yazımlama) birimi ve gerekse sözlere, simgelere ilişkin birimler farklı amaçlarla yapılan, yapılması gereken birimleştirmelerdir. Bir diğer söyleyişle bu tür birimleştirmeler işlevsel farklılıklar nedeni ile yapılır. Bu birimleştirmeler yanında uygulamada kullanılan birimleştirmeler de vardır. Bu birimleştirmeler amaca bağlı olarak kullanılan ve her araştırmada hepsinin bulunması gerekmeyen birimlerdir.

10.4.2.4 Krippendorff'a Göre Birimler

Krippendorff bir içerik çözümlemesinde amaca bağlı olarak kullanılabilecek birimleştirmeleri 5 grup altında toplamaktadır. Bunlar fiziksel birimler, söz dizini ile ilgili birimler, gönderimsel birimler, önerisel birimler ve konusal birimlerdir. Uygulamada kullanılan birimler olması nedeni ile bu birimleri açmakta yarar vardır (K. Krippendorff, 1984, 60-63).

➢ ***Fiziksel birimler*** *(physical units):*

Birimleştirmenin en geneli ve fazla özen istemeyen, dikkatleri çekmeyen türüdür. Çözümlenmek istenen mesajın yer aldığı aracın (gazete, dergi, kitap, televizyon programı vb.) fiziksel olarak incelenmesi; uzunluğunun, kapsadığı alanın, saatin, dakikanın, sahnelerin ölçümlenmesidir. Bu tür çözümlemede mesajın içeriği ile ilgili bir çözümleme söz konusu değildir. Örneğin televizyonda yer alan reklamların hangi kanallarda, hangi saatlerde ne kadar süre ile ne kadar sıklıkla yinelenerek yayımlandığının saptanması bu tür birimleştirme sonucu yapılabilir.

➢ ***Sözdizinsel birimler*** *(syntactical units):*

Bu tür birimleştirme, kavramın da açıkça belirttiği üzere, mesajın verildiği dilbilgisi ile ilgili bir birimleştirmedir. Mesajın anlamı ile tıpkı fiziksel birimleştirmede olduğu gibi, bir ilgisi yoktur. Yazılı materyalde en sözdizin birimi sözcüktür (kelimedir). *Lasswell*'in 1940'da yapmış olduğu ünlü içerik çözümlemesi araştırması da bu tür bir birimleştirmeye göre yapılmıştır. Görsel ve işitsel kitle iletişim araçlarında ise bu birimleştirmelerde yine yazımlanmış mesajlardaki sözlerle yapılmaya çalışılır.

➢ ***Gönderimsel birimler*** *(referential units):*

Birimleştirmeler bazen amaca bağlı olarak belirli objeler, olaylar, kişiler, ülkeler ya da hareket ve fikirlere göndermeler yapılarak oluşturulur. Örneğin bir yazılı mesajda "büyük önder", "büyük kurtarıcı" gibi birimleştirme yapıldığında bunun Atatürk'e gönderme yaptığı açıkça anlaşılabilir. Doğrudan Atatürk'ün adı anılmamakla birlikte pek çok kavramla ona gönderme yapılabilmektedir. Burada önemli olan husus, bu göndermelerin ulusal ve uluslararası karakterinin bulunup bulunmamasıdır. Atatürk ile ilgili olarak yapılan göndermeler Türk kültüründe, Türk dilinde anlamlı olduğu halde, bir yabancı için aynı anlamları taşımayabilir. Bunun için birimleştirme yapılırken aynı zamanda kavramlaştırmanın da yapılması gerekir.

➢ ***Önermesel birimler*** *(propositional units):*

Bazen sözdizini ve gönderimsel birimleştirmelerin kullanılması ile ortaya çıkmayan tutum ve davranışlar olabilir. Uzun, karmaşık bir tümceden bir çözümleme yapılmak istendiğinde bu tümceye bir takım önermeler yapılabilir. Örneğin televizyonda yer alan bir reklamda, kadının söylediği sözlerin kadını yardıma gereksinim duyan, karar veren yoksa karar alan biri olarak mı tanımladığı türdeki araştırmalarda bir takım önermelerde bulunmak zorunludur. Bu tür birimleştirme öznelliği (subjektifliği) içerdiğinden, birimleştirmede çok dikkatli olunması gerekir.

➢ ***Konusal birimler*** *(thematic units):*

Bir mesajdaki anlatım, açıklama, yorum içeriklerinin özel yapısal tanımlanmasıdır. Diğer birimlerden kavramsal nedenlerle ayrılır. Daha çok folklor çözümlemelerinde kullanılan bu birimlerde kaynak dilin çok iyi bilinmesi, anlaşılması gerekir. Kullanılan sözcüklerin hangi anlamda kullanıldığının bilinmesi ile ancak konusal birimleştirme yapılabilir. Konuların herhangi bir okuyucunun kolayca anlayabilmesi için çok dikkatli, güvenilirliği olan bir konusal birimleştirme yapmak gerekir. Örneğin seçim propagandasıyla ilgili bir çözümlemede, propagandanın hangi konularda yapıldığıyla ilgili birimleştirme yapılabilir. Ancak bu kolay bir birimleştirme olmakla birlikte, konuların birbiri içine girmesi durumunda, bunların bulunup çıkarılması oldukça zordur. Örneğin, propagandada işlenen konu ekonomiyi içerdiği gibi, siyasal yaşamı ya da hukuk düzenini de içerebilir (bkz. ek: 3).

Yukarıda belirtilen tüm birimleştirmelerde önemli olan, çözümlemenin ne amaçla yapıldığıdır. Ana amaç ve yan amaçlar doğrultusunda gerekli birimleştirmeler yapılır. Bazı durumlarda tüm birimleştirme yöntemleri

kullanıldığı halde bazı durumlarda yalnızca bir ya da ikisi kullanılabilir. Her ne durumda olursa olsun araştırmanın yapıldığı dilin, gramerin, o toplum kültüründe neyin ne anlama geldiğinin çok iyi bilinmesi gerekir. Ancak böyle yapılan birimleştirmede yapılacak çözümleme yeterli ve güvenirli olabilir.

10.4.3 İçerik Çözümlemesinde Örneklem

İçerik çözümlemesinde örneklem, toplum bilimlerinde görülen diğer örneklem yöntem ve tekniklerinden farklı değildir. Örneklem almada izlenen yollar, kullanılan türler, içerik çözümlemesinde de kullanılır. Araştırma evrenine tam olarak girilemediği durumlarda, yani araştırma evreni ile çalışma evreninin aynı olmadığı örtüşmediği durumlarda, araştırma evreninden üzerinde çalışmak üzere bir örnek alınacaktır. Özellikle kitlesel iletişimin yoğun ileti (mesaj) akışında, konular ne kadar sınırlandırılırsa sınırlandırılsın bu evrenden bir kesit alarak üzerinde çalışmak zorunludur. Daha önce sözünü ettiğimiz 'kültürel göstergeler" projesinde alınan örneklem, tüm bir yıllık yayının sonbahar aylarındaki bir haftasıdır. Buradaki örneklem yöntemi kota örneklemesi diye tanımlayabileceğimiz bir örneklem yöntemidir. Ancak, çözümlenecek mesajlarda da yine konu sınırlandırması yapılarak kimi kez dramatik yapımlar, kimi kez reklamlar alınmaktadır.

İçerik çözümlemesinde kullanılan belli başlı örneklem yöntemlerinin, özelliklerine örnekler vererek değinelim.

- **Rastgele (Tesadüfi) Örneklem**

Rastgele (Tesadüfi) Örneklem *(Random Sampling)*, incelenecek olay hakkında daha önce hiç bir bilginin olmaması durumunda başvurulan bir yöntemdir. Olayla ilgili tüm bilgiler önce sıralanır. Daha sonra örnekleme neyin alınacağına karar verilir. Bu karar verme ise gelişigüzel, rastgeledir; zar, rulet ya da dönen bir araç aracılığı ile olabilir. Söz gelişi, bir gazetenin fıkra taraması yapılması istendiğinde on yıllık bir gazetenin rastgele örneklemi, belirli bir sayıya ulaşıncaya kadar zar atarak saptanabilir.

- **Tabakalanmış Örneklem**

Tabakalanmış Örneklem (*Stratified Sampling*), Rasgele Örneklemin alt gruplara ayrılarak gerçekleştirilen biçimidir. Veriler, amaca uygun olarak alt gruplara ayrılırlar. Bu ayrılan alt gruplarda belirli sayıya varıncaya kadar rastgele örneklem alınır. Söz gelişi incelenecek gazete öncelikle coğrafik dağılıma göre gruplandırılabilir. Her bir coğrafik gruptan gelişigüzel sayılar alınarak bir örneklem yapılabilir.

➢ Dizgeli Örneklem

Dizgeli Örneklem (*Systematic Sampling*), rastgele örneklemin sistematize edilmiş biçimidir. Bu teknikte özellik, başlangıç noktasının belirlenmesinden sonra, her 'N' incinin örnekleme alınmasıdır. Başlangıç noktasının belirlenmesi ise ya bir araç yardımı ile (zar gibi) olur ya da ham veri sayısı ya da araştırma evreni ile çalışma evreni arasında sayısal bölünmeden kaynaklanabilir. Söz gelişi, televizyonda yayımlanan bir dramatik yapımın sayısı 80 olsun biz örneklememizi 10 olarak saptamışsak, yani bu diziden 10 tanesini alıp inceleyeceksek, burada örneklem 80:10=8 çıkacaktır. Yani başlama noktasından sonra her 'N'inci (8 inci)yi almamız gerekecektir. İçerik çözümlemesinde çok kullanılan bir örneklem yöntemi olmasına karşılık, bu yöntemin önemli bir sakıncası da vardır. Her 'N' incinin alınması belirli zaman dilimiyle ilgili olduğunda özellikle gazete, radyo, televizyon gibi içerikli belirli periyotlarla değişen araçlarda hafta, ay, mevsim gibi zaman dilimlerinin alınması sakıncalar doğurmaktadır. Örneğin, bir televizyon yayınının her çarşamba günü spor programlarının olup olmadığının irdelenmesi ya olumlu ya olumsuz olarak taraflı bir örnekleme neden olabilecektir. Bunun yerine her 7. gün yerine her 5. ya da 6. günün alınması, haftanın her gününün örnekleme girmesini sağlayacağından yanlılık söz konusu olmayacaktır.[66]

➢ Salkım Örneklem

Salkım örneklem *(Cluster Sampling)* tekniği, verilerin önceden bilinmemesi durumunda başvurulan bir örneklem tekniğidir. Bunun için verilerin bulunabileceği muhtemel gruplar oluşturulur. Ancak bunların içerisindeki veriler bilinmediğinden büyüklükleri gruptan gruba değişebilir. Ancak, bu sistemde hata payı fazladır. Örneğin, televizyonda azınlıkların ne oranda, nasıl gösterildiği ile ilgili bir araştırmada baştan azınlıklar ile ilgili sayı ve dağılım bilinemez. Belli program içerisinde azınlıklar saptanmaya çalışılır, gruplar oluşturulur.

➢ Değişken Olasılıklı Örneklem

Değişken Olasılıklı Örneklem (*Varying Probability Sampling*), önceden bilinen ölçüte göre, örneklemin alınmasıdır. Bunun için alt gruplar yapılır,

---

[66] Bu konuda bir örnek olarak, ABD'de 1932-1942 yılları arasında New York Times Gazetesinin Haziran ayı pazar eklerinde evlenme ilanları ile ilgili bir içerik çözümlemesi gösterilebilir. Araştırma sonucunda Yahudilerin evlenme ilanlarına hiç rastlanmamış. Oysa daha sonra bunun nedeni araştırıldığında, Yahudilerin Haziran ayında evlenmelerinin dince yasak olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

ancak salkım örneklemede olduğu gibi gruplara girecek eleman sayısı belirsiz değil, tersine ne kadar eleman gireceği bellidir. Bu sisteme zaman zaman 'kota' örneklemesi de denilmektedir. Ancak bu yöntemin kullanılması durumunda, örnekleme temel alınan ölçütün (kriterin) açıkça belirtilmesi gerekir. Geniş ölçekli araştırmalarda kullanıldığında istatistiksel bilgiler vermekle birlikte doğrulanması oldukça güç olan bir örneklem biçimidir.

➢ **Çok Aşamalı Örneklem**

İçerik çözümlemesinde başvurulan örneklemlerden biri, farklı örneklem türlerinin birbirini izleyen bir sıra içerisinde kullanılmasıdır. "Çok Aşamalı Örneklem" (*Multi-Stage Sampling*) adlandırılan bu yöntemde tek örneklem yöntemi değil, verilerin dağınıklığına, büyüklüğüne ve elde edilmek istenen bulgulara göre farklı örneklem yöntemleri bir arada ya da araştırmanın farklı zamanlarında ayrı ayrı kullanılır. Özellikle içerik çözümlemesinde verilerin yazılı, görüntülü ya da sesli olarak yazımlanmış olması farklı örneklem tekniklerine başvurmayı gerektirmektedir.

10.4.4 Kayıtlama Yönergesi

Bir içerik çözümlemesinde veri toplama, birimleştirme ve örneklemeden sonra gelen en önemli aşama, çözümlemeye yön verecek olan *"kayıtlama yönergesi"*nin (*Recording Instruction*) hazırlanmasıdır. Kayıtlama ya da yazımlama yönergesi, diğer ampirik yöntem olan sormaca uygulamasında, sormacanın özelliklerini taşır. Nasıl bir sormacada konu ile ilgili sorular yer alıyorsa, yazımlama/kayıtlama yönergesinde de amaca göre düzenlenmiş sorulara yer verilir. Ancak aradaki fark, yazımlama yönergesindeki sorular, insana sorulan ve yanıtı alınarak yazılan soru tiplerinden değildir. Yönergedeki sorular örneklem ile seçilmiş objelere, kodlayıcılar tarafından sorulan ve yine yanıtları kodlayıcı tarafından gözlemlenerek işaretlenen bir sormaca biçimidir.

İçerik çözümlemesinde kayıtlama (yazımlama) yönergesi. Amaç doğrultusunda, yukarıda açıklanan birimleştirmeler göz önünde bulundurularak, hazırlanır. Amaç bir varsayımın kanıtlanması ise, yazımlama yönergesinde genel sorular dışında varsayımla ilgili soruların yer alması gerekir. Soruların biçimi, toplum bilimlerinde kullanılan biçimiyle açık uçlu, kapalı uçlu ve yarı açık uçlu olarak düzenlenebileceği gibi, çoğunlukla da şıkları az olan, bir dizge içerisinde düzenlenen kapalı uçlu sorular olarak yer alır.

Yönergenin hazırlanmasında özen gösterilmesi gereken en önemli husus, birimleştirmeyle birlikte kavramlaştırmanın çok iyi yapılmasının

gerekliliğidir. Kavramlaştırma, araştırmada kullanılan kavramların ne anlama geldiğinin, araştırmanın içeriği bağlamında yeniden tanımlanmasıdır. Bunun yapılmasında amaç, içerik çözümlemesi yönteminin temeli olan, aynı verilerin başkası tarafından araştırılmasında, benzer sonuçların elde edilmesinin sağlanmasıdır. Araştırmacının simgelere ne anlam verdiğini ya da hangi anlamı ile kullandığını açık olarak belirtmesi, yöntemde saklı olan öznellik (sübjektiflik) özelliğinin ya da sakıncasının bir ölçüde giderilmesini sağlar (Yönerge örneği için bkz. Ek: 3).

10.4.5 Çözümleme

İçerik çözümleme yönteminde çözümleme *(Analysis)*, kodlama yönergesine göre *'kodlama kâğıdı' (coding sheet)* ile yapılır. Kodlama kâğıdı, yönergeye bağlı olarak basitleştirilerek, kısaltarak hazırlanır. Kodlama kâğıdı, örnekleme sayısına ulaşana değin doldurulur. Elde edilen veriler daha sonra bilgisayar aracılığı ve belirli istatistik programları uygulayarak bulgular olarak elde edilir (kodlama kâğıdı örneği için bkz. Ek: 4).

Kodlama yönergesinin uygulanmasında kodlayıcı *(coder)* ya da gözlemci *(observer)* kullanılır. İkisi arasındaki önemli fark, kodlayıcının, tıpkı sormaca uygulamasında olduğu gibi, deneklere soru soran ve verilen yanıtları sormacaya işaretleyen kişiler (anketörler) de olduğu gibi, araştırmanın dışından gelen kişilerden oluşurken, gözlemcilerin kendi araştırma konularında kodlama işlemlerini yapmalarıdır. Burada bu ayrımın önemi, kodlayıcıların yönergeyi uygulamalarında görecekleri eğitimle ilgilidir. Genelde, büyük çaplı araştırmalarda birden fazla kodlayıcı kullanılır. Bu durumda ise, bu kişilerin eğitilme sorunları önem kazanmaktadır.

Kayıtlama birimi yukarıda belirtilen birimleştirmeler sonucu ortaya çıkan yönergede geçen kavramlar konusunda, birimleştirmenin amacına bağlı olarak, bilgilendirilmeleri, eğitilmeleri gerekir. Burada yol gösterici, birimleştirmeyle ilgili olarak hazırlanacak kavram tanımlamalarıyla ilgili açıklamalardır. Bu açıklamalarda, birimleştirmeler sonucu kayıtlama yönergesinde yer alan belli kavramlar yeniden tanımlanır. Hatta bu kavramlar günlük konuşmalarda yer alsa bile, araştırmada farklı olarak yer alıp almadığı, yapılan tanımlama çerçevesinde araştırılabilir. Bu çerçevede, kodlayıcıların hem araştırmacının amaçlarından ayrı olarak algılamalarını hem de - birden fazla kodlayıcı varsa- birbirlerinden farklı olarak algılamalarını önlemek üzere "öntest" yapılır. Buradaki öntest, sormaca (anket) uygulamasındaki öntestten biraz farklıdır. Çünkü burada yönergenin işleyip işlemediğinin kontrolü yanında asıl amaç, kodlayıcıların farklı algılamalarının

denetiminin yapılmasıdır. Öntest uygulamasından sonra kavram tanımlarının farklı algılanmaları durumunda bu kavramlar yeniden tanımlanır; uygulama başlamadan kodlayıcılar arasındaki farklar sıfıra indirilmeye çalışılır. Kuşkusuz burada, yöntemin en önemli zayıf noktası olan "güvenirlik" (*reliability*) ve "geçerlik" (*validity*) konusu ortaya çıkmaktadır. İçerik çözümlemesinin objektif bir yöntem değil, tam tersine sübjektif bir yöntem olması, özellikle de kodlayıcılar arasında farklı algılamalar sonucu farklı kodlamalar olabileceği sayıltısına dayanmaktadır. Bunun için özel güvenirlik testleri geliştirilmiştir. Bu testlerde, iki ya da daha fazla kodlayıcı arasında kodlama sonrası bilgisayarda karşılaştırmalar yapılmakta, bunun sonucuna göre verilerle ilgili güvenirlik oranları belirlenmektedir.

Geçerlik konusunda ise iki husus önemlidir:

- Tam sayım ya da çekilen örneklemin, başka araştırmacıların ulaşabileceği bir konumda olması
- Kodlama sırasında kullanılan yönergenin başka durumlarda aynı mesajlardan benzer sonuçların çıkarılabileceği bir ortamın yaratılabilmesi.[67]

10.4.6 Çıkarsama Yapmak ve Metnin Yazılması

Çıkarsama yapmak, başlangıçta birimleştirmelerin yapılmasında, yazımlama yönergesinin hazırlanmasında ortaya atılan hususların elde edilen verilerle kanıtlanıp, kanıtlanmadığının belirlenmesidir. Eğer varsayımlara dayalı bir kayıtlama yönergesi oluşturulmuş ise kanıtlanıp kanıtlanmadığına bakılarak, çıkarsamalar yapılabilir. İleri sürülen bir modelse ve çoğunlukla kanıtlanmamışsa, modelde düzeltmeler yapılır.

10.5 İçerik Çözümlemesi Uygulamaları

İçerik çözümleme yöntem ve tekniğinin günümüz tekniğiyle kullanılması, hem kitle iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler, hem de bu yöntemin uygulandığı bilgisayar programlarının gelişmesi sonucu olmuştur. Sistemin temelinde bulunan zayıf yanlar da bilgisayarlarda kullanılan bu gelişmiş istatistik programlarıyla giderilmeye çalışılmıştır.

---

[67] İçerik çözümlemeleriyle ilgili geçerliği ve araştırmalarda kolaylığı sağlamak üzere, bilgisayar programlarında sınıflandırmalar yapılmıştır. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Robert P. Weber (1985), s. 17-41. Niteliksel araştırma çözümlemelerinde SPSS programının kullanılmasıyla ilgili örneklemeli açıklamalar için bkz. Ander Hansen (et.al) (1998), s. 288 – 318.

10.5.1 Dünyadaki Uygulamalar

Günümüzde içerik çözümlemesi uygulamaları, özellikle kitle iletişim araçlarının yoğun olarak kullanıldığı başta ABD olmak üzere Batı toplumlarında yapılmaktadır. Kitle iletişim kanallarından radyo, televizyon, gazete, dergi, sinema filmleri ile video yanında özellikle siyasal demeçler, konuşmalar gibi tür ve konularda da içerik çözümlemeleri yapılmaktadır. Yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu bilimsel araştırmalar için yapılmakla birlikte, pratik amaçlı ya da hem bilimsel, hem pratik amaçlı olarak yapılan içerik çözümlemelerine rastlanılmaktadır. Bu çalışmalardan üzerinde özellikle durmak istediğimiz çalışma, 30 yıldır bir *"süregelen proje" (on-going project)* olarak ABD'de Pennsylvania Üniversitesi Annenberg İletişim Okulu'nca sürdürülen televizyon programları ile ilgili içerek çözümlemesidir.[68] **"Kültürel göstergeler projesi"** *(cultural indicators project)* adı altında 1967'den beri yapılan bu projenin ilk ürünleri 1969 yılında alınmaya başlanmıştır. Bu projede, gerçekte birbirini tamamlayan;

- **Mesaj (İleti) çözümlemesi** *(message analysis)*
- **Kültürleştirme çözümlemesi** *(cultivation analysis)* çalışmaları yapılmaktadır.

ABD'de başlayan ve sürekli bir proje durumuna gelen Kültürel Göstergeler Projesi yanında, bu projenin öncülük ettiği içerik çözümlemesiyle ilgili pek çok araştırma başta Hollanda, Finlandiya ve Fransa gibi ülkeler olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde zaman zaman yapılmaktadır. Bunlardan özellikle, Hollanda'da NOS (Hollanda Yayın Kurumu) tarafından yayımlanan dramatik yapımlardaki içerik çözümlemesi ilgili araştırmalara değinmek gerekir. ABD'de yapılan **"Kültürel göstergeler projesi"** içerik çözümlemeleri ile paralellik kurmak üzere benzer soru yönergeleri hazırlanarak uygulanmış ve çıkan sonuçlar bu proje sonuçları ile karşılaştırılarak kültürler arası içerik çözümlemeleri yapılmıştır.[69]

---

[68] Proje, **Annenberg İletişim Okulu** (The Annenberg School of Communications) Dekanı **Prof. Dr. George Gerbner** tarafından ve **Larry Gross, Nancy Signorelli ve Michael Morgan**'dan oluşan bir çalışma grubunca yürütülmüştür. Projenin parasal desteği ABD'de Sağlık, İletişim ve Bilim kurumlarından sağlanmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gebner (1984).

[69] Karşılaştırmalı araşırma sonuçları için bkz. Bouwman, 1988, 34–47, ve Reijnders –Bouwman, 1988, s. 408–428).

10.5.2 Türkiye'deki Uygulamalar

Araştırma yöntemi olarak içerik çözümlemesi diğer araştırma yöntemlerine göre yeni bir yöntemdir. Özellikle kitle iletişim araçlarındaki gelişmelere bağlı olarak bu yöntemle yapılan araştırmalarda gelişmeler olmuştur. Ülkemizde ise, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımının geç olması ve buna bağlı olarak bu araçların etkileriyle ve verdikleri mesajların içerik çözümlemeleriyle ilgili araştırmaların geç başlamasına neden olmuştur. 1960'lı yıllardan bu yana yapılan toplumbilimsel araştırmaların bir kısımda içerik çözümlemesi yöntemlerine benzer yöntemler kullanılmakla birlikte, batıda kullanıldığı anlamda, yöntemin özelliklerini içeren herhangi bir çözümleme yapılmamıştır.

Türkiye'de en eski içerik çözümlemesi, bugünkü tekniklerin bir kısmının kullanılarak **Hürriyet Gazetesi** ile ilgili yapılan çözümlemedir. Fransız araştırmacı **Jacques Kayser** tarafından 1951 yılı Mart ayında 17 ülke gazetesinin bir haftalık yayınları alınarak karşılaştırılmalı olarak yapılan bu araştırmada, Türkiye'den **Hürriyet Gazetesi** alınmıştır.[70] Araştırma daha çok fiziksel birimleştirmeye göre yapılmış, daha sonra gazetede yer alan konuların kapsadıkları alan ölçülmüştür.

Türkiye'de ABD Annenberg İletişim Okulu'nda 35 yıldan beri yapılmakta olan Kültürel Göstergeler Projesinin etkisiyle son 20 yıldan beri, içerik çözümlemesi yöntem ve tekniklerine uygun olarak araştırmalar yapılmaktadır. Özellikle yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarında bu yöntem giderek daha sık kullanılmaya başlanmıştır.[71]

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, toplum bilimlerinde içerik çözümlemesi yönteminin kullanımı, diğer yöntemlere göre yenidir, ancak giderek

---

[70] Araştırma Türkiye dışında Yugoslavya, Hindistan, Arjantin, Mısır, Güney Afrika Birliği, İngiltere, Fransa, Meksika, İtalya, Sovyetler Birliği, Çekoslavakya, Brezilya, Çin, İsveç ve Avusturalya'da yayımlanan günlük gazeteler üzerinde yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jacques Kayser, (1953).

[71] Araştırma, **Prof. Dr. Nermin A. Unat ve Doç. Dr. Aysel Aziz** yönetiminde A.Ü. SBF doktora ve yüksek lisans öğrencileri tarafından yürütülmüştür. Araştırmanın simge, slogan ve stereotiplerle ilgili kısmı için bkz. N. A. Unat – A. Aziz, *25-28 Kasım 1987*, s. 9. 1990'lı yıllarda ise özellikle A.Ü. İletişim Fakültesinde yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarında bu yöntem ve teknik yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu araştırmalara örnek olarak, 1986–87 ders yılında Ankara Üniversitesi'nde, televizyonda yayımlanan seçim propagandaları ile ilgili konuşmaların çözümlenmesi ile **Milliyet Cumhuriyet** ve **Tercüman** Gazetelerinde politikacı stereotipi imajları ile ilgili olarak yapılan araştırmalar verilebilir. İkinci araştırma için bkz. **Ayşe Akbaş,** (1985).

ağırlığını koyan bir yöntem olarak dikkatleri çekmektedir. Yaygın kullanımı başta ABD olmak üzere, sınırlı sayıda Avrupa ülkesi olduğu görülmektedir. Yoğun olarak kitle iletişim araçlarının etkileriyle ilgili araştırmaların yapıldığı ülkelerde, verilen mesajların içeriğinin çözümlemesi de önem kazanmaktadır. Bilgisayardaki gelişmeler, yeni programların yapılması, yöntemin kendisinde bulunan öznellik sakıncasını gidermeye çalışan güvenirlik (*reliability*) testlerinin hazırlanarak uygulanması, yöntemin toplum bilimlerinde daha güvenli olarak uygulanmasını sağlamaya yöneliktir.

BÖLÜM 11

SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ (ANALİZİ)

11.1 Niteliksel Araştırmalar: Söylem Çözümlemesi

Şimdiye kadar görülen araştırma yöntem ve teknikleri -monografik, örnek olay araştırmalarıyla kimi laboratuvar türü araştırmalar dışında - ağırlıklı olarak niceliksel veri toplama yöntem ve teknikleridir. Bu tür araştırmaların amacı sayısal sonuçlara ulaşmaktır. Amaç, birey ve objelerin tutum ve davranışlarında sıklık, frekans saptamaktır.

Bu bölümde niceliksel değil, niteliksel çözümleme yöntem ve tekniği olan *"söylem çözümlemesi"* üzerinde durulacaktır.

Söylem analizi ile ilgili tanım, özellik ve sürece geçmeden önce söylem (*discourse*) kavramının tanımını yapmakta yarar vardır. Söylem, dilbilimsel ve dilsel olmayan etkinliklerin, özelliklerin bir arada oluşturduğu anlamlandırma ve sınıflandırma dizgisidir. Dilsel söyleyişlerde yer alan tüm öğeler düz anlamları, yan anlamları, farklı anlamlarıyla karmaşık bir yapı oluştururlar.

Söylem çözümlemesi (*discourse Analysis*) ise, yazımlanmış durumda olan söylemin, karmaşık yapısı içerisinde dilbilgisel özellikler dikkate alınarak, niteliksel olarak ve kuramsal biçimlemelerle çözümlenmesidir. Dilbilimdeki gelişmelere koşut (paralel) olarak bu alanın disiplinlerarası çözümlemelere açık olarak gelişmesiyle yaygınlık kazanmıştır. Özellikle son 20-25 yıl içerisinde kitle iletişim araçlarının (mass media) geniş halk kitlelerini etki altına alması ile giderek yaygınlaşan bir araştırma yöntemi ve tekniği durumuna gelmiştir. Bu çözümlemede, söylemde yer alan mekânlara, belirli göndermeler yapılarak onların niceliksel, sayısal (kantitatif) değil, niteliksel (kalitatif) olarak çözümlemesi yapılır. Verilen mesajların anlamının ne olduğunu ortaya çıkarmak için anlambilimsel (semantik), sözdizinsel (sentaks) ve simgebilimsel (semiyoloji) yazılı, sözlü ve görüntülü mesaj üzerin-

den çözümleme yapma gereksinimi doğmuştur. Burada özellikle dilbilimdeki gelişmeler; dilin yapısı, işlevleri, bilişsel, kavramsal (cognitive) ve toplumsal-kültürel (socio-cultural) tarzda iletişimin ele alınması gibi gelişmeler söylem çözümlemesi (analizi)ni aranan, sıkça başvurulan bir yöntem durumuna getirmiştir.[72]

Ülkemizde söylem çözümleme yöntemi ve tekniğinin kullanıldığı alanlar oldukça sınırlıdır. Son yıllarda yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde bu yöntemin ve buna ilişkin veri toplama tekniğinin kullanıldığı çalışmalara rastlanılmaktadır. Ancak, Batı'da örnekleri görüldüğü üzere, bu çalışmalarda yazılı basında yer alan haberlerin söylem analizi yapılmıştır.[73]

Günümüzde her türlü iletişimde yer alan söylemlerin çözümlenmesi olarak bilinen "söylem analizi", antropolojiye, etnolojiye, dilbilime ait şiir ve halk hikâyelerinin anlamlarının çözümlenmesi ile gelişmiştir. Bugün çalışma alanı, her ne kadar disiplinler arası ise de asıl alanın mikro-sosyoloji olduğu söylenebilir. Söylem çözümlemesinde sözcüklerin, tümcelerin anlambilimsel (semantik) olarak art arda gelmesi göreli bir yorumu gerektirir. Söylem içerisindeki sözcüklerin, kavramların, tümcelerin anlamı ya da nerelere gönderme (referans) yaptığı bir önceki tümceye ya da tümcelere bağlı olabilir. Söylemin bu yönü, bulunulan yer ile ya da aralarda uyumluluk olarak tanımlanır. Kuşkusuz bunda da yine ulusal ve uluslararası kültür özellikleri önemli bir öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal düzeyde sözcüklere, deyimlere, tümcelere verilen anlamlar, onların yorumlanmasıyla uluslararası ya da kültürler arası söylemlerde verilen mesajların algılanması, anlaşılması ve doğal bir sonuç olarak yorumlanması da farklı olacaktır. Söylemin ya da iletişimin etkili olabilmesi için -bu bir haber, şiir, söyleşi ya da animasyon olabilir- o mesajı verenin onun hedefi olan alıcının (okuyucu, dinleyici, seyirci olabilir) aynı ortak simgeleri paylaşmaları gerekir. Etkili bir iletişim olabilmesi ancak o söylemi üreten ile alıcı arasında kesişme noktaları olduğu zaman gerçekleşebilecektir. İşte söylem analizi (çözümlemesi) üretilen bir iletinin bu yönlerden özelliklerini ortaya koymaya

---

[72] Söylem analizi (çözümlemesi) gerçekte, 1960'ların ortalarında bugün kullanılan biçimde ortaya çıkmasına karşılık, tarihinin, bugünkü gibi olmasa da, oldukça eskiye 2 bin yıl öncesine kadar gittiği bilinmektedir. Güzel konuşma sanatı (retorik) olarak eski Yunan'da Aristoteles'den beri üzerinde durulan bu hususun, daha çok kalabalıklara yapılan konuşmalarda nelerin üzerinde durulacağı gibi hususlarda önem kazanmaktadır. Söylem çözümlemesi ile ilgili olarak şu kaynaklara bakılabilir: Teun A. van Diyk, (1988/a). Teun A. van Diyk, (1988/b) ve Teun A. van Diyk, s. 29–42., Fairclough, Norman (2010).

[73] Bu konuda yapılan iki çalışmanın adı verilebilir: Ayşe İnal (1992) ve Aykut Çelebi (1990). Her iki araştırmada da ulusal düzeyde okunan büyük tirajlı gazeteler alınarak buralarda haberler hem sözdizinsel, hem de anlambilimsel olarak çözümlenmiştir.

çalışır. Bunun sonucunda yorumlamaya gidilerek, iletişimin etkili olarak gerçekleşip gerçekleşmediği ortaya konulabilir. Burada önemli olan husus, çözümlemede yoruma gidilirken, mesajda (söylemde) yer alan bilgilerin yalnızca sırası, ne anlama geldikleri değil, bu söylemin, bu mesajı veren tarafından o kültür için kullanıldığı anlamının başka ilgili, ilişkili kültürler tarafından da anlaşılıp anlaşılmayacağı, yorumlanıp yorumlanmayacağının da saptanması gerekir. Bunun için de söylemde bulunan kişinin; bir gazete köşe yazarının, bir radyo ya da televizyon kanalında haber muhabirinin ya da miting alanındaki hatip gibi kurumsallaşmış tüzel kişiliklerin en yakından başlayarak, ulaşabileceği tüm kesim(ler)in özelliklerini, işlevlerini, dilbilgisi yapılarını, gramerlerini bilmeleri gerekir.

Söylem analizinde tümcelerin, tümce içerisinde sözcüklerin, kavramların yerleri ile ilgili bir örnek vermek gerekirse, bir gazetede farklı olarak yer alan şu üç başlık çözümlenebilir:

"Polis 6 göstericiyi öldürdü".

"6 gösterici polis tarafından öldürüldü".

"6 gösterici öldürüldü."

Bu tümceler, iletişimin temel ilkeleri çerçevesinde düşünüldüğünde, kim? (polis), kimi? (gösterici) ne yaptı? (öldürdü), ne kadar? (6 tane), niye, nerede? ne zaman? gibi sorular ve yanıtları ortaya konabilir. Böyle bir haber başlığında öncelikle sözdizinsel olarak, yani sözcüklerin yer alış sıralarına göre kullanılan 3-5 sözcüğün yerlerinin değiştirilmesi ile anlamlarının nasıl değiştiği ile ilgili çözümleme yapılabilir. Ancak etkili bir iletişimde yukarıda belirtilen kuralların ya da soruların tüm öğeleri yerine getirilmemiş olabilir. Bunun yanında böyle bir haber başlığının anlambilimsel olarak çözümlenmesi de gerekir. Burada her bir sözcüğün o kültürde ne anlama geldiği çözümlenir. Örneğin, *"polis"* ve *"gösterici"* ve *"öldürdü"* sözcükleri ile "6" sayısının o toplumda nasıl karşılandığı, nelere gönderme yaptığı, dolayısıyla bu sözcüklerin kullanılmasındaki amaç ve bu amacın dayandığı ideoloji ortaya konulabilir. Soru tümcesinde mesajın farklı sunumu, tümcenin anlamını değiştirebilir.

Tümcelerin, tümceciklerin, hatta sözcüklerin farklı anlamlarda kullanılıp, kullanılmadığı hususları, söylem analizi ile ortaya çıkarılabilir. Söylem analizi (çözümlemesi)nde bu açıdan bakıldığında ideolojik bir yaklaşım niteliği görülmektedir. Bir diğer söyleyişle, yöntem olarak söylem analizi ideolojiktir.

11.2 Söylem Çözümleme Süreci

Herhangi bir biçimde oluşan söylemin çözümlemesini yapmak için şu hususları içermesi gerekir:

➢ ***Kod açımlama*** *(decoding):*

Söylemin yer aldığı metin (text), bireyin kısa süreli belleğinde (short-term memory-STM) açımlanır. Bu açımlamada, mesajların biçimleri ile yapılarının kümelendirilmesiyle ilgili kısa dönemli bellekte algılama olur.

➢ ***Yorumlama*** *(interpretation):*

Söylemin kod açımlama süreciyle aynı anda başlayan bir diğer özellik ya da aşama, bu mesajların yorumlanmasıdır. Söylemdeki sözcük anlamları sözcük içerisindeki parçalara ayrılarak, bunların anlamları bulunmaya çalışılır. Tümce ya da tümceciklerin birbirleriyle olan ilişkileri anlamlandırılır. Söylemdeki sözcüklerin sıraları, söz dizinleri gruplandırılarak, metinde yer alan iletinin anlamı bulunmaya çalışılır. Yorum, yalnızca sözcüklerin anlamlarının ortaya konması değil, aynı zamanda bu sözcüklerin, sözcük gruplarının pragmatik işlevlerini ya da toplumsal ilişkiler, stilistik işaretler, cinsiyet ve grup üyeliği gibi diğer işlevsel yorumları da yapılır.

➢ ***Yapılanma*** *(structuring):*

Daha sonraki aşama ya da özellik, kod açımlama ve yorumlama sırasında parçalara ayrılan sözcüklerin anlamlarının tümce ya da tümcecikler içerisinde önerilenler doğrultusunda yeniden düzenlenmesidir. Bir diğer anlatımla, "kısa dönemde bellekte ve yorumlanan iletinin yeniden yapılandırılmasıdır. Stratejik bir yaklaşımla yorumlanma sonucu ortaya çıkan önerinin önceki tümce ya da bir tümcecikler ile olan ilişkileri, uyumu ortaya konur. Örneğin, bir iletide yorumlama sonucu ortaya çıkan öneriler, iletinin en başındaki bir tümce, tümcecik ya da bir sözcük ile ilişkisi ortaya konabilir. Söylemdeki anlam yeniden oluşturulur. Burada özellikle tümcelerde yinelenmeyen "o kadın" ya da "o erkek", kişisel zamirler ile "ancak", "bundan da fazla", "çünkü" gibi zarfların kullanılması durumunda, geçici olarak, söylemin ilk başındaki sözcük(ler)le ilişkilendirilir.

➢ ***Devirsel Süreç*** *(cycling processing):*

Bu aşamada, söylemin içerisinde yer alan tümce ve tümceciklerin uzun olması, söylemin birden fazla olaydan oluşma ya da konusu olma durumunda, *"kısa süreli belleğin"*, sözcükleri bir önceki ya da öncekilerle ilişkilendirileceği, bunun için *"uzun dönemli bellek"* kullanılmasının zorunlu

olduğu görüşüne dayanmaktadır. Burada, söylemde bulunan ya da mesajı kodlayan kişi ya da tüzel kişiliklerin bu durumu göz önünde bulundurularak bellek için serbest yer bırakıp bırakmadığını araştırır. Başarılı bir mesajda "uzun dönemli bellek"in kullanılmasına olanak tanınmalıdır.

➢ ***Makro Yapılanma Biçimi*** *(macro-structure formation):*

Söylem analizinde şimdiye değin açıklanan kod açımlama, yorumlama, birleştirme, yeniden düzenleme gibi aşamalar, bireyin söylemi algılamada yerel (local) olarak yaptıklarını kapsamaktadır. Oysa mesajın düzenlenmesi öncelikle hedef birey ya da grup için olmakla birlikte, verilen mesajın makro düzeyde algılanması, anlamlandırılması gerekir. Özellikle kitle iletişim araçlarında yer alan, örneğin haber mesajları gibi, mesajın daha makro düzeyde algılanması gerekebilir. Burada, kuşkusuz söylemden yararlanacakların amaçları doğrultusunda, bu söylemden bir takım makro düzeyde çıkarımlar yapmak istedikleri takdirde bu tür bir analize gidilebilir. Söylemde yer alan sözcük, tümce ve tümceciklerin global düzeyde nasıl önermeler içerdiği ortaya çıkarılmaya çalışılır. Burada, stratejik makro önerilerin, mikro ya da yerel düzeydeki önermelerin yerini alıp almadığı çözümlenir.

➢ ***Öyküsel Bellekte Temsil Edilme*** *(representation in episodic memory)*

Hangi tür söylem olursa olsun, her mesaj aktarımında, söylemde geçmişle ilgili bir bağlantı vardı. Bu durum özellikle, kitle iletişim araçları ile verilen mesajlarda, örneğin haberlerde, verilen mesajların önceki olaylarla ilgili olup olmadığı, daha doğrusu, bu söylemin önceki mesajları ne denli temsil ettiği de söylem analizinde değinilmesi gereken önemli bir husustur.

11.3 Öznellik

Söylem analizinde, tıpkı içerik çözümlemesinde olduğu gibi, öznellik (sübjektiflik) vardır. Ancak buradaki öznellik yöntemin doğal yapısından gelir; amaçlıdır ve güvenirliği sağlanamaz. Çünkü burada kod açımlamada, yorumlamada, temsil etme süreçlerinde sübjektiflik boyutu vardır. Daha sonra gerek yerel düzeyde, gerekse makro düzeyde çıkarımlarda bulunarak çözümlemede; kavramada kısa ve uzun dönemli belleğin kullanılmasında, tıpkı bunu kullananlar da olduğu gibi, bireyin öznelliği (sübjektifliği) söz konusudur. Çözümlemeyi yapacak olanların, sosyo-ekonomik, psikolojik farklılıklarından ötürü farklı çözümlemeleri söz konusudur. Özellikle, farklı dili kullananların aynı metni kullanmaları durumunda, kültürel farklılığı

ortaya çıkarmak için, sistematik içerik çözümlemesinde olduğu gibi, güvenirlik testlerinin uygulanması olanağı yoktur. Burada en bilinen yol, bu tür çözümlemelerin farklı kişilerce yapılması ve aralarındaki farkların olup olmadığının saptanmasıdır. Ancak burada makro düzeyde çıkarımlara gidebilmek için benzer araştırmaların yinelenmesi gerekir. Böylece, ortak noktalar çerçevesinde genellemelere gidebilme olasılığı doğabilir (V. Diyk, 1885, s.103-106 ve N. Fairclough, 2010 s. 170-211).

BÖLÜM 12

EYLEM ARAŞTIRMASI

12.1 Eylem Araştırması Tanımı

Eylem araştırması *(action research)*, günümüzde eğitim başta olmak üzere endüstri, tıp, yerel yönetim, tarımsal kalkınma, teknoloji kullanımı, toplum kalkınması, örgütsel değişme ve gelişme, halk sağlığı, şehir planlaması, halkla ilişkiler gibi alanlarda da kullanılan eyleme yönelik bir araştırma yöntemidir.

Eylem araştırması, bir profesyonelin pratiğiyle ilgili önce sorun belirleme, sonra çözümüne yönelik adımlar atma ve bunların değerlendirmesiyle ilgili bir araştırma yöntemi ve tekniğidir. Bir diğer anlatımla, sorun (problem) saptama ve bu sorunlara çözüm getirmeye odaklanan bir araştırma yöntemidir. İlk ortaya çıkışı, eğitim alanında, özellikle de öğretmenlerin mesleki öğrenmelerini, becerilerini, bilgilerini arttırma ve dolayısıyla öğrencilerin öğrenme kalitesine etki eden etmenleri bulmaları amacıyla yapılmıştır.

Eylem araştırması, *"eylem araştırmaları eleştirel yansıtma ve sorgulama yoluyla yaşamın kalitesini artırmak için önceden planlanmış, düzenlenmiş ve işbirliğine dayalı sistematik incelemelerdir"*

Eylem araştırmasının eğitim açısından tanımlanması ise şöyle yapılmaktadır; *"Öğretim, öğrenme ve belli bir okulun işleyişi gibi konularda var olan sorunların öğretmelerin, okul müdürlerinin ve diğer paydaşların doğrudan katılımları ve işbirliğiyle bir ekip olarak gerçekleştirdikleri eylemleri sistematik sorgulamadır."* [74]

12.2 Eylem Araştırmalarında Süreç

Eylem araştırmasının kökleri **John Dewey**'e kadar uzanır. Dewey, 20. yüzyılın başlarında *"öğrenme"* kavramını ortaya atarak, uygulamadan gelen

[74] Beverly; 1993; Mills, 2003'den aktaran Mesude Uygur www... (2014 Ekim).

öğrenmenin önemine dikkati çekti. Sosyal bilimci **Kurt Lewin** ise Dewey'in bu kuramından hareket ederek *"deneyimden öğrenme döngüsü"* nü geliştirdi. Lewin, "Eylem Araştırması"nın temelini oluşturan bu döngüde (süreçte) dört aşama öngörür:

- "Somut deneyim"
- "Yansıtılmış gözlem"
- "Soyut kavramsallaştırma"
- "Aktif döngü" (bkz. Şekil:6).

Bu döngüde somut deneyim, izlenerek yansıtılır ve bunun sonucunda soyut kavramlaştırma öğrenmeye yol açar ve aktif deneyimle sınanır. Araştırma konusu bu deneyimlerden yola çıkılarak yapılır (Özad, 2007). Lewin'in eylem araştırmasında kullandığı bu şema daha sonra farklılaştırılmış ve başka aşamalar da eklenmiştir. Bu süreçte önemli olan aşama, araştırmacının araştırılacak konu hakkında daha önceden edinilmiş somut deneyimlerinin olmasıdır. Örnek verilecek olursa: Bir tıp doktoru hastalarıyla ilgili deneyimlerini gözlemleyerek; bir öğretmen ya da öğretim üyesi eğitiminde bulunduğu eğitim kurumunda gözlemlediği olayları inceleyerek; bir yönetici bulunduğu kurumda gözlemlediği yönetsel sorunların nedenlerini araştırarak; bir halkla ilişkiler uzmanı yaptığı işlerdeki deneyimlerini analiz ederek konumlarının daha iyi duruma gelmesi için araştırmalarda bulunabilirler.

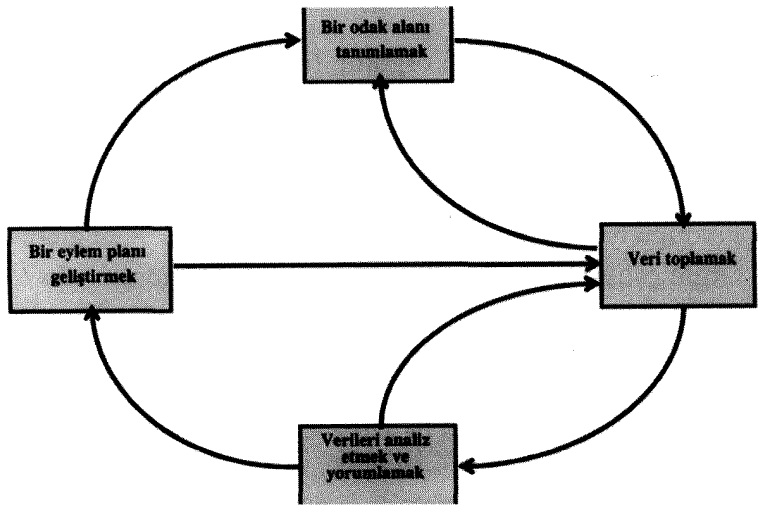

Şekil 6: Lewin'in "deneyimden öğrenme döngüsü"

Eylem araştırmasında, diğer araştırma yöntemlerinde olduğu birbirini izleyen aşamalar vardı. Bu aşamalar, Lewin'in dört aşamalı döngüsü, eyleme yönelik olarak adlandırılan aşamalardır.

"Eylem Araştırmalarının Diyalektik Döngüsü" olarak adlandırılan bu süreçte şu işlemler yapılır (bkz. Şekil: 7)

- **Bir Odak Alan Tanımlama:** Odaklanan araştırma alanı, uygulama alanındaki öğrenme ve öğretimi içermelidir. Konu, araştırmacının kontrol alanı içerisinde, değişmesi ve gelişmesi için heyecan duyulacak bir konu olmalıdır.
- **Veri Toplama:** Çeşitli kaynaklardan, problemin çözümü için veriler toplanır. Bu süreçte veri toplama teknikleri, araştırma sorularına, araştırmanın durumuna ve araştırmacının bireysel yeterliklerine göre değişkenlik gösterebilir.
- **Verilerin Analizi ve Yorumlanması**: Farklı veri kaynaklarından elde edilen veriler gözden geçirilir, sınıflandırılır, bulgulara ulaşılır ve yorumlanır.
- **Eylem Planı Geliştirme**: Araştırma konusuyla ilgili olarak elde edilen bulgulara dayanılarak yeni bir uygulama planı oluşturulur ve uygulamaya konulması için ilgili yere önerilir.[75]

Şekil 7: Eylem Araştırmalarında Süreç; Diyalektik Döngü[76]

[75] Bu ilgili yer, kimi zaman araştırmacının kimliğine bağlı olarak, örneğin araştırmacı üst düzey bir yönetici ise, kendisi de olabilir.

[76] Mills, 2003'den aktaran Mesude Uygur, 2014, www.egitim.aku.edu.tr/actionresearch

12.3 Eylem Araştırmasında Veri Toplama Teknikleri

Eylem Araştırmasında kullanılan yöntem ve teknikler, genellikle şimdiye kadar değinilen yöntem ve tekniklerden oluşur. Özellikle daha önce de değinildiği üzere, monografik çalışmalarda kullanılan veri toplama teknikleri eylem araştırmalarında da, araştırmanın gerektirdiği yerlerde, araştırma amacını gerçekleştirmek üzere kullanılır.

Eylem araştırmalarında sık sık kullanılan veri toplama teknikleri araştırmacının deneyimlerine dayanarak aktif ya da pasif katılımcı gözlem, saha notları, toplantı tutanakları ve gözlemler, görsel - işitsel (audio-visual) kayıtlar, görüşmeler, istatistik raporları, o yere ait isim, iş dağılımı gibi listeler vb. veri toplama araçları olarak sıralanabilir.

Bu teknikleri, araştırmacı açısından;

- Deneyimlere dayalı teknikler
- Sorgulamaya dayalı teknikler
- İncelemeye dayalı teknikler olarak sınıflandırılabilir.

Kullanılan veri toplama teknikleri şu kriterlere göre belirlenir:

- ✓ Örgütün yaptığı işin türüne (üretim firmaları, eğitim kurumu, sağlık kuruluşu, sigorta, banka, hukuk bürosu gibi hizmet veren kurum ve kuruluşlar...);
- ✓ Araştırmanın yapılacağı örgütün fiziksel yapısına (binanın yapısı, oda sayısı, birimler arasındaki mesafe, aydınlanma, ısınma, binanın / odaların (ofislerin) iç donanımı, iletişim teknolojinin kullanılması gibi...);
- ✓ Örgütün bulunduğu konumuna (nerede bulunduğu, ilişkide bulunduğu hedef kitlesiyle ulaşımına, çevreye yakınlığı gibi);
- ✓ Örgüt çalışanlarının profiline (kaç kişi, hangi görevlerde / statüde çalışmakta bulunduğu);
- ✓ Örgüt çalışanların yetki ve sorumluluklarının neler olduğuna;
- ✓ Örgüt içi ve dışı iletişim ağına, türüne, işleyişine;
- ✓ Araştırmacının, aktif ya da pasif katılımcı olarak veri toplama sürecine bizzat katılıp katılmadığına;

Bir kurumda yukarıda belirtilen özelliklere başka kriterler de eklenebileceği gibi, çok fazla ayrıntıya da gidilmeyebilir. Eylem araştırmasının konusu daha dar kapsamlı, daha az zaman diliminde, sınırlı bir konuda, hızlı sonuç almaya yönelik olabilir.

Belirtilen bu konuların önemli bir kısmı araştırmacının deneyiminde bulunabilir. Örneğin katılımcı gözlem, saha notları, toplantı tutanakları ve

gözlemler vb. veri toplama araçları deneyimlere dayalı teknikler arasında sayılabilir. Ancak yine de deneyimlenmiş olan durumlara rağmen, araştırmanın başarısı için başka kaynaklardan da doğrulanır ve zenginleştirilir.

Eylem araştırmasında kullanılan yöntem ve tekniğin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- ✓ Eylem araştırmasında kullanılan yöntem dolaysız bir araştırma yöntemidir. Araştırmacı, sorunları doğrudan gözlemleyerek, birinci elden bilgi toplar.
- ✓ Eylem araştırması, nitel bir monografik araştırma görünümündedir. Bu bakımdan nitel araştırma yöntem ve tekniklerinde yaygın olarak kullanılan belgesel tarama, günlük tutma, gözlem, görüşme (röportaj) ve örnek olay teknikleri sık sık kullanılır.
- ✓ Zaman zaman, araştırmacının bu konuda bilgi ve deneyimine bağlı olarak, anket gibi nicel veri toplama tekniklerden de yararlanılabilir. Örneğin, eylem araşırması yapan bir eğitimci, sınıf içinde öğrencilere uygulayacağı bir anketle nicel (sayısal) veri toplayabilir.
- ✓ Kullanılacak veri toplama teknikleri, somut deneyim sahibi araştırmacının gerçekleştirmek istediği araştırmanın amacıyla yakından ilişkilidir. Gerektiğinde, eylem araştırmasında hem nitel, hem de nicel yöntem ve teknikler kullanılabilir.

Burada vurgulanması gereken önemli husus, araştırma konusunun bilinmeyen, yeni bir konu değil, tam tersine, bilinen, uygulanan bir durumun deneyim sahibi araştırmacı (lar) tarafından incelenmesi, araştırılması ve araştırma sonucunun o iş yerinin/örgütün var olan sorununu ya da sorunlarını çözümlemek, başarıyı arttırmak amacıyla kullanılmasıdır.

Eylem araştırmalarında veri toplama teknikleri, toplanan verilerin bulgular haline getirilmesi, yorumlanması, raporlaştırılması (metin yazma) ve hatta sunumları diğer araştırma yöntem ve tekniklere göre farklılık gösterir. Bu farklılığın en belirgin olduğu kısım ise araştırmanın bulgularını yazarken önerilerin yapılmasının gerekli oluşudur. Betimleyici ve ilişki arayan araştırmaların raporlaştırılmasında araştırmacının öneri getirmesi beklenmeyebilir. Ancak, amacı sorun çözümleme olan eylem araştırmalarında araştırma konusuna yönelik öneri getirilmesi beklenir. Çünkü araştırmanın yapılmasındaki amaç, var olan sorunların saptanması ve çözüm yollarının bulunarak önerilmesidir.

12.4 Eylem Araştırması Farklılığı

Eylem araştırmasının diğer araştırma türlerinden önemli farkları vardır.

- ✓ Eylem araştırması, uygulayıcının içinde bulunduğu örgütün pratik sorunlarıyla ilgilidir.
- ✓ Eylem araştırması sistematiktir.
- ✓ Araştırmaya bir yanıtla başlanmaz.
- ✓ Bilime katkı önemli değildir, uygulamadaki sorunlara çözüm arar. Olsa olsa bilimsel çalışmalarda veri olarak kullanılabilen bulgulara sahiptir.
- ✓ Kuramsal bilgilerden hareket etmez. Araştırma ilerledikçe kuramlar da ilerler.
- ✓ Sonuçlar yereldir, yapıldığı bağlamla ilgilidir; topluma genellenemez.
- ✓ Soyut değil somuttur; pratik olaylarla ilgilidir; kaynağını uygulamaktan alan "bilme" gerektirir.
- ✓ Eylem araştırmaları basit ve informal durumdan daha detaylı ve formal biçimlere uzanabilir.
- ✓ Araştırma süresi araştırma sorusuna, ortama, veri toplama durumuna göre değişir.
- ✓ Kişisel deneyimleri aktarır (Özad, 2007).

12.5 Eylem Araştırması Yönteminin Yararları

Eylem araştırmalarının, daha önce verilen araştırma yöntemlerine göre yararları, zaman zaman verilse de, bir kez daha bu başlık altında görmekte yarar vardır.

- Eylem araştırması akademik ve sosyal programların iyileştirilmesi ve bilginin paylaşımını sağlar. Bir diğer deyişle kuram ile uygulama arasındaki boşluğu doldurur.
- Eylem araştırmasına katılan eğitimciler (öğretmen ve yönetici) bilginin gelişimine ve eğitim kuramlarına daha aşina olurlar. Böylece hem kendilerinin hem de diğerlerinin yaptıkları işi daha iyi anlarlar.
- Eylem araştırmasına katılanlar sosyo-ekonomik, ırk, din, dil ve cinsiyet eşitsizliklerinin daha çok farkında olurlar. Bu farkındalık onların geleceğe yönelik vizyon oluşturmada daha bilinçli olmalarını sağlar.

- Eylem araştırmasına katılan araştırmacılar, eğitimciler, yöneticiler, profesyoneller, uzmanlar yaptıkları uygulamalarda daha eleştirel ve yansıtıcı olurlar.
- Eylem araştırması problem çözme ve öğretimsel kararlar almada yeterlilik duygusu yaratarak karar almayı güçlendirir.
- Eylem araştırması sürekli iyileşmeye karşı istek yaratır.
- Eylem araştırması, uygulamaya doğrudan etki yapar; sorunlara çözüm getirerek başarıyı sağlar ya da arttırır.
- Eylem araştırması, araştırma sürecine katılanları güçlendirir.
- Eylem araştırması, kurum ve kuruluşlarda ve özellikle de eğitim - öğretim kurumlarındaki sosyal yapının istenen ve desteklenen yönde değişmesini sağlar.
- Uygulamada karşılaşılan sorunların çözümünü sistemleştirir.
- Eylem araştırması, çalışan ile yöneticiler; öğretmen ile öğrenciler; patron ile işçiler arasında daha sağlıklı bir iletişimin kurulmasına yol açar.
- Eylem araştırması, katılımcılar arasında ortak bir meslek kültürü yaratır.[77]

12.6 Eylem Araştırmasında Güvenirlik ve Geçerlik

Bir araştırmanın önemi, sonuçlarının güvenirli ve geçerli olmasıdır. Eğer bir araştırma, eylem araştırması gibi bir yöntemle, sorun çözmeye yönelik olarak gerçekleştirilmişse bu durum daha da önem kazanır. Çünkü araştırma sonuçlarının kısa zaman içerisinde uygulanmaya konulması beklenir; amaç da budur. Bunu sağlanması ise şu koşullara bağlıdır:

- **Araştırmacının inandırıcı olması:** Araştırmacının tüm karmaşıklıklarla ve kolayca açıklanamayan kalıplarla baş etme becerisidir. Bu da *"uzmanlık"* ve *"bilgicilik"* gerektirir.
- **Transfer edilebilirlik**: Araştırmacının her şeyin bağlama dayalı olduğuna ilişkin inancıdır. Araştırmacı bağlamla ilgili ayrıntılı betimsel veri toplar ve araştırma raporunu ayrıntılı olarak yazarak transfer edilebilirliği sağlamaya çalışır.

---

[77] Rearick ve Feldman, 1999; Glanz, 1999; Borgia ve Schuler, 1996; Calhoun, 2002; Beverly, 1993; Bogdan ve Bklen, 1992, Hansson, 2003; Sagor, 2003 (on-line) dan aktaran Naciye Aksoy (2003), http://www.kuey.net/index.php/kuey/article/view/463

- **Güvenilmeye layık olma:** Verilerin sağlamlığı ve dengeliliğidir. Bunu için araştırmacının farklı ancak birbirini tamamlayan veri toplama tekniklerinden yararlanmasını gerektirir.
- **Onaylanabilirlik**: Verilerin yansız ve objektif olmasıdır. Araştırmacı çeşitli veri ve veri toplama tekniğini karşılaştırarak ve yansıtma yaparak onaylanabilirliği sağlar (Mills, 2003'den aktaran M. Uyar, 2014 www.egitim.aku.edu.tr/actionresearch)

BÖLÜM 13

VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ (ANALİZİ)

İster bilimsel, ister toplumsal amaçlı olsun istatistiksel veriler olan her araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesi gerekir. Çünkü bu veriler hamdır; düzensiz ve kaba verilerdir. Bu nedenle verilerin bir düzene koyulması, sınıflandırma ve gruplandırma çalışmalarının yapılması gerekir. İstatistiksel verilerin çözümlenmesinde kullanılacak ölçüm tekniklerinin ve bunların nerelerde işleneceği konuları, araştırmanın tasarımlanmasında kararlaştırılır. Araştırma önerisi hazırlanırken bilgi toplama yöntem ve teknikleri yanında görgül (ampirik) verilerin hangi teknikle ve hangi istatistik yöntemleri ile çözümleneceği de açıklanır. Bu durum taslak plan çalışmalarında da yer alır. İstatistiksel çözümlemenin ne olacağına karar vermeden, örneklem alınarak veri toplanmasına başlanılmaması gerekir.

13.1 Verilerin İşlenmesi

Verilerin işlenmesinde mekanik ve elektronik araçlar kullanılır. Mekanik çözümlemelerde, istatistiksel çözümlemeler elle, hesap makinelerinin yardımıyla yapılır. Bu tür çözümlemelerde, araştırmacının istatistik bilgisinin iyi olması gerekir. Çünkü istatistiksel ölçüm formüllerini, verilerin bu formüllere nasıl uyarlanacağını bilmesi ya da iyi bir istatistikçi ile birlikte çalışması gerekir. Elektronik teknolojisindeki gelişmelerin ürünü olan bilgisayarların istatistiksel çözümlemelerde kullanılmasıyla bu tür bir zorunluluk ortadan kalkmaktadır.[78] Ancak burada da önemli olan araştırmacının, hangi istatistiksel çözümlemenin ne anlama geldiği, araştırma verileri için

[78] Bu nedenle istatistiksel çözümlemeriyle ilgili bilgiler aktarılırken, zorunlu olmadıkça bu çözümlemeleri formüllerini uzun uzun anlatılmasından kaçınılmıştır.

hangi ölçümlemenin anlamlı olduğu ve sonuçlarının nasıl yorumlanacağı gibi konularda da bilgi sahibi olması gerekir.[79]

20-25 yıl öncesine kadar istatistiksel çözümlemeler elle ve bilgisayarla birlikte yapılırken, günümüzde kişisel bilgisayarların (personel computer - PC) yaygınlaşmasıyla bilgisayar kullanan herkesin kullanabileceği programlar durumuna gelmiştir. Bugün artık mekanik olarak yapılan istatistiksel çözümlemeler yerine özel olarak üretilen, SPSS (*Social Package For Social Scientist* / Sosyal Bilimci için Soysal Paket) gibi paket bilgisayar programları, verilerin çözümlenmesinde başarı ile kullanılmaktadır.

Görgül bir araştırma sonucu elde edilen istatistiksel verilerin değerlendirilmesine *"verilerin çözümlenmesi"* (data analysis) denir. Veriler ya "sıralı dizi" (seri) biçimine getirilir ya da belli özellikleri dikkate alınarak gruplandırılır. Bu gruplandırmaya *"çokluk bölünümü"* adı verilmektedir. Bu kavramlardan;

Sıralı Dizi (seri): Verilerin belirli esasa göre sıralanmasıyla elde edilen dizidir. Bu sıralama, büyükten küçüğe ya da küçükten büyüğe doğru yapılır. Bu sıralamada yer alan her bir veriye *"değer"* denilmektedir.

Çokluk Bölünümü: Değişkenin değer aralığını, birbirinden kesin olarak ayrılmış sınıflara bölüp, her sınıfta kaç tane birim bulunduğunu saymaya olanak tanıyan sınıfları ve sınıf çokluklarını bir arada gösteren çizelgeye denilmektedir.

13.2 Merkezi Eğilim Ölçümleri

13.2.1 Ortalama

Verilerin çözümlenmesinde bir dağılımın merkezi eğilimi (central tendency) ortalama ile ölçülür. Ortalama (mean), istatistik bilgilerinden anımsanacağı üzere, tipik ya da en sık rastlanılan özellikleri dile getirmek üzere gündelik dilde başvurulan sayısal bir kavramdır.

Dizi (*seri*)deki tüm değerlerin temsil edildiği değere, ortalama denir. Ortalamanın gerçekte karşılığı yoktur. Ancak, dağılımda en belli özellikleri, karakteristikleri, tipiklikleri kendisinde toplayan bir modeli dile getirmek üzere kullanılır. Bir başka deyişle ortalama bir dağılımdaki gözlemlerin nicel değerlerini özetleyen ve onları temsil eden bir değerdir.

---

[79] Bilgisayarlarda istatistiksel çözümlemede veri girişi ile ilgili bilgiler için bkz. Karasar (2014b), 197-206.

Bu açıklamalardan, ortalamanın değişkenin değer aralığında bulunması gerekir. Bunun formül olarak açıklanması ise şöyledir:

X min < ortalama > X max

Ortalamalarda farklı yığınlar belirli bir niteliğe ilişkin olarak karşılaştırılabilirler.

Ortalamaların alınmasında aritmetik ortalama ve geometrik ortalama olmak üzere iki temel ortalama tekniği kullanılır.

13.2.1.1 Aritmetik Ortalama

Aritmetik Ortalama, bir dağılımdaki sayısal ağırlık merkezidir. Genel olarak merkezi eğilimlerin saptanmasında kullanılan ortalama türü, aritmetik ortalama türüdür. Hemen hemen tüm istatistiksel çözümlemelerde de aritmetik ortalama kullanılır. Aritmetik ortalama, dağılımdaki tek tek gözlenenlerin toplamının toplam gözlem sayısına bölünmesi ile bulunur. Aritmetik ortalamanın bulunmasında formül, ölçüye vurulan dizinin yalın, sıklık ve kümelendirilmiş dizi olup olmamasına bağlı olarak değişir.[80]

Aritmetik ortalama kısa yoldan şöyle hesaplanır: Bir gözlem ya da sınıf aralığı, göreceli olarak ortalama ya da sıfır sayılır. Diziyi oluşturan terimlerin bu göreceli ortalamadan toplam saptamaların gözlem sayısına oranlaması sonucu elde edilen değer, söz konusu ortalamaya eklenerek gerçek ortalama bulunur.

Bireysel verilerde aritmetik ortalamanın bulunuşu:

5 kişilik bir ailenin ortalama yaşının bulunması:

Yaş (x_i)

10 (x_1)

15 (x_2)

38 (x_3) $x_i = 120:5 = 24$

40 (x_4)

17 (x_5)

---

[80] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sencer (1989), s. 491-492, Bohnstedt –Knoke (1988), s. 67-75.

Toplam - 120

Aritmetik ortalamanın özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Tek tek her gözlemin elde edilen ortalama değeri, oranla gösterdiği sapmalara eşittir. Bir başka deyişle, birim değerleri ile aritmetik ortalama arasındaki farkların cebirsel toplamı sıfırdır.
- Sapmaların karelerinin toplamı, başka herhangi bir terime göre elde edilecek toplamdan daha küçüktür.
- Birçok matematiksel işleme uygundur.
- Dizinin diğer tüm değerlerine karşı son derece duyarlıdır. Duyarlılığı en yüksek olan ortalamadır. Herhangi bir birim değerinde meydana gelen çok küçük bir değişim aritmetik ortalamayı etkiler. Bundan ötürü de dizideki aşırı değerlerden kimi zaman temsil özelliğini yitirecek kadar etkilenir.

13.2.1.2 Tartılı Ortalama

Aritmetik ortalamanın bir diğer türü tartılı ortalamadır. Dizideki tüm değerlerin öneminin eşit olmadığı, ayrıcalıkların bulunduğu durumlarda ortalama, tartılı aritmetik ortalama olarak alınır. Burada temel olan, dizideki her bir sıklığa önemiyle orantılı olarak ayrı ağırlıklar (katsayılar)ın verilmesidir. Tartılı ortalamada formül: $x= x_1 T_t 1$[81]

[81] Örnek:
TRT TV 2'de Yayımlanan Drama Programlarının Cinsiyete Göre Tartılı Dağılımı
($T= 5T_5 + 4T_4 + 3T_3 + 2T_2 + 1T_1 + 0T_0$)

	Erkek	Kadın	Toplam
Programın Adı	**tartılı puan**	**tartılı puan**	**tartılı**
Yabancı sinema	4095	5673	9768
Yabancı Dizi	3813	5538	9351
Yerli Dizi	3414	4974	8388
Yerli Sinema	3285	4566	7851
Tiyatro	3159	4572	7731
TV Oyunu	3162	4476	7638

TV 2'de yayınlanan drama programları ile ilgili verilerin tartılı puanları yorumlandığında, tartılı puan ve sıralama bakımından önemli bir değişikliğin bulunmadığı yalnızca kadınların erkeklere göre tartılı puanlarını biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Kaynak: TRT, (Nisan 1987), s. 149.

13.2.1.3 Geometrik Ortalama

Geometrik ortalama, bir diziyi oluşturan değerlerden her birinin, bir önceki değere bağlı olarak değişmesi ve bu değişimin hızının belirlenmek istenilmesi durumunda kullanılacak en uygun ortalamadır. Aritmetik ortalamanın aşırı değerlere karşı çok duyarlı olmamasından ötürü, bu gibi değerleri taşıyan dağılımlarda geometrik uygulamanın kullanılması amaca daha uygundur. Bu bakımdan aritmetik ortalamada olduğu gibi, aşırı değerlere çok duyarlı değildir.

Toplum bilimleri alanında daha çok ekonomi ve işletme gibi alanlarda kullanılır. Bu ortalama özellikle eşit zaman aralıkların değişen oranları için elverişlidir. Örneğin, yıllık nüfuslardaki artış hızı, ekonomik büyüme hızı, ulusal gelişme artışı hızı gibi olguların hesaplanmasında başvurulan bir ortalama türüdür.

Bu ortalama da, aritmetik ortalama gibi hem bireysel dağılımlarda hem sıklık ve kümelendirilmiş, gruplandırılmış bölümlerde farklı uygulanır.

Geometrik ortalamanın özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Bulunan ortalama değer, aritmetik ortalamada olduğu gibi mutlak ayırımlar değil, terimler arasındaki orana dayanır.
- Terimlerin ortalamadan sapma oranlarının çarpımı 1'dir. Oysa aritmetik ortalamada bu oran sıfırdır.
- Diziyi oluşturan değerlerden herhangi birinin sıfır ya da sıfırdan küçük olduğu durumlarda geometrik hesaplamalar kullanılmaz. Sıfır ve sıfırdan küçük sayıların logaritması alınamaz.

Yukarıda belirtilen ortalama türlerinin yanında *"karesel ortalama"* ile *"harmonik ortalama"* adları ile anılan iki ortalama türü daha kullanılmaktadır.

13.2.1.4. Varyans ve Standart Hata

İstatistik çözümlemelerinde büyük önemi olan bir diğer dağılma ölçüsü *"varyans"* (değişke)dir. Varyansın pozitif kare köküne ise *"standart sapma"* adı verilir. Varyans, birim değerinin aritmetik ortalamadan farklarının karelerinin toplamının birim sayısına bölümüdür.

Standart sapma ise, birim değerlerinin aritmetik ortalamaya olan uzaklıklarının bir ölçüsüdür. Birim değerleri aritmetik ortalama değeri etrafında toplandıkça standart sapma küçük değer, aritmetik ortalamadan uzaklaştıkça büyük değer alacaktır.

X_i: birim değeri x: birimlerin aritmetik ortalaması

Sapma= X-x

Bir dağılımda dizideki birimin değeri 60, aritmetik ortalamanın 45 olması durumunda;

Standart sapma= 60-45=15 olarak hesaplanır.

Standart sapmanın, önceki ortalama sapmalarının sakıncalarını ortadan kaldırdığı ve matematik işlemlere, istatistik analizlere en uygun olduğu için istatistiksel önemi büyüktür (A. Kutsal- Ö. Alpan - R. Arpacık, 1990, s. 44-48; Kılıçkaplan s. 41-52)

13.2.2 Ortanca

Verilerin istatistiksel çözümlemelerinde sık sık kullanılan bir başka istatistiksel hesaplama "ortanca" (*median*) yolu ile yapılan çözümlemedir. Bu çözümlemenin temeli, birim sırasının küçükten büyüğe doğru sıralandığı durumlarda, birim sayısı tek ise, en ortadaki birimin değerine, birim sayısı çift ise en ortadaki iki birimin değerinin ortalamasının alınmasıdır.

Formül olarak belirtmek gerekirse:

Or= X (n+1)/2

olarak yazılabilir.

Örnek: (birim sayısı 7 ise):

X_1 X_2 X_3 X_4 X_5 X_6 X_7

birimlerinin ortancası X_4'dür.

Az sayıda birimin bulunduğu verilerde ortancanın hangi sıradaki birimin değerine karşı geldiğini saptamak kolay olmasına karşılık, çok sayıda birimin bulunduğu serilerde ise ortanca değerinin hangi birimin değerine ya da hangi birimlerin arasına düştüğünü bulmak oldukça güçtür. Bu konuda kolaylık sağlamak üzere yukarıda belirtilen formül kullanılır.

13.2.3 Tepe Değeri

İstatistik çözümlemelerde ençok rastlanan sayısal değerden biri de "*tepe değeri*" (*mode*)dir. Sıklığı en çok olan değere "tepe değeri" denir. Bir diğer deyişle "tepe değeri", en çok yinelenen değişken değeri olarak tanımlanabilir. Bundan ötürü de tepe değeri bir dağılım içerisinde 'en tipik' değeri gösterir. Örneğin, "Çocuklar televizyon programları arasında en çok çizgi

filmlerini izlerler" tümcesinde, çizgi film izleyen çocukların diğerlerine göre daha fazla olduğu belirtilmektedir. Bir dağılımda tepe değeri tek olarak görülebileceği gibi, birden fazla tepe değerli dağılımlar da vardır. Sınıflandırılmış örneklemde tepe değeri, yine en çok sıklığın görüldüğü sınıf değeri olarak alınabilir. Uygulamada, az sayıda denek (birim) üzerinde çalışılması durumunda tepe değerinin, aritmetik ortalama kadar geçerli olmayacağı açıktır.

Bireysel veriler için tepe değeri örneği: Sıraya konulmuş aşağıdaki dağılımda tepe değeri 4'dür. Çünkü 4 sayısı diğer birimlere göre en çok tekrarlanan birimdir.

X_1: 3 3 4 4 4 5 6 7 7 8 8

Tepe değerinin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Tepe değeri, diyagramı çan biçiminde olan çokluk dağılımları için uygundur.
- Ucu açık olan sınıfların olması durumunda ortanca ya da tepe değeri kullanılır.
- İki tepe değerli çokluk dağılımlarında sınıf sayıları azaltılarak ya da çoğaltılarak yeni tepe değerleri elde edilebilir.
- En yüksek çokluğun iki uç değer sınıfından birine düştüğü dağılımlarda kullanılması uygun değildir.

Tepe değerinin kullanıldığı istatistiksel çözümlemelere örnek olarak piyasaya sürdürülmesi planlanan yeni ürün tiplerinden hangisinin daha çok ilgi göreceği ile ilgili olarak yapılacak ölçümlerde tepe değerinin bulunması, üretime yönelik olarak çok önemli bilgi verebilir.

13.2.4 Ortalama, Ortanca ve Tepe Değeri Arasındaki İlişki

İstatistik çözümlemelerinden ortalama, ortanca ve tepe değeri arasında yakın ilişkiler vardır.

Kuramsal normal dağılımda ortalama, ortanca ve tepe değeri aynıdır. Simetrik örneklem dağılımlarında da durum aynı olduğu halde simetrik olmayan örneklem dağılımlarında farklıdır.

Dağılım eski yöne doğru eğilim gösteriyorsa,

Tepe Değeri > ortanca> ortalama'dır.

Dağılım artı yöne doğru eğilim gösteriyorsa,

Ortalama > ortanca > tepe değeri olarak ortaya çıkar.

Ortalama, ortanca tepe değeri arasındaki ilişkiyi etkileyen bir faktör, örnek büyüklüğüdür. Örneklemin az sayıda birey ve objelerden oluşması durumunda en geçerli dağılım değeri "ortalama"dır. İki ucu açık örneklemlerde ise ortalamanın bulunması güçleştiğinden, bu durumda en geçerli istatistik değeri "ortanca"dır. Denek sayısının fazla olduğu örneklemlerde ise tepe değerinin bulunması kolaydır ve aynı zamanda bu değer ortalama için de kullanılabilir (J. W. Bowers - J. A. Courtight, 1984, s. 133-153)

13.3 İstatistiksel Anlamlılık Testleri

Veri çözümlemelerinde kullanılan istatistik anlamlılık testleri, varsayımların niteliğine, aranan değişkenler arası ilişkilere, örneklemin tekli, ikili ya da çok gruplu olmasına ve amaca bağlı olarak değişir. Farklı testlerin kullanılması, amaca bağlı olma yanında, testlerin parametrik olup olmamasına bağlı olarak değişir. Her istatistiksel test için bir model ve ölçme gereksinimi vardır. Gerçekte evrenin yapısının ve örnekleme biçiminin belli olması durumunda buna uygun olarak istatistiksel model de kurulmuş olur. En güçlü testler, en güçlü ya da kapsamlı varsayımlara sahip olanlardır.

İstatistiksel anlamlılık testlerinde iki tür hipotezden yararlanılır[82].

- ✓ Sıfır Hipotez *(null hypothesis)* (Ho): Farksızlık hipotezi
- ✓ Alternatif Hipotez (*alternative hpothesis*) (Hı): Temel ilişki hipotezi

Ho hipotezi reddedildiğinde, Hı hipotezi kabul edilir. Böylece, araştırmada öneriler iki değişken arasında önemli, anlamlı bir ilişkinin var olduğu kabul edilir. Bunun tersi durumda, yani Ho hipotezinin kabul edildiği, Hı hipotezinin reddedildiği durumda araştırmacı Ho hipotezinin kabul edilmesini değil, reddedilmesini ister. Çünkü bu durumda, önerdiği varsayımlar belli oranlarda kabul edilecek yani varsayımı doğrulanacaktır. Örneğin kitle iletişim araçlarına açık olma ile yaş arasındaki ilişkide eğer Ho (sıfır hipotez) reddedilirse, alternatif hipotez (Hı) kabul edilir, yani kitle iletişim araçlarına açık olma ile yaş grupları arasında anlamlı bir ilişki olduğu kabul edilir. İstatistiksel ölçüm testlerinden parametrik ve parametrik olmayan ölçüm testlerinin her ikisinin uygulanmasında her iki hipotez de (Ho, Hı) kullanılır. Bir testin varsayımları zayıf ise, istatistiksel test sonuçları daha genel bir nitelik gösterir. Dolayısıyla Ho'nun test edilişi daha az güçlüdür. Ancak genellemeye açık bir istatistiksel test seçerek ve örneklem hacmini büyüterek bu testin gücü yükseltilebilir.

---

[82] Kitabın tümünde *"hipotez"* sözcüğü ile *"varsayım"* sözcüğü aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak burada, istatistiksel ölçümlerde kullanılan "*hipotez*" sözcüğü farklı bir anlamda kullanıldığından "varsayım" sözcüğünün kullanımından özellikle kaçınılmıştır.

Bir istatistiksel ölçümde çıkan sonuçların anlamlı olup olmadığı, bu anlamın derecesi, bu konuda geliştirilmiş tablolarla karşılaştırılarak değerlendirilir[83]. Elde edilen test sonucu, bu tablo değeriyle karşılaştırılır; sonuç tablo değerinden küçük ise, değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı kabul edilir. Bu durumda Ho hipotezi kabul edilmiş sayılır. Eğer elde edilen değer, tablo değerinden büyük ise değişkenler arası ilişkinin anlamlı olduğu kabul edilir. Bu durumda, araştırmacının varsayımı sınanmış, kabul edilmiş demektir.

13.3.1 Yanılma Düzeyi (Olasılığı)

Önemlilik testlerinin uygulanmasıyla elde edilen kabul ya da ret, hiç bir zaman kesin ve mutlak değildir. Örneklemden doğan bir yanılma payı vardır. Bu yanılmanın ne kadar olacağını genellikle araştırmacının belirlemesine karşılık, toplum bilimlerinde bu oran yüzde 5 (%5) olarak kabul edilmektedir.

13.3.1.1 Parametrik Testler

Parametrik testler (*parametric tests*) genellikle "t" ve "F" testleri için verilen varsayımlara dayalıdırlar. Her şeyden önce, testin anlamlı olabilmesi için bu testin varsayımlara uygun olması gerekir. Parametrik testlerin uygulanması için verilerin bir takım koşulları taşıma gerekir:

- ✓ Verilerin istatistiki ölçümlerle elde edilmiş olması gerekir. Yaş, gelir, siyasi partilere oy verme tutum ve davranışları ile ilgili elde edilen veriler bu tür verilere örnek olarak gösterilebilir.
- ✓ Örneklem alınan evren normal dağılımlı olmalıdır.
- ✓ Örnekler araştırma evreninden rastlantısal (ihtimali) olarak çekilmelidir.
- ✓ Örneklem büyüklüğünün 10 sayısının altına düşmemesi gerekir. Örneklemin büyüklüğü oranında parametrik testlerin uygulanması daha anlamlıdır. Bunun için en uygun alt sınır 30'dur (Gökçe, 1993, s. 160-164; Balcı, 1993).

Parametrik testler başlıca "t testi" ile "F testi" olarak iki grupta toplanabilir (bu konuda aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir).

---

[83] Tüm anlamlılık testleri ile ilgili tablolar, yerli ve yabancı istatistik kitapları ile istatistik çözümlemeye ağırlık veren araştırma kitaplarının arkasında yer almaktadır.

13.3.1.2 Parametrik Olmayan Testler

Parametrik olmayan istatistiksel testler (*non - parametric tests*), modelinin örneklemin alındığı evrenin parametreleri hakkında koşulları belirlemeyen bir test niteliğindedir. Parametrik testlerin uygulanmadığı durumlarda uygulanır ve herhangi bir koşula bağlı değildir. Örnek sayısının küçük olduğu durumlarda uygulanan bu testler ayrıca, sayımla toplanan meslek, eğitim düzeyi, cinsiyet, medeni durum, yaşanılan yer gibi verilerin anlamlılık testlerinde de uygulanır. Parametrik olmayan testlerin çoğunda da gözlemlerin birbirinden bağımsız olması, incelenen değişkenin sürekli olması gibi varsayımlar da vardır. Parametrik olmayan testlerin çoğu sıralayıcı, bir kısmı ise sınıflayıcı bir ölçeğe uygundur. Bu testlerin içerisinde en yaygın olarak kullanılan "ki-kare" (x^2) (Chi - square) testidir.*"Nedensel karşılaştırma yöntemi"* olarak da adlandırılan bu testler, araştırmada kullanılan değişkenler arasında ilişkinin önemini ortaya koyarken, varsayımların (hipotez) da sınanması yapılır. Bu sınama sonucu ortaya çıkan istatistik bulguları ile varsayım *"evetlenir" (kabul edilir)* ya da *"hayırlanır" (reddedilir).*

13.3.1.3 Regresyon ve Korelasyon Testleri

İstatistiksel çözümlemelerde en çok başvurulan anlamlılık testleri regresyon (bağlanım) ve korelasyon (ilişki) (regression and correlation tests) testleridir. Yaşantımızda meydana gelen her olayın bir nedeni vardır. Bu neden, yöntembilimde "değişken" adını almakta ve yapılan ölçümlerde kimi kez iki değişken, kimi kez üç ya da fazla sayıda değişkenin birbirini etkilemesi; aralarındaki ilişkiler araştırılmaktadır. İşte bu ilişkilerin araştırılmasında istatistiksel veriler olarak elde edilen yüzdelerin ölçümlenmesinde regresyon ve korelasyon testleri kullanılmaktadır. Bu tür çözümlemelerde ilgi duyulan evrendeki değişkenler arasındaki ilişkiler betimlenir, bunların ilişkilerinin derecesi ve yönü saptanır. Bu istatistiksel çözümlemelerin tarihi 20. yüzyılın başlarına değin gitmekte ise de, asıl gelişimini bilgisayarların istatistiksel çözümlemelerde kullanılmasıyla göstermiştir. Günümüzde, özellikle, çoklu regresyon, çoklu korelasyon ve varyans (faktör) çözümlemelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Regresyon ve korelasyon çözümlemelerinde test edilen varsayımdaki olguda değişkenler arası neden ve sonuç ilişkilerindeki neden ortaya konulamaz, ancak bu ilişkinin varlığı, yönü ve derecesi ortaya konur. Bu bakımdan bir varsayımın testine yalnızca bu tür çözümlemelerle yetinilmeyip, diğer anlamlılık testlerinin de yapılması gerekir.

Regresyon (bağlanım) analizi ile değişken arasında işlevsel (fonksiyonel) ilişki, korelasyon (ilişki) analizi ile de bu ilişkinin düzeyi *'yüzde'* (%) olarak araştırılır.

Regresyon Analizi (Çözümlemesi):

Bilimsel araştırmaların temel işlevlerinden biri, değişkenler arası neden - sonuç ilişkisini kurmaktır. Ne, neyin işlevidir. Hangi değişkenlerdeki değişmeler ile açıklanabilir? Tüm bu ilişkileri açıklayan istatistiksel çözümleme, *"regresyon analizleri"* dir. Regresyon çözümlemelerinde değişkenler arası ilişkiler araştırılırken bağımsız değişkenlerdeki değişimlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin derecesi araştırılır. Daha açık bir anlatımla, bağımsız değişkende meydana gelecek bir birim artışın, bağımlı değişken üzerinde ne ölçüde; artma ya da eksilme olacağı ortaya konur. Değişkenler arası bu etki *"regresyon katsayısı"* ile açıklanır. Regresyon çözümlemelerinde ilişkileri araştırılacak olan değişkenlerden üzerine etkilerini incelemek istediğimiz, değişimi çözümlenecek değişkene *"bağımlı değişken"* denilir. Bağımlı değişkendeki değişmeleri açıklamak, değişmelerin nedenlerini belirlemek için ilişki kurulan diğer değişkene ise *"açıklayıcı değişken"* denir.[84]

Bir istatistiksel dağılımda değişkenlerin sayısına bağlı olarak regresyon problemleri farklı adlarla anılır. Bir dağılımda değişkenlerin sayısı iki ise, bu tür regresyona "basit regresyon", değişkenlerin sayısı ikiden fazla ise "çoklu regresyon" adı verilir. Çözümlemede bağımlı değişken "y" ile bağımsız değişken(ler) ise "x" olarak gösterilir. Regresyon çözümlemelerinde daha çok basit regresyon çözümlemeleri kullanılır. Biri bağımlı, biri bağımsız olmak üzere iki değişkenli bir olayda (n) kişinin gözlenmesi durumu da "x" ve "y" değerleri olacaktır.

Regresyon formülü: $Y = f(X_1 ..... X_k e)$

Korelasyon teknikleri, toplum bilimlerinin hemen hemen tüm alanlarında kullanılan değişkenler arası ilişkilerin varlığını, yönünü ve derecesini ortaya koyan istatistiksel çözümlemelerdir. Her araştırmada bir olay ya da değişkende bir başka olay ya da değişkenin etkisinin olduğunu varsayımlanır. Bu ilişkinin önce betimlenmesi, sonra da bunun derecesi ve yönü araştırılmak istenir. Korelasyon çözümlemeleri bu tür araştırmaların vazgeçilmez istatistiksel çözümleme tekniğidir. Korelasyon araştırmalarında ilişkinin varlığı (ya da yokluğu), derecesi ve yönü ortaya konmakla birlikte, neden bu ilişkinin olduğu çözümlenmez. Bir başka deyişle, korelasyon çözümlemelerinde değişkenler arası "neden - sonuç ilişkisi" ortaya konamaz. Korelasyon çözümlemelerinde değişkenler arası ilişkiler büyük, orta ya da zayıf olabileceği gibi, hiç bir ilişki de bulunmayabilir.

---

[84] Bir diğer anlatımla, değişkenlerle ilgili olarak daha önce niteliklerine göre yapılan sınıflandırmada "bağımsız" değişken, burada "açıklayıcı değişken" adını almaktadır.

Değişkenler arası korelasyonel ilişkiler "korelasyon katsayısı" (R) ile açıklanır. Korelasyon katsayısı değişkenler arası ilişkilerin işlevsel (fonksiyonel) olup olmadığını ve bu ilişkilerin, etkileşiminin derecesini ve ölçüsünü gösterir. Burada "işlevsel" ilişki deyimi ile değişkenlerin karşılıklı etkileşimlerine (*interactions*) dayanan ilişkiler amaçlanmaktadır. Ancak, bir korelasyon katsayısının varlığıyla iki değişkenden birinin mutlaka diğerinin nedeni ya da sonucu olduğu anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir. Korelasyon çözümlemesinde değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ise "korelasyon işareti" ile gösterilir.

Korelasyon istatistikleri olarak pek çok farklı teknik kullanılmaktadır. Hangi tekniğin kullanılacağını verilerin özellikleri belirler. Değişkenler arası ilişkinin doğrusal olup olmadığı, sürekli olup olmamaları, değişkenlerin sayısı, hangi tür korelasyon tekniğinin kullanılacağını belirler.

13.3.2 Faktör Çözümlemesi (Analizi)

Faktör (varyans) çözümlemeleri de regresyon ve korelasyon çözümlemeleriyle benzerlik gösterir. Bu tür çözümlemelerde birçok değişkenler arasındaki içten ilişkileri gösteren matrislere dayanarak neyin ne ile gittiğini, bir olayın meydana gelişini etkileyen faktörlerin (değişkenlerin) neler olduklarını ve bunların etki derecelerini gösteren istatistiksel ölçüm teknikleridir.[85]

13.3.2.1 Ki - Kare Testi: X^2 (Chi Square)

Bu test, gözlenen frekansların, kuramsal sonuçlarla ne kadar uyum sağladığını araştırır. Gözlenen frekanslar, kuramsal sonuçlara yakın olduğu takdirde, değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı ve iki değişkenin birbirinden bağımsız olduğu kabul edilir. Gözlenen frekanslarla kuramsal sonuçların birbirinden uzak olduğu durumda ise, iki değişken arasında anlamlı bir ilişkiden söz edilir. Bu durumda belli koşullar altında bağımsız değişken bağımlı değişkeni etkilemektedir. Ki-Kare (kay kare) testleri ile ölçümlenen değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı anlaşılır. Bu ilişkinin ne oranda güçlü olduğu ise Ki- Kare testinin türevi niteliğindeki "Phi", "Cramer's V" ve "*contingency coefficient*" gibi diğer istatistik ölçüm testleri ile ortaya konulabilir (B. Gökçe, 1992, s. 165-167).

---

[85] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kaptan (1973), a.g.e. s. 195-197 ; U. Korum (1981), a.g.e. s. 225-241; N. Karasar, a.g.e. s. 231-234; Balcı, a.g.ç., s. 47-59, J. L. Simon – P. Burstein, (1985), s. 394-403; Bowers – Courtright (1984), a.g.e., s. 246-271.

Ki-Kare formülü şöyledir:

G= Gözlenen frekans

B= Beklenen (kuramsal) frekans

$$x^2 \sum \frac{(G-B)^2}{B}$$

Ki- karenin hesaplanmasında frekansların her gözeneğe (hücreye) düşen sayı önemlidir. Her hücreye beklenen frekans bulunmadan ki- kare hesaplanamaz. Her bir hücrenin beklenen frekansı bulunduktan sonra değerler formüldeki yerine konarak her hücrenin beklenen frekanslarının toplanması ile Ki-Kare (X2) değeri bulunur. Ki-Kare değeri bulunduktan sonra bu değerin varsayımları sınayıp sınamadığı ya da değişkenler arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı Ki-Kare tablolarında yer alan değerlerle karşılaştırılarak belirtilir. Ancak bu karşılaştırmada Ki-Kare değeri "serbestlik derecesi" (sd) / (*degrees of freedom*) (df) / ile birlikte söylenir.[86]

13.3.2.2 Ortalamalar Arası Farkın Anlamlılık Testleri

Bir bilimsel araştırmada çok sayıda seçeneğin bulunması, bu seçenekleri bir araya getirerek gruplandırma işlerini gündeme getirmektedir. İki ya da daha fazla gruba bağımsız değişkenlerin etkilerinin ölçme sonrası, bu grupların ortalamalarının alınarak birbirlerini karşılaştırılmasını sağlayan anlamlılık testleri geliştirilmiştir. Bu testler, tarihi oldukça eski olan "z", "t" ve "F" testleridir. Bu testler temelde birbirlerine benzemekle birlikte, grupların sayısına bağlı olarak farklı testlerin uygulanmasıyla anlamlı çözümlemeler elde edilir.

- **z testi** (z test)

Normal dağılımlı küçük örneklem gruplarından elde edilen verilerde ortalamalar arası farkın test edilmesi için, standart normal dağılım uyarınca, "z test" uygulanır. "z" testinde gruplar birbirlerinden tüm olarak bağımsız olabilecekleri gibi, birbirine bağımlı da olabilirler. Örneğin, aynı nitelikte iki ayrı sınıfta yabancı dil öğretimi ile ilgili farklı öğretim yöntemiyle ilgili uygulama yapıldığında bunun sonucunun ölçülmesiyle elde

---

[86] "Serbestlik Derecesi", her dağılım için ayrı bulunur. Serbestik derecesi tablolarda 1'den başlayarak 30 kadar gider. Bunların hangisinin kullanılacağı veri tablolarındaki satır ve sütun sayılarından 1 (bir) sayısının çıkarılıp birbirleri ile çarpılması ile bulunur. Satır ve sütun sayısının çok olması durumunda serbestlik düzeyinin (sd)nin de büyük bir sayı olacağı açıktır. sd= (satır sayısı-1) x (kolon sayısı-1) 5 şıklı bir bağımsız değişken ile 4 şıklı bir bağımlı değişken ile ilgili bir veride sd=12 olarak bulunur: sd= (5-1) x (4-1) =12.

edilen verilerin istatistiksel anlamlılık testi için "z" testi uygulanabilir. Elde edilen z testi sonucu, standart dağılımdaki z çizelge değerler incelenerek, anlamlılık düzeyi de dikkate alınarak değerlendirilir. Önce, "sıfır hipotez" kurulur. Farklı öğretim yönteminin farklı gruplarda farklı asıl hipotez (varsayım) test edilir. Sıfır hipotezin reddedilmesi, gerçekte, kuramsal olarak ileri sürülen varsayımın olumlu olarak test edilmesi anlamına da gelir. Ancak yine de özel olarak test edilmesi gerekir.

➢ **t testi** (t test)

Genel uygulamada, ortalamalar arasındaki anlamlılık testini ortaya çıkarmak için "t testi" kullanılır. "t testi", "z testi"nden daha yaygın olarak kullanılır. Örneklem sayısı küçüldükçe dağılımı sağ ve sola doğru daha çok yayılır. "t testi" istatistik değerlendirmelerde kullanılan dağılımlardandır. Her dağılımın kendine özgü "*dağılım fonksiyonu*" ya da "*yoğunluk fonksiyonu*" vardır. Bu fonksiyon yardımı ile dağılım ortalaması, varyansı, standart sapması bulunur. "t" dağılımı, ortalamaya göre simetrik bir dağılımdır. Normal dağılım eğrisine benzemekle birlikte ondan daha basıktır. "t" tablosu bir yanlı testler ve iki yanlı testler olmak üzere iki şekilde düzenlenmiştir. Temelde "z testi" ile "t testi" arasında testin mantığı ve kullanılan formüller açısından herhangi bir fark yoktur. En önemli fark, örneklemin büyük olup olmamasından kaynaklanmaktadır. "z" testinde büyük örneklemlerdeki ortalama farklarını ölçerken, t testi ile küçük grupların ortalama anlamlık testleri yapılabilmektedir.

➢ **F testi** (varyans analizi)

Bu test de tıpkı "t testi" gibi istatistiksel çözümlemelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Karşılaştırılmak istenen grup ortalamalarının ikiden fazla olması durumunda "t testi" yerine "F testi" ***(variance analysis)*** kullanılır. F testi ya da varyans analizi, ikiden çok gruplu verilerin istatistiksel ölçümünde gruplar arasındaki ilişkileri ölçmek için kullanılır. Bu aslında bir değişkenlik çözümlemesidir. Bu testle değişkenler arası ilişkiler ile deneysel hatalar da ölçülür.

Varyans analizi tek yönlü (*one way*) olarak kullanılabildiği gibi, çok yönlü (*multi ways*) olarak da kullanılabilir. Örneğin, çocukların başarılarını etkileyen sosyo ekonomik özellikler (okulun kalitesi, ana ve babanın eğitim durumu ve televizyon izlemesi gibi bağımsız değişkenlerin araştırıldığı bir veride tek yönlü varyans analizi (F testi) kullanılırken, aynı etmenlerin farklı nitelikte çocuklar üzerinde test edilmesi için kullanılacak "F testi" çok yönlü "F testi "olacaktır.

Çözümlemeye gerçekte ortalamalar doğrudan girmez. Günümüzde giderek iki grup ortalamalar azalmakta, onun yerini ikiden fazla gruplu ortalamalar almaktadır.

13.3.3 İndeksler

İndeks (Index), özellikle ekonomik yaşamla, nüfus, iş dünyası gibi çalışma alanları ile ilgili olarak araştırma yapılması durumunda istatistik çözümlemelerinde kullanılır. İndeksler, yukarıda belirtilen konularda ya da bunların dışında bir konuda temel olarak alınan bir değere göre, o konudaki gelişimin (trend) hesaplanmasıdır. Bir anlamda ham veri, indeks hesaplamasıyla karşılaştırılabilir bir duruma gelmektedir. İndekste baz olarak alınan bir değer 100 olarak kabul edilir. O konudaki diğer değerler ise bu baz temel alınarak hesaplanır. Baz olarak alınan temel periyotların özelliği vardır. Bir zaman dizisinde genel olarak ilk yıl baz olarak kabul edilir ve 100 sayısı ile değerlendirilir. Sonraki yıllardaki sayılar bu yıla göre değerlendirilir. İndeks "İ" harfi ile gösterilir.

Formül olarak verilecek olursa: $\dot{I} = \frac{X_i x 100}{X_o}$

o = temel devre

i= cari devre

İndeks değerleri yorumlanırken İ> 100 ise İ-100

İ< 100 ise 100-İ bulunur ve temel devreye göre değişim yüzdesi açıklanır.

İndeksler çeşitli özelliklerine göre türlere ayrılırlar.

➢ ***Fiyat ve miktar indeksleri:***

İndeksler, fiyat ve miktar ya da değerlerdeki değişmeleri gösteriyorlarsa fiyat indeksi miktar indeksi, ve değer indeksi olarak adlandırılırlar.

➢ ***Basit ve bileşik indeksler:***

Basit indekslerde kimi kez birden fazla verinin indeksinin bulunması gerekebilir. Bu durumda hesaplamada yine baz olarak belirli bir dönemdeki veri alınır, birden fazla değerin toplam değeri hesaplanarak toplam indeks sayısına bölünür ve 100 ile çarpılarak toplam indeks bulunur. Örneğin geçim indekslerini bulunmasında yalnızca bir değişkenin bulunması yeterli değildir. Diğer değişkenlerin indekse girmesi gerekir. Bileşik indeks bir anlamda içerdiği değişkenlerin (maddelerin) basit indekslerini bir ortalaması niteliğindedir.

➢ ***Sabit ve değişken temel devreli indeksler:***

Dayandıkları temel devreye göre de sabit temel devreli ve değişken temel devreli indeksler olarak ayrılabilir. Karşılaştırmada temel alınan devre, her indeks hesabında aynı ise sabit temel devreli indeks, her indeks hesabında bir önceki devre değişiyorsa değişken, "temel devreli indeks" adını alır.

➢ ***Zaman ve mekan (coğrafi bölge) indeksleri:***

Zaman içerisinde değişmeleri gösteren türlü olaylarla ilgili indekslere "*zaman indeksi*" denir. Her türlü ekonomik olay için zaman indeksleri hesaplanabilir. Zaman indekslerinde temel devre (baz devresi) alınırken, özen gösterilmesi gereken husus, baz devrenin, çok önemli olayların geçtiği zamanlara rastlamamasıdır. Örneğin, savaş dönemleri, büyük felaketlerin olduğu dönemler gibi devrelerin baz olarak alınması durumunda, indeks sağlıklı sonuçlar vermez.

Gerçekte indekslerle ilgili bu gruplandırmalar öğrenmede ve kullanımda kolaylık sağlamak amacıyla yapılmıştır; birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmış durumları yoktur. Bir indeks hem zaman, hem fiyat, hem de sabit temel devreli indeks olabilir (Kutsal- Alpan -Arpacık, 1990 s. 219-222).

BÖLÜM 14

ARAŞTIRMANIN YAZILMASI (RAPORLAŞTIRMA)

Bir araştırma metninin yazılması ya da raporlaştırma, araştırma sürecinin son aşamasıdır. Araştırma aşamalarının her birinin önemi, bu son aşamada daha da önem kazanır. Çünkü bir çalışmanın bulguları, sonucu bu aşama ile ortaya çıkar.

Araştırma bulgularının raporlaştırılmasında dikkat edilmesi gereken özellikler vardır. Bu özellikler, araştırma sonuçlarının etkili olarak anlatılmasında önem kazanan özelliklerdir.

Bir araştırmanın metninin yazılması düz yazı, mektup biçiminde ya da bir gazete yazısı biçiminde olamaz. Bir araştırmanın ister toplumbilimsel olsun, ister toplumsal araştırma olsun eğitici, öğretici türde bir yazım biçimi ile yazılması gerekir. Oysa roman, hikâye, senaryo gibi diğer yazın türlerinde bu tür bir amaç söz konusu olmadığı için bir ara vermeden baştan sona okunabilecek biçimde yazılabilir. Bilimsel ya da toplumsal bir çalışmada ise çalışmanın tümü önemli olmakla birlikte, araştırma metninde yer alan kısımlar, aynı zamanda kendi başlarına da bir bütün oluşturabilir. Bu tür araştırmalardan yararlanmak isteyenlerin araştırmanın tümünü okumak zorunda olmamaları gerekir. İlgilendikleri bölümü rahatlıkla okuyup, gerekli bilgileri alabilmelidirler. Bunun için de araştırma metni bir plan içerisinde yazılır.

Araştırmanın planı, "taslak plan" olarak araştırmanın başında yapılır. Bununla birlikte, araştırma ilerledikçe, veriler toplanıp, bulgular geliştikçe araştırma planı da değişebilir. Plan, araştırmanın yazılmasında yol gösterici, belirleyicidir. Ancak, doğal olarak, plan ne kadar iyi yapılırsa yapılsın, metnin yazımı sırasında değişiklikler; eklemeler ve çıkarmalar ya da plan içerisinde yer değiştirmeler olabilir. Ne kadar iyi yapılırsa yapılsın, başlangıç aşamasında her plan, verilerin toplanması, bulguların oraya çıkması ve bun-

ların yorumu sonrası, değişikliğe uğrayacaktır. Bu durum normal bir yazım sürecidir.

Bir araştırma metninde (raporunda) "ana metin" ve "yardımcı metin" olmak üzere iki ana kısım vardır. Yardımcı kısım "ön" ve "arka" bölümler olarak, ana metnin dışında başında ve sonunda yer alır.

14.1 Ana Metnin Yazılması

Her araştırma metninin yazılması sırasında uyulması gereken temel kurallar vardır. Bu kurallar, araştırmanın yöntembilimsel özelliklerinden kaynaklanır. Ana metnin yazılmasında uluslararası kabul edilmiş biçimler vardır. Bu biçimler metinde nasıl bir bölümleme yapılacağından, alıntıların ve kaynakların gösterilmesine kadar ayrıntıları içeren farklı stillerdir.

Günümüzde, pek çoğu ABD'de ortaya çıkmış ve dünyada, özellikle batı ülkelerinde kabul edilmiş 3 önemli rapor aştırma sistemi vardır.[87] Bu sistemlerin geçerliliği ya da birbirine üstünlüğü gibi içeriksel farklılıkların olmamasına karşılık, biçimsel farklılıklar vardır. Zaman içerisinde bu sistemlerin uygulandıkları çalışmalarda bir ayrışma söz konusu olmuştur.

Sistemler, bilimsel araştırmalarla uğraşan dernekler tarafından oluşturulmuş ve genel kabul görmüştür. Bu bakımdan sistemler bu derneklerin adı ile anılmaktadır. Sistemlere kısaca değinmekte ve aralarındaki farklardan bahsetmekte yarar vardır.

- **APA Stili** ***(American Psychological Association/ Amerikan Psikoloji Derneği)***: Bu raporlaştırma stili, isminin çağrıştırdığı gibi yalnızca psikolojik araştırmalarda değil, tüm davranış bilimlerinde, tüm sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Stilin diğerlerinden en önemli farklılığı, alıntıların gösterilmesindedir. Alıntılar, metnin içinde alıntıların yer aldığı yerde ve kısa olarak gösterilir. Kaynakçanın gösterilmesinde de farklılık vardır.
- **MLA Stili**: ***(Modern Language Association / Modern Diller Derneği)***: Yarım yüzyıldan fazladır, özellikle uygarlıklarla ilgili disiplinlerde, okullarda, akademik birimlerdeki çalışmalarda kullanılan bilimsel yazım stilidir. Stilin en önemli özelliği alıntı ve dipnot verilmesindedir. Dipnotları sayfanın altında ya da o bölümün, kısmın

[87] Bu yazım stillerinin dışında da farklı zamanlarda, farklı kurum ve kuruluşlarca geliştirilen yazım/raporlaştırma stilleri vardır. Örnek olarak, "**AAA** *(American Anthropological Association)*" stili ile "**APSA** *(American Political Science Association)*" raporlaştırma stilleri verilebilir. Geniş bilgi için bkz. İ. Atilla Dicle (2003).

bitiminde verilir. Dipnotlarında alıntıların yapıldığı ya da yararlanılan kaynaklar yazar (lar)ın tüm adı ve eserin kimliğiyle verilir. Sonraki tekrarlarda ise kısaltılır.

- **Chicago / Turabian Stili:** Bu yazım stili "belgesel not ya da uygarlık bilimleri" (humanities) stili olarak da adlandırılır. Daha çok belgesel notların kullanılmasında farklılık vardır.
  - ✓ Alıntıların kaynağı sayfa ya da bölümün sonunda yer alır.
  - ✓ Ayrıca alfabetik olarak da metnin sonundadır.
  - ✓ Dipnotlar birbirini izleyen sayılar halindedir
  - ✓ Kaynakça ya da bibliyografyada sadece alıntılar değil, tüm yararlanılan ilgili kaynaklar da yer alır (Dicle, 2003).

Tüm bu sistemlerin tek başına kabul edilerek kullanılması söz konusu olmakla birlikte, her araştırma ana metninin yazılmasında, araştırmacının kendi kişiliğinden doğan bir biçem (üslup) de söz konusudur. Araştırmacı deneyimliyse, yazım sırasında kullanacağı sözcüklerden, tümce yapılarına, kullanacağı farklı deneyim, atasözü, streotiplere kadar kendine özgü biçemi vardır. Araştırmanın yazılmasındaki bu biçem farklılığı, metnin daha akıcı olmasına ya da olmamasına; o araştırmacının zevkle okunan bir yazar olup olmamasına neden olur. Biçem, stil farklılığı araştırmanın güvenirliğini, sağlamlığını etkilemez. Oysa metin yazım kuralları, yöntembilimsel açıdan araştırmanın güvenirliği, anlaşılması, ondan yararlanılması açısından gerekli olan özelliklerdir.

Araştırma metninin en önemli kısmı, araştırmanın konusu olan araştırma veri ve bulgularını, bunların yorumunu, sonuçlarını kapsayan bölümdür. Bu bölümün yazılmasında araştırmanın türü, konusu ve amacı ne olursa olsun, uyulması gereken biçime ve içeriğe ilişkin bir takım özellikler, kurallar vardır.

14.1.1 Biçimsel Özellikler

Bir araştırma metninin yazımında diğer yazın türlerine göre, biçimsel açıdan farklılıklar vardır. Bir romanda hiç ara vermeden yazının sürüp gitmesi söz konusu iken, araştırma metninde konuya göre belli bölüm, alt bölüm gibi ayrımların olması; giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinin bulunması gerekir.[88]

---

[88] Bu çalışmanın yazımında biçimsel açıdan, yaygınlığı açısından APA stili tercih edilmiştir. Ancak, zaman zaman örnek olması açısından da MLA stilindeki dipnot biçimi de kullanılmıştır.

14.1.1.1 Bölümler

Araştırmanın ana metni, biçimsel olarak üç bölüm halinde yazılır: "Giriş", "Gelişme" ve "Sonuç" bölümleri. Bu tür bölümleme, yazımda kolaylık sağlar; bilgilerin sistematik olarak verilmesini, dolayısıyla anlaşılırlığını kolaylaştırır. Ancak bu bölümlerden "giriş" ve "sonuç" bölümleri isim olarak araştırma metninde yer almasına karşılık, "gelişme" bölümü başlık olarak yazılmaz, raporun asıl bulgularının verileceği alt bölümlemeler şeklinde yazılır.

- ***Giriş bölümü:***

Bu kısım, araştırmanın ilk kısmıdır ve araştırmanın konusunun sorununun, amacının, kuramsal çerçevesinin, sınırlarının, yönteminin, kullanılan veri toplama tekniklerinin belirtildiği kısımdır. Eğer araştırma, toplumbilimsel bir araştırma ise, araştırmanın dayandığı kuramlar, modeller, eğer genelleyici bir araştırma ise, ileri sürdüğü varsayımlar da bu alt bölümde yer alır.

Örnek:

"GİRİŞ

Konu

Amaç, önem

Sayıltılar ve varsayımlar (genelleyici bir araştırma ise)

Sınırlılıklar

Yöntem

Tanımlar"

- ***Gelişme bölümü:***

Araştırmanın bu bölümü, bulguların ortaya konduğu bölümdür. Bölümler içerisinde en geniş, kapsamlı olan kısmıdır. Bu bölümde, araştırma hangi yöntem ve teknikle yapılırsa yapılsın, araştırma sonucunda elde edilen bulgular, konuyu uygun aktarma teknikleri ile metin haline getirilir. Sözle anlatılır. Söz öğesini pekiştirmek için gerekirse çizelge, tablo, grafik, harita gibi diğer şekilsel anlatım öğeleri de eklenir. Bulguların verilmesi sırasında gerekiyorsa yorumları da yapılır, konuyla ilgili karşılaştırmalara yer verilir.

Gelişme bölümünde, önce dolaylı kaynak taraması sırasında elde edilen bilgiler verilir. Daha önce açıklandığı üzere, veri kâğıtlarına aktarılan bilgiler, araştırmanın planı çerçevesinde ayıklanarak, eğer görgül gözlem

teknikleri kullanılmışsa bunların bulgularına temel oluşturulacak biçimde yazılır. Kuramsal bilgilerin bu bölüm içerisinde hangi alt bölümlere ayrılacağı, o araştırmanın niteliğine bağlı bir durumdur.

- *Sonuç bölümü:*

Ana metnin üçüncü alt bölümü, araştırmanın sonuçlarının özet, yargı ve önerilerinin verildiği sonuç *(conclusion)* bölümüdür. Sonuç bölümünde, araştırmanın birinci ve ikinci bölümünde yer alan bilgilerin genel bir değerlendirilmesi yapılır ve araştırmadan çıkarılan sonuç(lar) yazılır. Bu alt bölüm, araştırmanın en önemli bölümüdür. Çünkü bu bölüm daha önceki bölümlerin sonuca varan bir özetidir. Bu bölümde, araştırma bulgularına dayanarak önerilerde bulunulur; ileriye yönelik kararlar alınmasına, politika izlenmesine yardımcı olacak bilgilere yer verilir. Genel olarak bu bölüm bir özetle başlar. Bu özet, araştırmanın birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan geniş bilgilerin bir özetidir. Bunu yapmaktaki amaç, geniş kapsamlı bir araştırmadan kısa sürede yararlanmayı sağlamak ve sonuç için verilecek bilgiler ve yapılan önerilere çok kısa bir anımsatma yapmaktır. Bu bölümde, varsayımların kullanıldığı bir araştırma ise, varsayımların *"evetlendiği"* ya da *"hayırlandığı"* hususları da yer alır. Araştırma metninin bu bölümü, metnin giriş ve geliş bölümlerinin uzunluğuna bağlı olarak değişmekle birlikte, 5-10 sayfa dolayında olur. Fazla olması, pratikte yararlanmayı güçleştirir, işlevselliğini yitirmesine neden olur.

Sonuç alt bölümünde özet ve yargı olmasına karşılık öneri kısmı her zaman yer almayabilir. Eğer bir bilimsel araştırmada, varsayımların sınanması söz konusu ise ya da bir ilişki araştırması yapılmış ise, doğal olarak özet ve yargı yanında önerilerin de olması gerekir. Aynı biçimde toplumsal nitelikteki araştırmalarda gerekiyorsa öneri kısmı yine yer alabilir. Çünkü ne amaçla yapılırsa yapılsın, sonuç olarak araştırmaların yaşama geçirilmesi istenen önerileri kapsaması gerekir.

Örnek:
"SONUÇ
Özet
Yargı
Öneri"

14.1.1.2 Bölüm Alt Başlıklarında Biçim

Ana metnin giriş, gelişme ve sonuç bölümleri ya baştan ya da her bölüm kendi içinde sayı ve harflerle alt başlıklara ayrılır. Bu ayırmada isteğe bağlı olarak kullanılan standartlaşmış biçemler vardır.

➢ **Harf ve sayılarla bölümleme:**

Bu yazım stili MLA yazım stilidir. Genelde büyük harf (A, B), Romen sayısı (I, II), Arap sayısı (1, 2) küçük harf (a, b) Romen küçük sayı (i, ii) olarak devam eder. Burada önemli olan husus, bu başlıkların birincisi konulmuşsa ikincisinin de kesin olarak konması gerektiğidir.

Örnek:[89]

"BİRİNCİ BÖLÜM: Eskiçağ

A. Yazılı Tarih Öncesi Çağlarda Bilim ve teknoloji

B. İlk Çağlarda Bilim

1. Çin, Hint ve Orta Asya'da Bilim

a. Çin'de Bilim

b. Hint'te Bilim

C. Orta Asya'da Bilim

2. Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'da Bilim

a. Mısır'da Bilim

b. Mezopotamya'da Bilim..."

Yukarıda verilen örnek dışında kullanılan yaygın bir altbaşlık verme, bölümlere sayı verme şeklinde olabilir. Burada fazla ayrıntıya inilmez.

Örnek:[90]

"Bölüm1: Bilim-Toplumbilimleri-Toplum bilim

Bölüm 2: Araştırma Tasarımı

Bölüm 3: Araştırma Süreci

Bölüm 4: Varsayım ve Değişkenler

Bölüm 5: Örnekleme Yöntemi"

Bir diğer kullanım, "bölüm" adı verilmeksizin Romen sayıları ile I, II, III, IV olarak genel konu başlıklarının verilmesi şeklindedir.

---

[89] Örnek, Sevim Tekeli vd. (2001) *Bilime Giriş* adlı kitaptan alınmıştır.

[90] Örnek, "Aysel Aziz (2014) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* kitabından (bu kitaptan) alınmıştır.

Son zamanlarda bilimsel ya da toplumsal çalışmalarda kullanılan bir başka yöntem de herhangi bir sayı ya da harf vermeden, konuları kendi içinde başlık ve altbaşlıklara ayırarak vermektir. Bu da çoğunlukla "içindekiler" kısmının yazılırken bir ya da iki harf boşluk verilerek içeriden başlanılarak yazılır.

Alt bölümlemede günümüzde en yaygın olarak kullanılan ve uluslararası standartı da bulunan stil, APA (Amerikan Psikoloji Derneği) stilidir. Yukarıda da açıklandığı üzere, bu stilde, birbirini izleyen her bir alt birimin sayılarla başlaması ve her bölümün kendi içindeki alt birimlerin de, alt bölümlerdeki konulara göre, yine birbirini izleyen sayılarla yazılmasıdır. Bu yazım biçiminin, araştırmacının metnini yazmasını daha da kolaylaştırdığı söylenebilir.[91]

Örnek:

"1.1

1.2

1.2.1

1.2.2..."

Bir araştırma metninin ne tür alt başlıklara ayrılacağı hususu, her ne kadar araştırmacının yeğlemesine kalmışsa da, araştırmanın başkaları için yapıldığı, onların en kolay biçimde yararlanılmasına sunulduğu düşüncesi de önde gelmeli; 'orijinallik' uğruna, işlevsel olmayan düzenlemelerden kaçınılmalıdır.

Araştırmanın kâğıda geçirilmesinde kâğıdın üst, alt ve yan boşluklarının olması gerekir. Bunlar, genel olarak araştırmacıya bağlı olmakla birlikte, uluslararası standartlar olarak üstten 3 cm, alttan 3,5 cm., sol yandan (dosyalama için) 3 cm, sağ taraftan ise 2,5 cm. boşluk ayrılması gerekir. Bu durum hem işlevsellik, hem de estetik açıdan önemlidir. Genel olarak araştırmalar, okumada kolaylık sağlamak üzere bilgisayar ya da elektronik daktilo ile iki arayla (double space) yazılır.[92] Metin içindeki bir satırdan uzun tırnak içerisindeki alıntılar için dipnotları tek arayla (single space /1.0) yazılır.

---

[91] Günümüzde uluslararası bilimsel çalışmalarda daha çok bu tür bölümlemeye gidilmektedir. Bu çalışma, bu tür bir bölümleme ile yazılmıştır. Ayrıntılı örnek olarak bakılabilir.

[92] Günümüz iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler, bilgisayarların 'microsoft word process' programlarının sunduğu çok gelişmiş yazım olanakları, 10-15 yıl öncesinin daktilo kullanımını rafa kaldırmıştır. Ancak, yine de bu tür bir araçla yazmayı sürdürenlerin ya da bilgisayar ile yazma olanağı bulamayanların, klasik daktilo ya da elektrikli daktilo geleneğini sürdürenlerin varlığı da yadırganmamalıdır.

Araştırmanın ana metninin her sayfası Arap sayılarıyla (1, 2, 3, 4...) numaralandırılır. Ana metnin dışında, yardımcı metin olarak görülen ön bölümdeki metinler için ise küçük Romen sayısı (i, ii, iii, iv...) verilir. Ana metin ve devamında yer alan "ekler" bölümünde ise bu sayılar kesilmeden devam ettirilir.

Sayfa numaraları, genelde metnin baş tarafına sayfanın sol ve sağda bulunmasına göre (iki taraflı basılması durumunda), sol taraf için sayfanın soluna, sağ taraf için sağ köşesine yazılır. Ancak, sayfanın tek yüzlü (daktilo ya da bilgisayarla) yazılması durumunda sayfa no. su ya sayfanın sağ baş tarafına ya da sağ dip tarafına yazılır.

Araştırmanın ana metninde metnin devam edip etmediğini açıkça belirtmek için "sürüyor" anlamına gelen "./..." işareti kullanılır.

14.1.2 İçeriğe İlişkin Özellikler

Araştırma metninin yazılmasında asıl uyulması gerekeni, uyulmaması durumunda araştırmanın güvenirliğine, bilimselliğine gölge düşürecek ya da anlam bozukluğu yaratacak, estetiğini bozacak kuralları, içerikle ilgili kurallardır. Bu kurallar, özellikle bilimsel çalışma yapan kuruluşlarda, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde yapılan araştırma ve tezlerde ya da çeşitli proje çalışmalarında son derece önemlidir. Aynı önem, sonuçlarının hemen yaşama geçirilmesi istenen toplumsal ya da uygulamalı çalışmalar için de söz konusudur.

14.1.2.1 Alıntıların Kullanılması

Her araştırmanın dolaylı gözlem tekniğiyle kaynakların taranarak elde edilen verileri vardır. Bunların, ana metnin yazımı sırasında plana uygun olarak gözden geçirilmesi, ayıklanması ve konu ile ilgili olanlarının metne aktarılması söz konusudur. Bu alıntıların metne aktarılmasında, alıntının kullanılma durumuna göre, farklı dilbilgisi işaretleri kullanılır. Bu işaretler, uluslararası toplumsal ve toplum bilimsel araştırmalarda rapor yazımında kullanılan işaretlerdir. Ancak, zamanla dildeki gelişmeler, teknolojinin getirdiği yeniliklere koşut olarak yeni eklemeler de yapılabilmektedir.

Bir araştırma metninin yazımında eğer alıntı bir tümce de ya da bölüm olarak aynen veriliyorsa tırnak ("...") içerisinde gösterilir. Alıntının bitiminde ise bir dipnotu ile nereden alındığı gösterilir. Eğer alıntı iki satır ve daha çok ise, alıntı olduğuna dikkati çekmek için, normal metin yazımından daha sık (tek ara /1,0) ile yazılır. Alıntıya, araştırma yazarı tarafın-

dan bir ekleme, açıklama yapılacaksa, açıklamanın, eklemenin yapıldığı sözcük(ler) köşeli ayraç [...] içinde verilir.

Bir kaynaktan yararlanma doğrudan, sözcük olarak aynen olmayabilir. O zaman tırnak (") kullanılmaz; alıntının nereden ya da nerelerden alındığı dipnotu olarak yine belirtilir. Ancak burada, daha sonra dipnotlarının verilmesinde üzerinde önemle durulacak olan bir hususa değinmek gerekir; "alıntı" nereden alınıyorsa, dipnotunda o kaynak gösterilmelidir. Alıntının alındığı kaynağın yararlandığı kaynak gösterilmez.

14.1.2.2 Dipnotların Yazılması

Dipnotları *(footnotes)*, bir araştırmanın, çalışmanın en önemli içeriksel özelliklerindendir. Ana metnin dışında, ancak ana metnin güvenirliğini, sağlamlığını, geçerliğini belgeleyen göstergelerdendir.

Bir çalışmada dipnotu iki amaçla kullanılır.

14.1.2.2.1 Kaynakça Belirtme Amaçlı Dipnotu

Araştırma ile ilgili dolaylı gözlem tekniğinin kullanılması sırasında elde edilen tüm verilerin gözden geçirilerek, ana metinde kullanılması durumunda, kullanılan verilerin nereden alındığını, yani kaynağını göstermek amacıyla "dipnotu" kullanılır. Dipnotunun kullanılması, hem bilimsel dürüstlüğü gösterir, hem de konu ile ilgili geniş bilgi almak isteyen kişilere, konuyla ilgili olarak hangi kaynaklara başvurulabileceğini gösterir. Diğer söyleyişle, kaynakçayla ilgili dipnotları, bilimsel yöntemin güvencesi olduğu gibi, işlevseldir, okuyucuya geniş kaynakça sunar.

Kaynak göstermede dipnotu kullanımı değişik biçimlerde yapılır. Bu biçimlerden hangisinin kullanılacağı, o araştırmacının, metin yazarının yeğlemesine kalmıştır. Dipnotunun klasikleşmiş verilme biçimi, ilgili metin sayfasının altında (dibinde) verilmesidir. Bu nedenle bu olguya İngilizce "footnote" karşılığı "dipnotu" denilmiştir.

"Alıntı" yapılan kaynakların dipnotu olarak verilmesinde uluslararası geçerliliği olan biçimsel ve içeriksel değişik yazım yöntemleri geliştirilmiştir.

Biçimsel olarak dipnotları aşağıdaki biçimlerde verilebilir;

- Metnin içinde alıntıdan hemen sonra
- Alıntı yapılan sayfanın altında
- Bölümün sonunda
- Ana metnin sonunda

Bu yöntemlerden ilk üç yöntem klasik yöntem olup, alıntı yapılan kaynak ya da kaynakçalar, yazarının adı, soyadı, kitap ya da makale adı, makalenin içinde yer aldığı kitap, çalışmayı yayımlayan kurum ya da kuruluş, yayınevi, basıldığı yer ve yıl ile alıntının alındığı sayfa no. su belirtilerek dipnotu yazılır. Klasik dipnotu verme, genelde kaynakçanın yazılmasına benzer. İkisi arasında küçük farklar vardır. Alıntının metnin içinde yer alması durumunda ise, yazarın soyadı, kitabın adı, basım yılı ve sayfa no. su yer alır. Kimi alıntılarda kitap ya da makale adına yer verilmez Bu tür bilgiler kaynakçada yer alır.

Kaynakçada yararlanılan kaynakların, yazarının soyadına göre ya da yazarı yoksa yayımlayan kurum adının alfabetik düzen içerisinde verilmesi kural iken, dipnotunda, alıntının yapıldığı ya da yararlanılan kaynak, yazarın adı - soyadı sırası ile verilir. Soyadına göre alfabetik düzen söz konusu değildir.

Kaynakçada sayfa numarası yer almazken, dipnotunda verilen kaynaklarda alıntının alındığı sayfaların numarası verilir.

Dipnotunun verilmesinde, aynı kaynakların yinelenmesi durumunda, kısaltmalara başvurulur. Bu kısaltmalar uluslararası geçerliği olan Latince kökenli *"Ibid"*, *"op. cit"* ve *"loc. cit."* sözcükleridir.

Ibid, Latince *"aynı yerde"* anlamına gelen *"Ibidem"* sözcüğünün kısaltılmış durumudur. Bir kaynağın ilk kez yazıldıktan sonra, aynı kaynaktan alınan bir bilginin, araya herhangi bir kaynak girmeden yinelenmesi durumunda kullanılır. Eğer alıntının sayfası değişmişse, "Ibid" sözcüğünden sonra sayfa no. su yazılır.

Op, cit, Latince kökenli *"önce belirtilen eserde"*, *"gösterilen eserde"* anlamına gelen *"opere citato"* sözcüklerinin kısaltılmış durumudur. Dipnotu olarak verilen bir kaynağın, araya başka kaynaklar girdikten sonra yeniden kullanılması durumunda, kaynağın uzun olarak yinelenmemesi için kullanılan kısaltmadır. Ancak, *"Ibid"*den farkı, kullanılan kaynağın yazarının soyadının, araya başka kaynaklar girdiği için, hangi yazara ait olduğunu belirtmek üzere, *"op. cit"* kısaltmasından önce verilmesidir. Ayrıca, sayfa numarası da belirtilir.

Loc. cit, bu kısaltmada yine Latince kökenli, *"locato citato"* sözcüklerinin kısaltılmışı olup, *"yukarıda adı geçen kitap / eser"* sayfasından alıntı anlamına gelir. Bir kaynağın araya başka kaynaklar girmesinden sonra aynı sayfadan alıntı ile yinelenmesi durumunda kullanılır. Bu kısaltmada da yine alıntı yapılan kaynağın yazarının soyadı verilir. Genel olarak dipnotla-

rına bakıldığında "*loc. cit*" kullanımının çok yaygın olmadığı görülür. Onun yerine sayfa numarası verilerek "*op. cit*" kısaltmasının kullanılması daha yaygındır. "*op. cit*" ile "*loc. cit*" arasındaki fark, "*op. cit*"in araya başka kaynak girmesinden sonra değişik sayfalardan alıntı yapıldığında kullanılmasına karşılık, "*loc. cit*"in araya başka kaynak girmesinden sonra verilen kaynağın daha önceki alıntının sayfasından alındığını göstermesidir.[93]

Örnek:

"(1) Hıfzı Topuz, (1984). *Uluslararası İletişim,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, No: 31, s. 30.

Kaynak aynı sayfadan bir başka alıntı ile yeniden kullanılırsa,

(2) Ibid,

Kaynak ayrı sayfadan bir başka alıntı ile kullanılırsa,

(3) Ibid, s. 40.

Araya başka kaynak girerse,

(4) Mahmut Tali Öngören, (1976). *Televizyon Film Yapım Yöntemleri,* Ankara: AÜ SBF Yayınları, No: 392, s. 52.

(5) Topuz, op. cit., s. 45.

Eğer aynı sayfadan alıntı yapılmışsa,

(6) Topuz, loc. cit.

Türkçe yazılan bilimsel ya da toplumsal çalışmalarda, Latince kökenli "Ibid"," op. cit", "loc. cit" gibi Latince kısaltmalar kullanılmakla birlikte, özellikle son yıllarda, Türkçenin arılaştırma çalışmalarının da etkisiyle bu sözcüklerin karşılığı olan Türkçe kısaltmalar kullanılmaktadır. Bu kısaltmalar, birbirlerine yakın, farklı kısaltmalardır. Zamanla, kullanılan en yaygın olanı yerleşecektir.

Bugün yaygın olarak kullanılan Türkçe kısaltmalar şunlardır:

a.g.e. (k., m..) (adı geçen eser) (kitap, makale)

y.a.g.e. (k., m.) yukarıda adı geçen eser (kitap, makale)

ö.v., önce verilen

---

[93] Latince sözlük karşılıkları için kaynak, ***Redhouse Sözlüğü,*** **(1975). Dipnotları ile ilgili bilgi için bkz. Dicle, 2003; Karasar, 2014a, s. 64-71; Middle East Technical University, 1982.**

Dipnotunda kaynak gösterilirken özen gösterilmesi gereken bir diğer önemli husus ve çoğu kez bilmeden, yanlışlıkla yapılan, kimi kez de bilerek, okunmayan bir eseri okumuş, incelemiş gibi görünmek için yapılan bir hatadır. Kaynak gösterilmek üzere verilen dipnotunda, alıntı nereden alınmış ise, dipnotunda gösterilmesi gereken kaynak, alıntının yapıldığı kaynaktır; alıntının yer verdiği kaynak değildir. Çünkü alıntının yer aldığı çalışmadaki (kitap, makale vb. gibi) gösterilen kaynak bizim ulaştığımız kaynak değildir. Ancak, bazı durumlarda, alıntının yapıldığı kaynaktan alınan alıntının da nereden alındığı o kaynakta dipnotu olarak yer alabilir. Bir başka söyleyişle, kaynak olarak kullanılan çalışmadaki alıntı, yazarının özgün düşüncesi, bulgusu, yorumu olmayabilir. Özellikle, betimleyici çalışmalarda ya da çalışmaların kuramsal kısımlarından alıntılarda bu durum sık sık ortaya çıkar. Böyle bir durumun metin yazarının, alıntı dipnotu verirken, asıl kaynak yerine kaynaktaki dipnotunu vermesi ***"bilimsel hırsızlık" (plagiarism), "fikir hırsızlığı"***dır. Bu tür dipnotu vermeden alıntının alındığı kaynak verildikten sonra araştırmacı isterse, okuyucusunu daha fazla bilgilendirmek amacıyla o alıntının ilk kaynağını, alıntı yaptığı kaynağı göstererek verebilir.

İlk kaynağa da atıfta bulunmaya örnek:

"Karasar (2014a)'den aktaran Aziz (2014), s.45" denilebilir.

14.1.2.2.2 Ek Bilgi Verme Amaçlı Dipnotu

Bu tür dipnotları, kaynak belirtmek amacıyla kullanılan dipnotlarından farklıdır. Burada amaç, ana metinde yer alan bir bilgi, görüş ya da yorumla ilgili fazla bilgi verilmesidir. Bu amaçla verilen dipnotları, çoğunlukla, ana metinle birlikte okunmadığı zaman, ana metinde anlam eksikliği olmaz, tersine, dipnotu olarak verilen bilgiler okunduğunda, ana metinde yer alan bilgilerde zenginleşme olur, olabilir; daha ayrıntılı bilgi alma olanağı doğabilir. Kimi kez, dipnotunda yer alan artı bilgi, kaynakça dipnotu ile de birleşebilir. Yani verilen dipnotu hem ek bilgiyi, hem de onunla ya /ya da ana metinde geçen bir bilginin kaynak dipnotu olarak da verilebilir. Bu gibi durumlarda, kaynak olarak dipnotu verilmesindeki kurallar burada da geçerli olacaktır. Ek bilgi olarak verilen bilgilerin uzun olması durumunda, kaynak dipnotunda olduğu gibi, bir sonraki sayfanın altındaki dipnotu yerinde sürdürülebilir. Ancak, burada dipnotunun bir önceki sayfadan, örneğin sayfa 7'de süren bir dipnotu için "sayfa 6 dipnotundan devam" ya da dipnotunun sayısı 10 ise, "10. dipnotunun devamı" diye yazılması gerekir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, bu tür açıklamaları bir gelenek haline dönüştürüp, çok sık başvurulması ve gereksiz ayrıntılara yer verme alışkanlığının yerleşmesidir. Ayrıca, bu tip açıklama-

ların çok uzun olması da okuyucu da ilgisizlik yaratabilir. Bu tip dipnotlarının verilmesinde en önemli sakınca ek belge, rapor, çizelge gibi "arka bölüm"de verilmesi gereken "ekler" in de burada verilmeye çalışılmasıdır.

Bu tür dipnotu verilmesinde kullanılan yöntem biçim olarak, kaynakça dipnotlarının verilmesindeki yöntemle aynıdır. Eğer genelde dipnotları her sayfanın altında gösteriliyorsa bu tür dipnotu da her sayfanın altında gösterilecektir. Eğer dipnotları bölüm ya da ana metnin sonunda veriliyorsa, bu tür açıklamalarla ilgili dipnotları da öyle verilecektir. Ancak, dipnotlarının alıntının sonunda verilmesi durumunda bir başka yöntem olarak yukarıda verilen yöntemlerden biri de kullanılabilir.

14.1.3 İstatistiksel Ölçümlenmiş Verilerin Sunulması

Metin yazma aşamasında, çözümlenmiş istatistiksel veriler (bulgular) amaca bağlı olarak farklı sunuş teknikleriyle verilir. En yaygın ve bilinen sunuş tekniği, verilerin tablolar (çizelgeler) biçiminde düzenlenmesidir. Belli tekniklerle elde edilen istatistiksel verilerin dağılımı ya düz tablolar şeklinde ya da değişkenlere bağlı olarak çapraz tablolar biçiminde verilir. İstatistiksel ölçümler sonucu elde edilen merkez eğilim ölçümlerine, önem ve anlamlılık testleri ile ilgili bilgilere de tabloların sonunda yer verilir. Metinde daha sonra bu tablolar tanımlanır, değişkenler arası ilişkilerden, istatistiksel anlamlılık testlerine dayanılarak, çıkarımlar yapılır. Varsayımların sınanması amacı var ise, bu varsayımların evetlenip, evetlenmediği ya da kabul edilip edilmediği çıkarımı yapılır. Hayırlanması (reddedilmesi) durumunda ise, nedenleri araştırılarak açıklanır.[94]

14.1.3.1 Tabloların (Çizelgelerin) Verilmesi

Bir araştırma metninde tablolar *(tables)* iki nedenle verilir. İlki, eğer ampirik bir araştırma yapmış ve bunun verileri çözümlenmiş ise elde edilen değerler tablolar (çizelgeler) olarak verilir. İkinci kullanım ise, çeşitli istatistik verileriyle ilgili bilgilerin (istatistiksel verilerin) verilmesi amacıyladır.

---

[94] Burada değinilmesi gereken önemli husus, bir araştırmada test edilen varsayımların (hipotezlerin) tüm olarak ya da kısmen reddedilmesi durumunda araştırmacını takınacağı tavırdır. Yoğun emek, zaman ve para ile yapılan araştırmalarda bu gibi durumların meydana gelmesi sık sık olmasa da zaman zaman olabilir. Bu gibi durumda yapılacak olan, red olayının nedenlerini bulmaktır. Bu 'neden' örneklemden, kullanılan veri toplama tekniğinden, uygulamadan, istatistiksel ölçüm tekniğinden kaynaklanabileceği gibi, beklenilmeyen değişkenlerin ortaya çıkmasından da kaynaklanabilir. Tüm bu olasılıkların araştırılarak belirtilmesi gerekir. Ancak tüm bu olasılıkları ortadan kaldırmanın en kesin yolu, araştırma ile ilgili veri toplama tekniklerinin güvenilirlik ve geçerliliğinin önceden yapılmasıdır.

Burada, ampirik araştırma sonucu elde ettiğimiz tablolar değil, hazır bulunan, konumuzla ilgili sayısal bilgilerin kullanılması söz konusudur. Bu gibi kullanımlar, özellikle durum saptama çalışmalarında ya da istatistiksel çözümlenmiş ampirik araştırmamıza temel oluşturmak üzere kullanılır.

Hazır tabloların verilmesinde, biçimsel olarak özen gösterilmesi gereken birkaç noktanın dışında önemli bir husus yoktur. Bu tür çizelgelerin verilmesinde bu bilgilerin nereden alındığının açık olarak ya hemen o çizelgenin altında ya da sayfa altında (dipnotu olarak) belirtilmesi gerekir. Metin ile bağlantılı önemli bir husus da, çizelgelere sıra numarası verilmesi ve metin içerisinde bu numaralara gönderme yaparak tabloların sözlendirilmesidir."... Bakınız (bkz.) tablo 5..." gibi.

İstatistiksel ölçümlenmiş verilerle ilgili tabloların verilmesinde, değişkenlerin birden fazla olması durumunda verilecek tablolar ile birden çok değişkenli tabloların düzenlenmesi farklılık gösterir. Tek değişkenli tabloların verilmesi "düz tablo" olarak adlandırılır. Düz tabloların verilmesinde amaç, ölçüm sonucu elde edilen bir değişkenin şıklarına göre dökümünün verilmesidir. Tek değişkenli tablolar, örneğin cinsiyet, eğitim, gelir durumları, yerleşme yeri, hangi üniversitede okuduğu gibi sosyo- ekonomik düzey (SED) ile ilgili değişkenler genel olarak dikey (kolon) olarak sayı, yüzde ve toplam sayı ve toplam yüzde ile verilir. Örneğin 100 denekli bir anket uygulaması sonucu cinsiyet durumu, düz tablo olarak şıklarına göre sayı ve yüzde olarak şöyle gösterilir:

Cinsiyet	**Sayı**	**Yüzde**
Kadın	50	% 50
Erkek	50	% 50
Toplam	**100**	**% 100**

Çapraz tablolarda ise, değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde değişkenlerin şıkları yatay ve dikey ya da satır ve kolon olarak tabloda yer alır. Her şıkkın sayı yüzde, kendi içinde toplam sayı ve yüzde ile genel toplam sayı ve yüzdeleri yer alır.

İster düz olsun, ister çapraz tablo olsun, bu tür tabloların verilmesinde öncelikle tablonun adının belirtilmesi gerekir. Bu adın, tablonun içerdiği bilgiler ile doğrudan bağlantılı olması gerekir. Ayrıca, tablo adı açık olmalı ve çok uzun olmamalıdır. Değişkenlerin şıkları ile ilgili bilgiler duruma

göre ya yatay olarak ya da dikey olarak verilir.[95] Şıklara ad verilmesinde de yine anlaşılır olmalı ve olanak ölçüsünde kısa olmasına özen gösterilmelidir. Şıklarla ilgili çeşitli kısaltmalar, simgeler kullanılacaksa, bu kısaltmaların, simgelerin ne anlama geldiği, hem o tablo altında hem de "kısaltmalar" kısmında açıklanmalıdır. Kısaltmalarda uluslararası geçerliliği olan kısaltma ve simgelerin kullanılması yeğlenmelidir.

Örnek:

(-) o konuda bilgi yok
(.) uygulama olanağı yok
(...) bilgi edinilemedi
(*) geçici bilgi ya da açıklama yapılacak
(n) örneklem sayısı
(T) toplam sayı
(%) yüzde

14.1.3.2 Grafiklerin Kullanılması

İstatistiksel çözümlenmiş verilerin tablolar biçiminde aktarılması yanında zaman zaman daha işlevsel olmasını sağlamak amacıyla bu çözümlenmiş veriler, grafikler (graphics) aracılığı ile de aktarılabilir.

Grafik, istatistiksel verilerin geometrik şekillerle, çizimle özetlenerek verilmesidir. Olayların zaman içerisinde değişimlerini ya da olayların birbirleriyle olan ilişkilerini görmek açısından grafiklerin kullanımı son derece işlevseldir, yararlıdır. Bunun yanında şekil olarak göze seslendiğinden, bir istatistiksel verinin genel hatları ile anlaşılmasına da yardımcı olur.

Grafikler iki türlü oluşturulur:

- **Koordinat Eksenleri Grafikler**

Bir koordinat düzleminde yatay "x" ile dikey "y" eksenleri üzerinde yerleştirilen sınıf değerleri ile dağılım grafiği oluşturulur.

İstatistik çözümlemelerinde en sık kullanılan grafik türleri ve örnekleri şunlardır:

---

[95] Ancak genel kural bu olmasına karşılık, araştırmacının seçeneğine bağlı olarak, dikey yerine yatay (satır) olarak da verilebilir. Bu durumda sayı ve yüzde, değişkenin şıkları ile yer değiştirecektir.

- **Dağılım çubukları:**

Düzlem üzerindeki her bir işaret bir nokta ile belirtilir ve noktalardan "x" eksenine kadar dikmeler indirilir.

- **Dağılım polifonu:**

Düzlem üzerindeki her işaret bir nokta ile belirtilir ve artarda gelen sınıflardaki noktalar birer doğru parçası ile birleştirilir.

- **Dağılım eğrisi:**

Düzlem üzerindeki işaretler nokta ile belirtilir ve artarda gelen sınıflardaki noktalar birer eğri çizgi ile belirtilir.

- **Dağılım dikdörtgeni:**

Daha çok *"histogram"* adı ile anılan bu grafik türünde, sınıf çoklukları birbirine bitişik dikdörtgenlerin alanları ile gösterilir. Düzlem üzerindeki işaretlerin birer nokta yerine, sağa ve sola doğru, yarım sınıf genişliği kadar uzanan bir doğru parçasıyla belirtilmesi ve bu doğru parçalarının iki uçlarından "x" eksenine kadar dikmeler indirilmesiyle meydana gelen dikdörtgenler topluluğudur. Bu tür grafiklerde denek sayısının fazla olması durumunda, her sınıftaki denek sayısı sınıf aralığına bölünerek, yüksek dikdörtgenler yerine, aynı oranda küçültülmüş dikdörtgenler meydana getirilir.

- **Eklemeli dağılım grafiği:**

Bu tür grafik biçiminde "x" eksenine sınıf ara değerleri, "y" eksenine ise sıklıklar işaretlenir ve her sınıf için düzlem üzerinde işaretlenen bu noktalar artarda birleştirilir.

- **Normal dağılım grafiği:**

Anın alındığı simetrik dağılımda, eğrinin çan şeklinde olmasıdır (T. Yamane, 1973, s. 15-35; Kaplan, 1990, s. 15-30).

- **Dairesel grafikler:**

Bir verideki bilgilerin dairenin parçaları biçiminde gösterilmesidir. Oldukça yaygın kullanımı olan bu tür grafikte bilgiler, bir dairenin içerisine sayısal değerlerinin karşılığı olan parçalarla yerleştirilirler.

Bir grafiğin verilmesinde grafiğin adı, verilerin kaynağı ve her iki eksende yer alan bilgilerle ilgili ölçekler belirtilir.

14.2 Yardımcı Metnin Yazılması

Araştırma metninin ikinci bölümü, üç bölümlü ana metnin dışında kalan, doğrudan araştırmanın içeriği ile ilgili olmayan, ancak ana metni destekleyen, daha iyi anlaşılmasını sağlayan bilgilerin yer aldığı yardımcı bölümdür. Bu bölüm, hem ana araştırma metninin başında, hem sonunda olmak üzere iki kısımda yer alır. Bu bölümle ilgili metinler, ana metnin yazılıp bitmesinden, sayfalama işleminin yapılmasından sonra yazılır. Araştırmanın başında yer alan bölüme *"ön bölüm"*, araştırmanın ana metni sonrasındaki yer alan bölüme *"arka bölüm"* ya da *"son bölüm"* denir. Gerek toplumsal, gerekse toplumbilimsel araştırmalarda bu kısım bilgilerin yer alması, araştırmanın sağlıklı yapıldığının bir göstergesidir.

14.2.1 Ön Bölüm

Bu bölümde bulunan kısımlar, araştırmadan araştırmaya değişir. Ancak, her araştırmada bulunması zorunlu olan bilgiler de vardır. "Ön Bölüm"de yer alan kısımlar şöyle sıralanabilir: "bilgilendirme", "önsöz", "kısaltmalar", "içindekiler" (plan), "çizelgeler" (tablolar). Bir araştırma raporunda bulunması gereken en önemli kısmı "içindekiler" kısmıdır. Metin içerisinde çizelge - tablo kullanılması durumunda ise bununla ilgili dökümün de verilmesi gerekir.

Bu kısımda yer alan sayfalar Romen sayılarına (I, II, III, IV...) göre numaralandırılır.

- **Önsöz**

Önsöz, araştırmanın neden yapıldığını, kimlerden nasıl yararlanıldığını belirten, kimi kez de araştırmanın önemini vurgulayan, araştırmaya yardımcı olanlara, adlarını anarak teşekkür edilen bir kısımdır. Çoğunlukla, bilimsel çalışmalarda çalışmanın ilginçliğine bağlı olarak, bir başkasının önsözü ile de yazılabilir. Kimi kez, bir araştırmada hem ünlü bir kişinin ya da yayınlanan kurumun önsözü, hem de yazarının önsözü olmak üzere, ayrı adlarla da olsa, iki önsöze rastlanabilir. Önsöz, kimi çalışmalarda, plandan sonra da yer alabilir.

- **İçindekiler (Plan)**

Her araştırmanın bir planı vardır. Her iletişim türünde bir plan, bir düzen olduğu gibi, araştırmalarda da bir plan bulunur. Plan, daha araştırmanın en başında ortaya çıkar. Ancak, planın olgunlaşması ve araştırma metnine girmesi, araştırmanın tüm olarak bitirilmesinden sonradır. Plan, araştırmanın omurgasıdır denilebilir. Çünkü plan olmadan bir araştırmanın

tümünü görmek olanaksızdır. Araştırmadan yararlanacak olan kişiler, plana bakarak, nerelerden nasıl yararlanacaklarına karar verirler. Planda yer alan hususların, özellikle bilimsel çalışmalar için, soru biçiminde düzenlenmesi yerine düz olarak yer alması, araştırmaya tarafsız bakılmasını sağlar. Örneğin, medyanın topluma etkisi ile ilgili bir araştırmada, bölüm alt başlıklarında öncelikle medyanın izlenmesi ile ilgili bir durum saptamasıyla ilgili bir başlık gerekebilir. Bu durumda başlığın;

"Medya izleniyor mu?"

yerine

"Medyanın izlenme durumu"

biçiminde verilmesi, başlığı güdümlü olmaktan kurtaracaktır. Planın son biçimini almasında özen gösterilmesi gereken en önemli husus, başlıkların, gazete başlığı türü olmaktan kurtarılmasıdır. Bir başka özellik ise verilen bir başlığın, olanak ölçüsünde, alt başlıklarını da vererek, üst başlığın neleri kapsadığını açıkça gösterilmesidir. Çünkü plan, başlangıçta araştırmacıya yol gösterici olmasına karşılık, araştırma metninin yazılmasından sonra, araştırmadan yararlanacaklara yol göstericidir. Bu yol göstermede, aşırıya kaçmamak koşuluyla, ayrıntılı olmada yarar vardır.

"Plan" metin yazma aşamasından sonra, çoğunlukla "içindekiler" (contents) olarak isim değişikliğine uğrar. Çünkü artık metin yazmaya yol gösteren planın görevi bitmiş, çalışmanın nasıl yapıldığını gösteren bir işlev yüklenmiştir. Bu işlev, "plan" işlevinin daha da üzerinde, tüm çalışmada neler olduğunu, hangi bilgilerin nerelerde bulunduğunu gösterecek nitelikte bir işlevdir. Planın, "içindekiler" olarak yazılmasında bu bakımdan özen gösterilmesi gereken en önemli husus, planda yer alan her başlığın karşısında hangi sayfada başlayıp bittiğinin yazılmasıdır. Çünkü "içindekiler" kısmının işlevselliği, bu başlıkların ana metnin çeşitli bölümlerinin nerede başlayıp, nerede bittiğinin bilinmesi ile bir anlam taşır. Bunun için de araştırmalarda "içindekiler"in yazılması sırasında, dizinin yazılmasında da olduğu gibi, sayfa numaraları yazılır. Bu da, tüm araştırma metninin yazılmasından, sayfa numaralarının belirlenmesinden sonra olur. Burada bir zorunluluk olarak, "içindekiler" başta olmak üzere "ön bölümde" de yer alan bilgiler Romen sayılarıyla I, II, III olarak yazılır. (Örnek olarak bu çalışmanın ön bölümünde yer alan "içindekiler" kısmına bakılabilir.)

➢ **İthaf**

İthaf (adama), bir araştırmanın ön kısmının kapak sonrası ilk sayfasına konulan bir tümce ya da bir kaç sözcüktür. Çalışmanın, araştırmacının

uygun gördüğü kişiye bağışlaması, ithaf edilmesidir. Özellikle kitap haline gelirken yer verilir.

➢ **Çizelgeler - Tablolar - Şekiller**

Her ne tür olursa olsun araştırmalarda çizelgelere, tablolara ya da şekillere, grafiklere yer verilmesi gerekebilir. Bu çizelge ve tablolar kimi kez çok basit istatistiksel bilgileri, dolaylı diğer verileri kapsayabildiği gibi, eğer görgül bir araştırma ise, doğrudan bulguların sağlandığı düz ve çapraz tablolardan oluşabilir. Bu tür listelerin verilmesinde, planda olduğu gibi, sayfa numaraları yer alır. Bunda amaç, hangi tabloların hangi sayfalarda yer aldığının kolayca görülmesini sağlamaktır.

Kimi kez dolaylı kaynakların, örneğin harita, kroki, fotoğraf gibi metinde ya da ekler kısmında yer alan bilgilerin dökümü de, yine sayfa belirterek, 'şekiller' adı altında yine bu kısımda yer alabilir.

➢ **Kısaltmalar**

Araştırma metninin ön kısmında bulunması gereken bir başka yardımcı metin, ana metinde geçen çeşitli kısaltmaların ne anlama geldiğini açıklayan kısımdır. Kısaltmalar, o ülkenin kendi ulusal sınırları içerisinde günlük yaşamında, kabul edip, uyguladığı ve çoğunlukla da bu konuda herhangi bir yasal düzenleme, kural tanımadan kendiliğinden oluşan sözcüklerdir. Ancak, başka ülkelerin ya da uluslararası örgütlerin, olayların yanında da kısaltmaların da kullanılması söz konusudur.[96] Kısaltmalar genel ortaya çıkış ve kullanılma durumlarına uygun olarak, "zaman" ve "yerden" kazanmak için kullanılır. Bu kısaltmaların ister bilimsel, ister toplumsal olsun araştırmalara da yansıması doğaldır.

Kısaltmalar kimi kez, araştırmacının araştırma sırasında çok sık kullandığı kavramları kısaltılmasından da doğabilir. Bu gibi durumlarda, her ne kadar metin içerisinde bir iki kez anlamı verilirse de, yine de kısaltmalarda yer alması gerekir.

---

[96] ABD'de kısaltmalar günlük yaşamı o kadar etkisi altına almıştır ki, bir yabancının bu tür bir yaşama uyum sağlaması oldukça zaman almaktadır. Özellikle, yöresel gazetelerdeki ilanlarda günlük yaşamdaki sözcüklerin kısaltılması, söz yerine sayı kullanılması neredeyse olağan duruma gelmiştir. Bu durum, Türkiye'de de reklam sektöründe ve gençler arasındaki yazışmalarda, sözcüklerden sesli harfleri, kimi kez de sesli harfleri atarak geliştirilen bir yazım biçimi oluşturulmuştur.

Kısaltmaların Yazılması:

Bir araştırmanın yazımı sırasında gerek ana metinde, dipnotlarında ve gerekse ön ve arka bölümlerde geçen her türlü kısaltma, açık karşılıkları ile kısaltmanın alfabetik sıralamasına göre, "ön bölüm" de "kısaltmalar" başlığı altında verilir. Burada önemli olan husus, araştırmacının, hatta o araştırmanın seslendiği kişilerin kolayca anlayacakları kısaltmaların açıklanmasının gerekli olduğudur. Örneğin TRT, PTT, GAP, BM, UN, EBU, FAO, a.g.e. gibi çok bilinen kısaltmaların da, bugün için herkes tarafından bilinmesine karşın yine de verilmesi gerekir. Çünkü bu araştırmadan ne zaman kimler tarafından yararlanılacağı bilinemediğinden, bu çok bilinen kısaltmaların zamanla belleklerden silinebileceği, anlamlarının özellikle genç kuşaklar tarafından kolayca anlaşılamayacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

Kısaltmaların yazımı sırasında özen gösterilmesi gereken bir diğer husus, kısaltma hangi dilden verilmişse, o dildeki karşılığının verilmesidir. Söz gelişi bir "UN" kısaltması "United Nations" olarak açıklanmalı, araştırmacı gerekli görüyorsa, bunun ne anlama geldiğini Türkçe olarak ya da araştırmayı hangi dilde yazıyorsa karşılığını o dilde vermelidir.

Kısaltma yazımına örnek:

a.g.e. Adı geçen eser
AB Avrupa Topluluğu
BM Birleşmiş Milletler
EBU European Broadcasting Union (Avrupa Yayın Birliği)
FAO Food and Agricultural Organisation (Gıda ve Tarım Örgütü)
GAP Güney Anadolu Projesi
KOİ Kamu Ortaklığı İdaresi
PTT Posta, Telgraf, Telefon
RTÜK Radyo Televizyon Üst Kurulu
TOKİ Toplu Konut İdaresi
TRT Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
UN United Nations (Birleşmiş Milletler)..."

➢ **Araştırmanın Özeti**

Bazı araştırmalarda, özellikle tez durumunda olanlarda, araştırmanın çok kısa bir özeti (summary), ana metnin son bölümü dışında, 5-10 satır olarak "ön bölüm"e de konulabilir. Bunda amaç, çalışmayı hızlı olarak ta-

ramak isteyenlere, fazla ayrıntıya dalmadan, bir anlamda kaynak araştırması amacıyla bilgi vermektir. Ancak başlangıçta özetin verilmesi ile ana metinin son bölümünde yer verilmesi gereken özet kısmın işlevleri farklıdır.

14.2.2 Arka Bölüm (Ekler)

Bir araştırmanın arka ya da son bölümünde bulunan bilgiler, genel olarak "ekler" (*appendix*) adı altında yer alır.

Ekler, bir araştırma metninin genellikle son kısmında, asıl metinden sonra yer alan kısımdır. Ekler kısmında, sözcük anlamının da açıkça belirttiği üzere, araştırma metnine ek olarak verilecek her türlü bilgi yer alabilir. Bu bilgilerin türü, tüm olarak araştırmanın konusuna ve niteliğine bağlıdır. Ancak değişmeyen ve hemen hemen her araştırmada bulunması gereken kısımlar da vardır.

➢ **Kaynakça (Referans)**

Kaynakça / bibliyografya *(reference)*, bir araştırmada doğrudan ya da dolaylı olarak kullanılan yazımlanmış her türlü veri kaynağını kapsar. Burada yazımlanmış sözcüğünün, yazılı kaynaklar başta olmak üzere sesli ve görüntülü tüm yazımlanmış kaynakları kapsadığını bir kez daha yineleyelim. Kaynakçada genel dolaylı kaynaklar olarak yazılı olan kitap, gazete, dergi, ansiklopedi vb. gibi kaynaklar alfabetik sıraya göre yazılır. Eğer yararlanılan kaynaklar doğrudan kişilerin adlarına çıkmış kaynaklar ise, soyadı alfabetik sıralamasına göre yer alır. Kaynakçanın yazılmasında özel olarak o çalışmada doğrudan alıntı yapılan dipnotların da belirtilen kaynakların yer alması söz konusu iken; alıntı yapılmayan, ancak bir düşüncenin, görüşün oluşmasına yardımcı olan, genel olarak yararlanılan yazımlanmış her türlü kaynağın belirtilmesi gerekir. Böylece kaynakça daha işlevsel olarak görev yapmış olur. Benzer konuda araştırma yapacaklar için kaynakçalar önemli bir veri kaynağıdır.

Kaynakçanın verilmesinde uyulması gereken özellikler vardır. Burada verilen stil, kısa adı ile **APA** *(American Physcologic Association)* yazım stilidir.

- Kaynakça, yazarın soyadına göre alfabetik yazılır. Aynı yazarın birden çok eserinin kullanılması durumunda, yazarın soyadı ve adı yinelenmez, soyadı ve adının altına gelen alt sıranın başına yedi harf uzunluğunda çizgi çekilir, kitapla ilgili diğer bilgilere geçilir. Yazar ad ve soyadlarındaki prof., doç., dr., av. (avukat) unvanları alfabetik sıralamada dikkate alınmaz. Özellikle, Batı dillerinde isim

önündeki Fransızcadaki "le", "la", "les", "un", "une"; İngilizcedeki "an", "a", "the" "Mc" ya da "Mac"; Almancadaki "der", "die", "das" gibi ön eklerin alfabetik sıralamada önemi yoktur. Kaynağın belli bir yazarı yoksa çalışmayı çıkaran kurum ya da kuruluş adları, yine alfabetik olarak yer alır.

- Kitap kaynak olarak gösteriliyorsa önce yazar soyadı ve adından sonra, basım yılı, çalışmanın adı, basıldığı yer (il olarak), çalışmayı çıkaran kurum ve yayınevi ile ilgili bilgiler yer alır. Çalışmanın adı *italik* yazılır.
- Bir kitapta yer alan bir makale kaynak olarak gösteriliyorsa, o zaman önce makale yazarının soyadı, adı, makalenin adı, tırnak içerisinde makalenin yer aldığı kitabın adı *(italik)* olarak, varsa derleyeni, kitabın basıldığı yıl, basımı yapan kurum ve yayınevi yazılır. Kaynağın birden çok yazarı varsa, ilk yazar adı, soyadı önce alınarak, diğer yazarlar isim-soyadı sıralaması ile verilir.
- Kitap çeviri ise, önce kitabın yazarının soyadı, adı, basıldığı yılı, kitabın Türkçe adı, çevirenin adı-soyadı, basıldığı yer, basımı yapan kurum, kuruluş, basımı yapan yayınevi yer alabilir. Yararlanılan kaynak, çeviri makale ise makale yazımındaki aynı yöntem burada da izlenir.
- Kitapların birinci baskıları dışında 2., 3. gibi baskı sayısı varsa, en son bilgi olarak parantez içerisinde verilir.[97]
- Bazı kitap ya da makalelerde basım yeri ve yılı bulunmaz. O zaman, bu durumu açıklayan yer yok (y. y.) ile tarih yok (t. y.) sözcüklerinin kısaltmaları kullanılabilir. Bu tür kısaltmaların verilmemesi durumunda, raporu/ metni yazan tarafından unutulduğu kanısı uyanır.
- Kaynakçada süreli ve sürekli yayınların (gazete, dergi, iki aylık, üç aylık, yıllık vb.) gösterilmesi durumunda, örneğin gazetelerde, sürekli yayının adı ve basım tarihi verilir. Eğer sürekli yayında herhangi bir imzalı yazıdan, makaleden yararlanılmışsa o zaman yazarın adı, soyadı, makalenin adı, sürekli yayının adı ve tarihi belirtilir.
- Kaynakçada sesli ve görsel kaynaklardan yararlanılmışsa bunların da belirtilmesi gerekir. Kaynak ne ise ve nerede bulunuyorsa o bilgi-

[97] Bu bilgilerin gerek Türkçede, gerekse İngilizcede verilmesinde bir dil birliği yoktur. Türkçede "basım", "baskı", "bası" gibi farklı sözcükler kullanılırken, İngilizce "print", "edition" , "ed." gibi sözcükler kullanılmaktadır. Bu çalışmada Türkçe olarak "basım" sözcüğü ile İngilizce "ed." sözcük ve kısaltması kullanılmıştır.

ler verilir. Genel olarak bu kaynaklar kaynakçada yazılı kaynakların dışında, duruma göre, "diğer kaynaklar" yoğunluk varsa "sesli kaynaklar" (plak, ses bandı, CD, MP3 vb.), "görüntüsel kaynaklar", (film, video VCD, DVD, fotoğraf vb.) aynı başlıklar altında da yer alabilir.

- Yararlanılan kaynaklar arasında yazımlanmamış (kaydedilmemiş) insan sesinin bulunması durumunda, kaynakçada bunların da belirtilmesi gerekir. Özellikle sözlü tarih çalışmalarında bu tür kaynak çoktur, hatta denilebilir ki araştırma esas olarak bu tür verilere dayanır. Genel olarak bu kaynaklar -zamanımızın iletişim tekniklerinden yararlanılarak- dijital ortamda kaydedilmektedir. Ancak, burada kaynakların kâğıda dökülmesi durumunda bu belgelerin kişi, yer ve zaman verilerek açıklanması gerekir. Ayrıca, bu belgeler, kanıt olarak da saklanır. Bu tür kaynakların ses ve görüntü olarak kaydedilmemiş ve araştırmacı tarafından not tutularak yazılması durumunda ise çok dikkatli olunması; gerekirse alınan notların bir başka kişi ve bilgileri veren (ler) tarafından onaylanması ve inanırlığının, güvenirliğinin sağlanması gerekir. Aksi takdirde, yazılı, sözlü ve görüntülü olarak yazımlanmadığından, bu kaynakların kullanımındaki güvenirlik tartışması da söz konusudur. Bu bakımdan özellikle katılmalı, katılmasız dolaysız gözlem yöntemi ve görüşme tekniğiyle elde edilen verilerin, elde edildiği yer ve tarih kaynakçada, olanağı varsa ayrı bir başlık altında belirtilir.

Örnek:

Görüşmeler:

Oktay Ekşi, 15 Ocak 2013, İstanbul, Hürriyet Tower.

Dr. Hıfzı Topuz, 15 Ekim 2013, İstanbul, Gayrettepe.

Prof. Dr. Nermin Abadan Unat, 30 Eylül 2013, İstanbul / Etiler

➢ **Belge - Harita – Kroki - Liste**

Araştırmanın konusuna bağlı olarak, araştırma metninin son kısmında "ekler" adı altında yer alan kısımda bulunan bir diğer kısım, zorunlu olmamakla birlikte, asıl araştırma metninde sözü edilen, ancak metne girmesinde zorunluluk bulunmayan, hatta metnin içinde yer aldığında okuma akışını yavaşlatacak, bozacak belge, harita, kroki gibi ek bilgilerin yer almasıdır. Özellikle tarihle ilgili bir araştırmada, araştırma konusu ile ilgili belgelerin, metin içerisinde değinilmesinden sonra, ekler kısmında yer alması daha an-

lamlıdır. Ekler kısmında yer alacak belge, rapor, harita, kroki gibi ek bilgilerin varlığının, araştırma metninde kesin olarak belirtilmesi, gönderme yapılması gerekir.

➢ Ek Çizelgeler

Bir çalışmada ekler kısmında yer alması olası kısımlardan biri de, ana metinde yer alan çizelgelere ek olarak girmesi gereken, ancak ana metinde yer aldığında, metni gereksiz yere şişirecek olan çizelgelerin ekler bölümünde yer almasıdır. Örneğin, üniversite gençlerinin boş zamanlarını nasıl kullandıkları konusunda yapılan bir görgül araştırmada, metnin içinde yer alan yaşa ve eğitime göre alışkanlıklar yanında gelire göre bir başka çapraz tablo, metnin içinde değil de sonunda "ek" olarak verilebilir. Böylece, metnin tablolara boğulma durumu azaltılmış olur.

➢ Dipnotları

Araştırmanın son bölümünde zaman zaman rastlanılan bir başka kısım da "dipnotları"dır. Daha önce de sözü edildiği üzere, dipnotlarının bir araştırmada nasıl yer alacağı hususu, araştırmacının seçeneğine kalmış bir durum olmakla birlikte, özellikle yazımda kolaylık sağlamak üzere, kimi araştırmacılar dipnotlarını toplu olarak araştırmanın "son" ya da "arka" bölümlerinde verebilirler. Ancak bu tür dipnotu vermenin, kolayca yararlanma yönünden çok işlevsel olmadığını da bir kez daha yinelcyelim.[98]

➢ Sözlük

Bir araştırmanın ekler kısmında yer alan bir başka bölüm, araştırma konusuyla ilgili kavramların kısa açıklamalarının; tanımlarının yapıldığı "sözlük" bölümüdür. Sözlük çalışması genel olarak her araştırmada görülmez, gerek de yoktur. Ancak, yeni bir konunun araştırılmasında çoğunlukça bilinmeyen kavramların bulunması durumunda, konunun daha iyi anlaşılması, daha dizgeli (sistemli) öğrenilmesi amaçlarıyla küçük bir kavramlar sözlüğü verilebilir. Sözlük çalışması, gerçekte araştırmacı için fazla emek isteyen bir çalışmadır. Bu bakımdan "mükemmel" olması beklenmemelidir. Hangi sözcüklerin sözlükte yer alacağına araştırmacının kendisi karar verir.[99]

---

[98] Burada bir gözlemimizi de aktarmak gerekiyor: Bir kısım matbaalar, tasarım açısından her sayfanın altında dipnotu verme konusunda zorlukla karşılaştıklarından, yazarı, dipnotlarını kitabın ya sonunda ya da belli bölümlerin sonunda vermeye yöneltmektedirler.

[99] Genel olarak yöntembilim ve onun kapsamına giren araştırma yöntem ve teknikleri ile ilgili kavramların, deyimlerin ülkemizde çok yaygın olarak bilinmediği gözönünde bulundurularak bu tür bir sözlük çalışmasına "ekler" bölümünde yer verilmiştir.

➢ Dizin

Dizin (indeks - index), -istatistiksel indeksler dışta kalarak- ana metinde geçen önemli kavramların, yazar adlarının, coğrafik yerlerin alfabetik sıra ile metinde yer aldığı sayfaların numarasına göre ekler bölümünde verilmesidir. Dizin bir çalışmada her zaman görülmeyebilir. Ancak, özellikle son zamanlarda yazılan kitaplarda, yapılan araştırmalarda dizin ile ilgili çalışmalar da ekler bölümünde yer almaktadır. Bunun için de dizin, araştırma metninin yazılmasından sonra, sayfa numarası belirlenen araştırma metninin yeniden okunarak, sözcüklerle ilgili tarama yapılarak bir liste çıkarılmasıdır. Eskiden elle yapılan bu işlem, günümüz bilgisayar ortamında dijital olarak yapılmaktadır.

Dizinin bir araştırmada yer almasının önemi, okuyucuya kolaylık sağlamaktır. Araştırmada belirli kavramları, yazarları arayan kişi, dizine bakarak hemen bulabilir. Dizinde nelerin yer alacağı hususu tüm olarak araştırmacının, metin yazarının isteğine bağlıdır. Kimi araştırmacılar, yazarlar dizinde yalnızca metinde geçen önemli kişi adlarını dizine alırlar. Kimi araştırmacılar önem verdikleri kavramlara dizinde yer verirler. Kimi araştırmacılar ise hem ad, hem konu olarak ayrı ayrı dizinler yapabilirler. Burada temel ilke, bu dizinlerin ortaya çıkmasını sağlayacak kadar söz ya da kavramların bulunmasıdır. Çok küçük araştırmalarda, örneğin kısa bir makalede ya da raporda bu tür bir dizin yapmanın gereği yoktur. Yazı kısa olduğu için, ilgili okuyucu sayfaları karışmakla istediği konuyu ya da adı bulabilir.

Dizinin hazırlanmasında söz sahibi yazarın kendisidir. Bunun için herhangi bir kural yoktur. Yazımda kolaylık olmak üzere, dizine alınması istenilen sözcüklerin, kavramların alfabetik sıra ile yazılması, dizini yapana kolaylık sağlar. Böylece neyin alınıp alınmadığı alfabetik sırada hemen görülebilir.[100]

Dizinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, aynı sözcüğün eklemelerle farklı anlamlarının da o sözcük altında toplanmasının gerektiği hususudur. Burada asıl sözcük tekrarlanmaz, onun yerine çizgi çekilir.

---

[100] Dizinin bilgisayara geçirilmesi özen isteyen bir hususdur. Dizine alınan her sözcük, kavram, metinde yazıldığı gibi alınmalıdır. Örneğin küçük harfle yazılmış ise aynen yazıldığı gibi alınmalı, aynı sözcük büyük harfle yazılmış ise o da aynen alınmalıdır. Kitabın basılması durumunda ilk düzeltme nüshasında dizinin yeniden gözden geçirilerek, gerekli düzeltmelerin; büyük-küçük harf ayrımından, ön ve son takılardan doğan durumların düzeltilerek tek sözcük karşılığındaki sayfa numaraları yazılmalıdır. (Karışık dizin örneği için bu kitabın "dizin" kısmına bkz).

Dizine Örnek:

"Değişken, 20, 25-26, 40

bağımlı ___, 25

bağımsız ___, 27

değerlerine göre ____, 27- 28

nicel ____, 24

nitel ____, 23..."

Dizinle ilgili önemli bir hatırlatma da, gelişen bilgisayar teknolojisiyle dizinin, eskiden olduğu gibi tek tek kelimelerin yazılması yerine, dizinde yer alması istenilen sözcüklerin -sıralamaya bile gerek olmadan- listelenmesidir. Daha sonra bu liste dosyası, metnin yer aldığı "Word" dosyasında araç çubuğundaki "ekle" komutundan "başvuru" alt başlığından "dizin ve tablolar" kısmına girilmesi ve "dizin" kısmında, daha önce saptadığı sözcük listesini tuşlamasıyla dizin (indeks) oluşur.

BÖLÜM 15

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA ETİK

Bilimsel araştırmaların en önemli özelliği, neredeyse olmazsa olmazı, araştırılacak konuya uygun yöntem ve teknikleri kullanarak, araştırmanın başından sonuna,"A"dan "Z"ye kadar tarafsız, yansız, herhangi bir etki altında kalmadan, dürüst, objektif, uygun denetim yollarını kullanarak araştırmayı gerçekleştirmek ve raporlaştırmaktır. İçerik çözümlemesi, söylem analizi, eylem araştırması gibi bazı araştırma yöntemleri ve veri toplama tekniklerinde objektif olmak zor olmakla birlikte geliştirilen denetim yolları ve teknikleriyle bu zayıflıklar giderilmektedir.

15.1 Araştırma Etiği İlkeleri

Tüm bilimsel araştırma türlerinde -buna toplumsal amaçlı araştırmaları da katabiliriz- araştırmanın başından sonuna ve raporlaştırma aşamasında dikkat edilmesi gereken hususlar şöyle gruplandırılabilir:

- *Dürüstlük*
- *Mesleksel etik*
- *Sorumluluk*
- *Uygun yöntem ve teknikleri kullanma*
- *Gizlilik*
- *Bulguların paylaşımı*

15.1.1 Dürüstlük

Tüm araştırmalarda dürüstlük içinde pek çok özelliği barındıran anahtar bir sözcük olarak son derece önemlidir. Dürüstlük, yansız /tarafsız olma, ob-

jektif olmadır. Bir araştırmanın en başından en sonuna kadar bu özellik her aşamada beklenir. Örneğin bir anket uygulama tekniğinde -daha önce de değinildiği üzere- sormacanın hazırlanmasında soruların dizilişi, kullanılan sözcükler, soruların atıfta bulunduğu kişi, olay ve tarihler gibi özellikler yansızlığı gölgeleyen hususlardır. Aynı şekilde nicel araştırmalarda bulguların verilmesinden, sayıların yorumlanmasına kadar araştırmacının kimsenin etkisinde kalmaması, ön yargılarından arınmış olması, özetle yansız ve tarafsız olması gerekir. Dürüstlük, araştırma bulgularının, değiştirilmeden kabul edilmesidir.

15.1.2 Mesleksel etik

Her mesleğin kendine özgü etik değerleri vardır. Araştırmacı da mesleki olarak, mesleğe özgü, ona yönelik bu etik ilkeleri görmezden gelemez, gelmemesi gerekir. Bu ilkeler, araştırmacının kendi ilkeleriyle örtüşmese de, o mesleğe özgü niteliklere, prensiplere, ilkelere ters düşmemesi gerekir. Örneğin, içerik ve söylem çözümlemelerinde, sözlü tarih çalışmalarında, eylem araştırmalarında diğer özellikler yanında mesleksel etiğin özellikleri, araştırma sonuçlarında sorumluluk, gizlilik, eşitlik ve paylaşma gibi özellikleri dikkate alınmasını ya da öncelik verilmesini gerektirebilir. Araştırmacının, toplumsal etik ile mesleksel etiğin olumlu ve olumsuz yanlarını iyi hesaplaması gerekir.

Büyük ya da orta ölçekli ekip çalışmasını gerektiren araştırmalarda ise bu dürüstlük, mesleksel etik, objektiflik, yansızlık gibi hususlar yalnızca ekip başındaki araştırmacı için değil, araştırmanın çeşitli aşamalarında yer alan tüm araştırma ekibi çalışanları için gerekli olan özelliklerdir.[101]

15.1.3 Sorumluluk

Araştırma etiğiyle ilgili bir diğer kavram, araştırmacının üstlenmesi gereken sorumluluk anlayışıdır. Bir araştırmacı yaptığı araştırmanın tümünden; en başından en sonuna kadar geçen tüm aşamalardan sorumludur. Bir diğer söyleşiyle, bir araştırmanın gerçekleşmesindeki tüm aşamalarda sorumluluk araştırmayı yürütenindir. Bu durum tek başına araştırma yürütenlerde doğal olmakla birlikte büyük projeli araştırmalarda da, proje yöneticisi/koordinatörü olarak sorumluluk yine onundur. Bir anlamda

[101] Ekip dürüstlüğüne şu örnek verilebilir: 1980'li yıllarda TRT'nin sipariş yoluyla yaptırdığı izleyici araştırmalarından birinde, ünlü bir araştırma şirketinin yapmış olduğu anketlerde, bazı anketörlerin verilen bölgeye gidip, deneklere anket uygulama yerine kendilerinin tüm anketleri doldurdukları anlaşılınca, tüm araştırma iptal olmuştu.

"dürüstlük"le de içiçe giren "sorumluluk" ilkesi, araştırmanının güvenirliğini sağlayan önemli bir etmendir. Bu bakımdan araştırmacının, araştırmanın her aşamasında aynı titizlikle, aynı bilimsel kuşkuyla olaylara, olgulara yaklaşması gerekir. Çünkü ortaya çıkan herhangi bir olumsuzluktan sorumlu kendisidir.

15.1.4 Uygun Yöntem ve Tekniklerin Kullanılması

Bir araştırmanın en başında karar verilmesi gereken özellik, araştırılacak konuya uygun yöntem ve tekniğin kullanılmasıdır. Bir araştırmada kullanılacak yöntem ve teknikler, araştırmanın öneri aşamasında belirlenir ve uygulama da -bazen ufak değişikliklerle- sürdürülür. Bu belirlemede bilgi, deneyim, para ve emek gerektiren yöntem ve teknikler yerine zayıf tarafları bulunan sübjektif, ucuz yöntem ve tekniklerin kullanılması sonuçları etkileyeceğinden etik değildir.

Araştırmanın yöntem ve tekniklerini belirlerken araştırmanın bütçesi ya da bilgi ve deneyim isteyen bir veri toplama tekniğinde araştırmacının nitelikleri, bilgi ve deneyimi bu yöntem ve tekniğin kullanılmasında yeterli olmayabilir. Bu gibi durumlarda araştırmacı, ya daha az masraflı veri toplama tekniklerini tercih etmeli ya da o güne kadar kullanmadığı, deneyimi olmadığı yöntem ve teknikleri kullanmak üzere kendisine yardımcı olacak uzman kişileri çalıştırmasıdır.

15.1.5 Gizlilik

Bir araştırmanın etik değerleri arasında bazı hususların gizli tutulması özelliği vardır. Veri alınan kişilerden, verilen bilginin tümünün açıklanıp açıklanmamasına, araştırmaya katılan deneklerin isimlerinin verilip verilmemesine kadar pek çok hususu kapsar. Gizlilik, araştırmaya katılarak bilgi veren kişilerin, rahat cevap vermelerini dolayısıyla araştırmanın güvenirliğini, geçerliğini sağlar. Örneğin bir eğitim kurumunda yapılan bir anket uygulamasında ya da anahtar kişilerle yapılan görüşmelerde bilginin kaynağını açıklamak, o kişinin ya da kişilerin (öğretmen, öğrenci ya da yönetici) o eğitim kurumundaki durumunu güçleştirebilir; strese sokabilir, kendine karşı tavır sergilenmesine neden olabilir.

15.1.6 Bulguların Paylaşılması

Bir araştırmanın yapılma amacı bulguların, araştırma sonuçlarının paylaşılmasıdır. Bir başka söyleyişle, araştırma, sonuçların paylaşılması için yapılır. Ancak, bu özellik, araştırmanın yapısında var olan bir özellik olma-

sına karşın, zaman zaman tersi durumlar da görülür. Ticari amaçlarla ya da bir kurum ya da kuruluşun kendi iç işleyişiyle ilgili, ileriye yönelik projelerinde kullanmak üzere yaptığı ya da yaptırdığı özellikle piyasa türü daha çok toplumsal araştırmalarda araştırma bulgularının paylaşılması sınırlı bir çevrede olabilir. Bu gibi durumların dışında bilimsel kıskançlık, başkalarının yararlanmasında hasislik, kendine saklama gibi nedenlerle araştırma bulgularının açıklanmaması, bilime katkı değil, aksine bilimin kısırlaşmasına neden olur. Çünkü bir araştırmanın bulguları yeni araştırmalar için veri oluşturur; pek çok araştırmaya kaynak olur.

15.2 Araştırmacının Özellikleri

Bir araştırma en başından en sonuna kadar araştırma yöntem ve tekniklerine uygun olarak yapıldığında ve buna araştırmacının özenli ve yaratıcı çalışması da katıldığı zaman bir anlam taşıyacaktır. Yalnızca araştırma yöntem ve tekniklerinin dar bir görüş açısı ile harfi harfine uygulanması yeterli değildir. Öncelikle araştırmacının şu özellikleri taşıması gerekir;

- ✓ İyi bir eğitimi ve genel kültürü olmalıdır. Bu eğitim farklı alanlarda olabilir. Ancak, bu bilgisini, donanımını araştırma yöntem ve teknikleriyle ilgili eğitimi de alarak ya da bu konuda kendini yetiştirerek, eksikliklerini gidermelidir.
- ✓ Araştırmacının antenleri dışa (topluma) yönelik olmalı; çevresindeki olayların, olguların araştırılabilecek olaylar olup olmadığını gözlemlemelidir.
- ✓ Bilimsel kuşkucu olmalı; her bilgiyi doğru olarak kabul etmemeli, gerek yazımlanmış, gerekse insan kaynağından elde ettiği bilgileri, başka kaynaklarla doğrulama yoluna gitmelidir.
- ✓ İletişim becerilerine sahip olmalıdır. Özellikle söze gereksinim olan anket uygulaması, sözlü tarih çalışması yapma gibi yöntem ve teknikleri kullanmada ve yazılı iletişim becerilerine gereksinim duyulan raporlaştırma aşamalarında iletişim becerilerini geliştirmeleri ve disiplin altına almaları gerekir.
- ✓ Araştırma yöntem tekniklerindeki gelişmeleri yakından izlemelidir. Hızla değişen ve gelişen toplumlarda, araştırma teknolojileri de aynı hızla ilerlemektedir. Bu bakımdan araştırma alanıyla ilgili yeniliklerden haberdar olmalı, bunları uygulama yollarını öğrenmelidir.
- ✓ Takım çalışmasına yatkın olmalıdır. Araştırmacı ne kadar mükemmel olursa olsun tek başına önemli araştırmaların altından

kalkması zordur. Her şeyden önce, araştırma bir takım çalışmasını gerektirir. Bu özellik; araştırmacının, sayısal olarak çok kişiyle çalışması yanında, yapılacak çalışmalar, işler arasında işbirliğini, eşgüdümü sağlaması anlamına da alınmalıdır. Bu bakımdan araştırmacı, takım çalışmasına yatkın olmalı; birlikte çalışacağı kişileri yönetmesini bilmeli ya da çalışanlar arasında eşgüdümü sağlayabilmelidir.

Araştırma yöntem ve tekniklerini öğrenmek ve bu konuda deneyim sahibi olabilmek için, bu kitabın sınırları içerisinde kalınmamalı, başka kaynaklardan araştırma ve teknikleriyle ilgili farkı bilgi kaynaklarına ulaşılmalıdır. Kuşkusuz kazanılan bu donanım yanında, bunu yaşama geçirme yolları da yaratılmalı, pratik gereksinmeleri karşılayan eylem araştırmalarından, anket uygulamalarından işe başlanmalıdır. Unutulmamalıdır ki küçük birikimler, deneyimler zamanla kişiyi uzmanlaştırır, iyi bir araştırmacı yapar.

BİTİRİRKEN...

Yöntembilimin konusuna giren araştırma yöntem ve tekniklerinin açıklanmaya çalışıldığı bu çalışmada bir araştırmanın düşünce aşamasından raporlaştırma aşamasına kadar geçen tüm aşamalar, yapım özellikleri, kullanılan yöntem, teknikler, bunların uygulanışı -kimi zaman örneklerle- anlatılmaya çalışıldı. Amaç, hangi bilim dalıyla ya da toplumsal araştırmayla uğraşılırsa uğraşılsın, ortak olarak kullanılabilecek yöntem ve teknikleri özellikleriyle anlatmak; belirli noktalara dikkatleri çekmekti. Ancak, verilen bilgilerin yol gösterici olduğu, bunların işe yarar duruma getirilmesinde "insan" öğesinin yani araştırmacının kendisinin önemli olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir. Yukarıda da belirtildiği üzere, araştırmacının, araştırma yöntem ve teknikleriyle ilgili bilgi ve deneyim sahibi olması, daha başlangıçta önemli mesafe almasını sağlar.

EKLER

EK 1: KAYNAKÇA

EK 2: ÖRNEK SORMACA

EK 3: ÖRNEK İÇERİK ÇÖZÜMLEME YÖNERGESİ

EK 4: ÖRNEK İÇERİK ÇÖZÜMLEME KODLAMA KÂĞIDI

EK 5: ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ KÜÇÜK SÖZLÜĞÜ

EK 6: DİZİN

EK 1

KAYNAKÇA

Alheide, David L. (1996). *Qualitative Media Analysis,* Thousand Oaks; Sage University Papers.

Akbaş, Ayşe (1985). *The Stereotypic Image of Turkish Politicians in Three National Newspapers,* Ankara: Middle East Technical University, September (çoğ.).

Akhun, İlhan (1982). Hipotez Testi ile ilgili bir Araştırma, Ankara: AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 110.

Aksan, Doğan (1982/1989). Her Yönüyle - Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara: Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları: 439, Cilt II, (2. baskı), / Cilt III.

Ar, Fikret A. (1989). *Dosyalama - Arşiv, Resmi Yazışma, Rapor Yazma Teknikleri,* Ankara: TODAİE Yayınları No: 231 (2. basım)

Armağan, İbrahim (1983). *Yöntembilim Bilimsel Yöntem,* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, No: 16/a.

Ataöv, Türkkaya (1982). *Bilimsel Araştırma El Kitabı,* Ankara: Savaş Yayınları (2. basım).

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (1988). *İmla Kılavuzu,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 525.

Aziz, Aysel (2013). Radyo Yayıncılığı, Ankara: Nobel Yayıncılık ve Dağıtımcılık A.Ş. (5. basım)

_____ (1988). "Kitlesel İletişimde İçerik Çözümlemesi", *AÜ Basın Yayın Yüksekokulu Yıllık 1988,* A nkara: AÜ SBF ve BYYO Basımevi.

Bailey, Kenneth B. (1978). *Methods of Social Research,* New York: The Free Press.

BBC (1984). *Broadcasting Research Findings,* England: N. 10, BBC Data Publications.

Berelson, Bernard (1952). *Content Analysis in Communication Research,* New York: Free Press.

Bernard, Harvey Russell (2000). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative approaches*, London: Sage Publications.

Bilginseven, Amiran K. (1989). *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul: Filiz Kitapevi (3. Basım).

Bilkent University (1992). *The Research Paper*, Ankara: (çoğ.).

Bohrnstedt, George W., David Knoke (1988). *Statistics For Social Data Analysis*, USA., F. E. Peacock Publishers Inc., (2. ed.).

Boudon A., P. Lazarfeld (1962). *Toplumbilimleri Sözlüğü*, (çev. Esen Sinanoğlu), Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.

Bouma, Garry D.- G. B. J. Atkinson (1999). *A Handbook of Social Science Research*, Oxford: Oxford University Press (2. ed.).

Bouwman, Harry, "*Cultivation Analysis: The Dutch Case*", **Communication Yearbook 9**, (ed.) Margarett L. Mclaughin, Beverly Hills: Sage Publications.

Bowers, John W. - Wohn A. Courtright (1984). *Communication Research Methods*, USA: Scott, Foresman and Company.

Büyüköztürk, Şener, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz, F.Demirel, E. Kılıç (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Caunce, Stephen (2008). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı Yayınları.

Cheney, Frances Neil - Williams J. Wiley (1980). *Fundamental Reference Source*, Chicago: American Library Association (2. ed.).

Çelebi, Aykut (1990). *Söylem Çözümlemesi: Gazetelerin Haber Oluşturma ve Gündem Belirleme İşlevlerine Eleştirel bir Yaklaşım*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (çoğ.).

Day, Robert A. (2004). *Bilimsel makale nasıl yazılır, nasıl yayımlanır?* (çev. Gülay A. Altay) Ankara: TÜBİTAK Yayınları Bilgi dizisi: 6 (9. Basım).

Deacon, David, Michael Pickering et al. (1999). *Research Communications*, London: Arnold

Demir, Ömer - Mustafa Acar (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Descartes (t. y.)- *Aklını iyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Aramak İçin - Metot Üzerine Konuşma*, (çev. M. K.). MEB Yayınları, (y. y.)

Dicle, İ. Atilla (comp. by) (2003). *Manuel for Writing Research Papers Theses & Dissertations*, İstanbul: T. C. Yeditepe Üniversitesi Yayınları, Sayı: 11.

Diyk, Teun - A. Van (1988/a). *News Analysis (Case Studies of International and National News in the Press)* New Jersey: Lawrence Erbaum Associates, Publishers, Hillsdale.

_____ (1983). "Discourse Analysis: Its Application to the Structure of News", *Journal of Communication*, Spring, s. 29-42.

Durkheim, Emile (1985). *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, (çev. Celal Bali Akal), İstanbul: BFS Bilim Felsefe Sanat Yayınları, Bilim Dizisi: 2.

Duverger, Maurice (1973). *Sosyal Bilimlere Giriş* (çev. Ünsal Oskay), Ankara: Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi, No: 4.

Erdoğan, İrfan (1998). *SPSS Kullanım Örnekleriyle Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri*, Ankara: Emel Matbaası.

Fairclough, Norman (2010). *Analysing Discourse*, London: Routhledge.

Hansen, Anders, Ralp Negrine et al. (1998). *Mass Communication Research Methods*, China: Palgrave.

Feyerabend, Paul K. (1989). *Yönteme Hayır - Bir Anarşist Bilgi Kuramının Ana Hatları*, İstanbul: Ara Yayınları.

Freidheim, Elizabeth A. (1976). *Sociological Theory in Research Pratice*, Cambridge: Schenkman Publishing Company.

Fowler, Floyd J. (1986). *Survey Research Methods*, Beverly Hills: Applied Social Research Methods, Series Vol. 1. Sage Publications (3. ed.).

Geray, Haluk (2004). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gerbner, George. (1984). *Gratutious Violence and Explotive Sex, Violence Profile*, n. 13, 1984 (mim).

_____ (1958). "On Content Analysis and Critical Research in Mass Communication", *Audio - Visual Communication Review*, Vol. 6, n. 2, Spring.

Gibaldi, Joseph (2003). *MLA Handbook For Writers of Research Papers*, New York: The Modern Language Association of America (6. ed.).

Goode, William J., - Hatt, Paul K. (1973). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Metodları*, (çev. Ruşen Keleş), Ankara: TODAİE Yayınları, No: 137.

Gökçe, Birsen (1992). *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara, Savaş Yayınları (2. Basım).

Güvenç, Bozkurt (1989). *Japon Kültürü*, Ankara: T. İşbankası Yayınları (3. Basım).

Hatch, J. Amos, Richard Wisniewski (ed.) (2003). *Life History and Narrative*, London: The Falmer Press.

Hatırnaz, Başar (2007). *Reyting Gerçeği*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Holsti, Ole, R. (1969). *Content Analysis For the Social Sicences and Humanities*, USA: Reading, Addison - Vestley.

Hurt, Peyton (1949). *Bibliography and Footnotes*, Berkeley: University of California Press.

İnal, Ayşe (1992). *Event Selection, Text Construction and News Production,* Ankara: Middle East Tecnical University, August, (doktora tezi- çoğ.).

Jahoda, Marie - D., Morton - C. Stuart W. (1963). *Research Methods in Social Relations,* USA: Holt, Rinehart and Winston Inc.

Kaptan, Saim (1973). *Bilimsel Araştırma Teknikleri,* Ankara: Rehber Yayınevi.

Karasar, Niyazi (2014a). *Araştırmalarda Rapor Hazırlama,* Ankara: Nobel Akedemik Yayıncılık (18. basım).

_____ (2014b). *Bilimsel Araştırma Yöntemi,* Ankara: Nobel Akedemik Yayıncılık (26. basım).

Kayser, Jacques (1953). *One Week's News (Comparative Study of 17 Major Dailies),* Paris: UNESCO.

Kindon, Sara, Rachel Pain, Mike Kesby (2012) (ed.) *Participatory Action Research Approaches and Methods,* London, Routhledge.

Klapper, Joseph (1960). *The Effect of Mass Communication,* USA: The Free Press.

Kenney, Keith (2009). *Visual Communication Research Design,* New York: Routhledge.

Korum, Uğur (1981). *İstatistiğe Giriş,* Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 483.

Krippendorff, Klaus (1984). *Content Analysis (An Introduction to Its Methodology),* The Sage Comtext Series, Saga Publications, Beverly Hills, (4. ed.).

Kutsal. A.-O. Alpan. - R. Arpacık (1990). *İstatistik Uygulamalar,* Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Lovery, Shearon - De Fleur, Melvin L., (1982). *Milestones in Mass Communication Research,* USA: Media Effects, Longman Inc.

Lyons, John (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş,* (çev. Ahmet Kocaman), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Maynes, Jo Mary (2008). *Telling Stories,* New York, Cornell University.

Middle East Technical University (1982). *Report Writing,* Ankara: (çoğ.).

NAB (1971). *A Broadcast Research Primer,* National Association of Broadcasters, Washington (3. ed.).

Reuman, W Lawrence (1997). *Social Research Method, Qualitative and quantitave research,* Boston: Ally and Bacon (3. ed.).

Osipov, G. (1977). *Toplumbilim Teori ve Yöntem Sorunları,* (çev. Ünsal Oskay), Ankara: Sol yayınları.

Ozankaya, Özer (1977). *Toplumbilime Giriş,* Ankara: AÜ SBF. Yayınları No: 403 (3. basım).

Özad, Bahire (2007). "Halkla İlişkilerde Alternatif Bir araştırma Yaklaşımı: Eylem Araştırması" *Halkla İlişkiler Eğilimi Araştırmaları Konferansı*, Kocaeli; Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi (24-26 Ekim).

Püsküllüoğlu, Ali (1999). Türkçe Sözlük, İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş.

Reinders, No - Harry Bouwman (1985). "Cultural Indicators: Some States of the Art", *Communication Yearbook 9*, USA: Sage Publications.

Poincare, Hl. (1989). *Bilimin Değeri* (çev. Fethi Yücel), İstanbul: MEB Yayınları.

Saray, Mehmet (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayın No: 48.

Saunders, Mark, P. Lewis and A. Thornhill (2003). *Research Methods for Business*, Harlow, England: Prentice Hall. (3. ed.).

Sekaran, Uma (1984). *Research Methods For Managers: A Skill Building Approach*, USA: John Wiley and Sons.

Selltiz, Claire, - Mairie Jahoda (1963). *Research Methods in Social Relations*, USA: Holt, Rinehart and Winston.

Sencer, Muzaffer (1989). *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım (3. basım).

Sencer, Muzaffer - Yakut Irmak, (1984). *Toplumbilimlerde Yöntem*, İstanbul: Say Kitap Pazarlama (2. basım).

Serper, Özer - Necmi Gürsakal (t.y). *Araştırma Yöntemleri Üzerine*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Seyidoğlu, Halil (2009). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul: Güzem Can Yayınları (10. basım).

Simon, Julıan L., Paul Burstein (1982). *Basic Research Methods in Social Sciences*, New York: Random House (3. ed.).

Stappers, James (t. y.) *Cultural Indicators, A Possible Source of Confusion*, Einveslağ Onderz, Onderzoet, Televise AB.

Sugözü, Halil İbrahim, Sait Demir (2011). *İnternet teknolojisi ve Elektronik Ticaret*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Sümbüloğlu, Vildan - Kadir Sümbüloğlu (1988). *Sağlık Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.

Şeker, Murat (1986). *İktisadi ve Sosyal Bilimlerde Yöntem ve Yaklaşım Sorunları*, Ankara: Değişim Yayınları.

Tan, Mine (1981). *Toplumbilime Giriş (Temel Kavramlar)*, Ankara: AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları No: 97.

Tekeli, Sevim vd. (2001). *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım (2. basım).

Tolan, Barlas (1982). *Toplumbilimlerine Giriş*, Ankara: Araş Matbaası.

Turabian, Kate (1987). *A Manuel For Writers*, Chicago: The University of Chicago Press. (5. ed.).

Sevil Atauz (der.) (1986). *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der.) Ankara: Türkiye Sosyal Bilimler Derneği.

Tütengil, C. Orhan (1975). *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, İstanbul: İÜ Yayınları No: 2101, İktisat Fakültesi Yayınları No: 359 (3. basım).

Üstdal, Muzaffer, Kural Gülbahar (1997). *Bilimsel Araştırma Nasıl Yapılır Nasıl Yazılır*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Webster, James S., - Patricia f. Phalen- Lawrence W. Lichty (2000), *Rating Analysis (The Theory and Practice of Audierce Research)*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers (2. ed.).

Wodak, Ruth and Michael Meyer (ed.) (2009). *Methods of Critical Analysis*, London: Publications Sage Publications Ltd. (2. ed.).

Yamane, Taro (1973). *Statistics (An Introductory Analysis)*, USA: Harper International Edition (3. ed.).

Yoğurtçugil, M. Kemal (1976). *Örnekleme - Yöntemler ve Uygulama*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi No: 2228, İktisat Fakültesi No: 380.

Yaggy, Elinor,(1989). *Bilimsel Çalışma Nasıl Hazırlanır?* (çev. Oğuz Aktan), Ankara: Makro Yayıncılık.

Yıldırım, Ali, Hasan Şimşek (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık San. (7. basım).

Zeisel, Hans (1983). *Sosyal Araştırmada Sayısal Anlatım*, (çev.Onur Kumbaracıbaşı) Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayın No:12, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 10.

İnternet Kaynakları:

http://dohistory.org/on_your_own/toolkit/oralHistory.html (Ekim/ 2011)

http:// www.egitim.aku.edu.tr/actionresearch.ppt (Mesude Uygur/action research (eylem araştırması) (Ekim, 2014)

http://iohanet.org/about/index.html (Ekim/2011)

http://www.indiana.edu/~cshm/oral_history_techniques.pdf (Ekim/2011)

http://www.kuey.net/index.php/kuey/article/view/463 (Naciye Aksoy) (Ekim, 2014)

http://www.msxlabs.org/forum/tarih/68976-sozlu-tarih-nedir (Ekim/2014)

http://www.sabanciuniv.edu/sozlutarih/ (Eylül/2011)

http//www.tarihvakfi.org.tr (Eylül/2011)

http://www. wikipedia.org/wiki/olgu (Eylül/2014)

http://tr.wikipedia.org/wiki/sozlu _tarih.com (Eylül/2011)

EK 2

ÖRNEK SORMACA

POPÜLER DİZİLERİN ETKİLERİ: "KURTLAR VADİSİ" ÖRNEĞİ[102]

Araştırma Yöneticisi: Prof. Dr. Aysel Aziz

Anketin Uygulandığı Tarih:.....

Anketin Uygulandığı Yer:.....

Anketi Uygulayan:.....

Anket No:.....

[102] Anket, 2004 -2006 yıllarında özel televizyon kanalları Show TV ile Kanal D'de yayınlanan ve reyting rekorları kıran "Kurtlar Vadisi" adlı dizinin, gençler üzerindeki etkisini ölçme amacı ile **Prof. Dr. Aysel Aziz** başkanlığında Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Yüksek lisans ve lisans öğrencileri **Duygu Türkseven, Nuray Bedük, Zeynep Yurdagül, İlknur Aksoy, Melike Yavuz, Yunus Emre Güler, Begüm Güleç** ile KKTC Doğu Akdedeniz Üniversitesi (DAÜ) İletişim Fakültesi öğretim üyesi **Yrd. Doç. Dr. Bahire Özad**'ın araştırmacı olarak katıldığı bir araştırma ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. İstanbul, Ankara ve KKTC'de üniversite ve lise öğrencisi 1000 öğrenciye uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçları, 2007 yılı 22–25 Mayıs 2007 tarihinde Kırgısiztan Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanlar toplantısında sunulmuştur. Araştırmanın Powerpoint sunumu için bkz. www.ayselaziz.net.tr

KURTLAR VADİSİ DİZİSİ İLE İLGİLİ ANKET SORULARI[103]

1. Cinsiyetiniz? (SORMAYIN, İŞARETLEYİN)

(0) Kadın
(1) Erkek

2. Kaç yaşındasınız?

(0) - 15
(1) 15-16
(2) 17-18
(3) 19-20
(4) 20-21
(5) 22-23
(6) 24-25
(7) 26 +
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

3. Eğitim Durumunuz?

(0) Ortaokul mezunuyum
(1) Lisede okuyorum
(2) Lise mezunuyum
(3) Üniversitede okuyorum
(4) Üniversite mezunuyum
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, Bilmiyor, hatırlamadı

4. Kurtlar Vadisi dizisini ne sıklıkta izliyordunuz?

(0) Hiç izlemedim **(5. SORUYU SORUNUZ)**
(1) Bazen izledim
(2) Sık sık, fırsat buldukça izledim
(3) Her bölümünü kaçırmadan izledim
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

5. (HİÇ İZLEMEDİM DİYENLERE SORULACAK) Kurtlar Vadisi dizisini seyretmeme nedeniniz?

(0) Zamanım yoktu

[103] Sormacadaki tüm soru sayısı 55'tir. Ancak buraya bir kısım sorular, atlanarak alınmıştır.

(1) Dizinin konusu ilgimi çekmiyordu
(2) Dizide şiddet içerikli çok mesaj vardı
(3) Dizide oynayan oyuncuları beğenmiyordum
(4) Diziyi izleyecek rahat bir ortamım yoktu
(5) Genelde hiçbir diziyi izlemem
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

7. **Kurtlar Vadisi dizisini televizyon dışında herhangi bir şekilde izlediniz mi?**
(0) İnternetten
(1) CD olarak
(2) Hem İnternetten, hem CD olarak
(3) Hayır, izlemedim
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

8. **Kurtlar Vadisi dizisinin konularının veya oyuncularının yer aldığı diğer televizyon programlarını izliyor muydunuz? (Ana haber bülten, Uçan kuş, Pazar Keyfi, vb.)**
(0) Hayır, izlemiyordum
(1) Bazen izlerdim
(2) Evet, dizi ile ilgili diğer programları takip ediyordum
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

10. **Kurtlar Vadisi dizisinde en çok hangi karakteri beğeniyordunuz? (EN FAZLA 3 ŞIK)**
1.....
2.....
3.....
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

11. **Benimsediğiniz karakterin örnek aldığınız bir davranışı var mıydı?**
(0) Evet, var
(1) Hayır, yok
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

Etkilenilen Davranışlar	Etkilendim ve uyguladım	Çok etkilendim	Biraz etkilendim	Etkilenmedim
12. Giyim Tarzı				
13. Fiziksel Görünüş				
14. Konuşmaları				
15. Karşı Cinse Bakışı				
16. Çete İlişkileri				
17. Sigara Kullanımı				
18. Acımazsızlığı				
19. Soğuk Kanlılığı				

21. Polat Alemdar size göre neyi ifade ediyor?

(0) Mafya
(1) Devletin adamı
(2) Derin devlet
(3) Tetikçi
(4) Kahraman
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

22. Kurtlar Vadisi dizisinde en çok hangi tür konuları beğeniyordunuz?

(0) Aşk
(1) Mafya
(2) Din
(3) Para hırsı
(4) Derin devlet
(5) Şiddet
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

25. Kurtlar Vadisi dizisinde müziklerin kullanımı hakkındaki yorumunuz?

(0) Çok etkili
(1) Oldukça etkili
(2) Ne etkili ne de etkisiz
(3) Az etkili
(4) Etkisiz

27. Diziden görüp almaya karar verdiğiniz herhangi bir ürün oldu ise neyi aldınız ya da almayı düşünüyorsunuz?

(0) Hayır, almadım ve almayı düşünmüyorum
(1) Evet, aldım **(BELİRTİNİZ)**.....

(2) Almayı düşünüyorum **(BELİRTİNİZ)**.....
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

28. Kurtlar vadisi dizisi milli duygularınıza hitap ediyor muydu?
(0) Her zaman
(1) Sık sık
(2) Ara sıra
(3) Çok nadir
(4) Hiç etmedi
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

29. Dizide işlenen milliyetçilik sizce ne boyuttaydı?
(0) Aşırı milliyetçilik vardı
(1) Olması gerektiği kadar vardı
(2) Biraz var vardı
(3) Hiç yoktu **(20. SORUYA GEÇİNİZ)**
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

30. Kurtlar Vadisi dizisinin milliyetçiliği ele alış biçimi sizce gençlerde aşırı milliyetçiliği körükleyebilir mi?
(0) Kesinlikle olabilir
(1) Oldukça
(2) Biraz olabilir
(3) Çok az olabilir
(4) Hayır, kesinlikle olmaz
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

31. "Kurtlar Vadisi" dizisinden sonra gerçek hayatta karşılaştığınız şiddet içerikli olaylara bakışınızda bir değişim hissettiniz mi?
(0) Evet **(32. SORUYA GEÇİNİZ)**
(1) Biraz **(32. SORUYA GEÇİNİZ)**
(2) Hayır
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

32. (YANIT "BİRAZ" VE "EVET"SE SORULACAK) Bunlar ne gibi farklılıklardı? (İKİ ŞIK)

(0) Namus cinayetlerini daha normal karşılamaya başladım
(1) Silah taşımaya başladım
(2) Televizyon programlarında gördüğüm şiddet eğilimli programları artık eskisi kadar yadırgamadığımı fark ettim
(3) Acıma ve hoşgörü duygularımda azalma hissettim
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) Vİ, bilmiyor, hatırlamadı

34. Kurtlar Vadisi dizisinde "Şiddet" unsurunun yoğun olarak kullanılmasını doğru buluyor musunuz?

(0) Evet, doğru buluyorum
(1) Doğru bulmuyorum, ama gerçekleri yansıttığını düşünüyorum
(2) Hayır, doğru bulmuyorum
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, Bilmiyor, hatırlamadı

35. Sizce, şiddet içerikli sahnelerin yoğun olarak gösterilmesi gençler üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir mi?

(0) Kesinlikle yaratabilir
(1) Yaratabilir
(2) Biraz yaratabilir
(3) Kesinlikle yaratmaz
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

36. Kurtlar Vadisi dizisinin okullardaki şiddet olaylarının artmasında etkili olduğunu düşünüyor musunuz?

(0) Evet, kesinlikle oldu
(1) Biraz etkili oldu
(2) Hayır, olmadı
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

40. Dizideki mafya ve derin devlet ilişkisi sizce kurgu mu yoksa gerçek mi?

(0) Kurgu
(1) Gerçek
(2) Hem gerçek, hem kurgu
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

41. Sizce Kurtlar Vadisi dizisi siyasetçi, polis ve mafya üçgenine çağrışım yapıyor mu?

(0) Evet, yapıyor
(1) Biraz yapıyor
(2) Hayır, yapmıyor
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

42. Dizideki mafya olgusu sizce ne derece gerçek mafyayı yansıtıyor?

(0) Çok yansıtıyor
(1) Oldukça yansıtıyor
(2) Ne yansıtıyor ne yansıtmıyor
(3) Az yansıtıyor
(4) Yansıtmıyor
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

43. Sizce Kurtlar Vadisi dizisi gençleri çeteleşmeye özendiriyor mu?

(0) Evet, özendiriyor
(1) Biraz özendiriyor
(2) Hayır, özendirmiyor
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

45. Kurtlar Vadisi dizisinin etkisiyle çevrenizde çete kurmaya özenen oldu mu?

(0) Evet
(1) Hayır
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

46. Dizinin dini inançları kullandığını düşünüyor musunuz?

(0) Evet
(1) Biraz
(2) Hayır
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

47. Kurtlar Vadisi dizisinin kadınlara bakış açısını nasıl tanımlarsınız?

(0) Kadınları yüceltiyor
(1) Kadınları gerçekçi bir şekilde yansıtıyor
(2) Kadınlara yeterince yer verilmiyor
(3) Kadınları küçük düşürüyor
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

48. Kurtlar Vadisi dizisinde töre ve namus cinayetlerini konu alan sahnelerin, bu tür olayları normalleştirdiğini düşünüyor musunuz?

(0) Evet
(1) Olabilir
(2) Hayır
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

49. Töre ve namus cinayetlerini nasıl karşılıyorsunuz?

(0) Onaylıyorum
(1) Olabilir
(2) Onaylamıyorum
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

50. Dizide Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkileri gerçeği yansıtıyor muydu?

(0) Evet
(1) Biraz
(2) Hayır
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

51. Sizce Rauf Denktaş'ın Kurtlar Vadisi dizisinde, 1974 Kıbrıs harekatı hakkında konuşması dizinin inandırıcılığını nasıl etkiledi?

(0) Çok etkiledi
(1) Oldukça etkiledi
(2) Biraz etkiledi
(3) Az etkiledi
(4) Hiç etkilemedi
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

52. Rauf Denktaş'ın bu tür bir dizide yer almasını nasıl karşılıyorsunuz?

(0) Olumlu
(1) Ne olumlu ne olumsuz
(2) Olumsuz
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

53. Kurtlar Vadisi dizisindeki uyuşturucu ile ilgili sahnelerin yer alması hakkında ne düşünüyorsunuz?

(0) İnsanları bilinçlendirdi
(1) Etkisi olmadı
(2) Özendirici oldu
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

54. Kurtlar Vadisi dizisinin en çok beğendiğiniz yanı ne idi?

(0) Konusu
(1) Oyuncuları
(1) Müziği
(3) Diyalogları
(4) Çekimleri
(5) Tümü
(8) Başka **(BELİRTİNİZ)**.....
(9) CVİ, bilmiyor, hatırlamadı

EK 3

ÖRNEK İÇERİK ÇÖZÜMLEME YÖNERGESİ

28 EYLÜL 1986 ARA SEÇİMLERİNE KATILAN 12 PARTİNİN TELEVİZYON PROPAGANDA KONUŞMALARI İÇERİK ÇÖZÜMLEMESİ*

I GİRİŞ SORULARI

4. MESAJI VEREN PARTİ

01 SHP	07 DYP
02 MDP	08 BVP
03 VAP	09 BANAP - BAP
04 BP	10 DSP
05 IDP	11 MÇP
06 RP	12 ANAP

5. MESAJI VERENİN KİMLİĞİ

0 Kodlanamıyor
1 Siyasal Parti Başkanı
2 Siyasal Parti Başkan Yardımcısı
3 Genel Sekreter, Yardımcısı
4 Başbakanlık Divanı Üyesi
5 Partili Milletvekilleri
6 Adaylar
7 Üyeler
8 Vatandaş
9 Başka (BELİRTİNİZ)...

* Bu çalışma 1986–1987 yılında Prof. Dr. Nermin A. Unat ve Doç. Dr. Aysel Aziz başkanlığında 9 kişilik SBF ve BYYO Yüksek lisans ve doktora öğrencileri tarafından yürütülmüştür.

II- KONUŞMANIN HEDEFLERİ**

6. Cumhurbaşkanı
0 Kodlanamıyor
1 Övme
2 Yerme
3 Hiçbiri
4 Yok

7. Konsey üyeleri
0 Kodlanamıyor
1 Övme
2 Yerme
3 Hiçbiri
4 Yok

8. Başkan
0 Kodlanamıyor
1 Övme
2 Yerme
3 Hiçbiri
4 Yok

11. Yasaklı Politikacılar
0 Kodlanamıyor
1 Övme
2 Yerme
3 Hiçbiri
4 Yok

9. Başkanın Ailesi
0 Kodlanamıyor
1 Övme
2 Yerme
3 Hiçbiri
4 Yok

12. Parti Başkanları
0 Kodlanamıyor
1 Övme
2 Yerme
3 Hiçbiri
4 Yok

10. Bakanlar
0 Kodlanamıyor
1 Övme
2 Yerme
3 Hiçbiri
4 Yok

13. Parlamento
0 Kodlanamıyor
1 Övme
2 Yerme
3 Hiçbiri
4 Yok

III- İŞLENEN KONULAR*

A) Ekonomi

25. Enflasyon
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

28. Ortak Pazar
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

** Konuşmanın hedefleri yönergede, Yürütme, Yargı, Yüksek Öğretim Kurumu, TRT, Siyasal Partiler, Yerel Yönetimler, geçmişteki uygulamalar, 12 Eylül Dönemi uygulamaları olarak yer almıştır.

* Sorular (37–54) arası, Uluslararası İlişkiler (37–43), Temel Hak ve Özgürlükler (44–56) ve Kamu Yönetimi (53–55) olarak düzenlenmiştir. Burada soruların bir kısmı verilmektedir.

26. İşsizlik
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

27. Vergi Uygulamaları KDV
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

29. Tarım - Hayvancılık
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

30. Uluslararası Ekonomik
Fonlar, Toplu Konut Fonu, İlişkiler IMF, Çokuluslu Fak-Fuk Fonu Şirketler vs.)
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

31. Diğer İç Ekonomik İlişkiler (Holdingler, Şirket Kurtarma, Kişi Başına Düşen Gelir / Tüketiim, Hayali İhracat, Özelleştirme)
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

B) Sosyal Yaşam

32. Batılılaşma
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

33. Konut Sorunu
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

35. Dini Konular
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

36. Refah (Yaşam Standardı)
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

34. Fuhuş - Ahlak Çözüntüsü
0 Kodlanamıyor
1 Olumlu
2 Olumsuz
3 Olumsuz - çözücü
4 Yok

V- KONUŞMANIN STİLİ

63. Mesajda Belirtilen Simgeler
0 Kodlanamıyor
1 Var
4 Yok
9 Başka

64. Mesajda Yer Alan Sloganlar
0 Kodlanamıyor
1 Var (BELİRTİNİZ)...
4 Yok
9 Başka

5. MESAJDA YER ALAN STEROTİPLER
(KAÇ TANE STREOTİP VARSA FREKANSI YAZILACAK)

66. Kendi Partisinin Adını
0 Kodlanamıyor
1 Bir kez
3 Üç kez
4 Yok
5 Dört kez
6 Beş kez
9 Başka (BEŞTEN ÇOK)...

67. Kendi Partisinin Amblemini
0 Kodlanamıyor
1 Bir kez
2 İki kez
3 Üç kez
4 Yok
5 Dört kez
6 Beş kez (somut olayları aktarma)
9 Başka (BEŞTEN ÇOK)...

69. Kullanılan Dilin Türü Anma Frekansı
0 Kodlanamıyor
1 Öz Türkçe
2 Osmanlıca Ağırlıklı
3 Günlük konuşma dili
9 Başka

70. Tümce Yapısı Kullanma Frekansı
0 Kodlanamıyor
1 Kısa tümceler
2 Kısa tümceler + Sloganlı
3 Uzun tümceler
5 Uzun tümceler + Sloganlı
6 Örnek olaylarla süslü

EK 4

ÖRNEK İÇERİK ÇÖZÜMLEME KODLAMA KAĞIDI

8 EYLÜL 1986 ARA SEÇİMLERİNE KATILAN 12 PARTİNİN TV. KONUŞMALARI İÇERİK ÇÖZÜMLEMESİ

Kodlama Tarihi:...../...../.....

I. GİRİŞ SORULARI		**(1)**	**(2)**	**(3)**	**(4)**	**(5)**
1. Kodlayıcı No.	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
2. Konuşma numarası	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
3. Bir Konuşmada Mesaj. Say.	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
4. Mesajı Veren Parti	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
5. Mesajı Verenin Kimliği	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
II. KONUŞMANIN HEDEFLERİ						
6. Cumhurbaşkanı	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
7. Konsey Üyeleri	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
8. Başbakan	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
9. Başbakanın Ailesi	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
10. Bakanlar	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
11. Yasaklı Politikacılar	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
12. Parti Başkanları	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
13. Parlamento	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
14. Yürütme	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
15. Yargı	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
16. YÖK	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
17. TRT	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
18. Siyasal Partiler	:	- - - - - - - - - - - - - - -				
19. Yerel Yönetimler	:	- - - - - - - - - - - - - - -				

20. Geçmiş Uygulama : _____
21. 12 Eylül Dönemi Uyg. : _____
22. Şimdiki Uygulama : _____
23. Gelecekteki Uygulama : _____
24. Mes. Seslendiği Top. Kes. : _____

III. İŞLENEN KONULAR

A. Ekonomi

25. Enflasyon : _____
26. İşsizlik : _____
27. Vergi Uygulamaları : _____
28. Ortak Pazar : _____
29. Tarım - Hayvancılık : _____
30. Ulusar. Eko. İlişki : _____
31. İç Ekonomik İlişkiler : _____

B. Sosyal Yaşam

32. Batılaşma : _____
33. Konut Sorunu : _____
34. Fuhuş - Ahlak Çöküntüsü : _____
35. Dini Konular : _____
35. a Laiklik : _____
36. Refah : _____

C. Uluslararası İlişkiler

37. UA. Pol. İliş. Tutum : _____
38. Türk - Yunan İlişkileri : _____
39. Siyonizm : _____
40. İslam Ülk. İlişkiler : _____
41. ABD ile İlişkiler : _____
42. Avrupa ve İlişkiler : _____
43. Bulgaristan ile İlişkiler : _____

D. Temel Hak ve Özgürlükler

44. İnsan Hakları İhlali : _____
45. Sendikal Haklar : _____
46. Siyasal Yasaklar : _____
47. Genel Af : _____
48. Demokratik Değerler : _____
49. Sosyal Adalet : _____
50. Hukuk Devleti : _____

51. Düşünce Özgürlüğü : ----------
52. İletişim Özgürlüğü : ----------

E. Kamu Yönetimi
53. Yolsuzluk - Rüşvet : ----------
54. Hizmet Yetersizliği : ----------
55. Partizanlık : ----------

IV. SİYASAL PARTİLERE BAKIŞ
56. Siy. Part. Eleştir. (1) : ----------
57. Siy. Part. Eleştir. (2) : ----------
58. Eleştirilen Politikacı : ----------
59. Övülen Politikacı : ----------
60. Atatürk İlkelerini Anma : ----------
61. Siy. Katılmaya Davet : ----------
62. Seçmene Bakış : ----------

V. KONUŞMANIN STİLİ
66. Kendi Partisini anma fr. : ----------
67. Ken. Part. Amb. Anma fr. : ----------
68. Parti Başkanını Anma fr. : ----------
69. Kullanılan Dilin Türü : ----------
70. Tümce Yapısı : ----------
71. Konuşma Biçemi : ----------
71. a. Sesleniş Biçemi : ----------
72. Atasözleri : ----------
72. a. Mesajda Örnekolaylar : ----------
73. Dinsel Kavramlar : ----------

VI. GENEL SORULAR
74. Mesajın İdeolojik Yönü : ----------
75. Birincil Tema : ----------
76. İkincil Tema : ----------

Açık Uçlu Sorularla İlgili Notlar:
63. Simgeler : ----------
64. Sloganlar : ----------
65. Stereotipler : ----------

EK 5

ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ KÜÇÜK SÖZLÜĞÜ

A

Ad Hoc Hipotez *(Ad hoc hypothesis)*, bkz. Geçici hipotez.

Açık-uçlu soru (*open - ended question*), şıkları önceden belirlenmemiş soru türü.

Açıklayıcı araştırma (*exploratory research*), iki olgu (değişken) arasındaki ilişkiyi araştıran araştırma türü.

Ahlaksal (etik) tarafsızlık (*ethical neutrality*), araştırmacının kendisine verilen ahlak ve değerlerle ilgili önerileri dikkate almayarak, çalışmasında tarafsız kalması.

Akılcılık (rasyonalizm) (*rationalism*), akla öncelik veren ve onu gerçek bilgi kaynağı sayan düşünce sistemi. Aklı, duygusal algılardan bağımsız olarak, bilgi kaynağı sayan öğreti.

Aksiyoloji (*axiology*), değerbilim. Genel değer teorisi çerçevesinde değerin anlam, özellik, kaynak ve çeşitleriyle değeri belirleyen ölçütleri, değerin birey ve toplum hayatındaki yer ve önemini inceleyen disiplin.

Aksiyom (*axiom*), belit, önkanıt. Bilgi üretim sürecinde doğruluğu ispat gerektirmeyecek kadar açık ve sorgulanamaz varsayılan açıklama. Bir mantıksal sistemde, başka önermelerin üretilmesi için gerekli olan, yeni önermelerin üretilebilmesinde başlangıç noktası olarak alınan ve tanımı gereği doğru kabul edilen önerme.

Aksiyomatik (belit) bilim (*axiomatic science*), başta aksiyomlar olmak üzere, önceden doğru sayılan bilgilerden ya da önsayıltılardan yola çıkarak bilgi üreten bilim.

Aksiyon araştırması bkz. Eylem araştırması.

Aktarma (*quatation / parafraising*), iktibas, alıntı. Araştırmacının, yazılı verileri kendi araştırmasında kullanması.

Alan araştırması (*area study, field research*), saha araştırması. Bir olayın ya da durumun, içinde yeraldığı bütünlükten koparılmadan ve doğallığını bozacak bir deneysel yaptırım uygulanmadan belirli, somut örnekler özelinde incelenmesi.

Alan kuramı (*field theory*), sosyal psikolog K. Lewin tarafından geliştirilen ve bireyin çevresindeki olaylarla etkileşiminin önemini vurgulayarak, davranışların, bireyin olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirdiği güçlerin bileşiminin sonucuna göre belirlendiğini savunan kuram.

Alan örneklemesi (*area sampling*), bkz. Örnekleme.

Alan yazın taraması, bkz. İlgili kaynak taraması.

Algı dönüşümü (*conversion*), bireysel kavrayış süreci içerisinde, kişilere özgü özel deneyimler sonucu, algılama, anlama ve anlamlandırma biçimlerinde meydana gelen köklü dönüşüm. Örnek: Din, ideoloji ya da paradigma değiştirmek.

Algılama (*perception*), duyu organları aracılığıyla olay, nesne ve ilişkileri birbirinden ayırt etme. Duyu organlarını uyaran nesne, olay ve tepkilerin alınması, duyumlanması.

Algı yanılması (*illusion*), yanılsama, illüzyon; çarpıtılmış algı ya da zihin. Duyu uyarımlarının yanlış yorumlanması, bir nesnenin özellik ya da niteliklerinin, duyu organlarının dolayımından geçerken değişime uğrayarak beyine gerçekte olduğundan farklı olarak yansıması.

Alıntı (*parafrasing*), aktarma. Aktarma yolu ile verilen bilgi.

Altbaşlık (*sub-title*), bir araştırma metninde genel başlığın dışında yazılan, konuyu daha özelleştiren başlık.

Amaçbilim (*teleology*), teleoloji, erekbilim. Sadece insan ve hayvan davranışlarının değil, evrendeki her olayın, değişimin ya da hareketin belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak meydana geldiğini savunan felsefi disiplin.

Ampirik araştırma (*ampiric research*), bkz. Görgül araştırma.

Analiz (*analysis*) bkz. Çözümleme.

Analiz eğrisi (*analysis curve*), bir olgunun belirli değişkenlerle ilişkisinin, çeşitli düzeylerde aldıkları değerlerin koodinat düzleminde işaretlenmesi sonucunda ortaya çıkan noktaların birleştirilmesi suretiyle sürekli bir çizgi halinde, grafiksel gösterimi.

Anarşist bilgi kuramı (*anarchistic theory of knowledge*), alternatif bilgi kaynakları üzerinde tam bir egemenlik kurarak bilimsel bilgiyi yegane sağlam bilgi kabul eden modernist epistemolojiye karşı çıkan; bilginin akıl, duyu, sezgi vb. çeşitli kaynaklardan beslenebileceğini, değişik bilgilenme yolları ile elde edilen bilgilerin bilimsel bilginin tahakkümünden kurtarılmaları gerektiğini savunan görüş.

Anket (sormaca) (*questionnaire*), mülakat cetveli. Bir araştırma çerçevesinde, kişilerin düşünce, görüş ya da eğilimlerini tespit etmek amacıyla hazırlanmış soruların belli bir düzenlilik içinde yerleştirildiği soru kağıdı; bu şekilde bilgi toplamayı amaçlayan araştırma tekniği.

Anlam (*meaning*), bir sözün, simgenin, işaretin, anlatımın, kuramın vb. taşıdığı bilişsel ya da duygusal içerik. İşaret ile işaret edilen arasındaki bağlantı.

Anlama (*understanding*), olgu, bilgi ya da süreçleri birbiriyle olmaları ya da ilişkisizlikleri bakımından, ögeleri arasında anlam ilişkisi bulunan bir zihinsel çerçeveye

oturtma. Bir sembol, açıklama ya da kavrama, kullanıldığı bağlama uygun bir anlam verme ya da ona yüklenmiş olan anlamı kavramı.

Anlamlandırma (*signification*), yapısal dilbilimden türetilen, soyut ilkelerle, bunların temsil edildiği nesne, simge vb. göstergeler arasında bir bütünlük kurma, bir doğallık süreci.

Antitez (*antithesis*), bkz. Karşı tez, Diyalektik mantık.

Antropoloji (*anthropology*), insanbilim. İnsanın biyolojik olarak kökeni ve toplumların sosyo-kültürel gelişimlerini inceleyen bilim dalı.

APA sistemi (Amerikan Psikoloji Derneği Sistemi / *American Physicological Association System*), kaynak dipnotlarının metin içerisinde, alıntı yapılan yerde çok kısa olarak verilmesi sistemi.

A posteriori (*a posteriori*), Deney sonrası, sonsal. Deneyimle kazanılan, deneyden sonra gelen, deneye ve olgulara dayanan, deneyimden önce var olmayan.

A priori (*a priori*), deney öncesi, önsel. Hem zaman, hem de mantıksal açıdan deneyimden önce gelen. Deneyimden önce zihinde varolduğu, zaman ve mekana göre değişmediği kabul edilen ve doğrudan akla dayandırılan bilgiye de a priori bilgi denir.

Aralıklı ölçek (*interval scale*), bkz. Ölçek.

Arama motoru (*search engine*), İnternette adresi bilinmeyen bir web sitesinin aranmasını sağlayan sunucu. Bilgiyi arayıp bulmak için kullanılan ussal ve fizikler yöntemlerin İnternet ortamında kullanılması.

Argo (*jargon*) Jargon. (1) Çok dar bir sosyal alt grup tarafından kullanılan sözcük ya da deyim. Belirli davranış biçimleri ya da eylemleri açıklamak üzere geliştirilmiş, genellikle yazı dilinde değil, sözlü dilde kullanılan kaba deyim, sözcük ya da düşünce grubu. (2) Yöntem Bilimde, bir bilim dalına ya da alana ait özel anlamlı sözcükler, deyimler.

Araştırma (*research*), Bir konunun belirli amaçlar doğrultusunda belirli yöntem ve tekniklerle irdelenmesi.

____ **bulgusu** (*research finding*), araştırma sonucu ortaya çıkan işlenmiş veriler.

____ **raporu (asıl metin)** (*research report, text*), bir konunun arştırılması sonucu ortaya çıkan bulguların yer aldığı metin.

____ **süreci**, (*research process*), araştırma boyunca izlenecek yöntem ve tekniklerin tümü.

____ **tasarımı** (*research desing*), araştırmanın konu, amaç, yöntem ve tekniklerini içeren durumu.

____ **yöntemleri** (*reseacrh methods*), bir araştırmanın gerçekleştirilme yolları.

betimleyici ____ (*descriptive research*), doğrudan gözlem tekniği kullanılmadar, ikinci elden kayankların taranması ile bir durumun araştırılması.

bilimsel ____ (*pure research*), bilimsel amaçla yapılan, sonuçlarının kısa dönemde uygulanması düşünülmeyen araştırma türü.

görgül (ampirik) ____ (ampirical research), olguları doğrudan gözlemleyerek bilgi toplamaya dayanan araştırma türü.

uygulamalı ____ (*applied research*), pratik amaçlarla yapılan, bilime katkısı düşünülmeyen araştırma türü.

uzun süreli ____ (*longitudinal study*), bir yerde uzun bir zaman dilimi içerisinde daha çok doğrudan gözlem yönteminin kullanılarak yapılan araştırma türü.

Araştırma ve Geliştirme araştırmaları (AR-GE) (*research and development*), uzman araştırmacıların sorumluluğunda, üretilmiş bilginin denemeli uygulanması ile problemin çözümünde etkili olabilecek nitelikte, geçerliliği denenmiş somut ürünler geliştirmeyi amaçlayan araştırmalar.

Araştırmacı (*researcher*), bir konuyu, araştırma yöntem ve tekniklerini kullanarak düşünce araştırmasında yazılı duruma getiren kişi.

AR-GE bkz. Araştırma Geliştirme Araştırmaları.

Arşiv (*archive*), araştırmaya konu olan belgelerin saklandığı yer.

Asıl metin, bkz. Araştırma raporu.

Asimetrik ilişki (*asymmetrical relationship*), bkz. Bakışımsız ilişki.

Astroloji (*astrology*), yıldızlar ve galaksilerin haraketleri ile kişilik ve insan davranışları arasında ilişki kurarak, doğmu ya da önemli olayların meydana geliş tarihine göre insanları gruplara ayıran bilim dalı. Doğum tarihlerini esas alarak insanların karakter yapılarına ilişkim çözümlemeler yapmayı konu edilen disiplin.

B

Bağımlı değişken (*dependent variable*) bkz. Değişken.

Bağımsız değişken (*independent variable*) bkz. Değişken.

Bağıntı (*correlation*) bkz. Korelasyon.

Bağlam (*context*), bir sözcük, açıklama ya da görüngünün anlamını belirlemede katkısı olan koşulların tümü. Bir olay ya da ifadenin anlamını oluşturan ve içeriminin belirleyen olgusal, kavramsal ya da dizgisel çerçeve. Bkz. Olgu bağlamı, sosyal bağlam.

Bağlı ağlar (*Internetwork*), iç ve dış köprülerle birbirine bağlanmış, iki veya daha çok ağ (NETWORK). Birbirine bağlı ağlara bağlı kullanıcılar bütün ağların kaynaklarından yararlanırlar.

Bakışımlı (simetrik) **ilişki** (*symmetrical relationship*), bir değişkenin etkisi ile bir diğer değişkende meydana gelen değişmenin tersi durumunda da aynı şekilde işlemesi.

Bakışımsız (asimetrik) **ilişki** (*asymmetrical relationship*), bir değişkenin etkisi ile bir diğer değişkende meydana gelen değişmenin tersine işlememesi.

Basmakalıp (*stereotype*), kalıp yargı. Toplumsal bir grup, sınıf, ideoloji ya da cinsiyet ya da ırkla ilgili tek yönlü, abartılmış, aşırı basitleştirilmiş ve önyargılı genellemeler. Bir olayı ya da düşünceyi muhtemel özgün ve özgüllüklerini dikkate al-

madan, daha önce bilinen ya da kurgulanan standart kalıplara sokarak değerlendirme; bu bakış açısıyla yapılan genelleme.

Belgesel kaynak (*documentary source*), verilerin, belgelerin incelenmesi ile elde edilmesi.

Belit (*axiom*) bkz. Aksiyom.

Betimleyici araştırma (*descriptive research*), doğrudan gözlem tekniği kullanılmadan, ikinci elden kaynakların taranması ile bir durumun araştırılması.

Biçimbilim (*morphology*), morfoloji. Varlıkların, özellikle de toplumlar, şehirler, canlılar ile dillerin yapı ve biçimlerini inceleyen disiplin.

Bilgi (*knowledge*), nesne ile özne arasındaki ilişki. Varlıklara yüklemler vererek elde edilen zihinsel ürün. Öznenin zihninde kavramsal olarak karşılık bulan nesne. Bir öznenin ürettiği, içeriğine katılmıyor olsalar bile diğer öznelerin de paylaşabilecekleri bilişsel ürün.

Bilgi sosyolojisi (*sociology of knowledge*), bilgi ile toplumlar arasındaki ilişkileri, ağırlıklı olarak farklı toplumsal ortamlarda üretilen bilgilerin karşılaştırması yoluyla inceleyen sosyoloji dalı.

Bilgibilim (*epistemology*) bkz. Epistemoloji.

Bilim (ilim) (*science*), olayların ve nesnelerin oluşum, yapı ve gelişimlerindeki kesin kuralları açıklamaya çalışan sistemli bilgi kümesi. Beş duyunun algı alanına giren nesne, olgu ya da ilişkilerin; gözlem, test, tümevarım, tümdengelim, doğrulama gibi yöntemlerle sistematik olarak öncelenmesi. Gerçeğin incelenmesi - anlaşılması - açıklanması sürecinde insanın algı ve gözlem araçlarını kullanarak çeşitli yöntemlerle ürettiği ve sistemleştirdiği bilgiler bütünü.

Bilim antropolojisi (*anthropology of science*), saha antropolojisinin yöntemine uygun olarak bilim adamları topluluklarının içine girip, onların çalışma biçimlerini, değer yargılarını, kendi aralarındaki iktidar ilişkilerini ve diğer insanlara ya da başka bilim adamlarının çaba ve ürünlerine bakış tarzlarını ortaya çıkarmayı amaçlayan disiplin.

Bilim felsefesi (*philosophy of science*), genel anlamda bilimin betimleme, tanımlama, sınflandırma, ölçme, deneye tabi tutma, açıklama, genelleme, öndeme, yorumlama ve denetleme boyutlarıyla ilgili yapısal problemlerinin, özelde de tek tek bilim dallarının karşılaştıkları sorunların felsefi düzeyde incelenmesi. Bilimin niteliğinin, sınırlarının ve niteliğinin sorgulandığı disiplin. Bilimsel bilginin diğer bilgi türleri içindeki yerinin irdelendiği tartışma alanı.

Bilim sosyolojisi (*sociology of science*), sosyolojik yöntem ve bakış açısıyla, bilimsel bilginin üretimini sağlayan sosyal ve siyasal koşulları, bilim adamlarının yaşadıkları toplum içindeki konumlarını ve diğer toplumsal kesimlerle olan ilişkilerini, bilime alternatif bilgi edinme yollarını, bilim-toplum, bilim-iktidar, bilim-ekonomik düzey, bilim-siyaset ilişkilerini inceleyen disiplin.

Bilim dalı (*discipline*), uzmanlaştığı alan, kullandığı teknik, araç, yöntem ve terminoloji bakımından diğerlerinden ayrılan altbilim.

Bilimcilik (*scientism*), bilimin insanın bütün problemlerini çözmek, ona gerekli dünya görüşü ve hayat felsefesi kazandırmak için en geçerli, en sağlam ve güvenilir araç olduğunu savunan görüş.

Bilimsel araştırma (*scientific, pure research*), bir toplumbilimsel ya da toplumsal çalışmada, dolaylı kaynakların kullanılması sırasında, yazılan bilgilerin alıntı olduğunu belirtmeden, kendi düşüncesi olarak aktarmak.

Bilimsel bilgi (*scientific knowledge*), bilimsel yöntemlere uygun olarak üretilmiş, gerçekliğin belirli bir bölümünü açıklamayı amaçlayan, yorum esnekliği az, doğruluğu ya da yanlışlığı test edilmeye açık bilgi.

Bilimsel doğmatizma (*scientific dogmatism*), bilimsel etkinlikler sonucunda elde edilen bulguların, kullanılan yöntemlerin, üretilen kuram ya da bilgilerin, üretildikleri sosyo-kültürel bağlam ve bilimsel paradigmadan soyutlanarak, hiç bir şekilde sorgulamaya konu olmayan ürünler, zaman ve mekandan bağımsız, evrensel geçerliliği olan doğrular dizgesi olarak algılanması; bilimin doğmalaştırılması. Bkz. Dogmatizma.

Bilimsel yöntem (*scientific method*), güvenilir, sağlam bilimsel bilginin elde edilmesi için kullanılan yöntem.

Bilimsel yöntem (*scientific method*), bilimin amacına ulaşmak için izlediği yol.

Bilimsel harita (*cognitive map*), dilin olanakları içerisinde anlamlandırma sürecinin farklı kültürel gruplar, sınıflar, cinsiyetler vb. gibi için kendine özgü bir biçeminin (üslubunun) bulunması.

Birincil kaynak (*direct source*), ilk elden toplanan verileri içeren kaynak.

Birleşim (*synthesis*) bkz. Sentez, Diyalektik Mantık.

Bulgu (*finding*), bir araştırmada işlenmiş veriler.

Ç

Çapraz tablo (*cross tabulation*), istatistiksel verilerin dökümünün çeşitli kriterlere göre dökümü.

Çelişki (*contradiction*), bir önerme ile o önermenin değillemesinden oluşan küme; İki önerme, cümle ya da açıklamanın mantıksal olarak birbirini dışlaması.

Çerçeve (*framework*), bir düzen, sistem, mekanizma ya da yapıya biçim veren, etkinlik alanını sınırlayan, söz konusu yapıyı çevreleyen koşullar bütünü.

Çeviri (tercüme) (*translation*), yabancı dilde yazılan bir çalışmanın (kitap, makale vb.) kullanılan yerli dile çevrilmesi.

Çevirmen (tercüman) (*translator*), çeviri işlemini yapan kişi.

Çıkarım (*inference*), verilerden sonuç çıkarma işlemi. Doğru olduğu kabul edilen bir ya da daha fazla önermeden yola çıkarak, öncekilerin doğruluğuyla sınırlı ve aralarında mantıksal ilişki kurabilen yeni önermeler üretme süreci.

Çizelge (tablo) (*table*), araştırma metninde konu ile ilgili olarak yer alan her türlü dizgeli sayısal bilgi dökümü.

Çok aşamalı örnekleme (*multi-stage sampling*) bkz. Örnekleme.

Çok evreli örnekleme (*multi-phase sampling*) bkz. Örnekleme

Çözümleme (*analysis*), analiz, tahlil. Bir konu, cümle, sorun, olay, olgu ya da sürecin, kısaca bir bütünün, kendisini meydana getiren öğelerin sözkonusu bütünle ilişkileri koparılmadan ayrıştırılarak daha kolay anlaşılabilir hale getirilmesi.

Bir sorunsalın cevap bekleyen sorunlarının cevaplandırılması; bir yapının parça-bütün ilişkisi içinde, sözkonusu yapıyı etkileyen faktörlerle birlikte kavranıp yorumlanmasına yönelik araştırma, irdeleme, bölümlere ayırma, bütünleştirme faaliyetlerinin tümü.

D

Dağılım (*distribution*), verilerin, ortalamanın iki yanında yer alışlarının görünümü. Her topluluk ortalaması ve dağılımı ile tanımlanır.

Davranış bilimleri (*behavioral sciences*), psikoloji, sosyoloji ve sosyal antropoloji başta olmak üzere insan ve hayvan davranışlarını farklı amaçlarla, değişik araçlar kullanarak ve farklı boyutlarıyla incelemeyi konu edinen bilimler.

Dedüksiyon (*deduction*) bkz. Tümdengelim.

Değer Yargısı (*value judgement*), bütün insani etkinlikler ile olay, olgu ve nesnelere karşı verilebilecek iyi ve kötü yargılarından her biri. Olayı saptayan değil, ideali gösteren; olanı değil, olması gerekeni belirleyen yargı.

Değişke (*variance*), varyans. Dağılımda yer alan verilerin, dağılım ortalamasından farklarının kareleri ortalamasına ortalaması. Verilerin ortalamadan uzaklıkların kareleri ortalaması.

Değişken (*variable*), birden çok değer alan ve değişebilen herşey.

ara __ (*intervening variable*), bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni etkilemesinde rol oynayan değişken.

bağımlı __ (*dependent variable*), bağımsız değişkenden etkilenen değişken.

bağımsız __ (*independent variable*), bağımlı değişkeni etkileyen; onda belirli koşullar altında etki yapan, araştırmaya yön veren değişken.

denetim __ (*controlled variable*), bağımsız değişkenlerin dışında, ancak bağımsız değişkenler gibi, bağımlı değişkeni şu ya da bu biçimde etkileme olasığı bulunan değişken.

denetimli __(*undercontrolled variable*), araştırmanın başlangıcında bilinen, etkileri denetim altına alınan değişken.

denetimsiz (şaşırtıcı) __ , (*uncontrolled, distorter variable*), araştırmanın başında öngörülemeyen, araştırmanın herhangi bir aşamasında ortaya çıkan bağımlı değişkeni etkileme olasığlı bulunan bir üçüncü değişken.

nicel __ , (*quantative variable*), sayısal değer alan değişken.

nitel (iksel) __ (*qualitative, categorical variable*), sayısal devamlılığı olmayan iki ya da daha fazla değer alan değişken.

Denek (sorulan) (*respondent, interviewee*), sormacının uygulanacağı, örnekleme çıkan bireylerin her biri.

Deneme-Yanılma Metodu (*method of trail and error*), önceden plan ve program yapmadan seçenekler arasında eleme yaparak doğruyu bulma ya da problemi çözme yöntemi. Öğrenme sürecinde herhangi bir kuramı esas almadan, pratik yapmak suretiyle elde edilen başarılar ve karşılaşılan başarısızlıklara bakarak öğrenme yöntemi.

Denence, bkz. Varsayım, hipotez.

Denetim (kontrol) **grubu** (*control group*), bir görgül araştırmada değişkenler arasındaki ilişkinin, benzer nitelikleri olan bir başka grup ile denetlenmesi.

Deney (*experiment*), olay ve nesneler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması; bir ya da bir kaç bağımsız değişkenin etkilediği bağımlı değişkenlerin davranışlarının tespit edilmesi amacıyla yapılan sistemli araştırma.

Belirli faktörlerin belirli koşullar altında biraraya getirilerek davranışlarının, aralarındaki etki-tepki ilişkilerinin incelendiği düzenek.

__ **grubu** (*experimental group*), bir deneyde sonuçları gözlemlemek istenen değeşkenlerin etkisinde tutulan grup; deneye tabi tutulan denekler topluluğu.

Deneycilik, bkz. Görgül.

Dikotomi (*dichotomy*), ancak birbirinin zıttı iki değer alabilen değişken. Örneğin, cinsiyet kategorisi ya kadın ya da erkek olabilir.

Dil (*language*), duygu ve düşüncelerin ses, işaret, resim, yazı, görüntü vb. aracılığıyla başkalarına iletilmesi ya da saklanmasını sağlayan ve kendi içinde kuralları ve sürekliliği olan sistem. Dilin insanlar arasındaki iletişimi sağlayan araçsal işlevinin yanısıra, bizzat iletişime konu olan mesajın kendisinin oluşmasında amaçsal bir işlev gördüğü de vurgulanmalıdır.

Disiplin (*dicipline*), bkz. Bilimdalı.

Diyalektik mantık (*dialectic logic*), tartışma, münazara mantığı, ilm-i cedel. Tez, antitez ve sentez üçlüsünün sürekli bir sarmal halinde eylem etmesi esasına dayanan mantık. Diyalektik mantığa göre tez ile bir olay, olgu ya da süreç olumlanır, tez her zaman dolaysızdır, ya da dolaysızlıkla belirlenir

__ **yöntem** (*dialectic method*), karşılıklı tezler (tez-antitez) ileri sürerek konuşma, tartışma, fikir alış verişinde bulunma.

Dizin (indeks) (*index*), bir araştırma metninde yer alan kavram, isim, yer vb. gibi sözcüklerin, metinde yer aldığı sayfa no. suna göre alfabetik olarak sıralanması.

Doğa bilimleri (müsbet bilimler) (*natural sciences*), canlı ve cansız maddeler ile maddi olayları kendine konu alan bilimler.

Doğma (*dogma*), belirli bir konuda ileri sürülen bir görüşün, sorgulanmaz, tartışılmaz gerçek olarak kabul edilmesi.

İtiraz kabul etmeyen, tüm sorgulama süreçlerinin dışında tutulan önermelerden her biri.

Doğrusal ilişki (*direct, positive relationship*), iki ya da daha fazla değişken arasında, birlikte yükselen ya da birlikte azalan, grafikle gösterildiğinde düz olarak yer alan ilişki.

Doğrusal olmayan ilişki (*curvilinear, nonlinear relationship*), iki ya da daha fazla değişken arasında grafikle gösterildiğinde düz olmayan, eğriler çizen ilişki.

Dünya Çapında Ağ (World Wide Web /WWW), hipertekst tabanlı dağıtılmış bilgi sistemi.

Düz anlam (*denotation*), doğal dil içerisinde üzerinde herkesin uzlaştığı varsayılan gündelik, bilimsel ve felsefi kavram ya da sözcük. Dil içerisinde açık olarak görülen, algılanan her türlü sözcük.

E

Eğretileme (*metaphor*), olay örgüsü ile anlatı örüntüleri ile birlikte söylem çözümlemesini ortaya çıkaran temel kavramlardan biri. Anlamlılık ölçütünün metnin ya da mesajın içerisinde öznesi olmadığı durumlarda da "önceden oluşturulmuş" bilgilenme çerçevesinde sözedebilme varedebilme kapasitesine yaymak.

Ek (*appendix*), araştırma metninin genellikle son kısmında yer alan, ana metin ile ilgili, ancak ana metnin içerisinde yer almasının zorunlu olmadığı, ana metni daha zenginleştiren fazla (ek) bilgi.

Eklemleme (*articulation*), söylem içerisinde, önceden yapılanmış olan düz anlamların herbirinin, bir başka düz anlamla söylemin düzeni içerisinde birleşip yeni bir anlam içeriği oluşturması ya da kazanması.

Eleştirel akılcılık (*critical rationalism*), bilimsel bilginin sanıldığının tersine, doğrulaların biriktirilmesi ile değil, rasyonel eleştiri mekanizmasının bir sonucu olan yanlışlama metodu kullanılarak yanlışların elenmesi yoluyla ilerlediğini savunan yaklaşım.

Endüksiyon (*inducton*) bkz. Tümevarım.

Epistemoloji (*epistemology*), bilgibilim. Bilginin doğası, kaynağı, sınırları, doğruluğu, güvenilirliği, geçerliliği ile elde edilme ve aktarılma biçimlerini inceleme, araştırma ve sorgulamayı konu edinen disiplin.

Etimoloji (*etymology*), kökbilim. Dilin gramer yapısı ve sözcüklerin hangi kökenden geldiklerini inceleyen bilim dalı.

Etioloji (*etiology*), nedenbilim. Fiziksel ya da zihinsel bozuklukların nedenlerini ya da belirli bir bozukluğu ortaya çıkaran koşulları inceleyen disiplin.

Etnometodoloji (*ethomethodology*), günlük yaşamla ilgili toplumsal çalışmaların, olguların araştırılması ile ilgili yöntem.

Evren (araştırma evreni, genel evren) (*universe, population*), araştırma ya da gözlem alanına giren obje ve bireylerin tümü. Araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği elemanlar bütünü.

çalışma __i (*research population*), üzerinde çalışılan, birey ve objelerin doğrudan gözlemlendiği evren.

Evrenbilim (*cosmology*), kozmoloji. Evrenin oluşumunu, yapısını, ona egemen olan yasalar, varlıklar arasında varolan hiyerarşik ilişkiler gibi konuları irdeleme, araştırma ve bu konuda üretilen bilgileri sistemleştirerek bir araya getirmeyi konu edinen disiplin.

Eylem araştırması (*action research*), Aksiyon araştırması. Uzman araştırmacıların da katılmasıyla, varolan uygulamanın eleştirel bir değerlendirilmesini yaparak, durumu iyileştirmek için alınması gereken önlemleri saptamayı amaçlayan araştırmalar.

Ex-ante planlama (*ex-ante planning*), planlanan; arzu edilen; gerçekleştirilmesi istenen bir olgu ya da olayın gerçekleşmesinden önceki durumu. Yapılması düşünülen.

Ex-poste planlama (*ex-poste planning*), fiilileşmiş, gerçekleşmiş; bir olgu ya da olayın gerçekleşmesinden sonraki durum. Düşünülenin gerçekleşmiş biçimi.

F

Faktör çözümlemesi (*factor analysis*), bir bütün içinde yer alan ve aynı sonuca katkıda bulunduğu düşünülen iç içe geçmiş değişkenlerin, sözkonusu sonuca olan katkı düzeylerinin belirlenebilmesi amacıyla, aralarında korelatif ilişki bulunan faktörlerin bir araya getirilip belirli kümelerde toplanmasını sağlayan ve sonucu tek tek faktörlerle değil, belirli değişken gruplarına indirgeyen istatistik yöntemi.

Felsefe (*philosophy*), bir şeyin bizzat kendisinin sorgulanması. Örn. konuşmanın konuşulması, düşünmenin düşünülmesi, tartışmanın tartışılması. Modern anlamda bütün bilim dallarının, düşünce tarihinin değişik aşamalarında kendisinden çıktığı ana disiplin.

Fikir hırsızlığı, bkz. Bilimsel hı

Fütüroloji (*futurology*), bkz. Ge ekbilim.

G

Geçerlilik (*validity*), bir araştırmada elde edilen bilgilerin, araştırılan konuya ilişkin olduğu ve konuyu gerçekte olduğu gibi betimlediği yolunda dayanakların bulunması.

Geçersizlik (*invalitidy*), geçersiz olma durumu. Bir ölçme aracının ya da ölçme biriminin ölçülmek istenen şeyi ölçmeye uygun olmaması.

Geçici hipotez (*ad hoc hypothesis*), Ad Hoc Hipotez. Durumu kurtarmaya yönelik olmak üzere eldeki kuramı kavramsal manevralarla ya da duruma uygun düzeltmeler yardımı ile, çelişki oluşturan olgu karşısında savunmayı, ayakta tutmayı amaçlayan hipotez. bkz. Hipotez.

Gelecekbilim (*futurology*), fütüroloji. Değişik oranlarda tüm disiplinlerin verilerini kullanmak suretiyle, daha çok kurgusal nitelikte ve insanlığın geçirdiği tarihsel seyri de dikkate alarak yapılan, gelecek ile ilgili öndeyilerin oluşturduğu bilgiler bütünü.

Gelişigüzel örnekleme (*accidental sampling*), bkz. Örnekleme.

Genelleme (*generalization*), tek tek bireyler ya da bireysel olaylarda bulunan özelliklerin tüm bireyler ya da bireylerin toplamından oluşan küme için de geçerli olduğunun kabul edilmesi.

dışsal __ (*external validity*), bir ölçümün, diğer evrenlere genellendiğinde geçerli olma durumu.

Gerçekleşme (*verification*), somutlama sonuçlarının belirli koşullar altında gerçek ve somut süreçlerle karşılaştırılması.

Geriye yönelik deneyleme (*ex-post facto experiment*), deneylemede uyarıcı değişkenin ortaya çıkmasından sonra, deneyleme benzeri bir durumun yaratılarak beklenmeyen etmenlerin (bazen yalnızca istatistiksel olarak) elenmesi.

Gönderi (*reference*), dil içerisinde her kavram ve sözcüğün işaret ettiği bir nesnenin göstergenin bulunması.

Görgül (deneycilik - ampirizm) (*empirism*), bilginin kaynağı olarak duygu ve deneyimleri esas alan, maddeyi ilk veri ve ideal bilginin bilim olduğunu kabul eden düşünce sistemi.

Görüngü (*phenomenon*), fenomen. Somut algılanabilir bir biçimde ve anlaşılabilir kümelendirmelerle açıklanabilecek biçimde varolan.

Görüngübilim (*phenomenology*), fenomenoloji. Duyu organları aracılığı ile kavranabilen gerçekliğin dışında gerçeklik ve sağlam bilgi olmadığını, bu yüzden bilginin alanının fenomenlerin bilgisi ile sınırlanması gerektiğini savunan yaklaşım.

Görüş (*opinion*), bir olay, kişi ya da etkinlikle ilgili, değişme ve itiraza açık, olgusal olarak doğrulanamayabilen tavır ya da inançlar. Mantıksal bir temele dayanan, fakat akla yatkın itiraza da açık olan önerme ya da düşünce.

Görüşme (mülakat) (*interview*), araştırma konusu ile ilgili olarak sorunun taşıyıcılarından, hazırlanan görüşme formu çerçevesinde doğrudan bilgi alma.

derinlemesine __ (*dept interview*), bir olgunun her yönü ile ortaya çıkmasını sağlayan görüşme türü.

kliniksel __ (*clinical interview*), daha çok psikoteparipide kullanılan, soruları sıralanmamış bir konu hakkında deneğin görüşlerini açıkladığı görüşme türü.

Gözlem (*observation*), olgularla ilgili doğrudan bilgi toplama.

basit (yalınç, denetimsiz) __ (*simple observation*), olguların herhangi bir teknik kullanılmadan gözlemlenmesi.

dizgeli (sistematik) __ (*systematic observation*), olguların geliştirilmiş dizgeli yöntem ve tekniklerle gözlemlenmesi.

katılımlı (katılımlı) __ (*covert participant observation*), araştırmacının standart bir gözlem aracı kullanmadan, gözlem konusu olaya doğrudan katılarak ve çoğunlukla kimliğini gizleyerek gözlemlemesi.

katılımsız (katılmasız) __ (*non- participant observation*), araştırmacının standart bir gözlem aracı kullanmadan, olayın dışında kalarak gözlem yapması.

özneler arası __ (*intrasubjective observation*), bir gözlemin başka araştırmacı tarafından yinelenmesi.

özneler - üstü __ (*infrasubjective observation*), bir gözlemin aynı araştırmacı tarafından yinelenmesi.

Gramatik açıklamalar (*grammatical expressions*), dilin açıklama yapısı ya da kavramsal düzeni ile ilgili açıklamalar.

Gramer kaydırmacası (*grammer shifting*), belirli bir gramerde sorulmuş bir soruya farklı bir gramerde yanıt verilerek, soru ile yanıt düzlemlerinin kaydırılması.

Guttman Ölçeği (*Guttman scaling, scalogram analysis*), daha çok tutum ölçmede kullanılan basit sayısal hiyerarşik ölçekleme yöntemi.

Güvenilirlik (*reliability*), bir ölçüm aracının ya da ölçme tekniğinin ölçülen şeyi benzer şartlar altında her zaman aynı şekilde ölçmesi özelliği, ölçüye konu olan şeyin değişmemesi kaydıyla, tekrarlanan ölçüm sonuçlarının aynı olması ya da birbiriyle uyuşması durumu.

H

Hata (*error*), bir araştırmada ölçme tekniklerinden kaynaklanan istatistiksel yanılgılar.

Örneklem __ **sı** (*sampling error*), araştırma evreninden örneklem alınması sırasında yapılan hata.

raslantısal __ (*randomisation error*), ölçmeden ölçmeye değişebilen ve her ölçmede karşılaşılabilen hata.

Standart __ (*standart error*), istatistiksel ölçme sırasında varsayılan hata.

Hayırlama (*negation*), bkz. Olumsuzlama.

Hipotez (*hypothesis*), bkz. Varsayım, denence

Huni tekniği (*funnel technique*), genel sorulardan başlanarak özel sorulara geçilen sormaca düzeni.

İ

İçerik çözümlemesi (*content analysis*), yazımlanmış belgeleri niteliksel kodlama yönergesi aracılığı ile dizgeli (sistematik) olarak çözümleme.

İkilem (*dilemma*), zorunlu olarak iki sonucu olan ve her iki sonucu da eşdeğer gerçeklerle kabul edilemez olan durum.

İkincil kaynak (*indirect source*), önceden toplanmış, işlenmiş verileri içeren kaynak.

İlahiyat (*theology/divinity*), bkz. Teoloji.

İleriye yönelik araştırma, bkz. önce ve sonra yöntemi.

İleti (mesaj) **çözümlemesi** (*message analysis*), içerik çözümleme yönteminde yazımlanmış iletilerin (mesajların) sayısal çözümlenmesi.

İletişim (*communication*), duygu, düşünce, tutum ve davranışların karşılıklı etkileşimle aktarımı.

İlgili kaynak taraması (alan yazın taraması) (*related source research*), araştırma konusu ile doğrudan ilgili kaynakların, araştırmanın genel çerçevesini çizmek amacı ile taranması.

İnanma (*belief*), bir açıklama ya da önermenin olduğu gibi kabul edilmesi, benimsenmesi. Bu şekilde benimsenen ve genellikle düşünsel süreçlere eylem noktası oluşturan kabullerin herbiri.

İnsanbilim (*anthropology*), bkz. Antropoloji.

İnsan bilimleri (toplumsal bilimler) (*human sciences, behavioral sciences*), insan ve insanlar arası ilişkileri kapsayan bilim dalları.

İnternet *(Internet)*, ağlararası ağ. Birden fazla ağın, yöneticilerle birleştirilmesinden oluşmuş ağ.

__ adresi ***(Internet address)***, İnternet üzerindeki düğümü ifade eden adres.

__ numarası *(Internet number)*, İnterneti kullanmak için verilen/ alınan numara.

__ protokolü *(Internet protocol / IP)*, bilgisayardan diğerine veri paketi aktarma işlemi ile ilgili protokol.

İstatistik (*statistics*), nesnel bir değerlendirmeye, somut bir rakamlandırmaya elverişli olan özdeş ya da benzer olguların nicel ve nitel özelliklerine göre sistemli olarak toplanması, gruplandırılması, değerlendirilmesi ve bunlardan sonuçlar çıkarılması ile uğraşan disiplin.

İstatistiksel önem (*statistical significance*), istatistiksel ölçmede bir özel değerin şansa bağlı olmadan ortaya çıktığını gösteren bir terim.

J

Jargon *(jargon)*, yöntem bilimde ya da herhangi bir bilim dalına ya da alana ait özel anlamlı sözcükler.

K

Kanı (*opinion*), bkz. Görüş.

Kapak mektubu (*cover letter*), posta ile sormaca uygulamasında, sormacaya ilgiyi arttırmak amacı ile sormacaya eklenerek gönderilen açıklayıcı mektup.

Kapalı- uçlu soru (*close - ended question*), bir sormacada yer alan, olası şıkları daha önceden belirlenen soru türü.

Kategori (*category*) nicelik, nitelik ya da düzey bakımından benzer özelliklere sahip nesne, açıklama ve kelimelerin oluşturduğu bütünlük, homojen yapı.

Kavram (*concept*), konu olduğu olay, olgu süreç ve nesnelerin ortak özelliklerini yansıtan, ya da bunlar arasındaki ilişkilerle ilgili genel bir fikir veren ve görüngülerin sınıflandırılmasını sağlayan, genellikle bir sözcük ya da süzcük grubundan oluşan soyut açıklama.

Kavramsal (*conception*), birden fazla kavramın belirli bir iç mantıkla biraraya getirilmesi ile oluşturulan, içinde yer alan kavramlara ve kavramlararası ilişkilere, kendi mantık örüntüsü ile bütünlüğü çerçevesinde anlam veren kavram kümesi.

Kavramsallaştırma (*conceptualization*), bir şeyin o nesne olmayandan ayrıştırılmasını mümkün kılan sözcük ya da sözcük grubunun oluşturulması. Nesneler arasındaki ilişkinin kavramlar aracılığıyla açıklanacak biçimde anlamlı bir çerçeveye oturtulması. Kavramlaştırma.

Kaynak, veri kaynağı (*source, data source*), bir araştırmada kullanılabilecek her türlü verinin yer aldığı yazımlanmış ya da canlı kaynak.

birincil __ (*direct source, data*), araştırılan konuya fiziksel olarak en yakın, araştırmacının gözlemine doğrudan açık kaynak.

ikincil __ (*indirect source, data*), birinci veri kaynaklarındaki bilgilerden yararlanılarak oluşturulan, araştırmacının doğrudan gözlemine açık olmayan kaynak.

Kestirim (*projection*), önhesaplama. Eldeki veri ve öncüllerden yola çıkılarak, belirli çözümlemeler sonunda mevcut değişkenlerin zaman içinde alabilecekleri değerlerin tahmin edilmesi.

Kısaltma (*abbreviation*), araştırma metninde yer ve zamandan kazanmak amacı ile çok bilinen ya da sık sık kullanılan sözcüklerin baş harfleri ya da kısa biçimleri ile kullanılması.

Ki kare testi (*chi-square test*) (x^2), bir araştırmada, uygulamadan elde edilen (gözlenen frekans) ile teorik sonuçlarla (beklenen frekans) ne kadar uyum sağladığını gösteren istatistiksel önem testi.

Kodlama (*coding*), sormacada yer alan her bir soruya bilgisayarda değerlendirilmesi sırasında kullanılmak üzere verilen (çoğunlukla) numara.

ön __ (*precoding*), sormacada yer alan sorulara hazırlanması sırasında kodlama yapılması.

Kolon (*column*), bkz. Sütun.

Kontrol grup (*control group*), bir deneylemede, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini daha kesin olarak ortaya çıkarmak amacıyla, bağımsız değişkenin etkisinde kalmayan benzer grup.

Korelasyon (*correlation*), bağıntı. İki ya da daha fazla olgunun değişkenleri arasındaki mantıksal, zorunlu bağımlılık ilişkisi ve bu ilişkinin istatistiksel açıdan açıklaması.

Koşula bağlı soru (*contingency question*), bir sormacada kendinden önceki soruya verilecek yanıta göre sorulacak ya da sorulmayacak soru.

Kozmoloji (*cosmology*), Evrenbilim.

Kökbilim (*etymology*), bkz. Etimoloji.

Kuram (teori) (*theory*), tüm olarak kesinleşmemiş dizgesel düşünceler ya da bilgiler bütünü.

Kuramlaştırma (*theorizing*), toplumsal olgular arasındaki ilişki ile ilgili olarak açıklamalar yapma, önermelerde bulunma süreci.

Kuramsal çerçeve (*theorotical frame*), araştırmada kullanılan temel kavramların incelenerek yöntembilimsel yaklaşımla ilgili görüşlerin belirtilmesi.

Kurgu (*fiction*), başkalarını yanıltma amacı taşamayan, fakat nasıl gerçekleştiği kesin olarak bilinmeyen geçmişte yaşanmış bir olayı aydınlatmaya çalışırken ya da kuram geliştirirken gerçek olmadığı bilindiği halde gerçekmiş gibi üretilen zihinsel model.

Kültürel antropoloji (*cultural anthropology*), bkz. Antropoloji.

Küme örneklemesi (*cluster sampling*), bkz. Örnekleme.

L

Likert ölçeği (*likert scaling*), bkz. Tutum Ölçeği. soru şıklarının sosyal eşit aralıklarla yer aldığı ve sırayla numaralandığı, böylece aralarda istenmeyen şıkların dışta bırakıldığı ölçekleme tipi.

M

Mantık (*logic*), konuşmayı ya da dili yöneten ve dilsel tutarlılık koşullarını koyan bilgi dalı. Önceden belgelenmiş önermelere (öncüllere) dayanarak, dolaylı biçimde bir önermeyi belgeleme yolu ya da geçerli çıkarımlarda bulunma aracı.

formel __ (*formal logic*), her türlü mantıksal kurgu ve çıkarımın temelini oluşturan üç ilkenin oluşturduğu formel çerçeve.

Mantıksal düşünme (*logical thinking*), formel mantık kuralları uyarınca yürütülen muhakeme; mantıksal çelişkiye düşmeden, formel mantığın temel ilkelerine uygun olarak düşünme. bkz. Formel Mantık.

Mantıksal paradoks (*logical paradox*), bkz. Paradoks.

Mantıksal pozitivizm (*logical posivitism*), Viyana Çevresi. Sağlam ve güvenilir bilginin ancak deneyle elde edilebileceğini kabul eden, deneyle doğrulamayan önermeleri gerçek bilgi içermeyen metafizik yargılar olarak nitelendiren, bütün metafizik yargıların da tanımları gereği anlamsız olduğunu ileri süren akım.

Matematik (*mathematics*), etimolojik olarak, Yunanca'da öğrenmek "mathein" ile ilgili anlamına gelen ikos sözcüklerinden oluşan ve sayı, rakam, şekil, niceliksel çokluk ve bunlarla ilgili kavramların mantıksal ilişkilerinin incelenmesini konu edinen disiplin.

Matematik bilimler (*mathematical sciences*), yeni bilgiler üretmeyen, ön kabullere dayanılarak genel bilgilerden özel bilgiler üreten bilgiler sistemi.

Medyan (*median*), bkz. Ortanca.

Mesaj (*message*), ileti. İletişime konu olan ve bilgisel ve duygusal bir içerik taşıyan simge ya da simgeler kümesi. Toplumda önemli mevkilere sahip kişilerin yayınladıkları yazılı haber.

Mesaj çözümlemesi, bkz. İleti Çözümlemesi.

Metafizik (*metaphysics*) fizikötesi. Duyu ve algı alanının dışında kalan. Felsefenin beş duyu organının algı alanının dışında kalan gerçeklikle ilgilenen dalı.

Metin yazma (raporlaştırma) (*reporting*), bir konunun çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak araştırılmasından sonra, tüm bilgilerin bir plan içerisinde kağıda dökülmesi.

Metod (*method*), bkz. Yöntem.

Metodoloji (*methodology*), bkz. Yöntembilim.

Mod (*Mode*), bkz. Tepe değer.

Model (*model*), toplumsal gerçekleri açıklamakta kullanılan, aralarındaki sistematik bağlantı nedeni ile bütünlük oluşturan, çevreden soyutlanmış ilkeler ve kurallar bütünü.

Mücerret (*abstract*), bkz. Soyut.

Mülakat (*interview*), bkz. Görüşme.

Müşahhas (*contrete*), bkz. Somut.

N

Nedenbilim (*etiology*) bkz. Etioloji.

Nedensellik (*causeality*), kozalite. Neden sonuç ilişkisi içinde olma. Olaylar, süreçler ya da nesnelerin birbirini gerektiren; birisi olmadan diğeri de meydana gelmeyecek ya da birisinin varlığı diğerinin de varlığını zorunlu olarak gerektirecek şekilde ilişki içinde olduklarını ileri süren görüş. Buna göre her olay her ilişki, sürecin bir nedeni olmak zorundadır; bütün olay, olgu ve süreçler birbirlerine neden-sonuç zinciriyle bağlıdırlar; olan her nesne, geçmişte olup bitenlerin bir devamı niteliğindedir.

Nesne (*object*), obje. İnsan bilincinin dışında bir gerçekliği olduğu kabul edilen, bilgi ve algıya konu olan nesne.

Nesnel (*objective*), bireyden ya da bireysel değerlerden bağımsız olan. Objektif. Herkes tarafından aynı şekilde anlaşılan, kişisel yorumlara imkân tanımayan. bkz. Öznel.

Nesnel Gerçeklik (*objective reality*), bkz. Gerçeklik.

Nicelik (*quantity*), nesnelere ait sayılabilen, ölçülebilen ve sabit ölçülerle açıklama yapılan özellikler. Ölçülebilirlik ve hesaplanabilirliğe konu olan nesne.

O

Obje (*object*), bkz. Nesne.

Objektif (*objective*) bkz. Nesnel.

Objektif realite (*objective reality*) bkz. Gerçeklik.

Objektivite (*objectivity*), bkz. Nesnellik.

Olağan bilim (*normal science*), belli bir alanda, paylaşılan ortak bir paradigma içerisinde yeralan bilim adamları topluluğunun ya da belli bir bilim çevresinin çoğunlukla geçmiş dönemlerde elde edilen başarılarından ilham alarak sürdürdükleri araştırmalardan meydana gelen bilimsel etkinlik türü. Herhangi bir za-

manki egemen, genel geçer kabul edilen bilim anlayışı ve bilimsel çıkarımlar bütünü.

Olasılık (*probability*), ihtimal. Bir olayın belirli bir sürede gözlenmesinin ya da ortaya çıkmasının göreli sıklığına ilişkin beklenti değeri. Ortaya çıkma şansları eşit mümkün haller içerisinde belirli bir durumun ya da belirli hal gruplarının mümkün haller toplamına oranı.

Olasılıklı örneklem, bkz. Örneklem.

Olay (*event*), hadise. Eylemle ortaya çıkan ve varlığı genellikle süreklilik göstermeyen daha çok bir değişim, değişiklik ya da dönüşümün ortaya çıkışını gösteren durum.

Olgu (*phenomenon, phenomena pl.*), evrende olup biten herşey (geniş anlamı ile); algılanabilen ya da yaşam boyunca doğrudan gözlenebilen ya da algılanabilen nesnel şeyler (dar anlamı ile); bir araştırmada bir ya da birkaç olaydan oluşan gözlem birimi (yöntembilimsel anlamı ile).

Olgu bağlamı (*context of fact*), bir olgunun kendini hazırlayan, çevreleyen ya da biçimlendiren şartlarla ve diğer olgularla birlikte oluşturduğu bütünlük içindeki yeri; olgunun başka olgulara göre konumunu belirleyen çerçeve.

Olumlu (pozitif) ilişki (*positive, direct relationship*), iki değişken arası ilişkide, bir değişkende meydana gelen yükselme ya da düşmenin diğer değişkende de meydana gelmesi durumu.

Olumsuz (negatif) ilişki (*inverse, negative relationship*), iki değişken arası ilişkide bir değişkenin değeri yükselirken, diğerinin değerinin düşmesi ya da tersi durum.

Ortalama (*mean*), bir dağılımda en sık rastlanılan özellikleri gösteren, onları temsil eden sayısal bir değer, avaraj.

aritmetik __ (*arithmetic mean*), tek tek gözlemler toplamının, toplam gözlem sayısına oranı ile bulunan değer.

tartılı __ (*weighted mean*), dizideki tüm değerlerin öneminin eşit olmadığı, ayrıcalıkların bulunduğu ortamda kullanılan ortalama türü.

geometrik __ (*geometric mean*), bir diziyi oluşturan değerlerden herbirinin, bir önceki değere bağlı olarak değişmesi durumunda kullanılan, aşırı değerlere çok fazla duyarlı olmayan ortalama türü.

Ö

Ölçek (*scale*), bazı karakter ya da objelerin ölçmede kullanılan bir ya da bir dizi şık.

Ölçekleme (*scaling*), ölçek kullanılarak tutum ve davranışların ölçülmesi.

Ön deneme (*pre-test*), sormaca tekniğinin kullanılmasında, asıl alana inmeden önce, sormacanın, örneklem benzeri bir küçük gruba deneme niteliğinde uygulanması.

Önce ve sonra yöntemi (*before and after long sectional method*), araştırma konusu olguların belirli zamanlarda gözlenmesi ile yapılan araştırma.

Öndeyi (*prediction*), çeşitli yollarda gerçekleşmiş, genellikle yasalar ve kuramlara dayanarak gelecek ile ilgili açıklamalarda bulunma.

Önerme (*proposition*), bir ya da daha fazla kavram ya da değişken ile ilgili olarak yapılan açıklama.

Önsöz (*foreword, preface*), bir araştırma metninin başlangıcında bulunan yazarın, araştırmanın ortaya çıkışını, katkısı bulunanları açıkladığı kısım.

Örnekleme (*sampling*), çalışma evreni için araştırma evreninden, onu temsil edecek sayıda birey ve objelerin oluşturduğu bir parçanın seçilmesi.

__ **birimi** (*sampling unit*), tek elemanlı ya da yığılamacı örneklem türünde, örneklem çekilmesi ile oluşturulan elemanlar bütünü.

__ **büyüklüğü** (*sampling size*), çalışma evreninden alınan yeterli sayıda birey ve objelerin tümü.

__ **oranı** (*sampling percent*), örneklem büyüklüğü arasındaki evren bilimlerinin yüzde olarak verilmesi.

amaçlı (güdümlü) __ (*purposive sampling*), olasılı olmayan örneklemde, araştırmacının kendi kullanımına en uygun, kendi yargısına dayanarak örneklem seçmesi.

basit rastlantısal (tesadüfi) __ (*simple random sampling*), saptanan örneklem büyüklüğüne göre evrenden basit yöntemlerle örneklem çekilmesi.

kartopu __ (*snowball sampling*), olası olmayan örneklem türünde, çekirdek ilk örneklemdeki deneklerin birbirine haber vererek oluşturdukları örneklem tipi.

küme __ (*quaota sampling*), araştırma evrenindeki birey ve objelerin çıkma olasılığının eşit olarak dağıldığı örneklem tipi.

olası (ihtimali) __ (*probability sampling*), örnekleme birey ve objelerin çıkma olasılığının eşit olarak dağıldığı örneklem tipi.

olasılı (ihtimali) **olmayan** __ (*non probability sampling*), birey ve objelerin örnekleme çıkma şansının eşit olarak dağılmadığı örneklem tipi.

rastlantısal (tesadüfi) __ (*random sampling*), araştırma evrenindeki birey ve objelerin benzeşik, türdeş (homojen) olması durumunda çekilen örnekleme.

sistematik __ (*systematic sampling*), örneklemin, bu amaç için geliştirilmiş uygun tekniklere göre çekilmesi.

sistematik rastlantısal (tesadüfi) __ (*systematic random sampling*), bir evreni oluşturan elemanların özelliklerine göre homojen tabakalara ayırıp gruplandırarak örnekleri bu tabakalardan alma işlemi.

Örnek kolay (*case study*), evrendeki belli bir ünitenin derinliğine ve genişliğine, kendisine ve çevresi ile olan ilişkilerini belirleyerek, o ünite hakkında yargıya varmayı amaçlayan araştırma türü.

Özet (*summary*), araştırmanın bütünü hakkında çok kısa bilgi.

P

Panel yöntemi (*panel method*), sormacanın az sayıda deneğe bir kaç kez uygulanması.

Paradigma (*paradigm*), kalıp, örnek ya da model. Toplumsal olguları bir dizi kavramlar ve sayıltıları içine alan bir bakış açısı ile gözlemek.

Paradoks (*paradox*), birbiriyle çelişkili iki önermenin aynı zamanda doğru olması.

Parametre (*parameter*), evreni, ele alınan değişken(ler) aracılığı ile karakterize eden değer. Evrenin ölçümle belirlenen özellikleri.

Plan (*plan*), bir araştırmanın nasıl yapılacağını gösteren düzen.

Postüla (*postulate*), koyut. Aksiyomlar kadar açık olmamakla birlikte açık seçik oldukları gerekçesi ile kanıtlanmadan doğru sayılan önerme.

Pozitif (olumlu) **bilimler** (*positive sciences*), tümevarım yöntemi ile olguların gözlemlenerek yeni bilgiler üreten, buna dayanarak yeni çıkarsamalarda bulunan bilgi sistemi.

Proje önerisi (*project proposal*), bir araştırmaya başlamadan önce, araştırmanın adı, konusu, amacı, önemi, bilimsel bir araştırma ise kavramsal çerçevesi, yöntem ve tekniği, kaynakçası ve bütçesi ilgili bilgilerin yer aldığı, araştırmanın yapılıp yapılmayacağına karar verdiren ön çalışma.

R

Raporlaştırma, bkz. Araştırma raporu, metin yazma.

S

Sapma (*deviance*), eşdeğer ile örneklemdeğer arasında izin verilebilecek farklılaşma.

Sayıltı (*assumption*), deneyle kanıtlanmamış olmakla birlikte kanıtlanabileceği umulan kuramsal, varmış ve gerçekleşmiş gibi kabul edilerek bir araştırmada dayanak olarak kabul edilen düşünü.

Sıra (*row*), bir istatistik çözümlemede düz ya da çapraz tabloda verilerin yatay olarak sayı ve yüzde olarak verilmesi.

Simetrik ilişki (*symmetrical relationship*), bkz. Bakışımlı İlişki.

Somutlama (*concretization*), toplumsal sürecin öğelerini kesinleştirme.

Sonuç (*conclusion*), araştırmada yer alan verilerden, bulgulardan yapılan yorumların bilimsel ve pratik sonuçlarını ortaya koyan kısım.

Soran (*interviewer*), anketör. Sormacayı uygulayan bu konuda eğitilmiş kişi.

Sormaca (*questionnaire*), bkz. Anket

Sorulan, bkz. Denek

Soru kağıdı, bkz. Sormaca, Anket

Sosyometri (*sociometer*) Kümeler üzerindeki gözlem ve deneylemelerde devingen bir yaklaşımın izlenmesini öngören disiplin.

Soyutlama (*abstraction*), belirli koşullarda yinelenen elemanların ortaya çıkarılması.

Sözlü Tarih / çalışmaları *(Oral History / studies)* Toplum belleğine dayanılarak sistemli olarak bilgilerin toplanması; bir dönemin, bir olayın, bir kişinin, bir beldenin tarihinin, kültürünün araştırılması.

SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*), Toplum Bilimleri için İstatistiksel Paket), Önceden programlanmış bir dizi "konserve" istatistiksel bilgisayar tekniği.

Standart puan (*standart point*), belli bir dağılımdaki herhangi bir ölçümün, o dağılımın ortalaması ile olan farkının aynı dağılımın standart sapmasına bölünmesi.

Standart sapma (*standart deviance*), istatistiksel verilerin belli bir güvenirlik düzeyinde yorumlanması.

T

Tablo (*tablo, tabulation*), istatistiksel verilerin sayısal dökümü.

çapraz __ (*cross tabulation*), istatistiksel verilerin birden fazla şıkka (değişkene) göre dökümü.

Tanrıbilim (*theology*), Teoloji; Doğaüstü ya da deneyüstü bir varlık alanı ile ilgili bilgi kümesi.

Tarama araştırma (*survey research*), örneklem yöntemi ile evrenden alınan kesit üzerinde sormaca tekniğinin kullanılması ile yapılan araştırma.

Teknik (*technic, technique*), bir araştırmada hedefe ulaşmak için kullanılan araçlar.

Teoloji, bkz. Tanrıbilim.

Teorem (*theorem*), bir aksiyomatik kuramda, bir dizi aksiyom ve postüladan çıkarılan, tanıtlanabilen önerme.

büyük __ (*grand theorem*), bir aksiyomatik kuramda aksiyom ve önceki teoremler zincirinden çıkarılan son önerme, teorem.

Tipleme (*typology*), tipoloji. Toplumsal konuları inceleyen sistemli düşünce süreci.

Toplumsal felsefe (*social philosophy*), toplumların toplumsal gerçeğini anlamaya, onun sorunlarını çözmeye, toplumsal yapıyı düzenlemeye yönelen düşünce biçimi.

Toplumsal olgu (*social phenomenon*), bireysel bilinçten bağımsız olarak ortaya çıkan, nesnel ve zorlayıcı niteliğe sahip duygu, düşünce ve eylemler.

Totoloji (*totology*), bir konunun yeni bir şey söylenmeden değişik biçimlerle dile getirilmesi.

Tutum (*attitude*), bireylerin, belli uyarıcılar karşısında bırakıldıklarında şu ya da bu biçimde tepkide bulunma, harekete hazır olma durumu.

Tutum Ölçeği (*Likert-Sscaling*), Likert Ölçeği. Soru şıklarının sosyal eşit aralıklarla yer aldığı ve sırayla numaralandığı, böylece aralarda istenmeyen şıkların dışta bırakıldığı ölçekleme tipi.

Tümdengelim (*deduction*), dedüksiyon; genelden özele, bütünden tekele yapılan gözlem yöntemi.

U

URL *(Uniform Resource Locator)*, bilgisayar dilinde, İnternet'te her dokümanın (belgenin) bulunduğu yer.

V

Varsayım *(hypothesis)*, denence. Bir görgül araştırmada geçerliliği kontrol edilmek üzere yapılan önermeler.

Varyans katsayısı *(variance)*, Değişim Standart sapma dağılımının yaygınlığını gösteren ölçü.

Varyans bkz. değişke.

Veri *(datum, data (pl.))*, Bir araştırmada bir olayı aydınlatmak, bir gerçeği ortaya çıkarmak sonuca varabilmek için gerekli olan duyu organları ile elde edilen, gözlenen ve yazımlanan materyal.

ham __ *(raw data)*, ilk elden ulaşılan, herhangi bir istatistiksel işlem görmemiş veri türü.

olgusal __ *(objective data)*, bir araştırmada birey ve objelerin durumu ile ilgili, nesnel sağlamlığı olan veri türü.

yargısal __ *(subjective data)*, araştırma konusu bireylerin olgusal nitelikte olmayan görüş, tutum ve davranışları ile ilgili veri türü.

__ **dosyası** *(data file)*, bilgisayarda her konu ya da kişi için bilgilerin bir araya toplandığı kart ya da disketler.

__ **temizleme** *(data cleaning)*, bilgisayara yüklenen verilerde hata olup olmadığını kontrol etme süreci.

W

Web bkz. Dünya Çapında Ağ

WWW (*World Wide Web*), bkz. Dünya Çapında Ağ

Y

Yaklaşım *(approaching)*, araştırmacının toplumsal olguları belirli bir model çerçevesinde ele alıp incelemesi.

Yan anlam *(connotion)*, bir düz anlamın farklı toplumsal bağlam ve anlamlandırma pratiklerinde değişik şekilde yorumlanmasına yol açan her türlü kültürel kod, işaret ve simge toplamı.

Yansızlık *(randomness)*, tesadüfilik, seçkisizlik. Örneklem seçiminde evrendeki her birey ve objenin örnekleme girebilme olasılığının belli, bağımsız ve birbirine eşit olması.

Yardımcı metin (*appendix*), bir araştırmada ana metnin dışında, onu destekleyen bilgilerin yer aldığı kısım, son ekler.

Yayın taraması (*reference research*), araştırılan konuda yayımlanmış kaynakların listesinin çıkarılması.

Yöntem (*method*), metot. Bilimsel bilgi edinme süreci.

Yöntembilim (*methodology*), bilimlerin nasıl (hangi yöntem ve tekniklerle) yapıldığını açıklayan bilim dalı.

Yüzeysel bilgi (*ordinary knowledge*), amiyane bilgi. Dış dünya ile olan ilişkilerden elde edilen, basit, deneyime dayanan, ancak açıklayıcı ve güvenilir olmayan bilgi.

EK 6
DİZİN

A

AAA, 180
ABD, vi, x, 10, 12, 68-70, 84, 97, 107, 112, 116, 122, 124, 131-2, 142, 146-8, 180, 197, 236
Açık uçlu soru, 96-7
Açıklayıcı araştırma, 239
Açıklayıcı değişken, 173
Açıklık kuralı, 7
Aksiyomatik bilimler, 4
Aksiyon, 239, 248
Aktif döngü, 156
Alan çalışmaları, 11
Alan çözümlemesi, 135
Alıntı, 76-7, 187, 240
Alternatif Hipotez, 170
Amaçlı örnekleme, 55
Ampirik, 21, 240
Ampirik modeller, 21
Ana metin, 186
Anlambilimsel, 134
------ çözümleme, 134, 149, 50
Annenberg İletişim Okulu, x, 146-7
APSA, 180
Ara değişken, 46
Arama Motorları, xiii, 69
Araştırma etiği, 206
------ etiği ilkeleri, 205-8
Araştırma evreni, 33, 50-1, 56, 82, 91, 141
Araştırma önerisi, 28
Araştırma süreci, xvii , 37-40
Araştırma tasarımı, 28
Araştırmacının özellikleri, 208-9
Araştırmanın önemi, 31, 161, 195
------ özeti, 198
Aristo, 6
Astroloji, 3, 242
Avrupalı İşçiler, 12
Aynı Üyeli Panel Tekniği, 84

B

Bacon, 89, 218
Bağımlı değişken, 45, 173, 242
Bağımsız değişken, 45, 90, 242
Basit gözlem, 82
basit rastlantısal ——, 52
basit yoğun -----, 80
Belde Monografileri, xiii, 79
Belge, 201
Berelson, 84, 132-4, 215
Beşli ölçek, 101
Betimleyici araştırmalar, 22-3, 26
Bibliyografya, 74-5, 181, 199
Biçimsel özellikler, 73
Bilgisayar, 67-9, 74, 259
Bilim, xi, xx, 3-4, 13, 49, 75, 146, 184, 217, 219-20, 243
Bilimsel araştırmalar, 23, 25, 27, 173, 205
Bilimsel hırsızlık (fikir hırsızlığı), 190, 248
Birinci elden kaynak, 72
Boyutsal örneklem, 55
Bölme kuralı, 7
Bulgu, 22, 244
Bulguların paylaşılması, 207

C

Chicago / Turabian Stili, 181
Comte, xi, 8-9

Ç

Çalışma planı, 28, 34
Çapraz çizelge, 103
Çıkarsama, xv, 136, 145
Çok aşamalı örneklem, 245

D

Dağılım, 169, 194, 245
----- çubukları, 194
----- dikdörtgeni, 194
----- eğrisi, 194
Dedüksiyon, 245
Değişken, xii, 23, 44, 142, 204, 242, 245
Değişkenler arası ilişkiler, xvii, 47-8
Deneme, 246
Deneme-Yanılma, 246
Denence, 22, 246, 259
Deney, 92, 241, 246
Deneyimden öğrenme döngüsü, 156
Deneyleme tekniği, 89-92
Deneysellik, 4
Descartes, xi, 7
Derinlemesine mülakat tekniği, 127
DİE, xix, xx, 49, 66
Dil, xx, 15, 215, 218, 246, 247
Diyalektik yöntem, 10
Dizgeli rastlantısal örneklem, 52
Dizi, 164, 166
sıralı -----, 164
Dizin, 203, 246
Doğa bilimleri, 5-6, 246
Dolaylı gözlem yöntemi, 77
Dolaysız gözlem, 77-8, 82
Dörtlü ölçek, 100
Dumpy, 134
Durkheim, xi, 8-9, 75-6, 217
Dürüstlük, xvi, 205
Düz tablo, 192

E

Editing, 96
Ek belge, 191
----- bilgi, 190
----- çizelge, 202
Elenen değişkenler, 45
E-posta (e-mail), 110, 114, 117-19
Evren, 24, 26, 32, 33, 50, 57, 171, 247
----- büyüklüğü, 57
Eylem araştırması, 155, 157-161, 239, 248

F

Farklı Üyeli Panel Tekniği, 84
Farksızlık hipotezi, 170
Felsefe, 7, 75, 77, 217, 248
toplumsal ----- 7, 258
Fikir hırsızlığı, bkz. bilimsel hırsızlık
Fiziksel birimler, 139

G

Geçerlik, xiii, xv, 58, 145, 161
Geçici, 239, 248
Gelişme, 182
Genelleme, 249
Genellemelerin, 6
Genelleyici araştırma, 22-3, 104
Genellik, 4, 24
Gerbner, George, vi, x, 8, 146, 216-7
Gizlilik, xvi, 205, 207
Goebbels, 132
Gönderimsel birimler, 140
Görsel kaynak, 66
Görüntülü kaynak, 66, 70, 199, 201
Görüşme, xiii, xiv, 83, 85-8, 127-9, 249, 254
----- tekniği, 85-6, 88
Gözenek, 57
Gözlem tekniği, xii, 28, 33
Grafik, 193
Guttman Ölçeği, 99, 250
Güvenirlik, xiii, xv, 58, 116, 148, 161, 191

H

Harita, 201
Harmonik ortalama, 167
Hata, xiii, 16, 58, 167, 250
----- payı, 58

Hı, 170
Hıfzı Topuz, vi, 189, 201
Hipotez, bkz. varsayım
Hitler, 107, 132
Hiyerarşik ölçekleme, 99
Ho, bkz. sıfır hipotez
Holsti, 133, 135, 138, 217
Hürriyet Gazetesi, 146-7

I

Internet, bkz. İnternet

İ

İçerik çözümlemesi, 131, 133-7, 141-5, 205, 250
İkinci elden kaynak, 72
İnandırıcı olma, 161
İnsan Bilimleri, xi, 5-6
İnternet, v, xiii, xiv, 67-75, 117-8, 220-3, 241-2, 251, 259
—— yolu ile uygulama, 67, 118
İthaf, 196

J

Japon Kültürü, 81, 217
Jargon, 17, 241, 251
Jennings, 98
John Dewey, 155

K

Kanun, 23-4
Kartopu örnekleme, 55-6
Kavramlaştırma, 104, 144, 252
Kayıtlama, xv, 136, 138, 143-4
—— birimi, 144
—— yönergesi, 136
Kaynak, xiii, 35, 38, 74-6, 126, 166, 187, 189-190, 200, 252
—— gösterme, 187
—— taraması, 38, 74-5
—— gösterme taraması, 34, 187
Kaynakça, xvi, 34, 181, 187, 199
Kavramsal çerçeve, 31-2, 34
Kesin plan, 40
Kısa süreli araştırma, 25
Kısaltmalar, xix, 193, 197-8
Kısaltmaların Yazılması, 198
Kod açımlama, 152
Kongre Kütüphanesi, 132
Konusal birimler, 140
Korelasyon, xvi, 172-4, 242, 252
Kota örneklem (e), 54-5, 141
Krippendorff, vi, xv, 133-4, 139, 218
Kroki, 201
Kuram, 13, 23-4, 252
Kuramsal modeller, 21
Kuruluş Monografileri, xiii, 79
Kültürel Göstergeler Projesi, 146
Kültürleştirme çözümlemesi, 146
Küme örneklemesi, 53, 253

L

Lasswell, Harold, 131-2, 135, 139
Lazarfeld, 84, 216
Lewin, Kurt, 156 -7
Le Play, 11, 78
Le Play Okulu, 11

M

Mantık, xi, 4-5, 244, 253
Matematik, xi, 4, 23, 253
Mesaj Çözümlemesi, xv, 135
Mesleksel etik, 205-206
Metafizik düşünce dönemi, 8
Metin yazma aşaması, 191
Metod, 220, 254
MLA, xx, 180-1, 184, 217
—— yazım stili, 184
Model, 20-1, 254
Monografiler, xiii, 78-80
Moreno, 97
Muhteva tahlili, 131

N

Nermin Abadan -Unat, vi, x, 210
Nicel değişken, 44
Nitel değişken, 44
—— görüşme, 86, 87

O

Objektiflik, 4
Oktay Ekşi, 201
Olgusal, xiv, 20, 103
—— veri, 20
Op. Cit, 188, 189
Ortalama, xv, 164-170, 255
aritmetik ——, xv, 24, 165, 166-9
tartılı ——, 166
geometrik ——, xv, 165, 167
Ortanca, xv, 168-9, 253

Ö

Öğrenme döngüsü, 156-7
Ölçekleme, xiv, 97, 99-100, 102, 255
—— türleri, 97, 102
Ön bölüm, 186, 195-6, 198
Önce ve sonra yöntemi, 255
Önemlilik testleri, 171
Önermesel birimler, 140
Önplan, 39
Önsöz, 195, 256
Örneklem, xii, xiii, xv, 49-57, 84, 136-8, 141-3, 171, 176, 250, 255, 259
—— oranı, 58, 115
—— yöntemleri, 50, 141, 143
Öyküsel Bellekte Temsil Edilme, 153
Özel arşiv (ler), 63-5
Özet, 48, 183, 256

P

Panel tekniği, 83-4
Panel tekniği, 83-4
Paradigma, 21, 257
Parametre (ler), 24-25, 58, 172, 257
Parametrik, 172
—— olmayan, 172
Plan, 38, 179, 195-6, 257
Posta Yolu Uygulaması, xiv, 111
Postüla, 4, 257
Pozitif bilimler, 5
Pozitif düşünce dönemi, 8
Pragmatik çözümleme, 134
Proje önerisi, 28, 34, 257

R

Raporlaştırma, 257
Rastlantısal Örneklem, xii, 51-3, 91
Regresyon, xvi, 172-3
Rowntree, 12

S

Sabancı Üniversitesi, 123
Sayıltı, 24, 257
Sayma (kontrol) kuralı, 7
Scalogram, 99
SED, xx, 44, 192
Sıfır Hipotez (Ho), 170-171
Sıralı dizi, 164
Sistematik Yoğun Gözlem Yöntemi, 82
Simmel, 8
Sivil Toplum Örgütleri, 65
Somut deneyim, 156
Sonuç, xii, 39, 147, 182, 183, 257
—— bölümü, 183
Sormaca, xiii, 83, 93, 103, 111, 113-4, 240, 257
—— tekniği, 83
Sormacanın uygulanması, 96, 109
Sosyoloji, xi, 3, 6, 121
Soyut kavramsallaştırma, 156
Söylem, xv, 149, 150-3, 216
—— analizi (çözümlemesi), 149-153
Sözlü tarih, 121-6
Sözlü tarih çalışması (ları), 121-6
Sözlük, 18, 19, 21, 202, 219
Spencer, xi, 8, 10
SPSS, 145, 164, 217, 258

Standart Hata, xv, 167
Stone, 133, 134

T

Tanrıbilim, 258
Tarde, Gabriel, 8
Tarih Vakfı, 123, 216
Tarihe Bin Canlı Tanık, 123
Tartılı ölçekleme, 102
Taslak plan, 34, 39-40, 163, 179
Teolojik düşünce dönemi, 8
Tepe değeri, 169
Toplumbilim, xi, 6, 8, 10-1, 54, 218
Toplumbilimsel, xi, 9, 11-3, 27, 31, 75, 76, 217
------ araştırma (lar), 13, 27, 31
Toplumsal araştırma /çalışma (lar), 11-3, 107
Totaliter iletişim, 132
Totoloji, 258
Transfer edilebilirlik, 161
Turabian, 181, 219
TÜİK, xx, 49, 66

U

Uluslararası Sözlü Tarih Derneği (IOHA), 122
URL, 68, 70, 259
Uygulamalı araştırmalar, 25, 34
Uygun örnekleme, 54
Uzaktan iletişim, 117
Uzun süreli araştırma, 26

V

Varsayım (hipotez), xii, 22-4, 27-8, 31, 38-9, 41-3, 46,170, 184, 191, 215, 239, 246, 248-50, 259
Varyans (değişke), 167, 177
Veri toplama, 76, 136-7
Verilerin çözümlenmesi, 164

W

Weber, Max, xi, 8, 10
World Wide Web /WWW, 70, 247, 259

Y

Yansıtılmış gözem, 156
Yapılanma, 152-3
Yargı, 132, 183, 232, 235
Yargısal soru, 97, 103, 105
Yargısal veri, 20
Yaygın gözlem teknikleri, 83
Yazılı kaynaklar, 62-3
Yazımlanmış kaynaklar, xiii, 61, 66
Yazımlanmamış kaynaklar, 71
Yoğun gözlem, 78-80
Yorumlama, 152
Yönerge, 109, 144
------ nin hazırlanması, 109, 143
Yöntembilim, xi, 1, 13-5, 21, 215, 254, 260
Yöresel (mahalli) arşivler, 65

Z

Zamanlama, 34